



**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2014-0002**

**KAPİTALİZMİN TARİHSEL KRİZLERİNİN
ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

HAZIRLAYAN

Mehmet ÖZYİĞİT

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç.Dr. Abdullah ÖZDEMİR

AYDIN- 2014

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2014-0002**

**KAPİTALİZMİN TARİHSEL KRİZLERİNİN
ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

**HAZIRLAYAN
Mehmet ÖZYİĞİT**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç.Dr. Abdullah ÖZDEMİR**

AYDIN- 2014

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Programı öğrencisi Mehmet ÖZYİĞİT tarafından hazırlanan “**Kapitalizmin Tarihsel Krizlerinin Uluslararası Para Sistemleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi**” başlıklı tez, 05.02.2014 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı :

Kurumu:

İmzası:

Doç. Dr. Hatice EROL

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR (Danışman)

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ali PETEK

Adnan Menderes Üniversitesi

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla(Tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Fatma Neval GENÇ
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Mehmet ÖZYİĞİT

İmza

ÖNSÖZ

İçinden geçtiğimiz kapitalizmin tarihsel bunalımlarından birisinin daha ortasında kaleme alınan bu tezin hazırlanması ve ortaya çıkması sürecinde, emeği geçenlere teşekkürlerimi sunmadan önce, ürettiği çelişkileriyle toplumsal varlığımızı giderek çarpıklaştıran kapitalist üretim biçimini anlamamı sağlayacak düşünsel malzemenin sunumunda katkısı geçen tüm isimsiz kahramanların anısı önünde saygıyla eğiliyorum. Bu engin tarih içinde özellikle Karl MARX ve Friedrich ENGELS'e engin teorik dünyalarını, dehalarını ve aydınlık düşüncelerini insanlık tarihine hiç sakınmadan açtıkları için en az kendi enginlikleri kadar teşekkür ediyorum. Bir diğer teşekkür Nazım'a.

“Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların
zarurî neticesi bu!

deme, bilirim!

O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim.

Ama bu yürek

O, bu dilden anlamaz pek.

O, hey gidi kambur felek,

hey gidi kahpe devran hey,

der.”

Yukarıdaki dizeleriyle gerek teorik aklıma gerekse içerisinde bulunduğum dünyayı anlama çabamda; sanata, hayata ve yaşamaya dair toplumsal varoluşuma sunduğu paha biçilmez katkısından dolayı Nazım Hikmet RAN'ı saygıyla anıyorum. Tez çalışmamı anadilimde sürdürmemin eşsiz rahatlığını sağlayan tüm yayın evlerine ancak özellikle 12 Eylül Faşizminin aramızdan ayırdığı İlhan ERDOST, geçtiğimiz yıl kaybettiğimiz Barışta ERDOST ve yayıncılık mücadelesini hala büyük bir dirençle sürdüren Muzaffer İlhan ERDOST ve Sol Yayınlarına minnetlerimi sunarım.

Tez yazım sürecinde içinde bulunduğumuz öğütücü sisteme olan eleştirel fikirlerime her zaman büyük bir anlayış ve bilimsel etik ile yaklaşan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR'e ve jüri üyelerim Doç. Dr. Hatice EROL ile Yrd. Doç.

Dr. Ali PETEK'e müteşekkirim. Akademiye dâhil olduğum ilk günden bu yana öğreticiliğini, büyüklüğünü, dostluğunu ve arkadaşlığımı hiç eksik hissetmediğim Prof. Dr. Halil ÇİVİ'ye teşekkür ederim. Aynı zamanda bu süreç içerisinde düşünceleri ve varlıklarıyla yanımda olan tüm "öğreticilerime" fazlasıyla teşekkürler.

Bilimsel süreçler bireysel ve yalnız aşamalar olarak tanımlansa da beraberinde toplumun binlerce yıllık kolektif emeğini taşımaktadırlar. Bu tez her ne kadar benim kaleiminden çıkmış olsa da onlarca kişinin uykusuz gecelerinden, düşlerinden, haftalar-aylar süren tartışmalarından damıtılarak yazılmıştır. Tezin yazım sürecinde yıllardır birlikte yürüdüğüm ve üyesi olmaktan büyük bir gurur duyduğum Wilhelm Wolff Toplum Araştırmaları Derneği'nin büyük ve geniş ailesine bana kattıkları her şey için sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak hayatımın her döneminde yanımda olan güzel aileme teşekkür ederim.

Söylenmesi gereken çok şey var. Ancak şunu belirtmek isterim ki bu tez sınıfsız-sömürsüz, emeğin dünyasını kurma mücadelesi içinde olan tüm "umutlu" insanlara ve "Gezi'de" yitirdiğimiz canlara bir saygı ve selam sunumudur...

YAZAR ADI-SOYADI: Mehmet ÖZYİĞİT

BAŞLIK: KAPİTALİZMİN TARİHSEL KRİZLERİNİN ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

ÖZET

Bu çalışma özellikle kapitalist üretim biçiminin günümüzdeki üretim süreçlerine egemenliği altında, dünya pazarının krizleri ile yine sistemin son derece önemli bir parçasını oluşturan uluslararası para sistemleri arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Bu girift ve çoklu ilişkilerin tahlilinde öncelikle bu ilişkilerin en önemli parçalarından birini oluşturan para, olgusal ve kavramsal düzeyde tartışılarak, tarihselliği içerisinde yeniden açıklanmıştır. Bu yeniden açıklama özellikle iktisat literatürüne egemen olan teorilerden çok Marksist bir içeriğe sahiptir. Bunun nedeni “önemli olan paranın bir meta olduğunu söylemek değil; nasıl bir metanın para biçimine geldiğini açıklamaktır” sorunsalının bu düşünce bütünü tarafından dile getirilmiş olup yegâne cevabının da yine bu teori tarafından verilmesidir. Sonuç olarak değer kavramına dair açıklamaların ve böylece para tanımlamalarının, kapitalist üretim biçiminin bir bütün olarak analizinde, uluslararası para sistemlerini açıklamada ve anlamlandırmada kırılmalara yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Ele aldığımız konunun ilişkilerinin diğer tarafını oluşturan krizler, iktisadi olarak toplumun ve sermayenin yeniden üretiminin aksadığı durumlar olarak, temelde iki biçimde sınıflandırılmıştır: Çevrimsel ve Tarihsel krizler. Çevrimsel krizler, yeryüzünün belirli bir bölgesinde birkaç ülkenin ya da dünya pazarının etkilendiği kümülatif bir birime dayanan krizler olarak ortaya çıkmaktayken; çalışmanın ana eksenini oluşturan genel dünya bunalımları ya da tarihsel krizler mevcut iktisadi yeniden üretimin aksamasını ya da durmasını ifade etmektedir. Aynı zamanda bu krizler teknolojik bir devrimin sonucu ortaya çıkmaktadırlar. Egemen iktisadın kriz sınıflandırılmalarının dışında bir sınıflandırmayla krizler incelenmiştir. Bunun esas nedeni mevcut egemen iktisadi kuramların tarihsel ve mantıksal ve tümdengelimci ve tümevarımcı bir yöntemi kullanmıyor olmalarıdır. Bu bağlamda Tarihsel krizlerin ardından sistemin yeniden üretime devam edebilmesi ancak mevcut yapısında ve kurumlarında bir dizi değişikliğin

meydana gelmesiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla tarihsel bunalımlar, uluslararası para sistemlerinin değişiminin zamansal göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle 1980’den sonrasında yaşanan “neo-liberal küreselleşme ve finansallaşma” olarak adlandırılan kapitalist süreç, ekonomik yaşamda reel kuramlar neredeyse unutulmuş ve her şey finansal ilişkiler üzerinden açıklanmaya başlanmıştır. Değişim ilişkilerinin taşıyıcısı olarak para, teorik olarak da ekonomi kuramının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Uluslararası para sistemleri, özellikle ülkelerin dünya ekonomik sistemi ile ilişkilerini kurmada ve iç dengelerini sağlamalarında kilit bir değişken olmasıyla ayrıntılı bir incelemeyi hak etmektedir. Kapitalist üretim biçiminin krizleri ise gerek sistemin yeniden üretiminin sağlanabilmesi anlamında gerekse de diğer faktörlere etkisi açısından son derece önemli sonuçlara yol açan tarihsel değişkenler olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda çalışmada, tarihsel olguların veri olarak ele alınmasıyla, günümüze değin kapitalist üretim biçiminin tarihsel krizlerinin ardından (1873-96, 1929-45, 1970-80) mevcut dünya sisteminin işleyişiyle birlikte uluslararası para sistemlerinde de değişikliklerin meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın temel aldığı tarih bilimi böylece tüm ışığında bugünü anlamının olanaklarını yaratmaktadır. Çalışmanın kavramsal boyutta yürüttüğü tartışmalar ve sonucu birlikte ele alındığında elde edilen tarihsel tartışma, 2008 tarihsel krizinin ardından uluslararası parasal sistemde olası değişiklikleri beklemeyi makul hale getirmektedir. Ayrıca yeni kurulacak ya da daha doğru bir ifadeyle bir sonraki uluslararası para sisteminin niteliklerine dair tarihsel ve mantıksal çıkarımları çalışma mümkün kılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Para, Uluslararası Para Sistemleri, Kriz, Kapitalist Üretim Biçimi, İktisat Tarihi.

NAME-SURNAME: Mehmet ÖZYİĞİT

TITLE: THE ANALYSIS OF THE IMPACTS OF HISTORICAL CRISIS OF CAPITALISM ON INTERNATIONAL MONETARY SYSTEMS

ABSTRACT

This study focuses on the relation between the world market crisis and the international monetary systems which composes the main part of the system, under the hegemony of the capitalist production mode over the contemporary production processes. Under the analysis of the intricate and multiple relations, primarily, the monetary which composes the main part of these relations, re-articulated in its historicity to have a discussion on the factual and conceptional surfaces. This re-statement has the Marxist content above the theories which especially dominating economy literature. The causation of this, to mention the problematical of ' what matters does not to say, the money is commodity; it is to explain how does a commodity take the form of money' , on the other hand, to give the only answer of this problematical by the stated theory once again. Last but not least, the explanations of the value notion and thus the descriptions of monetary was concluded to cause breakage about the analysis of the capitalist production mode as a whole, and the statement and the interpretation of the international monetary systems.

The financial crisis which composes the other part of the matter at hand basically was classified in two main subtitles as the disruptive circumstances of reproduction of the society and the capital: Historical and Cyclical Crisis. While cyclical crisis is rising as a several countries the in particular region of the world or the crisis based on cumulative entity which world market is affected, Macro world depressions or historical crisis which constitutes the major axis of the study expresses the disruption and halt of current economical reproduction. On the other hand, this type of crisis are rising as a result of a technological revolution. The crisis analysed with classification which is not the crisis classification of dominant economy. The main causation of this, dominant economy theories do not use the historical, logical, deductive and inductive methods. In

this context, after the historical crisis, to pick up where the system leave off could be possible with many alteration in it's current structure and corporations. Accordingly, historical depressions show their faces as the temporal indicator of the changing of the international monaterly systems.

Especially, after 1980s, the capitalist process denominated as 'neo-liberalisation and financialisation', the real doctrines were almost ssunk into oblivion and all of the circumstances have began to explained by financial relations. Monetary as the bearer of the relations of exchange, constitutes the significant part of economy doctrine theoritecally. International monetary systems, deserve examine in detail thereby to be key variances of to associate between the countries and the world economic system and to ensure internal balances. The crisis of the capitalist production mode were utilized as aa historical variances which cause the significant consequences in terms of both to procure reproduction of the system and for existing with their labour power under the system.

In the study with this context, it is concluded, dealing with of the historical phenomenon as data, that in the international monetary systems, changing occured with processing of the current world system after the historical crisis of the capitalist production mode (1873-96, 1929-45, 1970-80) until today. Thus, the history as a science which the study is ground on, gives an opportunity to understand today's world clearly. When the discussions on the conceptional dimensions and the consequence of the study taken together, obtained historical debate is going to be reasonable to bargain on potential alterations of the international monetary system after 2008 historical crisis. Besides, this study renders possible, the historical and logical inferences of the qualifications of to be established or more precisely the next international monetary system.

Keywords: Money, International Monetary System, Crisis, Capitalist Mood of Production, Economic History.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PARA TEORİLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ: PARANIN NE'LİĞİ ÜZERİNE

1.1. GENEL OLARAK PARA.....	10
1.2. KLASİK İKTİSAT TEORİSİNİ HAZIRLAYAN TARİHSEL KOŞULLAR.....	19
1.2.1. Klasik Dönemde Değer ve Para Teorisi.....	31
1.2.2. Klasik Para Teorisi: Paranın Miktar Teorisi.....	44
1.2.3. Ricardo'nun Karşıtları: Thomas Robert Malthus.....	52
1.3. NEO KLASİK DEĞER VE PARA TEORİSİ.....	54
1.4. KEYNES VE PARA ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	63
1.5. EVRENSEL BİR META OLARAK PARA: KARL MARX.....	75
1.5.1. Metanın Değeri: Özü ve Büyüklüğü.....	76
1.5.2. Değerin Biçimi Olarak Para.....	82
1.5.3. Paranın İşlevleri.....	89
1.5.3.1. Değerin Ölçüsü-Fiyatların Ölçütü Olarak Para.....	89
1.5.3.2. Dolaşım Aracı Olarak Para.....	93
1.5.3.3. Para Yığılma (iddihar).....	100
1.5.3.4. Ödeme Aracı Olarak Para.....	101
1.5.3.5. Evrensel Para.....	102

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN TARİHSEL KRİZİ

2.1. KRİZ KAVRAMI VE KRİZİN OLANAKLARI	104
2.1.1. Olanak ve Neden	105
2.1.2. Kriz Kavramının Tanımı	106
2.1.3. Kriz ve Para İlişkisi ya da Krizin Olanakları.....	109
2.1.3.1. Dolaşım Aracı Olarak Para	110
2.1.3.2. Ödeme Aracı Olarak Para ve Olanakların Neden Olarak Sunumu.....	111
2.2. KRİZİN TARTIŞILACAĞI ZEMİN: KÂR ORANLARININ DÜŞME EĞİLİMİ YASASI	112
2.2.1. Eğilimin kavramlarının Açıklanması	113
2.2.2. Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Yasası ve Kriz.....	125
2.2.3. Kriz Bağlamında “Zıt Yönde Etkilerin” Etkisi	142
2.2.4. Kriz Döneminde Genel Süreç.....	148
2.2.5. Sermaye Brikimi Çevriminin Momenti Olarak Kriz.....	152
2.3. KRİZİN TARİHSEL BİÇİMLERİNİN GÖRÜNÜMLERİ OLARAK KRİZ TEORİLERİ	154
2.3.1. Heterodoks Kriz Teorileri	156
2.3.1.1. Eksik Tüketim Teorisi	158
2.3.1.2. Orantısızlık Teorisi	160
2.3.1.3. Anarşik Üretim	162
2.3.1.4 Toplumsal Üretim Bireysel Sahiplenme.....	164
2.3.2. Ortodoks Kriz Teorileri	166
2.3.2.1. Finansal Kriz.....	167
2.3.2.2. Bankacılık Krizi.....	168
2.3.2.3. Para Krizi	170
2.3.2.4. Borç Krizi	172
2.3.2.5. Sistemik Kriz	173
2.4. KRİZ BİÇİMLERİ	173
2.4.1. Çevrimsel Krizler	173
2.4.2. Tarihsel Krizler.....	175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL KRİZ DÖNEMLERİNDE ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİNE MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERİM İNCELENMESİ

3.1. 1873-1896 KRİZİ: “BÜYÜK BUHRAN” VE ALTIN PARA SİSTEMİ	179
3.1.1. 1873-1896 Arasında Uluslararası Para Sisteminde Yaşanan Değişiklikler	185
3.1.2. Krizden Bitmeyen Savaşa: Teknik Değişimler ve Sermayenin Yoğunlaşması	187
3.1.3. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Altın Para Sistemin İşleyişindeki Rolü	193
3.1.4. Sistemin Çöküş Emareleri Göstermesi	195
3.2. 1929-1946 KRİZİ: BRETTON WOODS VE ALTIN KAMBIYO SİSTEMİ	197
3.2.1. Bitmeyen Savaş: I. ve II. Dünya Savaşı Yılları	199
3.2.2. Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Para Sistemini Oluşturma Çabaları	204
3.2.2.1. Bretton Woods Toplantıları: White ve Keynes Planı	205
3.2.2.3. Sermaye Birikiminin Altın Çağı	209
3.2.2.4. Bretton Woods İkizleri: Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması	213
3.2.3. Altın Kambiyo Sistemin Çöküş Emareleri	214
3.3. 1973-1980 KRİZİ: DÜNYA KRİZİ Mİ PETROL KRİZİ Mİ TARTIŞMALARI	218
3.3.1. Kâr Oranlarının Düşmesi ve Neoliberal Finansal Küreselleşme	220
3.3.1.1. Paranın Altın Eş Değerliliğinin Kaldırılması ve Uluslararası Para Systemsizliği	224
3.3.3. Reel Kesimden Kopuk Bir Uluslararası Sistem Düşüncesi	226
3.3.4. Son Tarihsel Krizin Ayak Sesleri	227
3.4. 2008- ... KRİZİ: KAPİTALİZMİN SON TARİHSEL KRİZİ VE ULUSLARARASI PARA SİSTEMİNDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI	229
3.4.1. Teknikteki Değişiklikler ve Teknolojik Dönüşüm	229
3.4.2. 2007-08 Tarihsel Krizi ve Uluslararası Para Sistemini Yeniden Yapılandırma Arayışları	232
3.4.2.1. Altın Para Sistemi Yeniden	232
3.4.2.2. Küresel Bir Re-Regülasyon	233
3.4.2.3. Yeni Bir Uluslararası Rezerv Para Yaratmak	233
3.4.2.4. Küresel Mali ve Parasal Politikaları Belirlemek	234
SONUÇ	236

KAYNAKÇA	248
ÖZGEÇMİŞ	256

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Keynesyen Para Tanımları ve İlişkileri	72
Şekil 2: Para – Meta – Para Döngüsü	99
Şekil 4: Sermayenin Yeniden Üretimi	114
Şekil 5: İşgünü, Gerekli Emek Zamanı ve Artı Emek Zamanı	117
Şekil 6: Sermayenin Organik Bileşimi ve Kâr Oranları.....	122
Şekil 7: Üretim Fiyatları.....	133
Şekil 8: Piyasa değerleri, Piyasa fiyatları ve Artı kâr	135
Şekil 9: Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi.....	137
Şekil 10: Kârın mutlak büyüklüğü ve oranı	138

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Farklı Üretim Alanlarında Farklı Organik Bileşimler ve Farklı Kâr Oranları	129
Tablo 2: Farklı Organik Bileşimler ve Ortalama Kâr Oranları	130
Tablo 3: Farklı Organik Bileşimler ve Artı Değer Transferleri	130
Tablo 4: Pamuk İpliğinde Teknik İlerleme: 1780-1830.....	190
Tablo 5: 19. Yüzyılda Çeşitli Ülkelerde Toplam (Sabit ve Hareketli) Buhar Makinesi Kapasitesi (bin BG).....	191

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

BD: Dünya Bankası

BW: Bretton Woods

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

EKS: Esnek Kur Sistemi

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

IMF: Uluslararası Para Fonu

MB: Merkez Bankası

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

SKS: Sabit Kur Sistemi

YY: Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu çalışma tarihin iktisadını inceleyen bir iktisat teorisi çalışmasıdır. Ancak tarihsel bir çalışma olması kronolojik bir anlatı olmaktan çok çalışmanın yönteminden kaynaklanmaktadır. Çünkü tarihi anlamak, bugünü anlamak ve geleceğe dair öngörüler geliştirmek için çok önemli bir olgudur. Aynı zamanda çalışmanın tarihselliği onun teoriden ve güncel pratikten kopuk olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis çalışmanın konusu bağlamındaki tüm varsayımlar tarihsel olarak toplumların yeniden üretim süreçleri içerisinde üretilen ilişkilerden yola çıkılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece teorik olarak varsayılan aynı zamanda gerçekte toplum tarafından yeniden üretilen ilişkiler olarak pratiğin kendisidir. Bu anlamıyla tarihsel ve teorik bir çalışma olarak, çalışmanın, ele aldığı konuya dair varsayımlar toplumun yeniden üretim biçimleri tarafından belirlenen tarihsel, devingen olgular olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda çalışmanın konusu, tarihsel olarak uluslararası para sistemleri ile kapitalist üretim biçiminin tarihsel krizleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını ya da başka bir deyişle uluslararası para sistemlerindeki tarihsel ve teorik değişikliklerin kapitalist üretim biçiminin tarihsel krizleri ile aynı döneme denk düşüp düşmediğini araştırmaktır. Çalışma, uluslararası para sistemlerinde meydana gelen değişimlerin, alt yapısal olarak kapitalist üretim biçiminin tarihsel krizleri tarafından tetiklendiği tezine dayanmaktadır.

Bu incelemenin yapılmasında bir kaç temel teorik önvarsayım bulunmaktadır. İlk olarak, iktisat kuramının Adam Smith'le başladığı konusunda geniş bir uzlaşma sözü konusu olmasına rağmen çalışma, bu uzlaşmanın özünde tarihsel olarak kapitalist üretim biçimi var olduğunu öngörmektedir. Bunun temel nedeni toplumların günümüze değin yeniden üretim biçimleri içerisinde yalnızca kapitalist üretim biçiminin (üretici güçler ve üretim ilişkilerinin birlikteliği olarak) tüm dünyada toplumların ortak biçimde kendilerini yeniden ürettikleri bir sistem olarak var olmasıdır. İnsanlığın ortak tarihinin kapitalist üretim biçimi ile birlikte başlamış olması modern iktisat kuramlarının tümünün bu üretim biçiminin işleyişini, sistemini ve yapısını anlamak ve teorileştirmek üzerine kurulması neden olmaktadır. Ancak çalışmada örtük olarak varsayılan biçimine göre toplumlar, kapitalist üretim biçiminden önce tarihsel olarak farklı şekillerde

kendilerini yeniden üretmişlerdir ve sonrasında da farklı yeniden üretim biçimlerine gebedirler. Dolayısıyla iktisat kuramları bu tarihsel bağlamı içerisinde mutlak değil dönemseldirler ve içerisinde buldukları toplumsal koşullara göre devinirler. Çalışma ele aldığı kavramların da bu tarihselliğe sahip olduğunu ön varsaymaktadır.

İkincil olarak, belirli bir ilişkinin ya da bir olgunun bilimsel olarak teorik bir çerçevede incelenebilmesi için ilk olarak olgunun ya da ilişkinin bileşenleri ya da tanımlayanları kavramsal bir açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu nedenle çalışmanın ilk kısmını para kavramı üzerine tarihsel bir tartışma ve tartışma bağlamında tezin para olgusunu ele alışıının belirlenmesi oluşturmaktadır. Para kavramı tarihsel olarak çok eski dönemlerden bu yana toplumların mübadele ilişkilerinde bir aracı olarak çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmektedir. Toplumların tarihsel gelişimlerinde para, değer saklanması, ölçülmesinde ya da ölçütlendirilmesinde kullanılmıştır. Ancak 19.YY'da iktisat teorisi içerisinde yaşanan marjinalist dönüşüm ile birlikte değer tartışmasının olduğu gibi paranın ne'liğine dair açıklamalar geri plana itilmiştir. Klasik iktisat tarafından toplumsal bir kavram ve somut emek harcanmasının sonucu olarak ele alınan değer olgusu, marjinalist ya da neo-klasik teoriye göre subjektif ve mallardan bireylerin sağladıkları faydalara göre açıklanan bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemle birlikte para kavramı kendi değeri olan bir değer ölçüsü olmak yerine, ulusların hegemonik gücüne göre belirlenen, somut bir değeri olmayan, devletlerin ve/veya politika yapıcıların amaçları doğrultusunda yaratılabilen, meta mübadelesine gerçekleştirilmesinde bağlantı kuran ve genel olarak ekonominin yönlendirilmesinde politika aracı olarak kullanılan bir olgu biçiminde tanımlanmaktadır. Teorik olarak para olgusunun ele alınışına ve tanımlanışına yönelik farklılıklar üzerine kurulu toplumsal ilişkilerin anlaşılmasında ve tanımlanmasında da farklılıklara ya da olguların altında yatan nedenlerle ilgilenilmeden görüngüler düzeyinde tanımlamalara neden olmaktadır. Bu çerçevede çalışma günümüzde gerek parasal olguları ve sistemleri gerekse de parasal politikaları anlamada paranın ne'liğine dair bir tartışmayı tekrar açmayı amaçlamaktadır. Böylece para olgusuna dair bir tartışma ve tanımlama aynı zamanda bütün parasal sistemin ve ilişkilerin de anlamlandırılması ve yeniden tanımlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu tartışma kapsamında çalışma, parayı soyut emeğin somutlaşmış biçimi olarak tanımlamaktadır. Egemen iktisat teorisince de

fazlasıyla görmezden gelinen Marksist bir para kuramını paranın ne'liği üzerine açıklamalarında kullanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü uluslararası para sistemlerindeki temel değişikliklerin ya da çelişkilerin en bariz bir biçimde görünür hale geldiği tarihsel kriz dönemlerinin, kapitalist üretim biçiminin yeniden üretiminin küresel boyutta kesintiye uğradığı ya da gerçekleştirilemediği süreçlerin, incelenmesini kapsamaktadır. Kriz kavramı iktisat teorisi içerisinde oldukça farklı biçimlerde açıklanmaktadır. Bazen iklim olayları ya da güneş patlamalarıyla açıklanırken kimi zaman piyasaya duyulan güvenin sarsılmasının neden olduğu bir durum olarak ele alınmaktadır. Egemen iktisat teorisi krizleri genellikle arizi durumlar olarak ele alırken; finansal, parasal, yapısal ya da parasal sistem içerisindeki bazı kurumların işleyişinden kaynaklanan örneğin bankacılık krizleri gibi pek çok nedene bağlamaktadır. Çalışma krizleri, sermayenin kolektifleşmesi sürecinin servetin toplumsallaşmasının koşullarını olgunlaştırmasını, bu olgunlaşmaya tekabül eden bir dönüşüm yaşanmaması durumu olarak ele almaktadır. Başka bir ifade ile krizler, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde, kapitalistler arasındaki, üretilen toplam toplumsal artı değerden pay alma savaşı nedeniyle, kapitalistlerin her birinin kendi üretim sürecindeki sermayesinin organik bileşimini arttırması sonucunda kâr hadlerinin düşmesi, toplumsal ölçekte yeniden üretimin başarılabilmesi ve sermaye birikiminin olanaksız hale gelmesi sonucunda sermayenin değersizleşmesi ile sonuçlanan bir durum olarak açıklanmaktadır. Sorunun temelinde üretici güçlerde ortaya çıkan gelişmeler ile üretim/mülkiyet ilişkileri arasındaki çelişkinin yattığı öngörülmektedir. Üretken süreçteki aksamalar ya da kesintiler beraberinde sistemin tümünde yeniden üretim koşullarında köklü değişikliklere neden olmaktadır. Ayrıca kriz olgusunun kavramsallaştırmasında tarihsel krizler ile diğer krizler arasında bir ayrım koyulmakta ve sistemin temelinde değişikliklere neden olan yeniden üretim süreçlerindeki bir yeniden biçimlenmeyi koşullayan krizler olarak tarihsel krizler ele alınmaktadır. Ortodoks kriz açıklamaları ile heterodoks kriz teorileri arasındaki teorik tartışma bu kısmın inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda marksist kriz teorisinin kapitalist üretim biçiminin krizlerine yönelik açıklamaları bölümün kriz kavramsallaştırmasına temel oluşturmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin bir parçası olarak uluslararası para sistemleri de bu tarihsel koşullardan etkilenmektedir. Bu nedenle ki yalnızca parasal ya da finansal olgular olarak tartışılmak yerine sermayenin organik bileşimi, sermayenin

devir hızı, kullanım-değeri ve mübadele-değeri, artı değer-kâr, üretim fiyatı, uluslararası ticaret – karşılıklı üstünlükler – rekabet, verimlilik, işgücü piyasaları ve döviz kurları gibi bir dizi reel ve parasal değişken ile birlikte değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Çalışmanın son adımı daha önceki kısımlarda kurulan teorik kavramsallaştırma ve çatı bağlamında temel hipotezin tarihsel olgularla test edildiği bir analizi içermektedir. Tarihsel kriz dönemlerinde uluslararası para sistemlerine meydana gelen değişimlerin incelenmesi bu bölümün konusunu ve çalışmanın hipotezinin testini ifade etmektedir. Kapitalist üretim biçiminin ilk tarihsel krizi olarak nitelenebilecek 1873-96 krizi ile başlayan bu tarihsel inceleme, uluslararası para sistemleri ile yine diğer tarihsel krizler olarak ele alınan 1914-45 ve 1970-80 krizleriyle bu kapitalist üretim biçiminin bu dönemlere denk düşen uluslararası para sistemleri ve bu sistemlerde meydana gelen değişimler arasında tarihsel bir ilişkiyi tespit etmektedir. Toplumsal yeniden üretim biçimindeki tarihsel krizler nedeniyle meydana gelen değişiklikler, bu yeniden üretim ilişkileri üzerine kurulu sistemin diğer bütün üstyapısal karşılıklarında da değişikliklere neden olmaktadır. Dolayısıyla tarihsel maddeci bir diyalektik yöntemle kapitalist üretim biçiminin tarihsel krizlerinin, sistemin uluslararası para sistemlerinde bir değişikliğe neden olduğu ya da başka bir deyişle kapitalist üretim biçiminin gelişmesine bağlı olarak bu altyapısal gelişmeye ayak uydurmak zorunda olan üstyapısal unsurlarda bir değişikliğin meydana geldiği ancak bunlardaki esaslı dönüşümün tarihsel olarak bütün bir sistemin yeniden üretim sürecinin bunalıma girdiği kriz dönemlerine denk düştüğüne karar verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Amacı

Tarihsel gelişimlerinde toplumlar çeşitli biçimlerde varlıklarını yeniden üretebilmek için üretim yapmaktadırlar. İlkel komünal dönemde bu doğanın sağladıklarını toplama biçiminde olmaktadır; üretici güçler geliştikçe toplumların gereksinimleri çeşitlenmiş, yeniden üretimin biçimleri de karmaşıklaşmıştır. Yeniden üretim biçimlerinin gelişimi toplumların niteliklerinde değişikliklere neden olmuş onları ilkel biçimlerden kapitalist öncesi biçimlere ve kapitalist öncesi biçimlerden kapitalist biçimlere dönüştürmüş ya da evrimleştirmiştir. Her toplumsal üretimin yapısının karakteristiğini o dönemde toplumsal yeniden üretime egemen olan üretim biçimi belirler. Üretim biçimi ya da üretim tarzı, toplumun üretici güçleri (üretim işinin ne ile

ve nasıl yapıldığı) ve üretim ilişkilerinin (toplum üretim üzerindeki mülkiyet ilişkileri) çatışmalı ya da birbiriyle ilişkili birlikteliğinden oluşmaktadır. Bu üretim tarzı üretici güçler ve üretim ilişkilerinin birliğinin görünür hale gelmesidir; somut biçimdir. Tarihsel hareketleri içerisinde toplumların yönelimlerini yalnızca belirli bir ögenin basit gelişimi ile açıklamak mümkün değildir. İlerleme başlıca iki ögenin yani üretici güçler ve üretim ilişkilerinin çatışmaları ve etkileşimleri biçiminde gerçekleşmektedir. Toplumsal ilişkileri teknik gelişmenin edilgen birer görünümü olarak algılamak yeterli olmayabilir. Üretici güçler; emeğin konusu, emek araçları ve emeğin konusu ve - araçlarıyla ilişkilene biçimlerinden oluşmaktadır. Üretim ilişkileri; üretici güçler tarafından belirlenen ve üstyapısal ifadesini hukukta bulan mülkiyet ilişkileridir. Bu anlamda biri (üretici güçler) diğerini (üretim ilişkileri) belirlerken, aynı zamanda belirlenenin içerisinde gelişen bir özne olduğu için üretici güçlerin, üretim ilişkilerinden de etkilendiğini söyleyebiliriz. Üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki bu çatışmanın derinliği/gelişmişliği ya da şiddeti ise toplumsal üretim tarzlarında daha ileri bir değişimi gerekli kılar ki bu da toplumların kendilerini yeniden üretim biçimlerinde bir yeni hali gerektirir.

Bu devinim Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisine katkıda yazdığı önsözde kendini bulmaktadır.

[...] varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar aralarında zorunlu kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesiyle örtüşür. [...] insanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir; tam tersine onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde devindikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrimler çağı başlar[...] (Marx,2005: 39-40).

Toplumsal işbölümünde ve üretici güçlerin gelişimi sonucu artan verimliliğe bağlı olarak artan ürün üzerindeki mülkiyet mücadelesi de sınıfların oluşması için gerekli alt yapısal ilişkileri sağlar. Sınıflı toplumların tarihsel olarak ortaya çıkışıyla birlikte üretici güçler ile üretim ilişkilerinin çatışmaya girdiği böylesi dönemlerde

çelişkiler gün yüzüne çıkar ve başka bir toplumun ya da bir başka deyişle örgütlenme biçiminin ilk nüveleri ortaya çıkar. Çelişki toplumsal olarak tutuculaşan sınıfları yıkarken toplumun bir kesiminin sırtına da devrimci bir dönüşümün ağır yükünü yükler. Ayrıca tarihin önünde iradi olarak durulamayacağını insanlığa çok öğretici bir biçimde gösterir.

Marx'ın Kapital'in emek gücünün alımı ve satımı bölümünde metanın değerindeki fazlalığı tartıştığı bölümden aktarıldığında;

[...]bundan da zorunluluk olarak şu sonuca varmış oluyoruz ki değişiklik metanın kullanım değerinden yani tüketiminden ileri gelmektedir. Bir metanın tüketiminden değer sızdırabilmek için dostumuz para babası dolaşım alanında piyasada kullanım değeri değer kaynağı olmak gibi özel bir niteliğe sahip bulunan ve bunun için de fiilen tüketimi bizzat emeğin maddeleşmiş şekli ve dolayısıyla da değer yaratacak bir metayı bulacak kadar şanslı olmalıdır. Ve gerçekten de para sahibi emek kapasitesi ya da emek gücü niteliği taşıyan böyle özel bir metayı piyasada bulur. (Marx,2005:170-171).

Manüfaktür, başlangıçta, kentsel denilen zanaatları değil, kırsal yan uğraşları, iplikçiliği ve dokumacılığı, zanaat ustalığını, teknik eğitimi en az gerektiren uğraşı ele geçirir. Manüfaktürün bir ihraç pazarı için temel bulduğu ve üretimi, sanki doğası gereği, değişim değerine – yani gemi yapımı da dahil olmak üzere gemiciliğe doğrudan bağlı olan manüfaktürelere- yöneldiği, bu büyük ticaret merkezleri dışında, manüfaktür, ilkin kentlerde değil, kırdaki loncaların bulunmadığı köylerde vb. kurulur. Kırsal yan uğraşlar, manüfaktürelere için geniş bir temel oluşturuyor, oysa kentsel zanaatları fabrika biçiminde yürütmek için üretime büyük ölçüde bir ilerleme gerekir (Marx, 1997: 59-60).

Böylece bir önceki toplumsal yapı içerisinde bir sonraki üretim biçiminin maddi koşulları yeşermişlerdir. Ancak görünür halde değillerdir. Üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çatışma tüm bu olguları görünür kılar ve manüfaktür artık toplumsal üretim biçimine egemenliğini ilan edebilir. Tüm bu gelişmeler ise feodal toplumdaki zanaatın konusu olan alanların dışarısındaki bir alan olan ve mevcut üretim ilişkileri tarafından belirlenmeyen, tüccar sermayesinin çok daha kolay ilişkilenebileceği ve kolektif bir biçimde, vasıfsız emek gücü gerektiren metaların üretimini örgütleyebileceği bir alan olan, iplikçilik ve dokumacılıkta kendisini gösterir. Başlangıcını 16. yüzyıl ve İngiltere'de kabul ettiğimiz kapitalist üretim tarzı artık

kendini dayatır hale gelmiştir. Kendinden önceki toplumsal yapı içerisinde, bu yapının bağrında gelişmiş ve kendisinden önceki toplumsal yapıyı parçalayabilecek olgunluğa erişmiştir. Kapitalist üretim tarzının 16-18. YY. arasındaki ilk dönemi işbölümüne dayanan elbirliği ile kurulan manüfaktür ile karakterize olur. Manüfaktür toplumda oluşmuş olan mesleki farklılaşmayı işyerine taşıyarak parça işçinin yeteneklerini geliştirir. Aynı zamanda parça işçinin becerisine uygun aletlerin geliştiği ve ilerleyen süreçte emek araçlarındaki farklılaşmayı yaratarak bunların ancak parça işçinin elinde en verimli şekilde kullanılmasını sağlar.

Kapitalizmin ilk dönemiyle birlikte üretim artık manüfaktür tipi örgütlenme biçiminde gerçekleştirilir. Toplumsal üretimde manüfaktürün üretici gücü olarak kolektif emeğin ortaya çıkışıyla birlikte, üretimde kullanılan aletlerdeki gelişme, kullanıldığı işin niteliğine bağlı olarak değiştirilebilmekteydi. Buna bağlı olarak üretim sürecinin emek gücünün yeteneğine ya da niteliğine olan bağımlılık görece azalmaktadır. Kapitalizmin bu döneminde egemen üretme biçimi manüfaktür tarzı üretimdir ve bu üretim tarzının aracı olarak da ortada kolektif işçi durmaktadır. Ancak makinaların, üreticinin niteliğinin (emek gücünün) üretim sürecindeki temel belirleyiciliğini giderek azaltması artık her zamankinden daha belirgin hale gelmiştir. Kapitalist öncesi üretim biçimlerindeki teknik gelişmeler temelde üreticinin niteliklerine ve yeteneğine bağlı olarak belirlenirken; kapitalizmle birlikte artık teknolojik diyebileceğimiz gelişmeler yapılan işin gerektirdiklerine bağlı olarak gerçekleşmekte ve emek gücünün de üretim sürecindeki belirleyiciliği bu teknolojik gelişmelere bağlı olarak giderek süreçteki önemini yitirmektedir.

18. yüzyılın son üçte-birlik döneminden sonra dünya sanayi devrimini yaşamıştır. Değişen üretim tarzı değil üretimin yapılış biçimi olmuş ve artık üretim fabrika tipi örgütlenme ile gerçekleştirilmektedir. Sanayi devrimi ile birlikte teknolojide yaşanan büyük gelişime bağlı olarak makine, üretim sürecinin tümüne egemen hale gelmiş ve emek gücünün üretimdeki belirleyiciliği ortadan kaldırmıştır. Artık üretim etken faktörü olan emek gücü yerini makinalara bırakmış ve üretim sürecinde edilgen olarak, yani kendi yeteneklerinden ve niteliklerinden bağımsız olarak, vasıfsızlaşarak yer almaktadır. Dolayısıyla tüm bu süreçte anlatılmaya çalışılan nokta üretici gücün esasta emeğin üretim sürecindeki örgütlenme biçimlerini ifade ettiği, aletin ya da tarihsel gelişimine bağlı olarak günümüzde makinanın ise bu üretici gücün üretme aracı

olduğudur. Ve kapitalizm çelişkisini bu noktadan itibaren daha şiddetli yaşamaya başlamıştır. Fabrika oluşup emek gücü ile emeğin araçları üretim sürecindeki tarihsel rollerini değiştiklerinde, üretim artık emek gücüne bağlılığını koparmış ve makine üretimin temel aracı haline gelmiştir. Makinede yaşanan her gelişmenin emek gücünü üretim sürecinin dışına itmeye başlaması, özellikle erken dönemler luddist hareketlerin ortaya çıkmasına ve işçi sınıfının işsizliğinin temel nedeni olarak makinayı görmelerine neden olmuştur. Üretimin örgütlenme biçimi içerisinde üretim araçları sahipleri ile işçi sınıfı arasındaki antagonist yapı, makinedeki nitelik değişimiyle birlikte işçi sınıfı ile makine arasındaymış gibi görünmeye başlamıştır. Bu andan itibaren toplumsal gelişim yani üretici güçlerin gelişiminin üretim ilişkileri ile yaşayacağı çelişkinin başat belirleyicisinin makine ama başat olarak makinenin güç üretici mekanizmasındaki teknolojik gelişmeler olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır. Oysa temel değişiklik fabrika tipi örgütlenmede yani kol emeğinin makinalara devrinde yaşanmaktadır. Yani emek gücünün, emek gücünün konuları ve/veya araçlarıyla ilişkilendirme biçimlerinde tarihsel bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan bir sonraki toplumsal yapının üretim biçiminde fabrika içi ilişkilerin örgütlenmesinde fordizm ya da taylorizm gibi birtakım değişiklik yaratan modeller olarak sağlamamaktadır. Aksine makinedeki niteliksel gelişim üretim için bir birim dahi emek gücüne ihtiyaç duyulması durumunda yalnızca emek gücünün sömürü oranını yüksek düzeylere çıkarılmasına neden olur. Hatta bu emek gücünün birim meta başına değerinde öyle bir düşme yaratabilir ki sifıra yakınsadığını bile ileri sürebilir, ancak bu yine de üretimde emek gücünün artık kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Sınıfsal çatışmaların en saf haliyle ortaya çıkmasını olanaklı duruma getirmiştir. Çelişkilerin aşılması ise Mandel'in (2008: 297-298) belirttiği üzere yeniden üretim sürecinde "insanın şeyin yapabileceği şeyi yaptığı emeğin sona erdiği yerde" olanaklı hale gelmekte ve böylece bugüne değin en gelişmiş üretim biçimi olarak kapitalist üretim biçimi tarihsel rolünü yerine getirmiş olmaktadır.

Çalışmanın amacı, 16. yüzyılda İngiltere'de manüfaktür ile birlikte ortaya çıkan, kapitalist üretim biçiminin, ilk kez yapısal olarak incelendiği ve sistematik biçimde ortaya konduğu dönem olan Klasik Dönemden bu yana, uluslararası parasal sisteminde meydana gelen temel değişimleri ve sistemin nasıl bugüne evrildiğini incelemektir. İncelemenin temel yöntemi somuttan soyuta diyalektik bir çözümleme ile birçok belirlenimin biraradalığı ile işleyen çoklu işlevselliğin tarihsel süreçte nasıl soyut bir

sistem meydana getirdiğini açıklamaya çalışmak oluşturmaktadır. Bu somut belirlenimlerin meydana getirdiği soyut ilişkiler ise kapitalist üretim biçimlerinin tarihsel krizleri ile uluslararası para sistemi kapsamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Planı

Çalışma üç kavramsal bölüm ve bir pratik bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmada ele alınan konunun somut yapı taşı oluşturması nedeniyle para kavramına dair tarihsel bir tartışma yapılmaktadır. Para kavramının tarihsel olarak izlediği seyir ve bu seyrin çeşitli iktisadi doktrinler tarafından açıklanması ve para kavramıyla ilgili olarak çalışmanın kendi kavrama biçiminin ortaya konulması birinci bölümün temel amacıdır. Çünkü para kavramının ve dolayısıyla değer kavramının değişik doktrinler tarafından tanımlanması ve bu tanımlanmanın üzerine kurulu bir uluslararası para sisteminin varlığı aynı zamanda uluslararası para sisteminin yönlendirilmesinde ve açıklanmasında son derece önemlidir.

İkinci bölüm kapitalist üretim biçimlerinin krizlerini incelemektedir. Öncelikle olanaklar ve nedenler tartışması yaparak bir krize nelerin neden olduğunun tartışılması ve sonrasında da krizi olanaklı kılan sistemin içsel çelişkilerinin neler olduğunun ortaya konulması bölümün temel amacıdır. Bunun yanında reel değişkenlerden ayrı düşünülmemesi gereken parasal ve finansal ilişkilerin de reel değişkenler dolayısıyla nasıl etkilendiğinin teorik alt yapısını oluşturmaktadır.

Üçüncü bölümde tarihsel kriz dönemlerinde uluslararası para sistemlerinde meydana gelen değişimlerin incelenmesiyle ilgili olarak ilk iki bölümde yapılan kavramsal tartışmanın üzerine çalışmanın da esas odak noktasını oluşturan bu etkileşimlerin teorik serimi amaçlanmaktadır. İlk iki bölüm özellikle bu açıklamaları gerçekleştirirken bir paradigmanın geliştirilebilmesi için teorik bir zemin sağlarken, üçüncü bölüm bu teorik açıklamaların tarih ile sınanmasına girişmektedir. Çünkü tarih ile sınanmayan ve mantıksal tutarlılığı bu sınanma ile başarılı olmayan hiçbir soyut modelin geçerliliğini kabul etmek doğru olmayacaktır. Bu nedenle dördüncü bölüm kendisinden önceki bölümlerde geliştirilen tüm tartışmaların ışığında çalışmanın, kapitalist üretim biçimini değerlendirilmesine, para kavramının açıklanmasına ve uluslararası para sisteminin incelenmesine olanak tanımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PARA TEORİLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ: PARANIN NE'LİĞİ ÜZERİNE

Bütün analizler bir tanımla başlar. Ancak tanımlamaların yöntemi son derece önemlidir. Kavramların doğalarından bahsetmek oldukça riskli bir durumdur. Bir anda nesneleştirip, tarihselliğinden ve özgünlüğünden, zaman içerisindeki gelişim-değişim evriminden soyutlanarak kendinde bir tarif yapılmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla açıklayıcılığını yitirmesi olasıdır. Bu nedenle kavramların doğalarından ziyade özgün tarihsel koşullarını tartışmak gerekmektedir.

Krizler ve uluslararası para sistemlerinin ilişkilerinin araştırılacağı bir incelemeye, bu ilişkinin temel taşı olan paranın tanımlanması ile başlanmaktadır. Ancak gerek insanlık tarihini gerekse de iktisat öğretisini ortaya çıktığı andan bu yana meşgul eden bir kavram hakkında birden ve net bir tanıma ulaşmak kolay değildir. Bu nedenle bu bölümde paraya dair genel bir tanımlama yapılarak, paranın kavramsal çerçevesi incelenecektir. Ardından tarihsel olarak iktisat okullarının para ile ilgili görüşleri ve para olgusuna yaklaşımları incelenerek, paranın ne'liği üzerine bir tartışma geliştirilecektir. Bölümün temel amacı bir bütün olarak sistemin gelişen tarihsel biçimi içerisinde ayrılmaz bir parçası olan paranın, kapitalist üretim ilişkilerinde ve uluslararası para sisteminde oynadığı tarihsel rolün anlaşılmasıdır.

1.1. GENEL OLARAK PARA

Egemen iktisat içerisinde para, mal ve hizmet karşılığı yapılan ödemelerde veya borçların geri ödenmesinde kullanılan genel kabul görmüş herhangi bir şey (Mishkin, 2007: 49) biçiminde tanımlanmaktadır. Ekonomideki nakit ve madeni paralar dışında nakit yerine geçen çekler, mevduat hesapları gibi kavramlarda para yerine kullanılmaktadır. Aynı zamanda para, para arzı anlamına da gelebilmektedir. L. Von Mises'e (1971: 29) göre para, işbölümüne dayanan ve tüketim malları ve üretim araçlarının merkezi bir otorite tarafından kontrol edilmediği yani özel mülkiyetlerinin

olduğu toplumlarda üretimin ve tüketimin değişim yoluyla dengelendiği piyasanın işleyişini kolaylaştıracak değişim aracı olarak görev yapan bir şeydir. Bu anlamıyla para, kapitalist üretim biçimine özgü bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak bir nüansa sahip olmamakla birlikte para, ödemelerde genel kabul edilebilirlik özelliği taşıyan herhangi bir şeydir. Yani ekonomide insanların diğer insanlardan mal ve hizmet satın alımı için kullandıkları aktiflerdir (Aslan, 1998: 60). Ayrıca para, talep edilip belirli bir ihtiyacı karşılayan ve ekonomik malların sınıflandırılmasında ayrı bir yeri olan, faydalı olduğu için ekonomik bir mal olarak tanımlanmaktadır. Ve ek olarak temel işlevi olan değişim işlevine dayanılarak, herkesin kabul ettiği bir değişim aracıdır (Öcal, 1978: 1-2). Yine para günlük yaşamda insanların genellikle kabul ettikleri, mübadele ve değer saklama aracı, hesap birimi gibi işlevleri yerine getiren, soyut ya da somut bir belge olarak tanımlanmaktadır (Paya, 1998: 15).

Temelde bir nesnenin para olabilmesi için evrensel olarak geçerli olması gerekmektedir ki pek çok para yerine kullanılan şey, belirli bir alanda ya da coğrafyada geçerli olduklarından bu şartı sağlayamamışlar ve para olma işlevini daimi olarak üstlenememişlerdir. Ekonomik olarak bir nesnenin para olabilmesi paranın ekonomik ilişkilerdeki işlevlerini yerine getirebilme yetilerine bağlı olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla paraya dair bir tanımlama, paranın işlevleri çerçevesinde yapılmaktadır. Paranın işlevleri ifadesinden ödeme araçlarının kullanıldığı amaçlar ve ekonomiye yaptığı hizmetler anlaşılmalıdır (Ergin, 1979: 40).

Paranın ekonomik ilişkilerdeki işlevlerine dair vurgu neredeyse tüm tanımlamalarında görülmektedir. Dolayısıyla paranın ekonomik işlevlerinin neler olduğunun belirlenmesi para ile ilgili tartışmaların anlaşılması için gerekmektedir. Paranın işlevlerine dair ekonomi literatüründe geniş bir ortaklık göze çarpar. Şişman (2011: 20) paranın doğası gereği, değerlerin değişimi yani mübadele, değerlerin fiyatlarının ölçülmesi ve değerlerin biriktirilmesi işlevlerini yerine getiren bir şey olması gerektiğini belirtmektedir. Ek olarak paranın uluslararası ödemelere aracılık etmesi yani evrensel ya da dünya parası olma işlevi de mevcuttur. Aslan'a (1998: 60) göre paranın işlevleri mübadele aracı olması, değer deposu olması, hesap birimi olması ve ertelenmiş ödeme standardı olmasıdır ve tüm bu işlevler paranın tanımıyla doğrudan ilintilidir. Ergin (1979: 31-34) paranın en önemli işlevinin mübadele aracı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü para, satın alma gücünün bir sembolüdür ve herkes tarafından genel

kabul görmesinin temelinde bu satın alma gücünü temin etmesi yatmaktadır. Ayrıca toplumsal olarak bu satın alma gücünü temin edebilecek ya da bundan beklenen nitelikleri sağlayacak her madde mübadele aracı işlevini yerine getirebilmektedir. Paranın ikinci işlevi standart bir değer ölçüsü olmasıdır. Çünkü ekonomik olarak değer taşıyan mal ve hizmetlerin bedelleri fiyatlarıyla ifade edilmektedir ve bu fiyat mekanizması para hesabı üzerine kurulmaktadır. Dolayısıyla paraya resmen atfedilen değer ile paranın sahip olduğu satın alma gücü arasında belirli bir oranın bulunması gerekmektedir. Paranın üçüncü işlevi ise tasarruf aracı ve spekülasyon aracı olmasıdır. Bireyler değer saklama aracı olarak parayı dolaşımdan çekerek tasarruf edebilirler ya da ileride bir kâr getireceğini bekledikleri fırsatları değerlendirmek amacıyla yani spekülasyon amacıyla da talep edebilmektedirler. Paranın tasarruf aracı olmasıyla ilgili olarak eğer bireyler bu tasarruf ettikleri miktarları dolaşımdan çekiyorlarsa bu gömüleme yani iddihar anlamına gelirken eğer tasarruflarını bankalar nezdinde tutmayı tercih ediyorlarsa bu likit tasarruf anlamına gelmektedir. İkinci durumda dolaşımdan herhangi bir miktar para çekilmiş olmamakta ve parasal dengesizliklere yol açılmamaktadır. Bireyler sahip oldukları satın alma gücüne yine istedikleri anda sahip olmaktadır ancak aynı zamanda piyasa bu tasarruflardan yararlanmaya devam edebilmektedir. Öçal (1978: 2) paranın temel işlevinin değişime aracılık etmek olduğunu diğer işlevlerinin ise ikincil işlevler olduğunu belirtmektedir. Çünkü temelde para bir maldır ve kişiler onu, içerdiği değerli maden miktarına göre değil, satın alabileceği mal ve hizmet miktarına göre talep etmektedir. Para bol olduğunda meta mübadelesi kolaylaşırken; paranın kıt hale geldiği durumlarda meta mübadelesi ağırlaşmaktadır. Dolayısıyla değişim ilişkileri arttıkça para miktarı da artmak zorundadır.

Tüm bu işlevleri yerine getirecek olan paranın belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Ancak bu özelliklere sahip bir şey toplumsal olarak kabul edilebilecek ve herkes tarafından talep edilecek olan para olabilecek koşullara sahip olmaktadır. Sağlam bir paranın sahip olması gereken özellikleri (Paya, 1998: 18);

- Homojenlik
- Bozulmama ve taşımaya elverişli olma
- Bölünebilirlik

- Taklit edilememe
- Zaman içinde değerini muhafaza edebilme, şeklinde sıralanabilir.

Egemen iktisat teorisi özellikle neo-klasik dönüşüm ve marjinalizmin etkisiyle birlikte, sürecin bütününe ele alan tarihsel bir analiz yerine, marjdaki değişiklikleri inceleyen denge modelleriyle birlikte paraya dair genel tanımlamalar yapsa da bunun tarihsel gelişimi ve bu gelişim içerisindeki devinimini kendisine analiz konusu yapmamıştır. Ancak tarihsel olarak pek çok nesne ekonomik ilişkilerde para olarak kullanılmıştır. Buna rağmen varlıklarını günümüze değin sürdürmeleri belirli şartlara bağlı olmuştur. Dolayısıyla bir şeyin para olabilmesinin belirli koşulları vardır ve bu koşulları sağlayamayan nesnelere para olma işlevlerini sürdürmemişler ve yerlerini başka nesnelere ya da ilişkilere bırakmışlardır. Öyleyse para sürekli olarak değişen ve gelişen bir şekilde toplumların ekonomik ilişkilerinde kendisini varedegelirken, toplumların ekonomik ilişkilerinde paranın işlevleri ne anlama gelmekte ve neden toplumlar para gibi bir şeye ihtiyaç duymaktadırlar ya da bir başka deyişle para neden gereklidir? Diğer yandan paranın bir meta olduğu genel kabulü tarihsel olarak tüm açıklamalar tarafından kabul edilirken; temel sorunsal olan bir metanın nasıl para biçimine dönüştüğü açıklanması gereken esas nokta olmakta ve bu bölümün tartışmasının odak noktasını oluşturmaktadır.

Toplumların yeniden üretimlerini örgütlü ve planlı bir biçimde gerçekleştirmedikleri, toplumsal ihtiyaçların yine toplumun bilinçli temsilcileri olan organlar tarafından gerçekleştirilmediği koşullarda meta değişimi ya da mübadelesi, özel mülkiyet ve iş bölümü nedeniyle bireylerine ayırmış, atomize olmuş toplumların kendi bütünleriyle ilişkiye geçmesinin temel koşullarından biri olarak ortaya çıkmaktadır (Hilferding, 1995: 55). Bir başka deyişle meta üretimine dayalı toplum biçimlerinde üretimi gerçekleştiren bireylerin emekleri aynı zamanda toplumsal bir niteliğe sahiptir. Toplumsal üretimin gerçekleştirildiği bu biçimlerde bireylerin emeklerinin özel niteliklerinin yanında toplumsal emek olarak ortaya çıkması ancak mübadele aracılığıyla gerçekleşmektedir (Ergas ve Fishman, 2009: 292). Toplum bireyleri arasındaki ilişkiyi ancak mübadele aracılığıyla kurabilmektedir. Ayrıca bu mübadele ilişkilerinin üzerlerinde yükseldikleri toplumun üretim ve örgütlenme biçimine bağlı olarak ele alınması gerekmektedir. Mübadele ilişkileri üretilen metaların

değerleri üzerinden kurulmaktadır ve metaların değerlerinin nasıl belirlendiğine dair açıklamalar ilişkilerin açıklanmasında etkili olmaktadır. Mübadele ilişkilerinin temel itkisini metaların üretilmeleri için harcanan toplumsal olarak gerekli ortalama emek zamanı oluşturmaktadır. Toplumların trampa dönemlerinde rastlantısal ve bireysel bir ilişki olarak ortaya çıkan mübadele meta üretiminin genelleşmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte düzenli zorunlu ve nesnel bir ilişki biçimini alır (Hilferding: 1995: 58). İşbölümünün geliştiği ancak henüz emek gücünün ortaya çıkmadığı bu aşamada toplum kendisini değişim yoluyla yeniden üretmektedir. Kendi emeğine sahip üreticilerin metalarının trampa ilişkilerinin yarattığı zorluklar ve dayattığı zorunluluklar meta mübadelelerinde kolaylaştırıcı işleve sahip bir aracı metanın ortaya çıkmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü değişilecek iki şeyin hangi oranda ve ne miktarda değişileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Trampa ilişkilerinin hâkim olduğu koşullarda bu değişim daha çok değişilecek şeylerin kullanım değerleri üzerinden gerçekleşmekte ve basit bir eşdeğer ilişkisini yansıtmaktadır. Ayrıca elinde değişilmek üzere bir meta bulunan üretici, yine kendi ihtiyaç duyduğu metayı değişmek üzere dolaşıma sunan ve aynı zamanda da üreticinin elindeki metayı ihtiyacı olan bir başka birini bulmak zorundadır. Bu denk gelişin ardından değişilecek metalar arasındaki ilişkinin belirlenmesi diğer bir sorun olarak ortaya çıkar. Yani örneğin buğdaya ihtiyacı olan bir sığır üreticisi ile sabanına koşmak üzere bir sığıra ihtiyaç duyan buğday üreticisinin elindeki buğdaylarla sığır arasındaki değişim ilişkisinin ve niceliğinin belirlenmesi sorunu kendisini göstermektedir. Mübadelenin bu tarihsel aşamasından bir adım sonra toplum değişeceği diğer metalarını da buğday üzerinden ifade etmeye başlamaktadır. Örneğin bir sığır ile kaç adet ayakkabı değişilecektir. Trampa ilişkisinin sorunu olarak değişimin nasıl belirleneceği sorusu şu biçimi alır: Bir sığır kaç teneke buğday eder ve kaç çift ayakkabı bir sığırın değişileceği miktarda buğday ile değişilir? Bu aynı zamanda mübadelenin, bir metanın bütün öteki metalarla mübadelesi biçimindeki başkaları için kullanım değeri olduğunu ortaya koyan bir biçimdir. Dolayısıyla trampa ilişkisi içerisinde değiş edilmek istenen iki şey arasına bunların değişimini kolaylaştırıcı ve toplumsal olarak kabul gören, değişimin konusu olmamasına rağmen, değiş edilecek şeyler arasındaki değer ilişkisini kuran başka bir üçüncü şeyin girmesiyle para ilişkisinin ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Buğday burada toplumsal bir hesap parası olarak işlev görür ve kendisi dışındaki metaların eşdeğeridir.

Meta üretimine bağlı bu toplumsal süreçte, meta üretiminin genelleşmesiyle temel bir değişim yaşanır. Üretim sürecinde ortaya çıkarılan metalar, üretim sürecinin toplumsallaşarak genel bir hal almasıyla, başka bir toplumsal ilişkiyi ifade etmeye başlamaktadırlar. Genelleşmiş meta üretiminin topluma egemen olmasıyla yani başka bir deyişle kapitalist üretim biçiminin toplumsal yeniden üretime egemen hale gelmesiyle birlikte, tüm metalar kendisi de bir meta olan emek gücü tarafından üretilmeye başlanır. Emek gücünün ekonomik ilişkilerde ortaya çıkışı, tarihsel olarak kapitalist üretim biçiminin ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Belirli bir zamanda belirli bir miktar emek harcanmasına mal olmaları yani bir başka deyişle metaların emek gücünün ürünü olarak dolaşım ilişkilerine girmeye başlamaları, metaların doğal özellikleri olmaktan çıkar ve toplumsal nitelikleri halini alır. Özellikle toplumun bir kesiminin üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olması ve diğer kesiminin de mülksüzleşerek/mülksüzleştirilerek emek gücü satıcısı haline gelmesiyle birlikte, yani işbölümünün derinleşmesi, toplumsal ilişkilerde tarımcılar ve zanaatçılar gibi ayrışmaların yaşanması, giderek kendi toprağında elindeki üretim araçlarıyla küçük ölçekli üretim gerçekleştiren kişilerin topraktan ve üretim araçlarından koparılmaları bu kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışına önsel olarak insanlık tarihinin kandan ve ateşten dönemi, toplumsal ilişkiyi kuran mübadelenin niteliğini de değiştirmektedir (Hilferding, 1995: 60). Ancak mübadele ilişkisi bir eşitlik ifadesi anlamına gelmektedir. Toplumsal eşitsizlik mübadele ilişkileri arasındaki bu eşitlik ilişkisine yansır. Meta üretiminin bu yeni biçimi mübadele ilişkilerini ve böylece metalar arasında kurulan değer ilişkisini de belirler hale gelmektedir. Meta üretiminin gelişip meta kitlesinin artmasıyla birlikte metalar arası mübadele ilişkileri daha karmaşık bir yapıya bürünür. Meta üretiminin kullanım değerleri üretiminden (özellik kullanım değerlerinin egemenliği) değişim değeri için üretim biçimini (değişim değerlerinin hâkimiyeti) almasıyla birlikte, metaların sermaye dolayımından geçmeleriyle fiyatlar saf biçimde değerlerin parasal ifadeleri olmaktan çıkar. Artık eşit değerler eşit değerlerle değil, eşit sermaye ürünleri eşit sermaye büyüklükleriyle değişilir hale gelir. Bu durum fiyatların değerlerden sapması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla metaların değer ilişkisi, bu toplumsal ilişki, böylece değişilen metaların dışında başka bir üçüncü meta tarafından sağlanmaya başlanmaktadır. Çünkü artık karmaşık toplumsal mübadele ilişkileri metaları soyut toplumsal emeğin somutlaşmış biçimleri olarak ilişkiye sokmaktadır.

Metaların değerlerini üçüncü bir metada ifade etmeleri, meta üretimi sürecinin doğasından kaynaklanır. Bu eşdeğerin meşruluğu ise mübadele sürecinde toplumsal olarak kabul edilmesi ile sağlanır ve mübadele ilişkilerinin giderek gelişmesiyle birlikte bu üçüncü meta artık değişim ilişkilerinde para işlevini yerine getirmeye başlar. Mübadele ilişkilerinin önemi bu noktada değer yasasının durmadan dinamik bir biçimde gelişen toplumun yeniden üretim biçiminin önsel düzenleyicisi olarak işleminin olanağını yaratmasından gelmektedir (Ergas ve Fishman, 2009: 293). Bu durumu Hilferding (1995: 63) şöyle ifade etmektedir,

mübadele içindeki metalar birbirlerini karşılıklı olarak ölçülendirmeleri suretiyle kendilerini aynı zamanda belli bir meta cinsinden giderek daha sık ölçülendirmiş oluyorlar. İşte bu belirli metanın para haline gelmek üzere değer ölçüğü olarak saptanması açısından salt bu alışkanlık yetiyor.

Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimin gerçekleştirilmesi için meta mübadelelerinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Toplumdaki bireylerin özel emekleri ancak bu mübadele süreci ile birlikte toplumsal emek olarak kendilerini ifade edebilmekte ve başka bireylerin emekleriyle bir değer ilişkisine girebilmektedir. Para bu ilişkide bireysel emeklerin kendilerini ölçüklendirmelerini sağlamaktadır ve kendisi de diğer metalar gibi bir metadır. Para tüm diğer metalar gibi değer cisimleşmiş biçimi olarak dolaşıma çıkmaktadır. Böylece paranın toplumsal olarak kökeninde hem meta üretimi gerçekleştiren bireylerin özel emeklerinin toplumsallaşması hem de bu toplumsallaşmanın ancak meta mübadelesi, pazar ve üretilen metaların özel mülkiyeti biçimindeki dolaylı ve karmaşık bir yolla gerçekleşebileceği olgusu yatar (Mandel, 2008). Yalnızca diğer tüm metalar kendi değerlerini bu metada ölçtüklerinden, o, genel eşdeğer görevini üstlenmektedir. Bu anlamıyla para genel eşdeğer olarak değer ölçüsü olmaktadır. Değer ölçüsü olması mübadele ilişkilerinin gelişmesinin bir sonucudur. Ve böylece bütün metalar paraya dönüşerek toplumsal olarak ölçüklendirilmektedirler (Hilferding, 1995: 64). Üretim sürecinde üretilen metalar artık mübadele (değişim) sürecine değişim değerleriyle çıkmaktadırlar. Mübadele ilişkilerinin üzerinden en sık gerçekleştirildiği meta (örneğin buğday) kendisi dışındaki diğer bütün metaları karşısına alır ve diğer metaların nispi değerlerinin eşdeğeri olduğu ölçüde meta mübadelesinin gerçekleştirilmesini sağlar. Böylelikle para, düşünsel olarak belirlenen bir değer ölçüsü olarak ortaya çıkmıştır. Buğdaya yüklenen bu eşdeğer biçim ile birlikte buğday para-

meta halini alır ve artık metalar arasında evrensel eşdeğer işlevi onun tekeli altındadır. Metaların değişim değerleri arasındaki nispi ilişkiyi kuran meta-para, tüm metaların karşısına altın olarak çıktığında ki daha önce buğday ne ise altın odur, altın; sahip olduğu maddi özellikleri dolayısıyla giderek evrensel eşdeğer halini alır ve metaların karşısına para-meta, olarak çıkar. Böylece değerlerin genel biçimi son halini alır ve para biçimine dönüşür. Para bir taraftan metaların mübadelesinin zorunlu bir koşulu iken diğer yandan meta mübadelelerinin genelleşmesinin koşulu haline gelmiş oluyor. Para, soyut toplumsal emek biçimlerinin cisimleştiği şeyler olarak metaların birbirleriyle kıyaslanmasını sağlayan bir aracı olmaktadır. Çünkü para, kullanım değeri bir değer ölçüsü olan yegâne metadır. Sonuç olarak toplumsal bir ilişkidir ve metaların mübadele süreçleri sonunda ortaya çıkmaktadır.

Metaların fiyatları ise metalarda somutlaşan emek miktarları arasındaki adaleti sağlamaktadır. Başka bir deyişle fiyat, herhangi bir metanın üretimi için harcanan toplumsal ortalama emek zamanının para adı olarak ortaya çıkar. Bu haliyle değişim ilişkilerinde fiyatların ortaya çıkmasıyla birlikte para değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olarak ikili bir rol oynamaktadır. Böylece bir bütün olarak para, metaların değerlerinin belirlenmesinde değerlerinin ölçüsü ve fiyatların ölçütü, soyut emeğin biricik somutlaşmış biçimi olarak değer saklama aracı, meta mübadelesinde değişim aracı, karşılıklı borç ilişkilerinde ödeme aracı ve en genel anlamda tüm bu özelliklerine bağlı biçimde evrensel eşdeğer işlevlerine sahip bir meta olarak ekonomi içerisindeki yerini almaktadır.

Para ile ilgili genel tanımın, paranın işlevlerinin ve özelliklerinin ardından tarihsel olarak ortaya çıkan çeşitli para biçimlerini açıklanabilir. Para biçimlerinden bahsedildiğinde itibari para olarak madeni sikkeler, kâğıt kupürler, resmi veya özel kişilerce imzalanan senetler, bankadaki cari hesaplar, hazine bonoları, hisse senetleri, altın ya da başka pek çok madde para işlevlerini yerine getirebilmektedir.

1914'e kadar dolaşımda kalan gümüş ve altın sikkeler bir meta olarak kendi değeri temsil ettiği satın alma gücüne eşit olan mal-para olarak ifade edilmektedir. Altın karşılığı itibari para, gerektiğinde altın ve gümüşe çevrilebilen dolaşım araçlarıdır. Temsili paraların kullanımı altın standardından vazgeçilmesiyle ikinci dünya savaşından önce sona ermiştir. Kâğıt paralar, artık altın ve gümüş karşılıkları olmaksızın devletin kendi gücüne dayanarak dolaşıma çıkarmış olduğu ödeme araçları olarak ifade

etmektedir. “Büyük bunalımın” ardından altın standardının terk edilmesiyle dünya genelinde dolaşımdaki banknotlar kağıt paralara dönüşmüş ve *cebri tedavül sistemi* sürekli bir karakter kazanmıştır. Konvertibl paralar ise altın standardının yürürlükte olduğu zamanlarda altın karşılıkları olan ve gerektiğinde itibari olarak temsil ettiği altına çevrilebilen paraları ifade etmektedir. Altın standardının terk edilmesiyle birlikte konvertibilite terimi ulusal paraların diğer ulusların paralarına dönüştürülebilirliklerini ifade etmeye başlamıştır. Serbest piyasada paralar herhangi bir izin ya da yasal sorumluluğa bağlı olmadan diğer ulusların paralarına dönüştürülebilmekte ve yurt dışına çıkarılabilmektedir. Bunların yanında kaydi para ya da banka parası ise somut birer nesne ile temsil edilmeden de satın alma gücünün temsil edildiği dolaşım araçları olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bireylerin ellerinde herhangi bir somut ödeme aracına sahip olmadan da bankalardaki kaydi mevduatların hesaplar arası devri ile satın alma işlemlerini gerçekleştirebildikleri bir biçimdir. Ufaklık paralar daha çok küçük ve kesirli ödemelerin ifalarında kullanılmak üzere basılmaktadır. Metallerin değeri, resmi değerleri ile kıyaslanamayacak kadar küçük olan bu paralar daha çok devlete bir gelir kaynağıdır. Son olarak uluslararası dolaşım araçları ya da para birimleri ise uluslararası piyasalarda geçerli olan ve kabul gören, uluslararası geniş ölçekte dolaşım alanı ve hacmine sahip olan, transfer maliyetleri diğer dolaşım araçlarından daha küçük olan, değerine güven beslenen ve en önemlisi serbest dolaşımında ve transferinde herhangi bir engelleyici kısıtlamanın bulunmadığı para türüdür. Yakın zamandan sterlin ya da dolar bu para biçimine örnek olarak verilebilir. Altın standardından vazgeçilmesiyle birlikte, uluslararası ödeme aracı olarak bu ulusal paralardan birinin sistemdeki hegemonik egemenliğine göre evrensel eşdeğer olarak altının yerine kullanılması kabul edilmiştir. Bu nedenle uluslararası alandaki geçerliliği ile rezerv olarak diğer uluslar tarafından tutulmaya başlanması bir uluslararası paranın egemen para biçimine dönüştüğünü göstermektedir. Bu egemenliğin sarsılması halinde ya da dünya egemenlik ilişkilerinin tek kutuplu halden çok kutuplu biçimlere dönüştüğü zamanlarda ise bu uluslararası para işlevini yerine getirecek örneğin *banco-florin ya da özel çekme hakları (SDR)* gibi araçlara ihtiyaç duyulmaktadır (Ergin, 1979: 34-40).

Paranın ekonomik ilişkilere dahil olmasıyla birlikte bazı sorular da ortaya çıkmaktadır. Birincisi, üretim, tüketim, dolaşım ve bölüşüm gibi ekonomik olayların takas biçiminde gerçekleştirilmekten çok parasal ilişkilerle gerçekleştirilmeye

başlanmasıyla birlikte toplumsal ilişkilerdeki değişimlerin parasal değişimler üzerindeki etkisi nasıl olacaktır? Ya da takas ekonomilerindeki ilişkiler devam mı edecektir yoksa parasal değişiklikler reel alanla birlikte mi gerçekleşecektir? Başka bir deyişle parasal değişimler reel olaylar üzerine etkili midir? Bu sorunun kabul edilmesinin ardından ikinci bir soru olarak peki parasal değişiklikler reel olaylar üzerinde etkili ise devletin ekonomik olaylara bir müdahale aracı olarak parasal değişimler üzerindeki kontrol gücü nasıl olmaktadır ve bu gücü nereye kadar kullanacaktır? (Öçal, 1978: 2) gibi pek çok soru ortaya çıkmaktadır. Ancak egemen iktisadın açıklamaları ve soruları daha çok dolaşım alanındaki paranın işlevlerine işleyişine dair sorulardır. Paranın mübadele ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor oluşu egemen teorinin paranın özü/ne'liği ile ilgili bir taşıma yürütmesini engellemiştir. Para olgusuna ilişkin tanımlamalar ya da paraya biçilen temel işlevler hep onun dolaşım aracı olma işlevinden çıkarılmaktadır. Dolaşım aracı kitlesi olarak paranın ekonomik ilişkilerdeki düzeni ve dengeyi nasıl sağlayabileceği egemen iktisadın temel sorusudur. Tüm bu sorulara yanıtlar, temeli klasik teori tarafından atılsa da neredeyse egemen iktisadın tüm temsilci okulları tarafından ya benimsenen ya da çeşitli biçimlerde tekrar yorumlanarak revize edilen paranın miktar teorisi ile geliştirilmektedir. Para olgusuna dair bu genel tanımlamanın ardından bölümün devamında tarihsel olarak çeşitli iktisat okullarının para ile ilgili görüşleri tartışılacaktır.

1.2. KLASİK İKTİSAT TEORİSİNİ HAZIRLAYAN TARİHSEL KOŞULLAR

İktisadi teorilerin kavranması sermayenin tarihsel koşulları ve alt yapı-üst yapı ilişkileri açıklığa kavuşturulmasıyla olanaklıdır. Teoriler ve bu teorilerin geliştirdiği çözüm önerilerinin geçerlilikleri, bunların ardında yatan dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimlerine bağlıdır. Ekonomik doktrinler ve politikalar toplumsal, siyasal ve ideolojik soru(n)lardan soyutlanarak incelenemez. Braudel'in (2004: 11) Jean-Baptiste Say'den aktardığı üzere “nesnesi yalnızca maddi mallardan ibaret sayılan siyasal iktisat, kendini toplumsal sistemin tümünü kapsar bir durumda bulmuştur, (iktisat) toplumdaki her şeye bağlıdır.” Bu nedenle iktisadi okulların temel varsayımlarını ve öğretilerini, kurumlarını ve politikalarını anlamak bu okulların ortaya

çıktıkları tarihsel koşulları ve dönemleri anlamaksızın mümkün değildir. Dolayısıyla klasik iktisat okulunun para teorisine dair açıklamalardan önce bu okulun ortaya çıkış koşullarının ve içinde bulunduğu tarihsel koşulları açıklamak gerekmektedir.

Ekonomi politik, üretim, mübadele ve paylaşım yasalarını araştıran bir bilim olarak Aristo'dan bu yana insanlık tarihini meşgul etmektedir. Asıl olarak merkantilizm döneminde ortaya çıkmıştır. Ancak analizine, ürünlerin ya topluluklar halinde ya da bireysel olarak değişilmeye başlanması, yani metanın ortaya çıkması ile başlamaktadır. Değişime sokulan ürün meta biçimini alır ve topluluklar arası ilişki artık giderek metalar, şeyler arası ilişkilere dönüşür. Bu nedenle tarihsel olarak önce topluluklar sonra da kişiler arası ilişkiyi kuran metanın tahlili başat bir durumdur. Metanın değerinin tam gelişmiş biçimi olarak paranın ne'liği üzerine tartışma zorunlu olarak içerisinde değer tartışmasını barındırmaktadır. Emek ürününün yani metanın değer-biçimi, bu organik bütünün en temel hücresini oluşturmaktadır. Marx kapitalist üretim biçiminin analizine kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliğinin, *muazzam bir meta birikimi* olarak kendini gösterdiğini ve bunun en temel biriminin de *tek bir meta* olduğunu ifade ederek metanın tahlili ile başlar. Metanın değer biçiminin tam gelişmiş hali para biçimidir. Bu nedenle Marx'a göre organik bir bütün olarak kapitalist üretim biçiminin analizinde paranın incelenmesine dair güçlük, paranın kökeninin metada olduğunun anlaşılması ile çözümlenmektedir (Marx, 2004a: 16, 2005: 87). Üretilen metaların satıldıkları fiyatların nasıl belirlendiği, sorunun temelini oluşturmaktadır. Çünkü belirlenime dair açıklamalar teoriler arası farklılıkları ve maddi hayattaki olgular ile bu görüngülerin değerlendiriliş biçimlerini de farklılaştırmaktadır. Bu nedenle tarihsel olarak para teorileri açıklanırken bu teorilerin içsel olarak yürüttükleri değer tartışmalarında metanın değerine dair açıklamalarının vurgulanması gerekmektedir.

Batı Avrupa tarihinin 15-18. yüzyılları arası, yani ortaçağın sonuyla Sanayi Devrimine kadar olan bu dönemde, dönemin temel niteliklerini belirleyen tüccar sermayesi feodal üretim ilişkilerinin oluşturduğu kabuk altında toplumsal yeniden üretime egemendir. Tüccar sermayesi sistemin çatlaklarında kente karşı kırsal ve kırsal üretken faaliyetleri örgütlemekte ve en olgun biçimini alarak mevcut üretim ilişkilerine egemen hale gelmektedir. Kendi bağrında ev sanayi ve manüfaktür biçiminde olgunlaştırdığı üretken sermayeye bu egemenliğini devretmesi yani kapitalist üretim biçiminin feodalizmi çözüşünü bu dönemde gözlemleriz. Ayrıca kârın kaynağının ucuza

alıp pahalıya satmakta görüldüğü bu dönemde tüccar sermayesi malını satabilmek için her bir derebeyliğe ayrı ayrı vergi ödemek zorundadır. Sermayenin için herhangi bir engelle maruz kalmadan olabilen en geniş alanda hareket edebilme arzusu dönemin tüccar devletleri biçimindeki derebeyliklerinin güçlü monarşi ve ulus devletlere dönüşmesini koşturmuştur. Böylece tek bir üst otoriteye karşı sorumlu olarak tüccar sermayesi tarihsel rolü olan ulusal bir pazarı ve bir dünya pazarını oluşturabilmiştir.

Bu dönemde toplumun yeniden üretimi feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu koşullar altında serf emeğine dayalı malikaneler ve lonca biçiminde örgütlenmiş zanaatkarların yanında tüccar sermayenin egemenliğindeki ev-sanayi/manüfaktür üretimi ile gerçekleştirilmektedir. Merkantilizm tüccar sermayesinin toplumsal ilişkilere egemen olduğu ve ticari kapitalizmin geliştiği bir dönemdir. Kapitalizmin manüfaktür aşamasında, tüccar sermayesinin kırı örgütlemeye başlaması ve feodal toplumun çatlaklarında özellikle manüfaktür ile üretimi koşturamaya başladığı zamanı ifade etmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin toplumun çatlaklarında yer almaya başladığı bu dönemde üretim tüccar kapitalistlerden çok feodal beylerin kontrolünde gerçekleştirilmekteydi. Üretilen artık üzerindeki temel hak kısmen hâlâ üretimi kendi üretim araçlarıyla gerçekleştiren serflerde ya da doğrudan üreticilerdeydi. Ancak esas olarak artığa feodal bey zor yoluyla el koymaktaydı. Ancak feodal beyler ile toplumsal artık üzerindeki pay mücadelesi içersinde tüccar sermayesine göre kârın kaynağı üretim değil mübadeleden gelmekteydi (Hunt, 2002: 50). Bu mücadelenin tüccar sermayesinin olgunluğuna ulaştığı ve yine bu üretim ilişkilerinin egemen olduğu toplumsal koşulların bağrından doğan üretken sermayenin bu tüccar sermayesinin yerini almasına kadar sürdüğü söylenebilir.

Bir dönem olarak merkantilizm bir iktisadi sistem ya da bir okul olmaktan çok iktisadi olarak kapitalist sermaye birikiminin olanaklarının ve dünya pazarının şartlarının olgunlaştığı koşulları ifade eden bu üç yüz yılın iktisat politikasıdır. Merkantilizm bir geçiş dönemini ifade etmesi nedeniyle, bu dönemde ekonomi üzerine fikir üreten kişiler daha çok “politik aritmetik” (Sir William Petty 1623-76) gibi alanlarda çalışmışlardır. Nüfus, para, servet, dış ticaret gibi kavramlarla ilgilenmişler ve bu yolla ampirik gözlemlerden yola çıkarak devlete iktisat politikalarında yol gösterici olmaya çalışmışlardır (Kazgan, 2010: 43).

Avrupa'nın üretkenliğindeki artışa bağlı olarak ticarete kullanılacak para olarak önemli derece altın ve gümüş külçe sıkıntısı çektiği bir dönemde ortaya çıkması nedeniyle ilk dönemi külçecilik biçiminde yaşanmıştır. Ülke dışına altın ve gümüş çıkışını yasaklayan ve ulus içinde değerli maden biriktirmeyi amaç edinmiş bu dönem ortaçağdan 16 ve 17. yüzyıllara kadar devam etmiştir. Daha sonra bu değerli maden biriktirme amacı altın ve gümüş ihracını yasaklayıp ithalini teşvik etmek yerine ulus içinde fazla veren bir ticaret dengesi yaratma biçimine dönmüştür. Ulus içinden para çıkışını azaltma ve ulusların gelirlerini ve refahlarını arttırma yönündeki bu politika değişikliği, ihraç mallarında tekelleşme eğilimini de beraberinde getirmiştir (Hunt, 2002: 47-49).

Dış ticaret yani malların uzak pazarlara satılmasının temel mübadele ilişkisini oluşturduğu, kapitalist üretim biçiminin Avrupa'da giderek yaygınlaştığı merkantilizm döneminde, bu ticaret ilişkisi kârın temel kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Tüccar sınıfının, feodal üretim biçimi altında, temel amacı olan meta stokundaki artış, bu üretim biçiminin çatlaklarını örgütlemesi ile olanaklıydı. Meta üretimi daha çok hâlâ kendi üretim araçlarına sahip kişiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. İhtiyaç fazlalarının ya da ürettikleri artık ile ihtiyaç duydukları diğer kullanım değerlerine ulaşmak için değişime sundukları metaların toplanması tüccarın esas amacıydı. Dolayısıyla merkantilist dönemde tüccar sermayesinin kâr elde etmesi meta mübadelesi ile mümkündü. Bu nedenle doğal olarak dolaşım alanı ve alım satım dönemin yegâne kâr kaynağı olarak görülmüştür.

Ticarete kâr, malı elde etmek için ödenmesi gerekli fiatla aynı malın başka bir yerde satılabileceği fiat arasındaki farka bağlıdır. Dolayısıyla da en kârlı ticaret, bir malı kolayca üretildiği ve bunun sonucu olarak fiatının düşük olduğu bir bölgeden alıp, güç üretildiği ya da hiç üretilmediği için fiatının yüksek olduğu bir bölgede satmağa dayanır (Denis, 1973: 109-110).

Kârın kaynağının uzak pazarlar olması nedeniyle bu dönemde tüccar kapitalistlerin tümü mallarını gerçekleştirecekleri pazarlara ihtiyaç duymaktadırlar. Kapitalist üretim biçiminin genişlemesinin olanakları tüccar kapitalistlerin ulaşabildikleri uzak pazar ticaretiyle mümkün olmaktadır. Üretilen metaların gerçekleştirileceği alanlar olarak pazar, uzak pazarlar olarak ya dış ticaret ve dış ticarete tekelleşme ile ya da zor yoluyla sömürge biçiminde elde ediliyordu. 16 ve 17.

yüzyıllarda özellikle yeni kıtadan gelen değerli maden akışıyla birlikte önemli bir enflasyon yaşanmıştı. Dolayısıyla tüccarların malları aldıkları fiyatlarla satış fiyatları arasında önemli farklılıklar oluşmaktaydı. Bu kârlılık değerın kaynağına dair bakış açısını da mübadeleye yöneltmişti. Diğer yandan üretim tekniklerindeki gelişmişlik nedeniyle tüccar sermayesi, yakın pazar biçiminde üretim alanının çevrelerinde pazar olanakları bulabilmekteydi. Bunun birincil nedeni, doğrudan üreticinin kendisinin üretmediği kullanım değerlerine ulaşmak için pazara yönelik üretim gerçekleştirmesidir. Çünkü pazar koşullarının alabildiğine genişlediği ve ticaretin de giderek arttığı bu dönemde doğrudan üreticinin özellikle ihtiyacı olan kullanım değerlerine ulaşmak amacıyla gerçekleştirdiği üretim faaliyeti, pazar için üretim biçimini almış ve pazardaki meta çeşitliliğini giderek arttırmıştır. Öte yandan merkantilizm döneminde üretkenliğin artmasının temel nedeni de yine merkantilist politikada yatar. Ulusun zenginliği altınla ölçülüyorsa, altın biriktirebilmek için çok satıp az satın almak gerekir; çok satabilmek için ise üretimin artırılması gerekir. Tüccarların üretim sürecinin denetimine yönelmelerinin nedeni uzak ve yakın ticaretin kârlı olmaktan çıkmasıdır. Ticaretin yaygınlaşması fiyat düzeylerini metaların değerlerine yakınlaştırır. Metaın piyasa fiyatı ile toplumsal değeri arasındaki farkın azalması kapitalizm öncesi kâr oranlarının düşmesi anlamına gelir. Ticaretin kendisi dolaşım alanında kârlı olmaktan çıkar. Bu durum rekabeti üretim alanına taşır. Aynı zamanda rekabetin diğer alanı Pazar üzerine tekel kurmaktır. Merkantilizmin tüccar sınıfının Pazar üzerinde devlet aracılığı ile tekel kurma arayışları bu dönemdedir. Bu dönem aynı zamanda üretimde kapitalist ilişkilerin mayalanma dönemidir de. Başlangıçta kâr olanaklarının temel karakteristiğini uzak pazar ticareti üzerine dayanan ucuza alıp pahalıya satma ilişkisi belirlemekteyse de; bu yukarıdaki dolayı, yakın pazarlarda daha ucuza mal edilmiş malların satılması böylece toplumsal bir ilişki olarak kendini dayatmaktadır. Doğrudan üreticinin artık pazar için üretim haline gelen faaliyeti, yakın pazarların gelişmesine neden olmaktadır. Üretim sürecinde kullanılan tekniğin ve diğer etkenlerin gösterdikleri bölgesel ve ulusal farklılıklar, tüccar sermayesine nispi fiyat farklılıklarından yararlanarak ucuza alıp pahalıya satmanın olanaklarını yaratmaktaydı.

Merkantilistlere göre zenginlik toplumsal yaşamın amacıdır. Ve her şeyden önce “tüccarlarla fabrikacıların kazancı anlamına gelmektedir. ...bu kazançların kitlesi dış pazarlara ve dış pazara satmak için üretimde bulunan sanayinin gelişmesine bağlıdır”

(Denis, 1973: 110-111). Bu nedenle gelişmeyi sağlayabilmenin koşulları emek bolluğu ile ticari ve sanayi üretimi kolaylaştıracak para bolluğudur. Merkantilist öğretinin tek gelir ve refah kaynağı dış ticaretten elde edilen artıktan oluşmaktadır. Bu nedenle de parayı sermaye ile özdeş tutmuşlardır. Merkantilistlere göre sıfır toplamlı bir dünya ekonomisinde bir ulusun kazancı diğer ulusun kaybını nitelendirmektedir. Kamusal harcamalardaki artışların gelir ve istihdam artışlarını da beraberinde getirdiğini savunmuşlardır. Bu nedenle dönemin koşulları ülkelerin ticari çıkarları açısından para arzının genişletilmesini gerektirmekteydi. “Eğer para arzı genişlemezse, genel fiyat seviyesi düşer; gerçek faiz haddi, parasal faiz haddinden daha yüksek olur. Alacaklılar kazanır, borçlular kaybeder. Bunun ekonomi üzerine deflasyonist bir etkisi olur. Aksine, para arzı genişler ve genel fiyat seviyesi yükselirse borçlular kazanır” (Kazgan, 2010: 44). Para ve emek bolluğu merkantilist dönemin devletlerinin de güçlenebilmesi ve bu gücünü koruyabilmesinin şartlarını oluşturmaktadır. Çünkü uzak pazarları egemenliği altına almak için devletler, büyük ordular oluşturmak zorundaydılar ve bu orduların beslenmesi için gerekli finansman kaynaklarını elde edebiliyor olmaları gerekmektedir. Bu nedenle merkantilist dönemde kâr ve zenginlik temelinde devletin çıkarları, tüccar sermayesinin ve kapitalistlerin çıkarlarıyla örtüşmektedir. Dönemin müdahaleci ve koruyucu devlet algısının temelinde de sermayenin çıkarlarıyla örtüşen devlet çıkarlarının yattığını söylenebilir. Ancak yine bu dönem uzak ticareti gerçekleştiren ticaret kumpanyaları ve işgal ilişkileri bağlamında tüccar sermayesinin muhafazakarlaştığı/gericileştiği bir dönem olarak karakterize olmaktadır. Merkantilist öğretinin ekonomik ilişkilere dair bu temel varsayımları onları zorunlu olarak ekonomi üzerine müdahaleci bir iktisat politikası izlemeye sevk etmiştir. Devletin tüm bu ekonomik süreçlerde etkili koruyucu ve düzenleyici bir rol oynaması gerektiği bu dönemin egemen iktisat politikası anlayışını oluşturmaktadır.

İktisadi bu uyumunu Denis şöyle (1973) özetlemektedir;

Tüccarların gözünde ulaşılması gerekli erek olan sanayin ve dışsattımın gelişmesi (çünkü kazancı sağlayan budur), Devlet'in gözünde, insan ve para bolluğu demek olan kendi öz ereğine ulaşmanın aracı'dır. Karşılıklı olarak, devlet için erek olan insan ve para bolluğu da, sanayin ve ticaretin gelişmesini sağlayan, yani tüccarların kendi öz ereklerine ulaşmalarını olanaklı kılan araç olmaktadır.

Merkantilizmin para tezleri diğer teoriler gibi içerisinde buldukları mevcut iktisadi yapı tarafından belirlenmiştir. Bu ereksel birliktelik ile beraber özellikle Amerika kıtasının keşfinden sonra Avrupa’da görülen fiyat yükselişleri dönemin tüm düşünürlerinin temel inceleme alanı haline gelmiştir. Refahın, zenginliğin ve servetin yegâne kaynağı olan para ve fiyatlardaki bu değişiklikler ekonomik koşulları da belirlemektedir. Çünkü merkantilistlere göre değeri belirleyen şey mübadele ilişkilerinin yaşandığı dolaşım alanındaki arz ve talep koşullarından başka bir şey değildir (Itoh ve Lapavistas, 2008: 20). Arz ve talep yasasının mutlak belirleyici olarak algılandığı bu dönemi Braudel (2004: 146) “uzak mesafeli mübadelelerin altın kuralı, bir malın bol olduğu bir pazarla, aynı malın nadir olduğu bir pazarı temasa geçirmektir. Uygulamada bu koşullara hükmedebilmek için, tedbirli olduğu kadar, haberli de olunmak gerekmektedir. Ticari mektuplaşmalar bunu aşırı bollukta kanıtlamaktadırlar” biçiminde ifade etmektedir. Denis’e (1973: 117) göre tüm merkantilist yazarlara olmasa da genel olarak bu dönemin para algısına yönelik yapılabilecek naif eleştiri “Dokunduğu her şeyi altına çevirdiği için günün birinde açlıktan ölme tehlikesiyle yüz yüze kalan kral Midas’ın öyküsünü” merkantilistlere yeniden hatırlatmaktadır.

Merkantilistler paranın, ticaretin gelişmesi için piyasadaki miktarının artmasını savunurlar. Çünkü temelde tüccar sermayesinin amacı daha çok paraya ulaşmak için mübadele ilişkilerinin gerçekleştirilmesidir. 17. 18. yüzyıllarda para miktarındaki artışın metaların fiyatlarında da bir artışa yol açacağı genel bir kabul görmüştür. Merkantilizm döneminde değerli madenlerin altın ve gümüş içerikleri de para konusunda önemli tartışmalara yol açmıştır. Paranın altın ya da gümüş içeriğinin hükümet kararıyla azaltılması sağlam bir paranın niteliğine dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 16. Yüzyılda İngiliz düşünürü Thomas Gresham’ın incelemeleri sonucu günümüzde Grasham Yasası olarak bilinen “kötü para iyi parayı kovar” tartışmaları bu dönemde 14. Yüzyıldan itibaren yapılagelmiştir. Bu dönemde meta fiyatlarında görülen artışlar yine pek çok merkantilist düşünür tarafından paranın değerli maden bileşimindeki azalmalara bağlanmıştır. Bu tartışmalar merkantilist düşünürlerin paranın bol bulunmasının dışında mümkün olduğunca geniş bir alan içerisinde değişmez bir satın alma gücüne sahip olması gerektiğini vurgulamalarına neden olmuştur. Paranın sağlamlığı olarak tanımladıkları bu durum, madeni paraların sabit ağırlıklara sahip olması gerekliliğini ifade etmektedir. “Merkantilistlerin niceliksel para teorisini benimsemelerine rağmen

para bolluğundan yana oluşları, para bolluğu ile ticaretin finansmanı arasında kurdukları ilişki nedeniyledir”. Merkantilist yazarların neredeyse tümü fiyatlardaki yükselişleri Amerika kıtasından bol miktarda altın ya da değerli maden akışına bağlamaktadırlar. Para olarak kullanılan değerli madenlerin altın ya da gümüş içeriklerindeki azalmalar ya da bu değerli madenlerin kıtlığı ya da bolluğu ile belirlenen fiyat tartışmaları “niceliksel para teorisi” olarak adlandırılan görüşle merkantilist dönemin parasal analizinde son noktayı almıştır. Buna göre altın ve gümüş akçelerin satın alma gücünün bir ülkede var olan altın ve gümüş miktarıyla ters orantılı olduğunu “doğası ne olursa olsun bir paranın değeri, o paranın sürümdeki miktarıyla belirlenir ve ters orantılıdır” (Denis, 1973: 113-114). Fiyat yükselişleri ile ilgili saptamaları yalnızca merkantilist düşünürlerle ilgili olarak değil ama Ortodoks iktisat kuramının tümüne dair pek çok kez tekrarlanabilecek olan bir “değer” tartışmasının noksanlığı ya da yanlışlığı nedeniyle paranın satın alma gücüne ve niceliksel para teorisine takılı kalmaktadır.

Oysa paranın değerindeki azalma ve buna bağlı olarak fiyatlardaki artışların sebebi altın miktarındaki artıştan çok; altın üretiminde emek üretkenliğinin artması yani dönem itibarıyla –ki Amerika’nın keşfi 1492 yılı olduğu göz önünde bulundurulduğunda- teknik gelişmelerin etkisinden yanında; daha kolay altın elde edilen madenlerin bulunması nedeniyle altının değerindeki bir azalmadan kaynaklandığını söylemek daha doğru olur. Itoh ve Lapavistas (2008: 25) bunu “Avrupa’daki fiyat enflasyonuna gelince, Yeni Dünya’da keşfedilen zengin madenlerin, köleleştirilen yerli halk kullanılarak işletilmesiyle birlikte kıymetli madenlerin değer kaybetmesi, fiyat artışlarını miktar teorisine başvurmadan da açıklayabilirdi” biçiminde ifade etmektedirler. Yine Denis (1973: 114) değerli madenlerin değerlerinin genellikle üretim pahası tarafından belirlendiğini ve değerli madenlerin şu ya da bu sırada bollaşmalarının nedeninin işletilmesi daha kolay değerli maden yataklarının bulunmasıyla üretim giderlerinin azalmasıyla açıklanmasının daha doğru olacağını belirtmektedir. Bu emek üretkenliği her ne kadar teknikteki bir iyileşmeden kaynaklanmaktan çok, altın madeninin elde edilmesi için Avrupa’ya göre daha elverişli koşullar ve kapitalist üretim biçiminin bir *suiistimali* olarak plantasyon biçiminde işletilen altın madenlerinde köle emeğinin çalıştırılması nedeniyle gerçekleşse de, değer ve fiyat tartışmasını arz ve talep yasalarının mutlak belirleyiciliğinden çok metaların nispi-değerinin para olarak ifadesi

olan fiyatları, Altının değerindeki değişikliklerle açıklamasından dolayı daha nesneldir ve merkantilizm sonrası ekonomik sürecin temel tartışmasını içinde barındırmaktadır.

Meta mübadelelerinin ve pazarın genişlemesiyle birlikte tüccar sermayeleri arasında artan rekabet görece fiyat farklılıklarında bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Her ne kadar kârlılıktaki bu azalmayı tüccar sermayesi tekel ayrıcalıkları talep ederek engellemeye çalışmışsa da ticaretin yayılması ve artan rekabet nedeniyle ilerleyen süreçte bu ayrıcalıkların kalıcılığı da mümkün olmamıştır. Çünkü belirli bir metanın fiyatının görece yüksek olduğu ve kâr olanaklarının yüksek olduğu bölgelerle diğer tüccar sermayeleri de meta ticaretine başlamışlardır. Dolayısıyla rekabet nedeniyle bu fiyat farklılıklarının ortadan kalkmaya başlaması ticarete kârlılığın azalmasına neden olmuştur (Hunt, 2002: 53). Öte yandan kârlılıktaki bu azalış tüccar sermayesi ile üretken sermayenin bütünleşmesi sonucunu doğurmuştur. Burada bütünleşmeden kasıt üretken sermayenin ortaya çıkması ve üreticinin tüccarlaşmasıdır. Bu sayede tüccar sermayesi üretken sermayenin bir işlevi haline gelmiştir. Böylece aslında bu süreç tüccar sermayesi açısından bir ortalama kârı ortaya çıkaran süreci oluşturmaktadır. İlk olarak tüccar sermayesi dışarıya iş verme yoluyla, feodal sistemin çatlaklarında serflerin ya da doğrudan üreticilerin boş zamanlarında geçimlik olarak yürüttükleri üretken faaliyeti denetim altına almaya başlamıştır. Öncelikle ev sanayinin örgütlenmesi biçiminde gerçekleşen bu durum daha sonra üreticilerin hammadde ihtiyaçlarının üretimi gerçekleştirdikleri alanlara/evlere sağlanmasıyla manüfaktür koşulları altında pazar için kitlesel meta üretimi biçimini almaktadır. Üçüncü aşama olarak manüfaktürün de tüccara ait mekânda çalıştırılarak üretim yapılması ya da birleştirilmesidir. Çünkü toplumun boş zaman faaliyeti olarak ürettiği *artık*, gelişen dış pazar ve ticaretin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır.

Ticaret ile üretim sürecinde yaşanan bu bütünleşme ve aynı zamanda fiyat farklılıklarından yararlanarak kâr elde etme koşullarındaki güçlükler beraberinde fiyatları ve kârları anlamaya yönelik yeni bakış açılarının geliştirilmesine neden oldu. “On yedinci yüzyıl sonlarında, özellikle İngiltere’de eski üreticilerin değere yönelik maliyet yaklaşımları, farklı yeniden canlanma belirtileri göstermeye başladı. Üretim maliyeti özellikle imalatta giderek daha fazla vurgulanır hale geldi.” (Meek, 1976: 18 akt. Hunt, 2002: 63). Özellikle 16-19. yüzyıllar arasında yaşanan çitleme hareketi ile birlikte özgür emekçilerin yaratılması ve bu emek gücünün kontrol altında tutulmasının

kâr elde etmenin temel yolu olduğu giderek daha net bir biçimde görülmeye başlandı. Hunt'a (2002: 63) göre; Daniel Defoe'nun "zenginlik getiren ve (...) ulusa ticareti kârlı kılan sadece halkın emeği ve sıkı çalışmasıdır" ve William Petty'nin "Yeterli servet depolanması ancak halkın sıkı çalışmasıyla elde edilebilir (...) Bu nedenle halk bütün imalatın, denizciliğin, varlığın, fetihlerin ve kesintisiz egemenliğin elde edilebileceği en önemli, en temel ve değerli maldır." sözleri dönemin düşünce yapısındaki değişimi nitelemektedir. Ayrıca Kazgan'ın (2010: 45) belirttiği üzere;

[...]17. yüzyılın sonuna doğru merkantilizmin dış ticaret politikasını ülkeye değerli maden akışını sağlayacak bir araç görmekten artık ayrıldığını kanıtlar. Buna karşılık, dış ticaretin düzenlenmesinin 'koruyucu' bir niteliğe büründüğünü, yeni iş ve istihdam yaratılmasının, yeni sanayilerin gelişmesinin, devletin iktisat politikasının amacı haline geldiğini gösterir. Diğer bir deyişle, değerli madenlerin önemi azalmakta, 'servetin kaynağı' olarak bunların yerini yerli sanayi almaktadır. Bu, ticari kapitalizmden sınai kapitalizme geçişte bir adımdır.

Kapitalist sanayi ile birlikte iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesi, emek verimliliğindeki artışla beraber iktisadi düşünceye etkisi öncelikle doğal kaynakların ancak ve ancak bir emek sürecinden geçerek belirli bir kullanım değeri olan metalara dönüştüklerinde mübadele değerine sahip metalar haline geldiklerinin anlaşılması oldu. Diğer yandan iş bölümü ve uzmanlaşma ile birlikte metaların mübadelelerinin gerçekte bu metaların üretim süreçlerinde onlara katılan farklı biçimlerde uzmanlaşmış emeğin mübadelesi olduğu görüşüne yaygınlık kazandırdı (Hunt, 2002: 63). Böylece merkantilizmde ondan sonra gelecek olan klasik iktisadın ilk nüveleri belirdi. Hunt'un (anonim, 1738 :42-43 akt. 2002: 64) yazarı belli olmayan "Some Thoughts on the Interest of Money" isimli eserden aktardığı üzere;

Birbirleriyle mübadele edildikleri zaman [...] (malların) Değeri, zorunlu olarak gereken ve genel olarak malların üretiminde kullanılan Emek Miktarıyla ayarlanır; ve malların satın alındıkları ve satıldıkları ve ortak bir araçla kıyaslandığı zamanki Fiyat veya Değeri, kullanılan emek miktarına ve Aracın ya da ortak Ölçünün çokluğuna bağlı olacaktır.

ifadesi klasik emek değer kuramının en açık biçimde teorik tartışmalara ve iktisadi teoriye egemen hale gelmesinin kanıtı olarak ele alınabilir. Klasik iktisat teorisinin mallarının değerinin belirlenmesindeki temel varsayımı olan emek değer teorisinin ilk

öncülleri yazılmaya başlanmıştır. Artık fiyatların belirleyicisi ve değer kaynağı olarak “emek” temel alınmaya başlanmıştır. Kârların kaynağının emek olduğu bu durumda kâr ise üretim için gerekli girdilere ödenen fiyat ile üretim sonucunda elde edilen ürünün fiyatı arasındaki bir farkı ifade etmekteydi. “Bu dönem boyunca sayısız yazar, kârları işçiye kendi tüketimi için verilen mallardan sonra kalan bir artık olarak görmektedir” (Hunt, 2002: 64). W. Petty’nin (1905: 41-42, akt. Denis, 1973: 114)

Bir başka adam para olan bir ülkeye gezmeğe gitsin, maden çıkaran, arıtsın o madeni, akçe haline koysun, sonra da getirsin o parayı bir başka adamın buğday ürettiği yere, ve o buğdayı paraya çevirsin. Bu durumda ben derim ki, birincinin parası ikincinin buğdayının değerine eşit tutmak gerekir.

biçimindeki ifadesi değerler ile fiyatlar arasındaki ilişkinin açıklanmasındaki yeni biçim olması nedeniyle önemlidir. Çünkü bu görüşler kendinden sonraki Fizyokratlara ve Klasik İktisada temel oluşturmaktadır.

Üretken sermayenin toplumsal ilişkilerde giderek daha belirleyici hale gelmesiyle birlikte Klasik İktisat Okulu’ndan önce Fransa’da Fizyokratlar değer emek tarafından yaratıldığını kabul etmekle birlikte toplumsal olarak üretken alanın yalnızca tarımsal üretimde kullanılan sermayeyi kapsadığını öne sürmüşlerdir. Her ne kadar tarımsal alan ile sınırlı kalmaları Fizyokrasi’nin eksik tarafını oluştursa da ilk olarak bu dönemin düşünürleri metaların üretimleri için harcanan emeğin, üretim için harcanan diğer girdilerle birlikte, metanın değerini oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Fizyokratların temel açıklamaları Quesnay’ın *Tableau économique*’te ortaya koyduğu düşüncelerden oluşmaktadır. Bu ekonomik tablo üretim sürecinin, para ve mal dolaşımının ve gelirin bölüşümünün anlatıldığı kapitalist üretim biçiminin sistematik bir açıklamasıdır. Fizyokratlar tarımsal alandaki faaliyetlerin üretim maliyetleri üzerinde bir fazla getirdiğini görmeleri nedeniyle emeğin ancak toprak ile olan ilişkisinde bir artık yaratabileceğini ileri sürmektedirler. Genel olarak klasik teori fizyokratların değer oluşumuna dair açıklamalarını genelleştirerek üretken sermayenin egemenliğindeki kapitalist üretim ilişkilerinin sistematik bir analizini ortaya koymaktadır. “Mamul malların üreticileri, üretmedikleri için değil, ürettiklerinin değeri, gerekli hammadde maliyetleri artı üreticinin gerekli geçim ücretlerine denk olarak görüldüğü için, verimsiz sınıf sayıldılar” (Hunt, 2002: 67). Fizyokratların bu ekonomik modeli aynı zamanda para istiflemenin ya da para dolaşımında darboğazların oluşması ya da dengesizliklerin,

üretim sürecinde aksaklıklara yol açtığını ve ekonominin doğal işleyişini bozduğunu ileri sürerek kendilerinden sonraki pek çok görüşe kaynaklık etmiştir.

Üretken sermayenin tüccar sermayesinin egemenliğine son vererek sanayicinin tüccar haline gelmesi merkantilizm döneminin devrim yaratan değişimidir. Çünkü tüccar sermayesi tarihsel işlevi gereği dolaşım alanını düzenlemekten başka bir şey yapmaz. Üretim tarzında devrimci bir değişimi koşullamak yerine aksine mevcut üretim ilişkilerini koruma ve sürdürme eğilimindedir. Tüccar sermayesinin üretim ilişkileri içerisindeki rolünü Marx (2004c: 295)

Ticaret kısmen meta için pazar yaratarak, kısmen yeni meta eşdeğerleri ortaya çıkarmak ve üretime yeni ham ve yardımcı maddeler sağlamak suretiyle hem iç ve hem dış piyasalar için yapılacak üretim, hem de dünya piyasasında doğacak üretim koşulları bakımından, daha başlangıçta ticarete dayalı yeni üretim kollarının açılmasına neden olarak ürünü meta şekline sokar. Manüfaktür ve özellikle büyük ölçekli sanayi yeterli güce ulaşır ulaşmaz kendi metaları aracıyla, onu ele geçirerek, kendisi için bir Pazar yaratır. Bu noktada ticaret piyasanın sürekli genişlemesi kendisi için hayati zorunluluk halini alan sanayi üretiminin hizmetine girer. gitgide büyüyen kitle üretimi mevcut piyasaya sel gibi akar, ve böylece, bu piyasanın daha da genişlemesi, sınırlarını parçalaması için sürekli çalışır. Bu kitle üretimini sınırlayan şey (mevcut talebi ifade ettiği sürece) ticaret olmayıp, kullanılan sermayenin büyüklüğü ile emeğin üretkenliğinin gelişme düzeyidir.

biçiminde açıklamaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde esas güç haline geldiği bu sürecin ardından toplumsal üretici güçlerde muazzam bir artış İngiltere ile birlikte tüm dünyada kendisini hissettirir. Coğrafi buluşlar ile birlikte tüccar sermayesini ve ticareti hızlandıran büyük ilerlemeler yeni ilişkilerin üretim sürecine egemen olmasını sağlayan diğer etkenlerdir. Meta üretiminin genelleşmesiyle birlikte, kullanım değeri için üretim yerine üretimin değişim değeri için gerçekleştirilir hale gelmesi kendisinden önceki toplumun içinde devindiği üretim ilişkilerini tümüyle değiştirmiştir. Artık kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkması için uygun koşullar da oluşmuştur. Toplumun yeniden üretimi kapitalist biçimde ve üretken sermayenin denetimi altında kapitalistlerce gerçekleştirilmektedir. Metaların değeri onların üretilmesi için harcanan emek miktarı tarafından belirlenmekte ve para diğer metalar gibi bir meta olarak üretim ilişkilerindeki rolünü üstlenmektedir. Her iktisadi dönem ya da daha net bir ifadeyle

toplumun üretici güçlerindeki her devrimsel değişimin kendi para ve kredi/finans sistemini yarattığı bu koşullarda artık tüccar sermayesinin egemenliğindeki ilişkiler yerine üretken sermayenin egemen olduğu kapitalist üretim biçimi altında para ve kredi teorilerinin açıklanmasına başlanabilir.

1.2.1.Klasik Dönemde Değer ve Para Teorisi

Klasik iktisat teorisinin başlangıcı 1776 yılında yazdığı *Milletlerin Zenginliği* isimli kitabıyla Adam Smith olarak kabul edilmektedir. Klasik okul A. Smith'in disiplini etrafında toplanan ve 19. Yüzyılın ilk yarısında Fransa ve İngiltere'de yaşayan bir grup yazardan oluşmaktadır (Öcal, 1978: 166). Bu dönemin sona ermesi 1876'da egemen iktisat teorisi içerisinde yaşanan "Marjinalist Devrim" ile birlikte olmuştur. Yine 1873 yılında ölen J.S. Mill teorinin son temsilcisi olarak kabul edilebilir. Klasik iktisat teorisinin başlıca temsilcileri arasında D. Ricardo, T.R. Malthus, J.B. Say ve N.W. Senior sayılabilir (Kazgan, 2010: 69). 19. Yüzyılda yaşanan sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan klasik iktisat kuramı politik alanda ise Fransız devriminin önemli etkilerine tabi kalmıştır. Sanayi devriminin üretici güçlerde yol açtığı göz kamaştırıcı gelişmenin yanında Fransız devrimiyle birlikte yaşanan Rönesans ve Reform hareketleri, toplumda bireycilik, özgürlük, milliyetçilik gibi düşünceleri yaygınlaştırmış ve bu iki devrimin iktisadi ve felsefi alandaki etkileri klasik iktisat teorisinin içerisine sinmiştir. İktisadi alanda *laisser-faire*, düşünsel alanda ise bireycilik klasik teorisinin içinde geliştiği koşullardan miras olarak merkezine yerleştirdiği iki kavram olarak oldukça öneme sahiptir. Gelişen ticaret ile birlikte özellikle İngiltere'deki üretici güçlerde görülen yüksek dereceli ilerleme, merkantilist dönemin müdahaleci, sınırlayıcı ve tekel ayrıcalıklarına dayalı üretim yapısından da bir kopuşu gerektirmekteydi. Bu yeni durum yeni bir teorik temeli zorunlu kılmıştır. İşte klasik iktisat bu taleplerin teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Tüccar sermayesi yerine yeni doğan üretken sermayenin taleplerini dillendirmiştir. Üretici güçlerdeki muazzam gelişme bu taleplere; tekelci sınırlamalara karşı serbest rekabet, katı gümrük duvarlarına ve mal ithali yasaklarına karşı iktisadi bireycilik, özgürlük ve serbest dış ticaret ve malların serbestçe dünya pazarında dolaşabilmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

Fizyokratların değerın üretim alanında yaratıldığı konusundaki temel ancak sınırlı önermesini üretken alanların tümüne genişletmesiyle A. Smith değer ve emek arasındaki başat ilişkiyi kurar. A. Smith'e (2006: 30) göre "Emek bütün malların değişim değerinin gerçek ölçüsüdür." Bu aynı zamanda merkantilizmin değerın kaynağının dış ticaret olduğu varsayımına bir alternatiftir. Ancak klasik iktisadın değer tartışmaları daha çok malların değişim değeri olan ya da değer kavramıyla eş tuttukları fiyatların belirlenmesi etrafında gelişmiştir. Ancak tutarlı bir açıklamanın getirilememesi değerın, bazı durumlarda emek tarafından belirlendiği, bazen belirli bir nesnenin faydalı oluşuna bağlı olduğu, diğer yandan ise o nesneye sahip olmanın imkân tanıdığı başka malları satın alma gücü biçiminde çeşitli şekillerde tanımlanmasına neden olmuştur. A. Smith değeri temelde kullanım değeri ve mübadele değeri olarak ikiye ayırır ve kullanım değerini bir tarafa bırakarak mübadele değerinin ya da fiyatın belirlenmesi üzerinde durur. Ancak A. Smith emeğin malların mübadele değerini oluşturmasını yalnızca kapitalist öncesi üretim dönemlerinde geçerli olduğunu ileri sürmektedir.

....Mal mevcudunun birikmesinden, toprağın benimsenmesinden önce, topluluğun o ilk emekleme durumunda, türlü nesnelere birbiri ile değiş etme yolunda bir kural sağlayabilecek tek şartın, bu şeyleri elde etmek için gerekli emek miktarları arasındaki oran olduğu anlaşılıyor. Örneğin avcılardan oluşan bir ulus içerisinde, bir kunduzun öldürülmesi, çok zaman, bir alageyiğin öldürülmesi için gerekli emeğin iki katına mal oluyorsa, bir kunduz tabii iki alageyikle değişilecek ya da iki alageyik değerinde olacaktır. Çoğu zaman iki günlük veya iki saatlik emeğin ürünü olan şeyin, çoğu zaman bir günlük veya bir saatlik emeğin ürünü olan şeyin iki katı olması, doğaldır.

[...]Bu durumda, emek ürününün tümü, olduğu gibi işçinindir; herhangi bir malı elde etmek veya üretmek için çokluk kullanılan emek miktarı, onun, çokluk satın alması, üzerinde egemen olması veya karşılığında değiş edilmesi gerekeni emek miktarını ayarlayabilecek biricik şarttır (Smith, 2006: 51-52).

Her ne kadar A. Smith burada ürünlerin içerdikleri emek miktarlarıyla orantılı bir biçimde değişilebileceklerini, emeğin harcanmasının yanında emeğin yoğunluğunun ve niteliğinin de değerın belirlenmesinde etken olduğunu belirtse de kapitalist üretim biçiminin toplumlara egemen olmasıyla ve diğer üretim faktörlerinin de özel mülkiyet altına alınmasıyla birlikte mübadele değerinin yani fiyatın belirlenmesinde bu

değişkenlerin de etkili olduğunu ileri sürmüş ve değeri, bu üretim faktörlerinin karşılıkları olan ücretlerin yanında kârların ve rantların toplamıyla açıklamıştır. A. Smith daha sonraki değer tartışmasında ücret, kâr ve rantın değerinin satın alabilecekleri ya da üzerinde egemen olabilecekleri emek miktarlarıyla ölçüldüğünü belirtir. Smith'e (2006: 52-60) göre,

Birtakım kişilerin elinde mal mevcudu birikti mi, bunlardan kimi tabii, bu mevcudu, hamarat kişileri işe koşmak için kullanır. Bunların yaptığı işin yahut bunların emeğinin gereçlere kattığı değerın satışından kazanç elde etmek için, onlara bu kimseler gereç ve geçim maddesi sağlar. Tamamlanan yapıtı; para, emek veya mal karşılığı değiş edildiği zaman, gereç bedeli ile işçi ücretlerinin ödenmesine yetecek olandan başka, bu işte mal mevcudunu talihin eline bırakmayı göze alan girişimcinin kârları için, fazladan bir şey verilmek gerektir. Böylece, işçilerin gereçlere katmış olduğu değer, bu durumda, iki kısma dönüşür. Bir kısmı ile onların işçiliği, öteki ile işçileri çalıştıranın, peşin verdiği gereçler ile ücretlerden oluşan mal mevcudunun tümü üzerinden, kârı ödenir.

....Bir ülkenin arazisi baştan başa özel mülk haline geldi mi, bütün öteki insanlar gibi toprak sahipleri de ekmediklerini biçmeye bayılır; toprağın doğal mahsulü için bile, bir bedel isterler.

.... bu kısmın pahası, toprak için verilen rantı vücuda getirir; çoğu malın fiyatına giren üçüncü bir terkipçi unsuru oluşturur.

Bir malın fiyatı, toprak rantı ile emek ücretlerini ve o malı yetiştirip hazırlayarak pazara iletmek için kullanılan mal mevcudu kârını, doğal kertelerine göre ödemeye yetecek olandan ne az ne çok ise, bu mal, doğal, denilebilecek fiyatına satılmaktadır.

Kapitalist üretim biçiminin egemenliği altında fiyatların belirlenmesi için kârların ve rantların ücretlere eklenmesi gerektiği sonucu Smith'in fiyat ya da değer kuramına bir "ekleme kuramı" denilmesine neden olmuştur (Hunt, 2009: 83). Bu açıklamalarının ardından A. Smith malların değerlerinin, bu toplumsal olarak üç sınıfın gelirini oluşturan, ücretler, kârlar ve rantlardan oluşacağı sonucuna varır. Çünkü ona göre belirli bir üretimin gerçekleştirilebilmesi için emeğe, toprağa ve üretim araçlarına ihtiyaç vardır ve her biri üretim sürecinde hangi ölçüde kullanılıyorsa ortaya çıkan toplam değer kitesinden paylarını yani gelirlerini almaktadırlar. Bu açıklamaların ardından A.

Smith, emeğin malların mübadele değerini oluşturduğu varsayımından uzaklaşarak üretim maliyeti dayanan bir değer açıklamasına yönelir (Kazgan, 2010: 76).

A. Smith üretim maliyeti kuramına geçiş ile birlikte tüm açıklamalarını fiyatlar üzerinde kurmaya başladı. Malların piyasa fiyatlarıyla doğal fiyatlarını birbirinden ayırdı ve kısa dönemde geçerli olan piyasa fiyatını, malın pazarda herhangi bir anda altında bulunduğu arz ve talep koşulları gibi arızı etkenlerce belirlenen doğal fiyat etrafında dalgalanan bir fiyat biçimi olarak tanımladı. Malların doğal fiyatları ise uzun dönemde geçerli olan fiyatlarıydı ve rekabet şartları altında uzun dönemde piyasa fiyatının meyledeceği, malın maliyetini oluşturan unsurlar olan ücretin, kârın ve rantın doğal oranlarını karşılamaya yetecek olan bir denge fiyatını ifade etmekteydi (Hunt, 2009: 85; Smith, 2006: 60).

Piyasa fiyatı ve doğal fiyat kavramlarından sonra A. Smith gerçek fiyat ve itibari fiyat kavramlarını tanımlamaya girişiyor.

Her şeyin gerçek fiyatı, yani elde etmek isteyen kimse için gerçekten pahası, o şeyi edinmenin eziyeti ve zahmetidir. Bir şeyi elde etmiş olup, elden çıkarmayı ya da bir başka nesne ile değiş etmeyi isteyen kimse için, o şeyin gerçek değeri, bunun kendi üstünden atıp başkalarının sırtına yükleyebildiği eziyet ve zahmetidir. Para ya da mal ile satın alınan, emek ile satın alınmıştır (Smith: 2006: 32).

Değerin gerçek ölçüsünün emek olduğunu savunan A. Smith malların itibari fiyatlarını ise şöyle tanımlamaktadır:

Aynı gerçek fiyat, her zaman için aynı değerdedir. Lâkin, altın ve gümüş değerindeki değişmeler yüzünden, aynı itibari fiyat, kimi zaman pek başka değerlerde olur (Smith, 2006: 36).

Çünkü A. Smith'e (2006: 33-34) göre

her mal çoğu kez emekle değil, başka mallarla değiş edilip, o şekilde onlarla kıyaslanır. Onun için, malın değişim değerini, satın alabileceği emekle değil, başka bir malın miktarı ile takdir etmek daha doğaldır. Hem çoğu kimse belirli bir mal miktarının ne demek olduğunu, bir emek miktarından daha iyi anlar. Birisi gözle görülür, elle tutulur bir nesnedir. Öteki ise soyut bir kavramdır. Yeterince anlaşılır bir şekle sokulabilirse de, öyle pek doğal ve belli değildir.

Ama, trampa ortadan kalkıp, para, alışverişin ortaklaşa aleti olunca, her ayrı mal bir başka mal ile değil, çoğu kez para ile değişilir. Kasabın, sığır etini yahut koyun etini ekmek veya bira ile değiştirmek üzere ekmekçiye ya da biracıya götürdüğü olmaz. O bunları pazara götürüp orada para ile değiş eder. Sonra, bu parayı da ekmek veya bira ile değiş eder. Bunlara karşılık aldığı para miktarı, sonradan bu para ile satın alabileceği ekmek ve biranın da miktarını belirlemiş olur. Şu halde; onların değerini doğrudan doğruya değiş ettiği nesne ile, yani para miktarı ile takdir etmeyi, kasap, ancak bir başka malın araya girmesiyle değiş edebileceği mallarla, yani ekmek ve bira miktarı ile takdir etmekten daha doğal bulur; daha açıkça kavrar. İşte her malın değişim değerine, emek miktarı veya değiş edilebilecek herhangi başka mal yerine, çokluk, para miktarı ile paha biçilmesi bundan ileri gelmektedir.

Mübadele ilişkileri sonucu ortaya çıkan para, çokluk mübadele ilişkilerinin daha kolay ve anlaşılır bir biçimde gerçekleşmesini sağlamakla görevlidir. Ayrıca paranın bir değer ölçüsü olduğu da A. Smith'in satırlarından anlaşılmaktadır. Ancak A. Smith bu satırların ardından her ne kadar paranın değer ölçüsü olma işlevi olsa da değeri değişebilen bir metanın sağlam bir değer ölçüsü olarak kabul edilmeyeceğini söyleyerek devam eder. Dolayısıyla değer ölçüsü olarak parayı reddetmektedir.

A.Smith paranın kökenine dair açıklamalarına değişim ile başlar. Toplumsal olarak işbölümünün gelişmesiyle birlikte insanların ihtiyaçlarının çok az bir kısmının kendi emeklerinin ürünü ile karşılayabilecekleri söyler. Değişim toplumsal alanda ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacaktır. Ancak bu durumda da şu sorun ortaya çıkar. Eğer ihtiyacımız olan bir metaa sahip meta satıcısı bizim elimizdeki metaa ihtiyaç duymuyorsa ne olacaktır? A. Smith bu koşulda değişimin gerçekleşmeyeceğini söyler. Dolayısıyla toplum ihtiyatlı davranarak “kendi çalışmasının ürününden başka, karşılığında emeğinin ürünü vermemelik edenin pek çıkmayacağını sandığı şu ya da bu maldan bir miktarını hep yanında bulundurabilecek şekilde işlerini ayarlamaya, elbette, çaba göstermiş olsa gerekir” (Smith: 2006: 24). Toplum değişim ilişkilerinde kişilerin kendi emeklerini karşılığında değişmeyeceği bir meta bulmak zorundadır. Tarihsel olarak hayvandan tuza, deniz kabuklarından kuru morina balığına, tütünden şekere kadar pek çok metaı emeklerinin karşılığında değişim ilişkilerini kolaylaştıracak bir metaı bulmak için denenmiştir. Toplumsal olarak değişimi kolaylaştıracak bu meta son kertede ise değerli madenler olarak belirlenmektedir. Çünkü neredeyse hemen

hiçbir meta değerli madenler kadar az yıpranmamakta, istenildiğinde kolayca parçalarına bölünüp birleştirilmemekte ve hatta onlar kadar az fire vererek saklanamamaktadır (Smith, 2006: 25). Tüm bu nedenler aslında A. Smith'e göre toplumsal hayatta değişim ilişkisini kolaylaştıracak ve insanların emeklerinin karşılığı olarak toplumsal bir kabul görececek metan yani paranın niteliklerini belirlemektedir.

Değerli madenlerin hangisinin para işlevini üstleneceği ise başlangıçta belirsizdir. Yani her bir topluma göre farklılık göstermektedir. Yine A. Smith'in (2006: 26) örneklerinde Eski İspartalılar para olarak demiri kullanırken Romalılar bakır'ı ve diğer bütün zengin ve alışveriş ile uğraşan ülkeler ise gümüş ve altını tercih etmektedirler. İlk zamanlarda mühürsüz olarak basılan bu metaller başlangıçta tartılmalarında ve ayarlarının saptanmasında önemli sorunlara yol açmaktadırlar. Bu nedenle de değişimin tam olarak olgunlaşmadığı toplumlarda para ile ilgili dolandırıcılık faaliyetlerine pek fazla rastlanmaktadır. Ağırlıkları ya da metal içerikleri farklı pek çok maden birbirinin yerine kullanılmakta bu da demir bakır gibi kaba madenlerde çok büyük sorunlara yol açmasa dahi gümüş ve altın gibi madenlerle yapılan alışverişlerde önemli sorunlar doğurmaktadır. Dolayısıyla toplumsal çözümü devletin bu paraların üzerlerine birer mühür basmasında bulur. Belirli bir devlet ya da beylik adına mühürlenmiş değerli madenlerin gram ve maden içerikleri böylece devlet ya da beylik tarafından garanti edilmektedir. Her ne kadar mühürlü madeni metaller dolaşım alanında değişim ilişkilerini gerçekleştirirler de üzerlerindeki mühür, ağırlıklarında çok bu madenlerin iyiliğini ya da saflık derecesini göstermektedirler. Ancak başlangıçta para olarak kullanılan değerli maden parçalarının tartılmasıyla gerçekleştirilen değişim işlemleri, paranın üzerindeki mührün değer karşılıklarını tam olarak yansıtmamasından dolayı yerleri sikkelere bırakmıştır. Çünkü sikkelerin üzerlerinde maden içeriklerinin yanında ağırlıkları da yazmaktaydı ve artık değer ölçülmesi tartarak değil maden sikkelerin sayılması yoluyla gerçekleştiriliyordu. (Smith, 2006: 27). Değişim ilişkileri için toplumsal olarak kabul görmüş bu değerli madenleri A. Smith,

Başlangıçta, bu sikkelerin adlarını taşıdığı birimler, anlaşılan içlerinde bulunan metalin ağırlığını ya da miktarını belirtirmiş. Roma'da, parayı, ilk olarak bastırmış bulunan Servius Tullius zamanında, Roma As'ı yahut Pundu'su, bir Roma libresi ağırlığında saf bakırı kapsıyordu.

Bu, bizdeki kuyumcu libresi gibi on iki onçaya bölünmüş olup, her birinde bir onça, gerçek, saf bakır vardı. I. Edward zamanında, İngiltere'nin Sterlin lirasında, darphane tartısı ile bir libre belli ayarda gümüş bulunuyordu.

şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla bu özelliklere sahip değerli madenler toplumsal ilişkilerde değişim işini gerçekleştirmektedir. A. Smith böylece paranın ortaya çıkarılmasından sonra paranın her tür malın alım satımında kullanılmaya başlandığı, metaların birbirleriyle değişilebildiklerini vurgulamakta ve en önemlisi de parayı “herkese dönük ticaret aleti” olarak tanımlamaktadır (2006: 28-30).

Gerçekte temel amaç kendi değeri değişmeyen bir değer ölçüsü belirlemektir. Her ne kadar paranın diğer metalar gibi üretilen ve bu nedenle bir değeri olduğunu görse de parayı değerlerin ölçüsü olarak kabul etmemektedir. Çünkü değerli madenlerin değerleri de değişebilmektedir. Bu nedenle de altın ve gümüş sağlam bir değer ölçüsü olmaktan uzaktır. A. Smith'e (2006: 34-35) göre

Altın ve gümüşün de, başka her mal gibi değeri değişir; kimi zaman ucuzlayıp kimi zaman pahalılaşırlar; satın alınmaları kimi zaman daha kolay, kimi zaman daha güç olur. Bu metallerin falan miktarlarının satın alabileceği ya da üzerinde egemen olabileceği emek miktarı yahut karşılığında değiş edilebileceği başka mal miktarı, bu değiş etmelerin yapıldığı sırada bilinen maden ocaklarının verimliliğine ya da kırsırlığına bağlıdır.

....nasıl ki, doğal ayak, kulaç ya da avuç gibi, kendi miktarı boyuna değişen bir miktar ölçüsü, hiçbir zaman başka şeyler için sahih bir miktar ölçüsü olamazsa, kendi değeri boyuna değişmekte olan bir mal da, başka malların tam bir ölçüsü olamaz. İşçi için, eşit miktarlarda emek, her zaman, her yerde eşit değerdedir denilebilir.

Oysa nasıl ki ağırlığı olmayan bir nesne ile başka bir nesnenin ağırlığı ölçülemeyecekse, değeri olmayan bir meta ile başka bir metanın değeri ölçülemez. Değer ölçüsü olarak paranın anlaşılmasına dair esas sorun da burada yatmaktadır. Örneğin başlangıçta bir terazinin her iki tarafında 1 kilogram buğday ve 1 kilogram demir varken terazi dengeye gelecektir. Şimdi üzerinde 1 kilogram yazılı 900 gramlık bir demir ölçüsünün karşısında eşitliği dengeye getirecek miktarda buğday koyduğumuzda 900 gram buğday ile eşitlik sağlanacak, ancak görüngüde bu ağırlığın hala 1 kilografa denk geldiği belirtilecektir. Doğru bir fiyat teorisi tam da bu problemin çözülmesi ile

oluşturulabilecek iken A. Smith değer ölçüsü olarak kullanılmak üzere kendi değeri değişmeyen bir değer ölçüsü arayışına girmektedir.

Emek, A. Smith için değer ölçüsü görevini görecektir kendi değeri değişmeyen bir ölçü bulmakta biçilmiş kaftandır. Emegin değeri ile ilgili olarak şöyle yazar:

İşçi için, eşit miktarda emek, her zaman, her yerde eşit değerdedir denilebilir. Sağlığı gücü ve keyfi olağan durumda, el yatkınlığı ve ustalığı olağan derecede bulunan işçinin, rahatından özgürlüğünden ve mutluluğundan hep aynı miktarda özveride bulunması gerekir. Emeline karşılık aldığı malların miktarı ne olursa olsun ödediği bedelin hep aynı olması gerekir. Gerçekte, bu bedel, o malların kimi zaman çoğunu, kimi zaman daha azını satın alabilir. Fakat değişen malların değeridir; onları satın alan emegin değeri değil (Smith, 2006: 35).

Emegin değerinin değişmez bir ölçü birimi olmasına dair A. Smith'in açıklamaları her zaman aynı miktarda mısır ile aynı miktarda kişinin beslenebileceğini söylemesiyle açıklığa kavuşmaktadır. Çünkü her ne kadar mısırın üretim koşullarında zamana, mekâna, iklime ve emek gücünün verimliliğine bağlı olarak değişiklikler yaşansa da bu değişiklikler bir kullanım değeri olarak belirli bir miktar mısır kitlesinin faydasını değiştirmeyecektir. Dolayısıyla A. Smith mısırın kullanım değerini değer ölçüsü olarak ele alıyor ve aynı durum işçi açısından da aynı sürede harcanmış emegin zahmetinin aynı olması biçiminde gerçekleşiyor. Yani A. Smith emegin kullanım değerini kendi değeri değişmeyen bir değer ölçüsü olarak ele alıyor. Her ne kadar A. Smith'in vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki farkın bilincinde olsa da kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişmelere bağlı olarak emegin değerinin değişebileceğini ya da değişeceğini kabul etmemektedir. İşgünü, emegin yoğunluğu, üretkenliği gibi değişkenleri sabit kabul ederek ortalama bir soyut toplumsal emek tanımlamak yerine üretim sürecindeki belirli bir süre zahmetin değerinin yani emegin belirli bir süre harcanmasının ortaya çıkardığı değerinin değişmeyeceğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu noktada temel çelişkisi ise kullanım değeri ve değişim değerini birbirinden ayıramamasıdır.

Öyle ise, şu herkesin bildiği anlamda, malların olduğu gibi emegin de bir gerçek fiyatı, bir itibari fiyatı olduğu söylenebilir. Denilebilir ki, emegin gerçek fiyatı, ona karşılık verilen, yaşam için gerekli ve elverişli maddeler miktarından; itibari fiyatı ise, para miktarından oluşur. İşçi, emeginin itibari tutarına göre değil, gerçek tutarına göre varlıklı veya yoksul, yahut iyi ya da kötü

ödüllendirilmiş olur.Aynı gerçek fiyat, her zaman için aynı değerdedir. Lakin altın ve gümüş değerindeki değişmeler yüzünden, aynı itibari fiyat, kimi zaman pek başka başka değerlerde olur” (Smith, 2006: 35-36).

A. Smith emeğin değerinin yine değeri değişmeyen bir emekle ölçülemeyeceğinin farkına vararak burada gerçek fiyat olarak emeğe karşılık verilen maddeler miktarı olarak tanımlıyor ki bu tam da malların kullanım değerlerine denk gelmektedir. Bu sabit miktardaki meta kitlesinin ancak fiyatları değişmektedir. Fiyatlardaki bu değişiklik ise onların para ile alınıp satılmasından yani paranın değerindeki değişmelerden kaynaklanmaktadır.

Hunt’a (2009, :88) göre de

Smith’in emek değer kuramının kapitalist bir ekonomide fiyatları nasıl açıklayabildiğini göstermedeki yetersizliği, onun sabit bir ölçü bulma konusunda Ricardo ve Marks kadar önem vermediğini gösterdi, bununla birlikte en iyi değer ölçüsü olacak bir ölçü çubuğunu bulmak için uğraştı. Üretildiği koşullar farklılık gösterdiğinden ve bu nedenle farklı değer çubukları olacaklarından, işe altın ve gümüşü reddederek başladı. Smith, ‘kendi değeri sürekli değişen bir malın asla diğer malların doğru bir değer ölçüsü olamayacağına’ ısrar etti. Ona göre en iyi değer ölçüsü, herhangi bir maldaki mübadele edilebilecek emek miktarıydı.

Oysa emek, kendisi bir emek ürünü olmadığı için değeri olmayan bir şeydir. Emeğin karşılığı ise belirli bir işgününde üretilen ücret, kâr ve rant biçiminde bölünen değerdir. Dolayısıyla emeğin değerinin, emeğin belirli bir işgününde harcanmasıyla üretilen değerlerinin tümünü kapsıyor olması gerekir. Ancak kapitalist üretim koşulları altında böyle bir durum olanaksızdır. Çünkü üretim sürecinde bir fazla yani artı değer üretimi gerçekleştirilmeyen bir kapitalizm mümkün değildir. Dolayısıyla da işçiye verilen maddeler kapitalist üretim biçimi altında hiçbir zaman emeğin karşılığı olmaz. Oysaki işçi üretim sürecine devam edebilmesi için üretim sürecinde tükettiği emek gücünü bir sonraki güne yine aynı niteliklerde üretmek zorunda olduğundan aslında ona verilen mallar işçinin emek gücünün karşılığını ifade etmektedir. Emek işçinin kendisini ifade eder. Oysa emek gücü işçinin üretebilme potansiyelini belirli bir süreliğine ve belirli bir ücret karşılığında kapitaliste kiralaması ilişkisini tanımlamaktadır. Çalışma kapasitesinin yani emek gücünün karşılığı olan bu tüketim malların fiyatları ise bu malların değerinin parasal karşılığından başka bir şey

değildir. Başlangıçta belirttiğimiz A. Smith'in soyut emek kavramına ulaşamıyor oluşunun teorik sonuçları burada tekrardan karşımıza çıkmaktadır. A. Smith'in emek ve emek gücü ayrımını gerçekleştiremiyor oluşu onu değeri olmayan emeğe bir gerçek değer ve bunun ücretleri ifade eden parasal karşılığı olarak da bir itibari değer atfetmesine neden olmaktadır. Gerçekte değer ölçüsü olarak altın ve gümüşü reddederken ya da para yerine emeği koymaya çalışırken A. Smith, değeri değişmeyen bu ölçeğin kendi değerinin belirlenmesinde, emek yerine işçinin belirli bir sürede harcadığı emek niceliğinin değerinin sabit olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu durum diğer pek çok şey ile birlikte A. Smith'in parayı değerlerin ölçü olarak kavramasını da engellemektedir.

Klasik teorinin A. Smith'in ardından gelen diğer bir temsilcisi Ricardo'dur. Ricardo, Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri isimli kitabında A. Smith'in geliştirmiş olduğu emek değer kuramıyla işe başlar ve bunun üzerine kendi emek değer teorisini inşa etmeye girişir. Kitabının daha ilk cümlesinde A. Smith'in değer teorisindeki kullanım değeri-değişim değeri belirsizliğini tartışır.

Bir malın değerini ya da o mal karşılığında değişilecek malların miktarını, onu üretmek için gereken göreceli emek miktarı belirler, emeğe ödenen karşılığın çokluğu ya da azlığı değil (Ricardo, 2008: 7).

Ona göre A. Smith'in değer teorisi malların değerine yönelik ikili bir açıklama getirir. Bunlardan biri belirli bir malın faydalı oluşuna yani kullanım değerine bağlıken diğeri belirli bir mala sahip olmanın verdiği başka diğer malları satın alma gücünü vurgulayan değişim değeridir. Yararlılık bir malın değişilebilmesi için her ne kadar zorunlu bir koşulsuz da malların değerinin ölçüsü olamaz. Çünkü Ricardo'ya (2008: 8) göre “belirli bir yararlılığa sahip olmayan herhangi bir mal, ne kadar zor bulunursa bulunsun ya da elde edilmesi için ne kadar fazla emek harcanması gerekirse gereksin herhangi bir değişim değerine sahip olmayacaktır. Yararlılığa sahip mallar, değişim değerlerini iki kaynaktan alırlar: Az bulunur olmalarından ve elde edilmeleri için gerekli emek miktarından”.

Oysa az bulunur malların gerçekleşmeleri değerlerinden sapan fiyatları üzerinden olmaktadır. Ancak A. Smith'de olduğu gibi Ricardo'da da malların doğal değer ya da fiyatları ile bunlardan sapan değer ya da fiyatlar sözkonusudur. Ayrım değer ile fiyat

arasında değildir. Değer ile fiyat aynı kavramlar olarak kullanılmaktadır. Ricardo malların az bulunurluğuna yönelik ifadesinin yalnızca serbestçe yeniden çoğaltılamayan mallar için geçerli olduğunu belirtir. Bu tür malların değerleri yalnızca onları satın almak isteyenlerin eğilimlerine ya da servetlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Ancak bunlar toplam toplumsal meta kitlesinin çok az bir kısmını oluşturduğundan değer ile ilgili incelemesinin temel varsayımını şöyle belirtir;

Öyleyse mallardan, onların değişim değerlerinden ve görelî fiyatlarını belirten yasalardan söz ederken, insan hünerinin harcanması yoluyla çoğaltılabilen ya da üretilmelerinde rekabetin kısıtlama olmaksızın işleyebildiği malları kast ediyoruz (Ricardo, 2006: 8).

Temel varsayımını ortaya koyduktan sonra A. Smith'in değer in standart ölçüsü olarak belirsiz bir biçimde tarımsal ürünleri ya da bazen de emekten söz etmesini eleştirir ve hem emeğin hem de tarımsal ürünlerin değerinin çeşitli faktörlerin etkisinde dalgalanmalara maruz kalabileceklerini ve bu nedenle de sabit bir değer ölçüsü olamayacaklarını belirtir. Ricardo'nun aklında daha çok altın ve gümüşün değişmez bir değer ölçüsü olarak belirlenmesi vardır.

Değer yasası ile ilgili olarak emek gücünün belirlenmesi onun netleştirmesi gereken diğer bir konudur. Bu noktada A. Smith'deki emeğin değerinin karşılığında ona verilen çeşitli mallar tarafından belirlenmesi varsayımına karşı çıkar ve malların bugünkü ya da eski görelî değerlerini belirleyen şeyin, emekçiye, emeği karşılığında verilen malların görelî miktarları değil, emeğin üreteceği malların görelî miktarları olduğunu ileri sürer (Ricardo, 2006: 13). Malların birbiriyle değişiminde A. Smith'ten ayrılır ve gerçekte değerlerdeki görelî değişimin mallardan birinin ya da her ikisinin birden üretilmeleri için gerekli olarak görelî emek miktarlarındaki değişimlere bağlı olduğunu savunur. Emeğin değerindeki değişimleri de, emeğin tüketim mallarının üretilme koşullarındaki bir değişim tarafından belirleneceğini ileri sürer. Yani emekçinin tüketim malları sepetine giren maddelerde emeğin üretim koşullarına bağlı olarak bir arz bolluğu ortaya çıkmışsa bu maddeler eskisine oranla aynı emek zamanda üretilmelerine karşın daha düşük bir fiyattan gerçekleşeceklerdir. Bu durumda ise bu malları tüketen emeğin değerinde bir ucuzlama izleyecektir. Fark edileceği üzere Ricardo emeğin değerinin değişiminde A. Smith'in yapmış olduğu zahire ya da emeğin değerinin sabit kalıp karşılığında değiş edildikleri diğer malların değerinde bir artış

olduğu savından ayrılmaktadır (Ricardo: 2006: 14). Ricardo her ne kadar emek üretkenliğinde vasıflı ve vasıfsız emeğin etkilerinin farkında olsa da, vasıflı-vasıfsız emek arasındaki oranın bir kez belirlendikten sonra, çeşitli malların üretiminde kullanılan emeğin verimliliği ve vasıfları arasındaki bu oranın uzun yıllar değişmeyeceğini düşünmektedir. Bu nedenle de,

aynı malın farklı zamanlardaki değerlerini kıyaslarken, o malı üretmek için gerekli emeğin ustalık derecesini ya da yoğunluğunu karşılaştırmaya gerek yoktur, çünkü bunlar her iki dönemde de eşit biçimde işler. Belli bir dönemdeki emek türü, bir başka dönemdeki aynı türle karşılaştırılır; eğer bir malın üretiminde kullanılan emek miktarında onda birlik, beşte birlik ya da dörtte birlik bir artış ya da azalış meydana gelmişse, değişikliğin nedeninin oluşturan etkiler, aynı oranda o malın göreceli değerinde kendini gösterecektir (Ricardo: 2006: 16-17).

Ricardo'nun değer ile ilgili olarak esas üzerinde durduğu nokta mutlak değerlerden çok nispi değerlerdeki değişmelerin sonuçları olduğundan, emek üretkenlikleri arasındaki farkların dönemler ya da kuşaklar arasında devredilecek olmasından kaynaklı nispi değerlere etkisinin pek olmayacağıdır. Bu nedenle farklı emek türleri içerisindeki türdeş emeği başka bir ifade ile bireysel emeğin toplumsal etkisini incelememiştir.

Ricardo malların değerlerindeki değişiklikleri ölçmek için değeri değişmeyen bir üçüncü mal gerektiğini savunmaktadır. Ancak böyle bir mal ile diğer metalleri karşılaştırdığında diğer metallerdeki değer değişikliklerinin ne kadarının hangisinden kaynaklandığının kesin olarak bulunabileceğini düşünür. Değişmez bir değer ölçüsü arayışında Ricardo

malların göreceli değerinde bir değişiklik olduğunda, hangi malın göreceli değerinin arttığını ya da azaldığını saptamak için elde bir aracın olması arzulanır; böyle kesin bir belirlemeyi yapabilmek için, diğer malların tabii olduğu dalgalanmalardan etkilenmeyecek bir şaşmaz standart ölçüyle, malların tek tek kıyaslanması gerekir. Böyle bir ölçüye sahip olmak ise olanaksızdır, çünkü değeri saptanacak eşyayla aynı değişikliklere tabii olmayan bir mal yoktur; başka deyişle, üretilmesi gereken emek miktarı artmayan ya da azalmayan bir mal yoktur (2006: 35-36).

diyerek para tartışmasını açar. Kendi değeri değişmeyen bir değer ölçüsü olmayacağını belirten Ricardo değer ölçüsünün mutlaka sabit değerli, değeri değişmeyen bir şey olması gerektiği varsayımından çıkışı toplumsal ortalama koşullarda üretilen bir metada bulur. Sonuçsuz kalan bu çabası onu şu varsayıma iter;

Acaba, üretilmesinde kullanılan her iki türden sermayenin oranını göz önüne alarak, altını da, diğer pek çok malda kullanılan oranın ortalamasını olabildiğince yakın biçimde yansıtan bir mal olarak düşünemez miyiz? Altın üretimindeki sermaye bileşiminin, biri çok az bağlı sermayeyle, biri çok az emekle üretilen iki ayrı uçtaki mala da eşit mesafede olduğunu, her ikisi için de doğru bir araç elde etmek adına kabul edemez miyiz? (Ricardo, 2006: 37).

dolayısıyla incelemeyi kolaylaştırmak için, altından yapılmış paranın da aslında en az diğer mallar kadar değişikliklere açık olduğunu kabul etmeme rağmen, değişmez değerde olduğunu varsayacağım ve bunun sonucu olarak da fiyatlardaki her değişikliğin, o sırada söz ettiğim malın değerinde yaşanan bir değişiklikten kaynaklandığını kabul edeceğim (Ricardo, 2006: 38).

Dolayısıyla para, soyut emeğin toplumsal biçimi olmadığı için Ricardo'nun sisteminde ancak varsayımsal olarak bir değer ölçüsü olma işlevini yerine getirebilmektedir. Para Ricardo'ya göre yalnızca bir değişim aracıdır. Gerçek bir değer ölçüsünün kendi değerinin değişmiyor olması gerekmektedir ve bu teorik olarak değil ancak varsayımsal olarak mümkündür. Aynı olguyu Smith ise değeri olmayan emeği değer ölçüsü olarak kurgulayarak gerçekleştirmektedir.

Klasik teori sonuç olarak para ile ilgili analizlerini paranın özüne dair bir tartışmadan ziyade ekonomik ilişkilerde dolaşım aracı olarak kullanılacak paraya odaklanmış görünmektedir. Klasiklerde para merkantilistlerin aksine bir servet ya da zenginlik kaynağı değil yalnızca kolaylaştırıcısı olduğu değişim ilişkilerinde satın alma işlevi nedeniyle değerli bir hal almaktadır. Dolayısıyla temelde öze dair bir tartışmadan çok onun temel belirlemeye çalıştığı nokta mübadele ile kurulan toplumsal ilişkilerin aksamadan yürütülebilmesi için piyasanın ya da toplam toplumsal mübadele hacminin ne kadar paraya, yani dolaşım aracına ihtiyaç duyduğudur. Bu yaklaşım daha sonra paranın miktar teorisi ile kendisini somutlayacaktır. Değere ve paraya dair bu temel tartışmanın ardından klasik teorinin iktisadi ilişkiler içerisinde paranın nitelikleri ve işlevleri konusundaki açıklamalarına geçilebilir. Paranın diğer tüm metaldaki ortak

özün yani metaların içerdikleri soyut emeğin biçimi olduğu, kendi değeri de değişen paranın, değer ölçme işlevinin tarihsel bir olgu olduğu bu bölümün son kısmında gösterilecektir.

1.2.2. Klasik Para Teorisi: Paranın Miktar Teorisi

Klasik iktisadın para kavramına ilişkin miktar kuramıyla açıkladığı görüş, temelde basit bir nedensellik ilişkisine dayanır. Paranın miktar kuramı olarak ifade edilen bu görüş kısaca; toplumsal olarak girilen her mübadele işleminde, bir miktar para, belli bir fiyattan meta ile değiştiğinden, belirli bir dönemde belli bir miktar parayla değişilecek metaların fiyatları toplamının dolaşım alanındaki paranın ortalama devir hızıyla belirleneceğini ifade etmektedir. Kurama göre para miktarıyla metaların fiyatları arasında ilişki kurulmakta ve reel değişkenlere etkisi olmayan paranın miktarında meydana gelen artışlar metaların toplam fiyatlarında bir artışa yol açacaktır (Brunhoff, 2009: 7-8, Peker, 2004: 3).

Merkantilist dönemde formüleleştirilen ve klasik dönemde Ricardo'da en tam ifadesine ulaşan paranın miktar teorisi, para miktarıyla genel fiyat seviyesinin aynı yönde ve aynı oranda değişeceğini ifade etmektedir (Kazgan, 2010: 100). Klasik iktisadın doğal denge düşüncesinin bir tezahürü olarak paranın klasik miktar teorisi temelde fiyatlar genel düzeyinin belirlenmesiyle ilgili fikirlerin bütünleşmiş halidir. Denge düzeyinde, para miktarındaki değişikliklerin fiyatlar genel düzeyinde de orantılı değişmelere neden olduğu ancak istihdam düzeyi ile hasıla düzeyine etki etmediği durağan bir süreci tanımlamaktadır (Aslan, 2009: 183). Ekonomik ilişkilerde temel belirleyen fiyatlardır ve değişim değeri fiyat demektir. Klasiklerin iktisadın temsilcilerinin gerçekte belirlemeye çalıştıkları şey uzun dönemde meta fiyatlarının meyledeceği bir uzun dönem denge fiyatı ve bunu neyin belirlediğidir. Bu anlamıyla miktar teorisi, genel fiyat düzeyindeki değişimleri, para miktarındaki değişimlerle açıklayan bir teoridir. Klasiklere göre dolaşım alanındaki para miktarı kendiliğinden piyasanın ihtiyaçlarına ayak uydurmaktadır. Kendiliğinden dengenin sağlanması paranın devlet müdahalesinden bağımsız, nötr ve sağlam olmasıyla sağlanabilmektedir. Temel olarak klasik iktisadın para teorisi, paranın reel değişkenler üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Miktar teorisini;

$$MV=PT \text{ (İşlem)}$$

$$MV=PT \text{ (Gelir)}$$

biçiminde mübadele denkleminde yola çıkarak açıklayabiliriz. Burada ekonomideki para miktarını (M), dolaşım hızını (V), dolaşımdaki toplam işlem hacmi (T) ve fiyatlar genel düzeyini (P) ifade etmektedir. Kısa dönemde paranın dolaşım hızı ve üretilen meta kitlesi üzerinde paranın herhangi bir etkisi olmadığından, para miktarındaki değişiklikler ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki aynı yönlü değişiklikleri açıklamak için kullanılmaktadır (Aren, 2009: 77). Eşitlikten bağılı olarak paranın dolaşım hızı ve dolaşımdaki meta kitlesi sabit kabul edildiğinde, dolaşımdaki para miktarında meydana gelen artışlar doğrudan meta fiyatlarını arttırmaktadır. Ya da dolaşım alanındaki fiyat değişiklikleri ihtiyaç duyulan para miktarını belirlemektedir. Diğer bir deyişle klasik iktisat parayı metallerin başkalaşımından doğan ve kaybolan değişim değerinin biçimi olarak kavradığından, dolaşım aracını kendisi bir değere sahip olmayan bir şey olarak sikke biçiminden ayırır ve sikkeyi de basit bir değer biçimi olarak kabul eder. Dolayısıyla klasikler para teorisini bu değer biçimleri olan sikkelerin dolaşımı yasasına göre belirler. Değiş edilecek meta fiyatları, dolaşımdaki para kitlesine bağılı olmaktadır. Aksine dolaşımdaki para kitlesi metallerin fiyatları tarafından belirlenmez (Marx, 2005: 200). Miktar teorisine göre dolaşım aracı miktarını ilk olarak dolaşımdaki toplam meta fiyatları belirlemektedir. Üretilen meta kitlesi veri kabul edildiğinde, dolaşımdaki para kitlesi, meta fiyatlarındaki değişiklikler meta fiyatlarındaki dalgalanmalara bağılı olarak düşüp yükselebilir. Bu değişikliklerin gerçek değer değişikliklerinden ya da piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalardan meydana gelmesi bu durumu değiştirmez.

Para, dolaşım alanında değişim ilişkilerini kolaylaştıran bir meta olarak ne zenginliğin kaynağıdır ne de ekonomide yaratılan hasılaya bir etkisi vardır. Yalnızca değişime konu olan metallerin fiyatlarının belirlenmesinde ve değişimlerinin gerçekleştirilmesinde bir kolaylaştırıcı olarak mevcuttur. Fiyat düzeyinin ve nominal gelirlerin belirlenmesinin yanında miktar teorisi aynı zamanda bir para talebi teorisi olarak ele alınabilir (Aslan, 2009: 183). Dolayısıyla klasik miktar teorisi ekonomide meta değişimi sonucu oluşan nominal gelir düzeylerinin ve para talebinin belirlenmesini formüle etmektedir.

Paranın işlevlerine dair klasik iktisadın, değişim aracı olması, paranın bir değerinin olmaması, parasal değişkenlerin reel olgular üzerinde etkide bulunmaması ve metalar üzerindeki en önemli etkisi meta fiyatları üzerindeki etkisi olması varsayımları çerçevesinde ele alındığında paranın meta mübadelelerinde bir aracı görevi üstlenmesi ve yalnızca değişim ilişkilerini kolaylaştırıcı bir işlevinin olması, paranın dahil olduğu ekonomiler ile trampa ekonomileri arasında bir farklılığın olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Para burada gerçek ekonomik ilişkileri örten bir peçe görevi görmektedir. Esas ilişki metalar arası değişim ilişkileridir. Böylece Say yasası olarak da bilinen *her arzın kendi talebini yarattığı* varsayımı da geçerli olmaktadır. Çünkü ekonomideki para talebi yalnızca mübadele amacıyla gerçekleşmekte, herhangi bir iddihar (gömüleme) ya da spekülasyon gibi amaçlarla para talep edilmemektedir.

Miktar teorisinin geçerliliği ile ilgili diğer bir varsayım ise paranın üretim ilişkileri üzerinde herhangi bir etkisinin olmamasıdır. Literatürde klasik dikotomi olarak bilinen ve paranın yansızlığı olarak tartışılan bu olgu klasik iktisat teorisinde reel analiz ile parasal analizin birbirinden ayrı ele alınması sonucunu doğurmaktadır. Çünkü klasiklere göre para yansızdır ve parasal ilişkilerin reel üretim süreci üzerinde bir etkisi yoktur. Bu nedenle klasik iktisadın özellikle fiyat düzeyleri ve iktisadi konjonktürlerle ilgilenirken faiz ya da istihdama dair analizleri ikincil düzeyde kalmıştır. Paranın yansızlığı yani parasal olguların reel çıktı düzeyi üzerinde etkili olması keynesgil iktisat ile birlikte literatüre girmektedir. Bu durum Keynes'in para teorisi altında tartışılacaktır. Paranın analize dahil edilmesinin çözdüğü temel problem fiyatlar genel düzeyinin belirlenmesi yani üretilen metaların değişimlerdeki oranın saptanmasıdır. Miktar kuramı 1930'lara kadar egemen iktisat teorisi içerisinde evrensel bir kabul görmemekle birlikte neredeyse tüm kuramcıların ortaklaştığı bir para kuramı olarak var olmuştur. Zaman zaman eleştirilerle karşılaşsa da teori içerisinde belirleyici olduğu sürece neredeyse tüm önemli iktisatçılar miktar kuramı ve onun açıklamalarını izlemek zorunda kalmışlardır (Blaug, 1962: 557'den akt. Peker, 2004: 13).

Klasik dönemin egemen iktisadının alanı meta dolaşım alanı ile tanımlanmaktadır. Bir meta olarak para diğer metalarla aynı yasalara tabidir. Aslında paranın bir değeri de yoktur. Ancak ortak bir değer ölçüsüne duyulan ihtiyaç gereğince para üretiminin, yani altın ve gümüş, ortalama toplumsal koşullarda gerçekleştiği varsayılmıştır. Böylece değer yasası klasiklerde varsayımsal bir kabul halini almaktadır.

Klasik dönemdeki mal para anlayışı, Say'de olduğu gibi dolaşım alanındaki para miktarının yine dolaşımdaki meta hacmine denk geleceğidir. Öte yandan paranın ekonomik ilişkilerde bir örtü görevi görmesi toplumsal değer in ya da servetin yaratılmasında hiçbir role sahip olmaması, yalnızca üretimi ve meta mübadelesini kolaylaştırıcı bir işleve sahip olması, klasik dönemde parasal analizlerin yalnızca para miktarı ile bu miktarın metaların nispi fiyatları üzerindeki etkisi etrafında kurulmasına neden olmuştur (Ercan, 2005: 132).

Klasik, neo-klasik ve günümüzdeki egemen iktisadi okulların analizlerinde para kavramı ve paranın ekonomik ilişkilerdeki nitelikleri ve işlevleri genel olarak klasik iktisadın belirlediği çerçeve etrafında incelenmektedir. Egemen teorinin para ile ilgili analizleri klasik iktisat tarafından ortaya atılan paranın miktar teorisi üzerinde yükselmektedir (Ercan, 2005: 123). Piyasa ekonomisine bağlı egemen iktisadın günümüze kadarki temsilcileri olan gerek neo-klasik iktisatçılar gerekse de parasal iktisatçılar paranın miktar teorisine yeni açıklamalar ekleyerek ya da yeniden biçimlendirerek temel varsayımlarına karşı çıkmadan parasal analizlerinde kullanmışlardır (Paya, 1998: 189). Doğal düzen ilkesine bağlı liberal teorinin tüm temsilcileri, bu hemen bütünüyle değişim değeri ile ilgili olan klasik değer teorisini, ya benimsemişler ya da yeniden yorumlamışlardır. Ayrıca her ne kadar kullanım değeri ve değişim değeri tartışmasını yürütse de kapitalist üretim biçimi içerisinde, egemen iktisat okulları parayı, soyut emeğin maddeleşmiş bir biçimi olarak ele almamışlardır. Bu aynı zamanda paranın özüne dair bir incelemeyi göz ardı etmelerine neden olmuş ve nitel bir analiz yerine nicel bir para kuramı geliştirmeleri ile sonuçlanmıştır. Egemen teorinin parasal analizi ekonomideki değişilecek toplam meta kitlesinin mübadelesinin gerçekleştirilmesi için dolaşım alanının ihtiyaç duyduğu toplam dolaşım aracı kitlesinin belirlenmesi ile ilgilidir. Klasik iktisadın nicel bir para teorisi olarak paranın miktar kuramı, klasik dönem ve sonrasındaki tüm okulların parasal analizlerine temel teşkil etmiştir (Ercan, 2005: 130).

Toplumsal ilişkinin mübadele ile kuruluyor görünmediğinden dolayı mübadele ilişkilerine odaklanan klasik teori, para teorisini de bu alana dair ilişkileri anlamlandırmak amacıyla kurmuştur. Dolayısıyla klasik teori paranın özüne dair bir tartışmadan uzaklaşarak meta mübadelelerinin aksamadan gerçekleştirilmeleri için piyasanın ihtiyaç duyduğu değişim değeri/para miktarını belirlemeye çalışmaktadır. Pek

çok zaman nicelik kuramı olarak anılan paranın miktar teorisi de değişim alanında bulunması gerekli dolaşım aracı miktarının saptanmasıyla ilgilenmektedir. Çünkü toplumsal metabolizma M-P-M biçimindeki meta başkalaşımlarıyla hareket etmektedir. Ve metanın döngüsel hareketi sonucunda durmadan dolaşım alanının dışına düşerek bu alanı para ile doldurması ve dolaşımında parayı su gibi terletmesi, dolaşım için gerekli para miktarı nedir sorusunu ortaya çıkarmaktadır.

Her ne kadar günümüzde Fischer denklemi olarak tanımlanmakta olsa da, para miktarı ile meta fiyatları arasındaki nedensel ilişkiyi dile getiren miktar teorisine dair temel tanımlamalar yaklaşık 17. yüzyıldan buyana yapılmaktadır. Miktar teorisini ilk olarak kimin ortaya attığına dair tartışmalara rağmen Marx'a (2005: 200) göre bu teorinin 18. yüzyıldaki en önemli temsilcisi Hume'dur. Hume'un dışında John Locke (1632-1704) ya da Jean Bodin (1530-1596) sayılsa da esas olarak bu dönem dolaşımdaki para miktarı ile genel fiyat düzeyi arasındaki ilişkinin anlaşılmaya çalışıldığı bir dizi açıklamayı barındırmaktadır. Bilimsel olarak bu düşünce bir kişiden çok dönemin aklını ifade etmektedir. Hume'un miktar teorisine ilişkin teorisi şu şekilde özetlenebilir;

1. Bir ülkedeki metaların fiyatları o ülkede bulunan para (gerçek para ya da simgesel para) kitesiyle belirlenir.

2. Bir ülkenin dolaşımında bulunan parası, o ülkede bulunan bütün metaları temsil eder. Temsilcilerin sayısının, yani para miktarının artışına göre her özel temsilciye, az ya da çok, temsil edilen şey düşer.

3. Metaların miktarı artarsa, fiyatları düşer ya da paranın değeri yükselir. Eğer paranın miktarı artarsa, tersine, metaların fiyatı yükselir ve paranın değeri azalır (Marx, 2005: 203).

Bu vargılardan hareketle Hume'un parayı kendileri birer değere sahip olmayan altın ve gümüş madenleri olarak tanımlayarak, bunların eğer olarak ancak dolaşım alanında öteki metalarla karşılaşmaları sonucunda dikkate alınabileceği sonucuna vardığı söylenebilir. Dolayısıyla metaların fiyatlarının belirlenmesi dolaşım alanındaki meta kitesi ile para kitesinin belirli niceliklerinin karşı karşıya gelmesiyle mümkün olmaktadır. Meta kitesinin karşılığı olarak denk geldiği değerli maden miktarları bu metaların fiyatlarını ifade eder. Değerli madenlerin değeri böylece meta kitleleriyle girdikleri karşılıklı ilişki tarafından belirlenmektedir. Bu durumda metaların fiyatlarının

belirlenmesinde yalnızca metaların ve paranın arz ve talep koşullarının belirleyiciliğinden söz edilebilir. Ayrıca dolaşımdaki para kitlesi o ülkedeki toplam meta kitlesini ifade etmektedir. Böylece para ya da temsilci miktarındaki artış ya da azalışlara bağlı olarak, her bir metaa belirli bir miktar para düşecek ve metaların fiyatları belirlenecektir. Meta miktarındaki artışlar doğal olarak karşılarında daha az para miktarı bulacaklarından fiyatların düşüşüyle ya da paranın değerlenişiyle sonuçlanacak. Diğer taraftan para miktarındaki artışlar doğrudan metaların fiyatlarını arttıracak ve paranın değeri azalacaktır. Metaların fiyatlarının belirleneceği bu denge, meta ve paranın karşılıklı arz ve talebine bağlı hale gelmektedir. Buna ek olarak Hume bu denge fiyatına ilişkin şöyle yazar;

Apaçiktır ki, fiyatlar, bir ülkede bulunan metaların ve paranın mutlak kitlesine pek o kadar bağlı değildir. Fiyatlar daha çok pazara getirilen ya da gelebilen metaların ve dolaşımdaki paranın kitlesine bağlıdır. Sikkeler kasalarda kitlenirse, bunların fiyat üzerindeki etkisi tağşiş edildikleri zamanki etkiden farksızdır; metalar depolara ve buğday ambarlarına kitlenirse, aynı durum meydana gelir. Böyle durumlarda metalarla para, hiçbir zaman karşı karşıya gelmediklerine göre, birbirini üzerinde etkide bulunmazlar. (Fiyatların) tüm toplamı, ülke içinde bulunan yeni sikke kitlesiyle ergeç doğru ve uygun bir orana varır (Essays and Treatises on Several Subjects, s. 303, 307, 308'den aktaran Marx, 2005: 205).

Hume'un ardından Sir James Steuart para teorisine dair tartışmaları sürdürür ve metaların fiyatları mı dolaşımdaki para miktarını belirler yoksa aksine dolaşımdaki para miktarı mı metaların fiyatlarını belirlemektedir sorusunu ortaya koyar (Marx, 2005: 207). Ona göre belirli bir ülkenin ulus içinde dolaşım alanında kullanabileceği para miktarı borçların ödenmesi ve ihtiyaç duyulan metaların satın alınması için kullanılan para miktarına ingirenebilir. Böylece bu iki toplam para talebini oluşturacaktır. Ele alınan ulusun üretim biçimi, toplumun sosyo-kültürel yapısı, ulus içi ticaretin mevcut durumu gibi değişkenler bu para talebi üzerinde etkili olmaktadır. Ancak Hume'dan farklı olarak metaların fiyatlarının belirlenmesinde Steuart;

Metaların tacirler arası fiyatı, bir ülkede varolan altın ve gümüş kitlesinden mutlak olarak bağımsız bulunan talep ve rekabetin (Demand and competition) çapraşık işleyişiyle belirlenir. Dolayısıyla sikke halinde gerekli olmayan altın ve gümüş kitlesine ne olur? Yığılı para olarak bir araya toplanırlar

ya da hammadde olarak lüks eşya yapımında kullanılırlar. Altın ve gümüş kitlesi, dolaşım için zorunlu düzeyin altına düşerse, simgesel para ile ya da başka yollarla yerleri doldurulur. Elverişli bir kambiyo kuru, ülkeye fazla para getirdiği ve bu fazlalık içerde kaldığı zaman, bunun büyük bir miktarı kasalara girer ve orada madenlerin derinlerde durması gibi yararsız bir duruma gelir (Steuart, An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc., t. I, S. 400, 402'den aktaran Marx, 2005: 208) biçiminde belirtmektedir.

Para maddesini oluşturan değerli madenlerin değerlerine ilişkin Ricardo ise temel sorunsal olarak kağıt paranın değerinin düşmesi ve bununla aynı zamanda meydana gelen meta fiyatlarındaki yükselmelerdir (Marx, 2005: 212). Ona göre dolaşım alanındaki paranın miktarı madeni para miktarı ve merkez bankası banknotlarından oluşur. Ricardo'ya (2008: 313) göre dolaşımdaki para miktarı hiç bir zaman, dolaşımın ihtiyaçlarından fazla hale gelmeyecektir. Çünkü paranın değeri arttırıldığında onun miktarında bir azalma ve para miktarında bir artış gerçekleştirildiğinde değerinde bir azalma onu izleyecektir. Dolayısıyla belirli bir toplumdaki ödeme biçimi metaların fiyatlarında belirleyici olmaktadır. Çünkü eğer gümüşün değeri altının değerinden on beş kat düşük ise bunun nedeni altına olan talebin yüksekliği değil; altın üretiminde gereken emeğin gümüş üretiminden on beş kat fazla olmasıdır (Ricardo, 2008: 313). Kağıt paraların dolaşıma sürülmesiyle birlikte kağıt paraların değerlerini koruyabilmeleri ancak standart olarak ilan edilen bir değerli maden miktarına oranla çıkarılmalarına bağlı hale gelmektedir. Ayrıca devletin dışında bankaların da sikke ya da kağıt para basımına yetkili hale gelmeleri dolaşımdaki paranın devlet dışında bankalarca da hem sikke hem de kağıt parayla arttırılabildiği bir biçime dönüşmektedir. Böylece dolaşımda değeri değişebilen bir fiyat ölçütü ile metaların fiyatlarının saptanması gerekir hale gelmektedir. Kağıt paranın değerindeki değişiklikler ise onun altın karşılığına bağlı olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla belirli bir ülkenin ihtiyaç duyduğu dolaşım aracı miktarı, bir yandan ödeme biçimine bağlı olarak, paranın ölçü biriminin değerlerine ve dolaşımdaki metaların değişim değerlerinin toplamına bağlı olarak belirlenmektedir (Marx, 2005: 213). Ayrıca iyi bir kağıt para rejimi ancak piyasaya sürülen kağıt paraların ancak bu paraların altın sikkeler ya da külçeler ile değiştirilmesi zorunluluğuna başlandığı bir rejimle mümkün hale gelmektedir. Hal böyleyken Ricardo dolaşımdaki para miktarını, paranın değeri belirli kabul edilmek koşuluyla, dolaşımdaki metaların fiyatlarıyla belirlemektedir.

Ricardo ilk olarak kağıt paranın değerinin düşüşüyle paralel meta fiyatlarındaki artışa dikkati çekmektedir. Hume'dan farklı olarak fiyatların artışının temel nedeni kağıt para miktarındaki artıştır. Marx (2005: 212-214) bu durumu "Hume göre Amerikan madenleri ne idiye, Ricardo'ya göre Threadnedle Sokağındaki kağıt para matbaası makineleri aynı şeydir biçiminde ifade eder. Ricardo'ya göre dolaşım alanındaki mevcut para miktarını, dolaşımdaki para değerlerinin toplamıyla metaların değerlerinin toplamı belirlemektedir. Dolaşım alanındaki miktarlarıyla değerleri ortaya koyan para böylece ne kadar eksiksiz biçimde altın değerini temsil ederse o kadar eksiksiz ve etkin bir para olmaktadır.

kağıt paranın dolaşımı da aynı ilkelere dayanır: kağıt para için edilen tüm masraf, beylik hakkı olarak görülebilir. Kağıt paranın kendine için bir değeri olmasa da, miktarı sınırlandırıldığında, değişim değeri sikkenin nominal değeri ya da o sikkedeki altının değeri ölçüsünde yüksektir. Aynı ilkeye dayanarak, açıkça söylememiz gerekirse, ayarı düşürülmüş sikkenin miktarı azaltıldığında, söz konusu sikke yasal ağırlık ve ayarda olsaydı taşıyacağı değerle dolaşımda bulunur, gerçekten içerdiği maden miktarının değeriyle değil. İngiltere'de para basım tarihine baktığımızda, dolaşımdaki paranın hiçbir zaman ayarının düştüğü oranda değer kaybetmediğini görürüz; bunun nedeni, miktarının hiçbir zaman, içerdiği değerinin düşürülmesi ölçüsünde artmamış olmasıdır (Ricardo: 2008: 314).

Ricardo daha sonra paranın değerinin korunmasıyla ilgili olarak devletin tam bir güce sahip olmadığını çünkü ekonomide devletle birlikte bankalarında para basma yetkisine sahip olduğunu ve devlet ne zaman parasının ayarını düşürüp, para miktarını sınırlandırmaya kalksa bankaların devreye girerek altın karşılığı kağıt para miktarını arttıracaklarını ve devletin amacını sağlayamayacağını söyler. Dolayısıyla para basımı ve dolaşıma para sürümü devlet tarafından kontrol altında tutulmalıdır. Bu durum aynı zamanda bir ekonomide merkez bankacılığının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü para basım ve dolaşıma sürüm yetkisi sınırlandırıldığında, dolaşıma para süren mekanizmanın aynı zamanda bu paraları altın sikke ya da külçeyle değiştirme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ekonomide bir son merci olarak emisyonu ya da dolaşımdaki para hacmini yönlendirecek bir mekanizmaya, yapıya ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Böylece para değerinin altın değerinden sapması önenebilecek ve istikrarlı bir para yaratılabilecektir (Ricardo, 2008: 315-318).

Miktar kuramı temelinde Ricardo arz ve talep koşullarının mutlak belirleyiciliğinden kendisini kurtaramamaktadır. Çünkü ona göre dolaşımdaki paranın alabileceği en kusursuz hal, temsil ettiği altınla eşit değerde bir kağıt paranın dolaşıma sunulmasıdır. Ancak bu şekilde yalnızca daha pahalı olan dolaşım aracından onu temsil eden ve görece daha ucuz bir dolaşım aracına geçişi ifade eder ve kimseyi herhangi bir zarara uğratmaz. Üstelik dolaşımda bulunması gerekli bu para miktarı “ne kadar bulunması gerekiyorsa o kadar” yani dolaşımda bulunan üretimde kullanılan hammaddeler, makineler, tüketim araçları gibi metalar toplamı tarafından belirlenen miktarda bulunmaktadır. Bu paranın senet kırarak dolayısıyla çeşitli finansal araçlar ve bankacılık işlemleri yoluyla ya da nakit hesaplar yoluyla mı sürüldüğü hiçbir şeyi değiştirmemektedir.

Dolayısıyla değişim değerleri belli olan metalar karşısında değeri kendi madeni öz değeriyle belirlenen para miktarı normal düzeyindedir. Ancak altın kendi öz madeni değerinin altına düştüğünde metaların değerleri yükselir ya da altın kendi öz madeni değerinin üstüne çıkar ve metaların değerleri yükselir. Her iki durumda da altının eksik ya da aşırı değerlenmesine bağlı olarak metaların değerleri de yüksek ya da düşük takdir edilmektedir. Böylece bu dalgalanmalar bir süre sonra yeniden normal düzeyde bir dolaşım aracı miktarıyla fiyat düzeylerinde bir dengeyi sağlamaktadır. Bu dengenin sağlanmasında altının kendi madeni değerinin üzerine yükseldiği dönemlerde arzının artışı ve eksik değerlendirildiği dönemlerde de üretimindeki azalışa bağlı olarak yaşanan ters yönlü hareketler dengeye getirici bir mekanizma görevi üstlenmektedir. Ricardo aynı mekanizmayı para teorisinin uluslararası alanıyla ilgili olarak da işletmektedir. Böylece ulus içi alanda değerli maden olarak altın üretimindeki artış ve azalışlar yerlerini ulus içerisinden değerli maden ihraç ve ithaline bırakmaktadır. Bu görüşler aynı zamanda uluslararası para sisteminin klasik döneminin işleyişini açıklamakta temel teşkil etmektedirler.

1.2.3. Ricardo'nun Karşıtları: Thomas Robert Malthus

Malthus düşüncelerini kapitalist üretim biçimine karşı olası alternatifler karşısında sistemin ve özellikle rant ile geçinen kesimin savunulması çabasıyla oluşturmuştur. 18. Yüzyıl İngiltere'sinin sonlarında parlamento politik olarak iki kanada

ayrılmıştır. Whig'ler (liberaller) yaşanan yoksulluk ve kıtlığın temel nedeni olarak toprak mülkiyetini ve kısıtlayıcı tahıl yasalarını ileri sürerlerken; Tory'ler (Muhafazakarlar) bütün yoksulluğun esas nedeni liberalizm ve artan rekabet ile birlikte ileri derecede geliştirilmiş olan fabrika sistemidir. Malthus muhafazakârların yanında yer alarak teorik olarak onların düşüncelerini ispatlamaya çalışmıştır. Malthus'un temelde iki amacı vardır. Bunlardan birincisi toprak tekeline karşı ortaya atılan fikirleri çürütmektir. Malthus'a göre tarımsal faaliyetler karşılığı olarak toprak sahiplerinin toprağın özel mülkiyetleri karşılığında talep ettikleri rant hiçbir şekilde bir tekel ispatı olamamaktadır. Çünkü bu durum aynı zamanda toprağın onu işleyenden daha fazla insanı beslemesi özelliğiyle kendisini ifade etmektedir. İkinci olarak ise tahıl yasalarının savunulması için teorik bir temel sağlamaya çalışmaktadır (Öçal ve Çolak, 1999: 13-14). Bu anlamıyla Smith, Ricardo ve dönemin diğer serbest ticaret ve liberalizm düşüncesini savunan düşünürlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrımın temeli diğer düşünürlerin aksine kendisinin bir papaz oluşu ve kilisenin yıkılan ve yok olmaya yüz tutmuş egemenliğini savunmaya girişmesidir.

Malthus'un sisteminde ekonomi çağdaşlarının aksine tam istihdamda değildir. Ona göre toplam nüfusun istihdam edilen kısmı efektif talebin ekonomik koşullara etkisiyle belirlenmektedir. Efektif talep ise tüketim eğilimi ve kâr oranları tarafından belirlenmektedir. Çünkü Malthus'a göre talep iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi tüketim eğilimine bağlı olan tüketim mallarına olan talep ve ikincisi kâr elde etmek için kullanılan ve Malthus tarafından maddi varlık stoku olarak tanımlanan sermaye mallarına olan talep. Malthus'un ekonomik açıklamalarında Keynes'in çok sonra vurgulayacağı efektif talep ve tasarruf paradoksu kavramlarını görmek varsayımları dolayısıyla mümkündür. Her ne kadar temel ekonomi politikalarında Ricardo'nun aksine tahıl ticaretinde vergilendirmenin kaldırılmamasını ve toprak tekeli savunsa da para ile ilgili görüşlerinde klasik kuramın aksine bir düşünce ileri sürmemiş ya da bir yenilik getirmemiştir. Paranın ekonomik ilişkiler üzerinde bir peçe olduğu ve yansız olması gerektiği fikri Malthus'da da mevcuttur. Dolayısıyla dikatomik analizi kabullenmektedir. Paranın ortalama fiyat düzeyini belirlediğini kabul etmesine karşın banka sistemi ve kredi mekanizması aracılığıyla para yaratılması ve gömüleme olgularını analizine dahil etmemektedir. Ayrıca ortalama fiyat düzeyinin belirlenmesi ve

paranın değeriyle ilgili olarak miktar teorisi kabullenmekte ve Ricardo ile aynı düşünceleri paylaşmaktadır (Öçal, 1978: 178).

1.3. NEO KLASİK DEĞER VE PARA TEORİSİ

Toplumsal ilişkileri açıklamayı amaçlayan bir sosyal bilim olan iktisadın günümüzdeki kurama egemen olan açıklamaları neo-klasik iktisat teorisi olarak tanımlanmaktadır. Egemen iktisat kuramı tarihsel gelişimi içerisinde sürekli evrensellik ve bilimsellik çatışmasını yaşarken; özellikle 1870'lerde geçirdiği marjinalist dönüşüm ile birlikte çekirdek kavram setinde bir yeniden yapılanmaya gitmiş, bilimsellik ve evrensellik iddiasını koruyabilmek amacıyla kavramlarını tarihsel bağlamlarından kopuk bir biçimde ele alarak, içerisindeki toplumsal özü görmezden gelmiştir (Kazgan, 2010:117). Değerin A. Smith'e göre birinci anlamı malların kullanım değerini yani faydalarını ifade etmektedir. İkinci anlam ise değişim değerini tanımlamaktadır. A. Smith (2006: 30) metam değerini;

kullanırken en büyük değeri olan şeylerin, çoğu kez değiş ederken az değeri olur; ya da hiç değeri olmaz. Bunun aksine, en büyük değişim değeri olanların kullanım değeri ya azdır ya hiçtir. Hiçbir şey sudan faydalı değildir ama onunla hemen hiçbir şey satın alınamaz; onu değiş etmekle, karşılık, hemen hiçbir şey elde edilmez. Gelgelelim bir elmasın kullanma bakımından hemen hiç değeri yoktur; lakin değiş etmekle, ona karşılık, çoğu kez pek büyük miktarda başka mallar elde edilebilir.

şeklinde açıklamaktadır. Bu açıklamanın ardından analizlerinde A. Smith daha çok mübadele değerinin üzerinde durmuştur. Klasik okulun diğer temsilcileri ise malların faydasının bu mallara olan talep ile ilgili olduğunu ancak mübadele değerinin oluşmasında maliyetle birlikte bir işlevi olduğunu ileri sürmektedirler. Dolayısıyla belirleyici olan mübadele değeri yani fiyattır. Ancak malın faydasına göre fiyatın belirlenmesine yol açan bu açıklama klasik teorinin ardından ortaya çıkan marjinalist devrim ile birlikte tam anlamıyla olgunlaşmış ve bir sonraki dönemin değer tartışmalarının merkezine oturmuştur (Kazgan, 2010 73).

Neo-klasik iktisatçılar değişimde belirlenen değer, yani mübadele değerinin, malların marjinal faydalarıyla belirlendiğini öne sürdüklerinde aynı zamanda malların

kullanım değerleriyle, yani yararlılıklarıyla/faydalarıyla değişim değerini açıklamış oldular. “Fayda kavramı kişiyle mal ve hizmet arasındaki ruhsal bir ilişkiye dayandığı için, marjinal fayda kuramı, malların öznel değerlerini incelemek yoluyla mübadele değerine geçmekteydi” (Kazgan,2005:126). Marjinal fayda kuramına göre, tüketicilerin tükettikleri malların son birimlerinden elde ettikleri faydaların malların fiyatların oranının eşit olduğu noktada toplam faydaları maksimum olmaktadır. Yani tüketiciler bu noktada bu malları satın alma eğilimindedirler. Örneğin bir 1 litre şarabın fiyatı 10 tl ve 1 metre kumaşın fiyatı da 5 tl olsun. Bu durumda dengenin oluşabilmesi için şarabın marjinal faydasının kumaşınkinin iki katı olması gerekmektedir. Yani malların marjinal faydalarının yine malların fiyatlarına oranlarının eşit olduğu noktada tüketicinin faydası maksimum olacaktır. Bu durumu aşağıdaki gibi gösterilir.

$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$$

Tam rekabet varsayımı altında serbest mübadele ile gerçekleşen Neo-klasik iktisadın bu değer kuramı malların tamamının değerlerinin son yarar derecesine bağlı olduğunu, bu yarar derecesinin de tüketim malı sahipliğiyle belirlendiğini iddia etmektedir. Tüketim mallarının miktarı ise arzlarına bağlıdır. Malların arzı her ne kadar emeğe bağlı olsa da, malların değerini belirlemede emek arzı, arz malların faydasını/yararlılığını; malların yararlılığı ise onların değerini ya da mübadele oranını belirlemektedir (Denis, 1982: 523). Bu koşullar altında bireysel faydasını maksimum yapan tüketiciler ile birlikte toplumun faydası da maksimum olmaktadır. Böylece mübadele değerini/fiyatı belirleyen şey tüketicilerin ihtiyaçlarının şiddeti haline gelmektedir. Marjinal fayda, mübadele değerini belirlediğine göre tüketiciler de ekonomiyi yöneten kararları belirlemektedirler. Marjinal faydaya göre belirlenen fiyatlar da üretimi belirlerler (Kazgan, 2005:128).

1900’lerin başlarına ana akım kurama egemenliğini azalarak sürdürmekle birlikte klasik iktisat akımı 1876 krizi ve özellikle Marksizm’in etkisiyle yerini daha “açıklayıcı bir kurama” bırakmıştır. 20. YY’ın başından itibaren Neo-klasik iktisat öğretisi sermayenin çıkarlarına daha fazla cevap veren bu kuramsal ihtiyacı fazlasıyla karşılamaktadır. Klasik iktisadın emek değer teorisi terk edilerek yerini marjinalizme ve onun yöntemine bırakmıştır. Bu dönüşüm ile birlikte ana akım iktisat literatürüne

yaklaşık yüzyıl boyunca egemen olacak bir kuramın da temelleri atılmıştır. Bu kısmın konusunu oluşturan temel para ve para teorisi tartışmaları bu çerçevede geliştirilecektir.

Fayda kavramını ilk olarak kullanan düşünür Bentham'dır ve iktisadi doktrin ile ilgi olarak yazmasa da düşünceleri neo-klasik fayda kuramının felsefi temellerini oluşturmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Hunt (2002: 175) Bentham'dan aşağıdaki paragrafi aktarmaktadır,

Doğa insanoglunu iki yüce efendinin, acı ve hazzın idaresine verdi. Ne yapacağımıza karar vermenin yanı sıra, ne yapmamız gerektiğini de sadece onlara göre belirtmeliyiz. ... Her yaptığımızı, her söylediğimizi, her düşündüğümüzü onlar yönetir. ... Fayda ilkesi bu itaati kabul eder ve [toplumsal kuramın] temeli sayar.

Bentham'ın bu görüşleri aynı zamanda iktisadi tüm olguları ve özellikle de iktisadi yeniden üretim ilişkisi içerisindeki bireylerin kendilerini doğal bir işleyiş içerisinde bireysel, atomik ve soyut olarak mevcut piyasa güçleri karşısında varolabilen kişiler olarak algılamalarına ya da teori içerisinde bu biçimde tanımlanmalarına neden olmuştur. Ayrıca fayda kuramının temsilcileri insan doğasını rekabetçi ve bireysel olarak tanımladılar ve kişilerin toplumsal ilişkilerinde acıdan kaçmak ve hazzı ulaşmak motifleriyle davrandıklarını ileri sürdüler. Öte yandan üretim biçiminin yol açtığı uzmanlaşma bireyler arasında zorunlu bir bağımlılık ortaya çıkardı. Toplumsal olarak meta mübadelesinin zorunluluğu bir piyasa sistemi altında ancak iktisadi bir ilişki gibi görünebilirdi. Dolayısıyla üretim biçiminin zorunlu bir unsuru olarak piyasa bu toplumsal zorunluğu ve bağımlılığı gizleyen, ya da itaati üreten bir kurum olarak var oldu. Mevcut üretim biçiminin doğal ve sonsuz olarak kabul edilmesi aynı zamanda kapitalist üretim biçimi ile ilgili bu düşünürlerin yalnızca piyasa mekanizmasını analiz etmenin yeterli olacağını düşünmelerine yol açtı. Dolayısıyla piyasa mekanizması altında işleyen toplumsal yeniden üretim ilişkileri fayda kuramı ve bu kuram üzerine kurulu neo-klasik iktisat doktrininin ilgi alanı olmaktan çıktı. Artık yalnızca iyi işleyen bir piyasa iyi giden bir toplumsal duruma işaret etmekteydi ve piyasa ilişkilerinin mevcut olmadığı durumlar yok sayılarak, piyasa evrensel olarak yararlı bir kurum kabul edildi. Piyasa mekanizması altında işleyen bu sistemin gelişimi ise sermaye birikimine bağlı idi. Dolayısıyla sermaye birikimi sağlayan olgunun kârlar olduğu bu toplumda, toplumun üretim araçlarına sahip kesimi için kârların hem ihtiyaçlarını karşılayacak hem de sermaye birikimini sağlayacak kerte büyük olması gerektiği sonucunu

doğurdu. Böylece üretim sürecinde çalışanlar ile üretim araçlarına sahip kesim arasında bir çelişki neo-klasik fayda teorisi tarafından görünür hale gelmekteydi. Bu durum sermaye birikiminin toplumsal maliyetinin kârlarla geçinen sınıflar yani kapitalistler tarafından karşılandığı düşüncesi özellikle Nassau Senior¹ tarafından haklı gösterilmeye çalışıldı. Son olarak sermaye birikimini sağlayacak kârların sürekliliği için neo-klasik iktisadi doktrin içerisindeki tüm bireyler genel bir rasyonalite içerisinde her biri birer muhasebeci gibi davranan ve toplumsal ilişkilerindeki eylemleri sonucu elde edecekleri faydaları ve maliyetleri hesaplayarak hareket eden bireyler olarak tariflendiler (Hunt, 2002: 169-175). Faydacı görüşün temellerini oluşturduğu bu entellektüel zemin üzerinde 1871 yılında iktisadi doktrin eksenini değiştirecek önemli müdahaleler üst üste geldi. William Stenley Jevons'un Politik İktisat Teorisi (The Theory of Political Economy), Carl Menger'in Ekonominin İlkeleri (Grundzätze der Volkswirtschaftslehre) ve bu kitaplardan üç yıl sonra Leon Walras'ın Ekonomi Politigi'nin Temel İlkeleri (Elements D'économie Politique Pure) isimli kitapları iktisadi doktrinde neo-klasik faydacı iktisadın egemenliğini kuracak temel yapı taşları olarak yayımlandılar (Hunt, 2002: 318). Düşünsel altyapısını Bentham'ın oluşturduğu bu fayda kuramının teorik altyapısı ise Adam Smith ve Ricardo gibi klasik iktisat doktrin kurucularının kavramları oluşturmaktaydı.

Jevons kitabının ikinci bölümü olan zevk ve acı teorisi bölümüne “nasıl olur da zevk ve acı birer büyüklük olarak kabul edilebilir?” diye sorduktan sonra elbette ki Bentham'ın tanımı kabul ederek başladığını ve bu tanımın zevk ve acının değerinin bunların her biri tek başına kabul edilen yoğunluk, süreklilik, kesinlik ya da belirsizlik ve benzerlik ya da uzaklığına ve ayrıca benzer duygu tarafından takip edilen duygudaki değişiklik olarak üretkenlik; zıt bir duygu tarafından takip edilmeyen duygudaki değişim olarak saflık ve bu duygudan etkilenen kişilerin çokluğu bakımından büyüklüğüne bağlı olarak belirlendiğini ifade ederek başlamaktadır (1965: 28). Jevons'a göre bir duygu/his iki temel boyuta sahiptir. Bunlar sürekliliği çünkü her his ya da duygu belli bir süreliğindedir ve bu süreklilik süresince duygunun akutluğu ya da yoğunluğu. Böylece belirli bir süreklilik süresince eğer bir duygu hem sürekli hem de yoğun olarak hissediliyorsa buna bağlı olarak duygunun miktarın, yoğunlukla bağlı

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bir açıklama için bkz. “Senior'ün ‘Son Saati’ Marx, K. (2004a) Kapital cilt 1, s.222, Sol Yayınları: İstanbul.

olarak daha fazla olacağını belirtmektedir. Diğer taraftan sabit bir duygu durumu söz konusu olduğunda hissin azalan bir seyir izleyeceğini ifade etmektedir. Bu durumu iki günlük bir mutluluk bir günlük mutluluktan iki katı fazla ve iki günlük bir acı bir günlük bir acıdan iki katı fazla korku verecektir diyerek örneklemektedir (Jevons, 1965: 30). Ayrıca her duygunun zamana bağlı olarak yoğunluğunun azalacağını belirtmektedir. Bu bağlamda Jevons toplam faydanın bir maldan tüketilen miktar arttıkça artacağı doğru olsa da sonal fayda düzeyinin yine bu tüketilen miktar arttıkça belirli bir kereden sonra azalacağını belirtmekteydi. Bu kavram neo-klasik değer teorisinin sonrasında temelini oluşturacak olan marjinal fayda kavramını ifade etmektedir.

Daha sonra Jevons zevk ve acının iktisadi hesaplamanın kuşkusuz nihani nesnelere olduğu belirtmektedir. İhtiyaçların tatmini Jevons'a göre ekonominin nihai amacı olan en az çabayla faydanın maksimize edilmesi biçimini almaktadır. Çünkü Jevons metadan maddi, fiili ya da hizmet biçiminde zevk sağlayan ya da acıyı önleyen herhangi bir şeyi anlamaktadır (1965: 38). Böylece metanın değerini ölçecek olan şey faydadan başka bir şey olmamaktadır. Jevons'a (1965: 43) göre fayda ise nesnelere doğal ya da içsel bir özelliği değildir. Daha çok insan ihtiyaçlarını karşılamak için nesnelere etrafla ilişkileri sonucu meydana gelen bir şeydir. Fayda içsel bir özelliği işaret etmemekle birlikte daha çok, kendisini, insanlığa zevk ya da acı veren ilişkiler içerisinde ifade etmektedir. Bu nedenle bir şeyin değer olup olmadığı kesin olarak söylenememektedir. Neyi faydalı ya da bir diğer deyişle bir değere sahip olduğu ya da olmadığı onun diğer metalarla ve insan ihtiyaçlarını karşılamadaki ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Jevons ve devamında gelen neo-klasik iktisatçılar da "değer"den çok fiyatlar ile ilgili analizlere giriştiler. İktisadi analiz alanlarını piyasa ve değişim ilişkileriyle sınırlı tuttular.

Gündelik ekonomik ilişkiler içerisinde görünür olan bu durumu neo-klasik iktisat derinlemesine bir incelemeye tabi tutmamaktadır. Başka bir ifade ile kavram seti ve toplumsal konumu, toplumun yeniden üretim ilişkilerini ve meta üretim süreçlerini, üretim, bölüşüm ve mübadele ilişkilerini görüngüler düzeyinde açıklamaya itmiştir. Ancak sermayenin büyümesinin ve birikmesinin temeli olan bu fazla, artı-değer, üretim sürecinde emek gücü tarafından yaratılır. Üretim sürecine kapitalist para sermaye (P) biçiminde başlamaktadır. Sermayesini değişim ilişkisine sokarak yani dolaşım sürecinden geçirerek, bir meta değişimi tanımlamakta ve elinde para sermaye olarak

bulunan sermayesini üretim araçları (ÜA) ve emek gücü (EG) olarak üretken sermaye biçimine dönüştürmektedir. Üretim sürecine hâkim olan teknik bileşimin de belirleyiciliği ile emek gücü ve üretim araçları ya da işçiler ve makineler bir araya getirerek üretim faaliyetine başlanmaktadır. Üretim sürecindeki emek gücü, işgününün belirli bir miktarını kendi emek gücünün değerini yani yaşaması için gerekli metaları üretmek için çalışmaktadır. Ancak emek gücünün toplumsal işbölümüne dâhil olması nedeniyle, o, işgününün, artık, gerekli olmayan kısmında da emek gücü harcamayı sürdürür. İşgününün bu kısmında emek gücü kendisi için bir değer yaratmaz. Kapitalist için çalıştığı işgününün bu kısmı, artı emek zamanı olarak kapitalist üretim tarzının temel dinamiği olan artı değer yaratıldığı kısmıdır. Artık kapitalist üretim tarzının mucizesi gerçekleşmiş ve artı değer üretilmiştir. Sermayenin yeniden üretimi sürecinde gelinen aşama ise eldeki metaların gerçekleştirilmesidir. Kapitalist dolaşım alanına geri döner. Elindeki metaları pazara götürerek gerçekleştirmeye çalışır. Meta sermaye biçimindeki sermayesini tekrar para sermaye biçimine çevirmeye çalışır. Satış olduğunda yani metalar gerçekleştiğinde ise kapitalist, elinde sürece başladığından daha büyük ($P+\Delta P$) bir para sermaye ile üretim sürecine yeniden başlayabilir. Değişim için üretilen bu metalar fiziki nitelikleri dolayısıyla kullanım değeri ve üretilmelerinde harcanan toplumsal emeğin bir kısmının ifadesi olan değişim değeri olmak üzere iki biçimi bünyesinde barındırır. Kullanım değerleri bu ürünlerin, sonradan ana akım iktisadın da saplanıp kalacağı, yararlılıklarının ifadesi ve değişim değerlerinin taşıyıcılarıdır. Meta değişiminde ise pazarda karşı karşıya gelen iki satıcı için değişimin gerek koşulu ellerindeki metaların birbirleri için kullanım değeri ifade etmesidir. Bu durum yalnızca birbirlerinin metalarına karşı olan talebi ortaya çıkarır. Ancak başlangıçta değişim rastlantısal bir olguyken, zamanla bu değişim olgusu genelleşir ve toplumsal bir biçim alır. Değişimin toplumsallaşmasıyla birlikte devreye bu değişime aracılık edecek olan evrensel eşdeğer olgusu girer. Çeşitli metalar *tek ve aynı özel bir nesne* ile değişilmeye başlanır: Para. Dolayısıyla artık değişime sunulan metalar değer olarak da eşitlenebilir. Metaların değişiminde devreye değişim değeri girer ve her iki satıcı metalarını içerdikleri o metanın üretilmesi için gerekli toplumsal ortalama emek zamanına göre değişir. Bunu bir kenara oturup ellerindeki metalarının kendilerine ne kadar bir emek zamanına mal olduğunu hesaplayarak yapmazlar. Para dolaşımıyla gerçekleşen değişim ilişkisi genelleştikçe, kendisi de belirli bir emek zamanına mal olan

para ile metaların içerdikleri emek zamanları, bilinçte ölçülerek, eşit değerlerin/emek zamanlarının mübadelesi gerçekleştirilebilir.

Üretilen özünü emeğin oluşturduğu bu metaların mübadelesini ise, metaların içlerinde barındırdıkları, üretilmesi için harcanan toplumsal ortalama emek zamanları sağlamaktadır. Ayrıca tüm metaların karşısına evrensel eşdeğer olarak çıkan para, belirli bir emek zamanının ifadesinden başka bir şey değildir. İşte klasik iktisadın ya da ana akım iktisatçıların kapitalist üretim tarzında ticarete verdikleri neredeyse kutsal önem bu nedendir. Sermayenin birikimini, servetin artmasını ya da refahı kişilerin ve/veya ulusların daha çok ticaret yapmasıyla açıklamaya çalışmalarının maddi temeli, üretim sürecinde emek gücünün kendi değeriyle birlikte bir fazla olarak yarattığı artı-değerin burada gerçekleşiyor olmasıdır. Üretilen metaların içerisinde görünmez iken bu değer dolaşımında metaların gerçekleşmesiyle para biçiminde bir fazlayı beraberinde getirir. Görüngülerle uğraşan iktisat ise sermaye birikiminin ticaretle yani metaların alınıp satılmasıyla ya da katma değer ile açıklamaya çalışmaktadır.

1870'deki kavram setinde meydana gelen marjinalist dönüşümden bu yana iktisat kuramları, tıpkı Platon'un mağaradaki adamı gibi yüzü duvara dönük ve ardındaki dünya ile ilişkileneemeyen, duvardaki gölgeler ile gerçek dünyanın mağaranın içine gelen sesleri arasında bağ kuran bir biçimde üretim sürecinden kopuk, değer kavramını terk etmiş ve dolaşım alanındaki metalar arası ilişkilere saplanmış haldedir. Bir bütünü belirtmesi nedeniyle kendisini oluşturan birimlerden daha çoğunu ifade edecek olan toplum algısından vazgeçmiş bir biçimde, adeta duvardaki gölgelerle yetilmektedir. Marx'ın (2005: 211) klasik dönem para teorisine dair;

Nasıl ki, 18. yüzyılda, bütün taşlaştırma teorilerinin gerisinde, kaynağını, İncilin tufan geleneğine bağlı eleştiri ya da savunma niteliğinde görüşlerden alan bir fikir akımı bulunursa, 18. yüzyılın bütün para teorilerinin ardında da, para sistemine karşı, bu burjuva iktisadının beşiği başında bekleyen ve mevzuat üzerinde gölgesini düşürmeye devam eden heyulaya karşı, sessizce yürütülen bir savaşım gizlidir.

biçiminde belirttiği gibi, klasik dönemin ardından gelen Neo-klasik para tartışmalarının ardında da başka bir savaşım gizlidir. Toplumsal olarak yaşanan sınıfsal çelişkilerin teorik yansımaları olarak ele alınabilecek bu durumu, açık sözlülükle marjinalist teorinin kurucularından Jevons aşağıdaki paragrafıyla dile getirmektedir.

Sayıları gittikçe artan ve örgütlenme güçlerini geliştiren işçi sınıfı, siyasal ve ekonomik özgürlüğümüzün gelişmesini durdurmaya yönelebilir. Bu yüzden emeğin hiçbir biçimde değer yaratmadığını ortaya koyan bir kuram geliştirmeliyiz (Jevons, 1871: 164-165'ten aktaran Hancerlioğlu, 1980: 276).

İktisat teorisindeki bu dönüşümün iradi ve maddi temellerinden yoksun bir “teorik” hegemonya savunusu olduğunu konusunda yukarıdaki alıntı bu “kanıyı” aşan bir bilgi edinme sürecini olanaklı kılmaktadır.

Neoklasik değer ve para teorine dair söylenebilecek şeyler özetle, ölçülemeyecek bir değer kitlesinin aynı zamanda biriktirilemeyeceğidir. Çünkü bir kez değer kavramı terk edilip fayda kavramına yönelindiğinde, fayda metanın özelliği olmaktan çok kişinin (alıcı-tüketici) özelliği haline dönüşür. Meta kitlesindeki artışa bağlı olarak metaların ifade ettikleri fayda niceliklerinin azalması aynı zamanda birikimin sürecinin sermayeye bağlı içsel çelişkilerini metaya indirgemektedir. Öte yandan doyurulmamış bir tatmine karşılık gelen bir meta kitlesi ile tanımlı bir sermaye ile doyurulmuş bir tatmini temsil eden meta kitlesi arasında nasıl bir oran kurulabilir? sorusu ortaya çıkar. Ancak neoklasik teorinin faydanın ölçülmesi verdiği cevap, ölçülemediği ancak sıralanabildiğidir. Birikim kişide tanımlanması yine bunun sermayenin kişileşmiş hali olarak kapitalistlere özgü bir durum olması anlamına gelir ki bu birikimi yine sermayenin özelliği olmaktan çıkarır. Böylece hem sermaye birikimi hem de doğal olarak sermayenini kendisinin de anlamını yitirmektedir. Çünkü sermaye ile serveti nitel olarak birbirinden ayırt eden ilişki sermayenin çoğalmak zorunda oluşudur.

Objektif bir kriterden yoksun olan fayda kavramının ölçülemediği bu nedenle zorunlu olarak değer ilişkilerinin açıklanmasında arz ve talebin kesiştiği nokta hem değer hem de fiyat ilişkilerinin açıklanmasında kendisini dayatmaktadır. Nesnel bir temelden yoksun olan fayda analizi bu nedenle kavramları ve bu kavramlardaki değişimleri tarihsel olarak ele alamaz ve statikleşir.

Klasik miktar teorisinin ilk biçimi daha sonra neoklasik iktisatçılarca ve özellikle de Fischer ve Friedman tarafından yeniden, farklılaştırılmış bir biçimde gündeme getirilmiştir. Her ne kadar Irving Fisher ve Alfred Marshall tarafından miktar kuramının yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkan yeni açıklama “Paranın Klasik Miktar Kuramı” olarak adlandırılrsa da, bu iktisatçılar neo-klasik ekol içerisinde yer

almaktadırlar. Dolayısıyla klasik kuramın en temelde değer kuramı ve diğer pek çok varsayımını reddetmektedirler. Özünde neo-klasik okulun para ve para teorisi konusundaki açıklamaları miktar teorisinin çerçevesini çizdiği sınırlar içerisinde yapılmaktadır (Ercan, 2005: 144). Bu yoruma göre ekonomideki fiyatlar genel düzeyi para miktarıyla orantılı ve aynı yönlü bir ilişkiye sahiptir. Ancak değer tartışmalarına bağlı olarak bu yeni yorumun katkısı paranın değerinin ya da artık satın alma gücü olarak ifade edilebilir. Ekonomide paranın işlevi niteliksel olmaktan çok niceliksel bir ilişki ile ifade edilerek, gücünü de bu niceliğinden almaktadır. Klasik miktar teorisi iki temel yaklaşımla ortaya çıkmaktadır: Fisher Miktar Teorisi ve Cambridge Yaklaşımı.

Marjinalist teorinin takipçilerinden olan Marshall ise metaların değerinin zevk ve zahmet arasındaki ilişki ile açıklanmasını daha doğru bir biçimde gerçekleştirmek için tüketicilerin metaların tüketiminden elde ettikleri tatmin üzerine odaklanmaktadır. Değer ve fayda kavramlarının tartışırken ilk olarak bir metanın fiyatının bir kişinin o metayı elde etmeden yaşaması ile o metayı ödemeyi göze aldığı miktarı aşamayacağını belirtir. Bu nedenle her hangi bir metanın fiyatı o metanın tüketilmesinden elde edilecek tüketici artığı ya da bir başka deyişle fayda ile belirlenebilmektedir. Ancak tüketilecek herhangi bir metanın faydası, metanın diğer metalara göre ucuz ya da pahalı olmasının yanında, nesilden nesile, o metayı tüketen kişinin çevresine ve konjoktüre göre değişebilmektedir. Dolayısıyla her metanın değeri öznel olarak bireylerin bu metalarla girdikleri toplumsal ilişkiler dolayısıyla belirlenmektedir. Fakat tek bir metanın marjinal faydası onun toplam faydasının belirlenmesinde yeterli değildir. Çünkü tüketici gelirini diğer metalara da bölüştürmektedir. Böylece bir metanın tüketiciye sağladığı toplam fayda tüketicinin değişim ilişkisine girdiği her bir meta ile birlikte düşünülerek belirlenmelidir. Ancak bir şilinin ortalama bir ingilize faydasının eşit olduğu varsayılabilir. Bu durumda da bir şilinin varsayılan ortalama birey ile olan ilişkisi devreye girmektedir. Buradan kasıt bu bir şiline sahip kişinin toplumsal olarak hangi sınıftan olduğudur. Dolayısıyla zengin biri ile yoksul birine bu bir şilinin faydası farklı olacaktır. Bu nedenle maddi zenginliğe bağlı olarak hem paranın hem de metaların marjinal değerlerinde de farklılık ortaya çıkmaktadır.

1.4. KEYNES VE PARA ÜZERİNE BİR İNCELEME

Egemen iktisadi teorinin kapitalist üretim biçiminin kendisini sürekli dengeye getirdiği ve piyasa mekanizmasıyla ekonomik işleyişte ortaya çıkabilecek her türlü aksaklığın üstesinden gelinebileceği varsayımı 1929 krizi ile büyük ölçüde yıkılmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası yeni bir para standardının oluşturulmasına yönelik küresel çabanın içerisinde Keynes önemli bir yer tutmaktadır. Karl Polanyi'nin (2010: 201) belirttiği üzere “piyasa ekonomisinin çöküşü hiçbir alanda para alanında olduğu kadar ani değildi, ...bu dönemde ne emeğin ne de toprağın durumunda piyasa mekanizmasında para alanında olduğu kadar ani ve kapsayıcı bir çatlak oluşmamıştı.” Bu nedenle Keynesyen sistemin para olgusunu algılayışı ve tanımlama biçimi incelenerek nasıl bir değişikliğe uğradığı bu kısmın konusunu oluşturmaktadır.

John Maynard Keynes 1936 tarihli Genel Teorisi ile birlikte kendinden önceki para teorilerine içkin paranın dolanım hızının sabitliğini eleştirdiği ve faiz oranlarının ekonomik ilişkilerdeki önemini vurguladığı bir para talebi teorisi geliştirmiştir. Keynes'de para kendinden önceki iktisat doktrinlerinden farklı olarak yansız, ekonomik ilişkiler üzerinde bir peçe görevi gören bir değişken değil aksine istihdamın ve fiyatların belirlenmesinde faiz oranları aracılığıyla etkili olan ekonomik bir değişken olarak ele alınmaktadır. Keynes'in teorisinde para, özellikle reel ve parasal alanın birbirinden ayrı düşünülmediği bir yapıda var olmaktadır ve reel dünya üzerindeki etkisi faiz oranları tarafından şekillendirilen efektif talep üzerinden gerçekleşmektedir. Bu nedenle para teorisi bir para talebi teorisidir ve bireylerin para saklama arzuları üzerinde oldukça etkilidir. Keynes'in teorisi temel olarak bireylerin para taleplerine yöneliktir ve likidite tercihi teorisi olarak adlandırılmıştır. Geliştirilen teorinin temel sorusu bireylerin hangi amaçlarla para talep ettikleridir. Keynes'in bu soruya cevabı işlem, ihtiyaç ve spekülasyondur. Bu farklı para taleplerinin işlevsel olarak bir araya getirilmesinde ise paranın değeri sorunsalı ortaya çıkmaktadır ki bu durumda Keynes, nominal ve reel miktarların birbirinden ayrılması gerektiğini savunarak paranın değeri tartışmasına katılmaktadır. Ancak Keynes para teorisi bağlamında, paranın her ne kadar kapitalist üretim biçimindeki öneminin üzerinde ağırlıkla dursa da değer bağımsız bir biçimi olarak para analizine yönelmemiş/yönelememiştir (Clarke, 1989: 237'den akt. Ercan,

2005: 182). Keynesyen analizde paranın değerine dair yaklaşım paranın satın alma gücüne yönelik bir talep olarak tanımlanmaktadır. Keynes'e (2012: 49) göre kişiler parayı salt para olduğu için değil, paranın satın alma gücünü ellerinde bulundurmak için talep etmektedirler. Bu nedenle para talebinin yönlendiği esas olgu paradan ya da paranın çeşitli birimlerinden çok onun satın alma gücüne yöneliktir. Ancak bunun para talebi biçiminde gelişmesinin nedeni satın alma gücünün başka bir biçim altında elde bulundurulamıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir kişinin satın alma gücüne olan talebi o satın alma gücünü ifade eden eşdeğer miktardaki para talebi biçiminde gerçekleşmektedir. Bu satın alma gücünün eşdeğerliği şöyle tanımlanmaktadır.

Paranın belli bir durumdaki satın alma gücü, bir birim parayla alınacak mal ve hizmet miktarına dayandığı için, değişik malların ve hizmetlerin tek tek harcama kalemleri olarak önemlerini yansıtan paylarının oluşturduğu bileşik malın (composite commodity) fiyatıyla ölçülebilmesine imkan verir. Ayrıca, her biri uygun bir bileşik mala karşılık gelen ve çeşitli durumlarda ilgi alanımıza girebilecek daha pek çok harcama türü ve maksadı vardır. Belli bir harcama türünün temsilcisi olan bir bileşik malın fiyatına fiyat düzeyi ve belli bir fiyat düzeyindeki değişimlerin göstergesi olan sayı dizilerine de endeks diyeceğiz. Bu da, belli bir durumda birim satın alma gücünün "eşdeğeri" olan birim para adedinin, mukabil fiyat düzeyine bağlı olacağı ve uygun endeks değerinde görüneceği anlamına gelir (Keynes, 2012: 49-50).

Bu nedenle satın alma gücünün bu yegane eşdeğerinin değeri ancak değişik mal ve hizmetlerin ağırlıklı ortalamalarıyla hesaplanan bir *bileşik malın* fiyatıyla belirlenmektedir. Ancak bu bileşik malın içinde barındırdığı mal çeşitliliği ve tüketim amacına bağlı olarak değişebilen bileşimi nedeniyle Keynes satın alma gücünün eşdeğerinin belirlenmesinde değer ölçüsü olarak kullandığı endeks biçimlerini bireylerin aktüel tüketimlerine göre tanımlamaktadır. Aksi durumda bu endeks değerlerinin eşdeğer olma referansları anlamlı değildir. Bu genel satın alma gücünü Keynesyen analizde hesap parası ifade etmektedir. Fiyat endeksi değerleri cinsinden eşdeğer olarak analizin mihenk noktasını bu nedenle hesap parası oluşturmaktadır. Çeşitli para biçimlerinin tanımlanmasının ardından Keynesyen teorisinin paranın değerine dair sorgulamaya girişmektedir. Keynesyen para teorisinin temel argümanı gerçekte

açıkladığı çeşitli para birimlerinden ve hesap parasından ziyade endeks değerlerinin hesaplanmasıdır.

Bu standart, paranın insan çabasının birimleri üzerindeki satın alma gücünü mal birimleri ile karşılaştırmalı olarak ölçmeyi hedefler ve sonuçta, paranın satın alma gücünün paranın emek gücüne bölünmesiyle, bir reel-kazanç gücü endeksinin ve dolayısıyla geçim standardının elde edilmesine olanak tanır (Keynes, 2012: 59).

Çeşitli endeks değerleri belirli mal bileşimlerinin parasal değeri olarak paranın satın alma gücünü belirlemektedir. Bu endeks değerleriyle karşı karşıya gelen para kitleleri arasındaki nicel orantılara bağlı olarak da paranın satın alma gücündeki dalgalanmalar ortaya çıkmaktadır.

Bu standardı hesap etme yolundaki başlıca engel, farklı türden insan çabalarını kıyaslamaya yönelik ortak birim bulmanın güçlüğüdür. Hatta, bu çerçevede beceri düzeylerini göz ardı etmek ve kazancın toplumdaki her kademedeki becerinin ortalanması şeklindeki birim çaba başına oranını ifade etmek gereğinde anlaşmış bile olsak, hâlâ dikkate almamız gereken şey, en azından kavramsal açıdan, işlerin düzenlilik, tatsızlık ve yoğunluk farklarıdır. Uygulamada varılabilecek –tabii, varılabiliyorsa eğer- en iyi sonuç, kazanç standardını ya da paranın emek gücü endeksimizi, her kademedeki çalışanın saatlik parasal kazançlarının ortalaması şeklinde kabul etmekten geçer (Keynes, 2012: 59).

“Farklı türden insan çabalarını” der Keynes karşılaştırmanın güçlüğü paranın insan çabası üzerindeki satın alma gücünün belirlenmesinde güçlükler neden olmaktadır ve bu nedenle insan çabalarının ölçü olduğu bir kazanç endeksi hesaplanması “işlerin düzenlilik, tatsızlık ve yoğunluk farklarından” dolayı hesaplanmasını son derece zor kabul eder. Ancak olası bir çözüm olarak “her kademedeki çalışanın saatlik parasal kazançlarının ortalamasını” bir ölçü düzeyi olarak kabul etmenin bu durumu olanaklı kılacağını ileri sürmektedir. Bu açıklamalar, hesap parasının ve Keynesyen para analizinin üzerine kurulu olduğu Çartal para (paranın değerinin devlet tarafından belirlendiği para biçimi, devlet kökenli para) varsayımında daha açıkça görüleceği üzere, selefleri gibi Keynes’in de toplumsal olarak soyut emek kavramını kabul etmediği ya da görmediği sonucunu ortaya koymaktadır. Çünkü Keynesyen analizde her biri birer özel emek harcanması sonucu olan ve mübadele ile

toplumsal bir biçim olarak her metanın ortak özünü oluşturan soyut toplumsal emek zaman kavramını değer ve özellikle de paranın değerinin belirlenmesinde bir olgu olarak dışlanması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Keynes de ortak bir değeri değişmeyen değer ölçüsü arayışına girmektedir. Çözüm olarak toplumsal anlamda ortalama aktüel tüketim koşullarını tüketime öznel durumlarına da bağlı olarak en iyi biçimde yansıtan bir endeks tanımlama çalışmaktadır. Paranın değeri ekonomideki çeşitli ikincil fiyat düzeylerinin de çokluğunu göz önünde bulundurarak ki bu konuda Edgeworth'un başlıca altı başlıkta sınıflandırdığı sermaye standardı, tüketim standardı, para birimi standardı, gelir standardı, tanımsız standart ve üretim standardını kabul eder, paranın değerinin ölçülmesinde çeşitli fiyat endekslerinin oluşturulmasına çalışmaktadır (2012: 61-82). Emek gücünün değerini ya da satın alma gücünün belirlenmesi de bu endeks değerleri üzerinden ya emek gücünün verimliliğindeki değişmelerin nominal kazançlar üzerindeki etkisi ya da nominal fiyatlardaki değişimlerin etkisi bağlamında saptanmaktadır (2012: 59). Dolayısıyla değer olgusuna dair Keynes'in pozisyonu da sefleleri gibi marjinalist bir değer kuramı içerisinde değerlendirilebilir.

Borç, fiyatlar ya da alım satım sözleşmeleri gibi unsurların mübadele ilişkilerinde ortaya çıkmasıyla oluşan ilişkilere dayanan Keynesyen para kuramının analizi, paranın biçimlerinin sınıflandırılması ve çeşitli para biçimlerinin birbirleriyle ilişkilerinin kurulmasıyla başlar. İncelemesinin temelini hesap parası oluşturur ve Keynesyen para analizinin en önemli temeli olan hesap parası, Çartal list bir para teorisine dayanmaktadır. Dolayısıyla açıklamaları bu teorik alt yapının kabulünün etkileri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Çartal list para olgusunda devlet egemenliğinin rolü son derece önemlidir. Çünkü neyin para olacağına ya da para olan şeyin tarihsel olarak ortaya çıkışında siyasal olanın belirleyiciliğini vurgulamaktadır (Akçay, 2008: 35). Tarihsel kökenlerini alman tarihçi okulunun ve özellikle Georg Friedrich Knapp'ın 1924 tarihli "The State Theory of Money" isimli kitabının oluşturduğu çartal list para anlayışında devlet toplum ile arasındaki borç ilişkisini (vergiler) belirlediği para aracılığıyla sağlamaktadır. Böylece toplumsal olarak devletin belirlediği şeyin kabulü yine bizzat devletin toplumsal ilişkilerdeki ağırlığından kaynaklanır. Tarihsel olarak para olgusunun gelişiminin odak noktasında borçların ve sarayların koyduğu vergilerin ortaya çıkışını ve bunların

toplanmasında paranın hesap birimi olarak kullanılmasını görmekteyiz (Wray, 1998a: 1-2). Paranın belirlenmesiyle birlikte bu durum devlete bir takım avantajlar da sağlamaktadır. Yürütülen işlemlerin maliyetlerinin azaltılması, gelir gider dengesinin daha düzenli olarak kontrol edilmesi, senyoraj olanaklarının artması ve devlet toplum ilişkilerinin vergiler aracılığıyla parasallaştırılmasıyla toplumsal alanın her noktasıyla ilişkiye geçme olanaklarının yaratılmasıdır (Goodhart, 1998: 416, Akçay, 2008: 36). Analizinin birincil kavramı olarak hesap parasını ele alır. Hesap parası aynı zamanda çartalid para çağına gelişin tarihsel bir dönemini oluşturmaktadır. Çünkü hesap parasıyla birlikte, devlet hesap parasının karşılığını belirleme gücüne sahip olmaktadır. Çartalid paraya, hesap parasına denk gelecek uygun ve nesnel standart devlet tarafından belirlendiğinde geçilmektedir. Dolayısıyla bu temsili paranın nesnel bir standarttan kopuşunu da ifade etmektedir. Bu bağlamda tarihsel olarak sikkeler ancak temsili paraya geçişin bir ilk adımını oluşturmaktadır. Nitelik itibariyle tarihsel bir öneme sahip değildir çünkü sikkelerin ortaya çıkışının ardından uzunca bir süre hesap parası ya da temsili paralar dolaşıma çıkarılmamıştır (Keynes: 2012: 11). Keynes'in itibari para olarak tanımladığı para biçimi mevcut çartalid sistem içerisinde devletin paranın nesnel standardını terk ederek ortaya çıkardığı para biçimini ifade etmektedir. Tarihsel olarak sikkeleri de bu nesnel standarttan kopuş işleminin bir adımı olarak algılamaktadır. Ek olarak yine aynı bölümde Keynes “...zaten gerçek temsili para da, ilk sikke basımından yüzlerce yıl sonrasına kadar ihraç edilmemiştir.” derken gerçekte temsili paradan günümüz kağıt banknotlarını anladığını göstermektedir. Ayrıca çartalid para biçiminin niteliğine bağlı olarak Keynes'e (2012: 11) göre standartları belirleyen devletin yine bu standarda karşılık gelecek bir standart basması çartalidizmin karakteristiği değildir. Mal ya da ağırlık standartları devlet tarafından belirlendiği sürece paranın birim ile ya da ağırlıkla ifade edilmesi durumunda dahi çartalid temel karakteristikler mevcuttur. Çartalid para sisteminde piyasa dışı aktörlerin varlığı ve sistemin özellikle devletin varlığıyla yeniden üretiliyor olması paraya dair varsayımları da belirlemektedir. Bu yaklaşımda özellikle Akçay'ın (2008: 37) belirttiği üzere paranın bir hesap birimi ve ödeme aracı olarak değerlendirilmesi, paranın mübadele ilişkilerinden doğan ve meta temelli bir olgu olmadığını sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Çartalid teori paranın piyasa temelli olmayan teorisini sosyal ve tarihsel kökenlerini inceleyerek ortaya atmaktadır. Dolayısıyla açıklamalarının merkezinde yer alan devletin paranın

belirleyiciliğini üstlenmesi ve hesap biriminin yegane temeli olması gibi bir sonuç çartalist para teorisinde kaçınılmazdır. Keynes, “*Para Üzerine Bir İnceleme*” adlı çalışmasında “*Bugün, çağdaş paranın tümü, tartışmasız, çartalisttir.*” derken kendisinin seleflerinin para teorisini taşımaktadır.

Keynes hesap parasını (2012: 3) borçların, fiyatların ve satın alma gücünün ifade edildiği temel biçim olarak tanımlamaktadır. Hesap parası ekonominin gelişmesine bağlı olarak borç, fiyatlar ya da alım satım sözleşmeleri gibi unsurların mübadele ilişkilerinde ortaya çıkmasıyla birlikte oluşmaktadır. Dolayısıyla Keynes’e (2012: 3) göre para, satın alma gücünü temsil etmesi ya da toplumsal olarak kabul görüp çeşitli sözleşmelerin ifa edilmesinde kullanılan bir araç olma özelliğini hesap parası ilişkisinden almaktadır.

Hesap parasıyla birlikte iki türev kategori ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi düz para olarak tanımlanan, çeşitli sözleşmelerin ya da borç ilişkilerinin sonlandırılmasında borçludan alacaklıya teslimiyle ilişkiye son veren bir olgu olarak ifade edilirken; ikincisi ise banka parasıdır. Borç ilişkilerinin, borçlanmaların ya da satın alma ve satış işlemleri arasında zaman farkının oluşmasıyla birlikte somut parasal işlemlerin belirli bir zaman aralığından sonra gerçekleştirilmesi olanaklarının ortaya çıkışıyla birlikte bir kişiye özel bir borç ikrarı olarak banka parası ortaya çıkmaktadır. Hesap parası ile ifade edilen bu banka parası aynı zamanda düz paraya alternatif olarak mübadele ilişkilerinde devredilerek kullanılmaktadır. Böylece düz para (devlet Parası) ve banka parası (borç ikrarı) toplumsal meta mübadelesinde yan yana gelmektedirler.

Banka parasının bir kısmının zamanla kişiye özel bir borç yükümlülüğünden devlete bir borç yükümlülüğüne dönüşmesiyle, banka parasının bir kısmı böylece düz para haline gelmektedir. Paranın bu kısmı temsili para olarak tanımlanmaktadır (Keynes, 2012: 6). Temsili paranın tanımlanmasıyla birlikte yalnızca yasalar tarafından belirlenip kabul edilmiş olan parayı değil bunun yanında devletin ya da merkez bankasının kendisine yapılacak ödemelerde kabul ettiği parayı da devlet parası olarak görmeyi önermektedir (Keynes, 2012: 6). Devlet parası bu nedenle toplumsal ilişkilerde çeşitli biçimlerde görülebilmektedir. Bunlar mal para, itibari para ve idari para olarak sınıflandırılmaktadır. Kısaca tanımlandığında mal para; paranın genelleşmiş işlevlerine uygun, edinilmesinin önünden herhangi bir engel olmayan ancak arzı da diğer mallar

gibi üretim maliyetlerine ve piyasadaki miktarına yani kıtlığa bağlı olan bir malın fiili birimlerinden ya da bu birimlere karşılık gelen depo makbuzlarından oluşmaktadır. İtibari para; devlet tarafından yaratılarak dolaşıma sokulan genellikle kağıt olarak mübadele edilen temsili/simgesel para olarak ifade edilmektedir. İdari para ise; değeri nesnel bir standarda bağlı olarak emisyon şartlarının idaresinin devlet tarafından üstlenilmesi dışında itibari paraya benzeyen paralardır. İdari para biçimi paranın en genelleşmiş biçimi olarak değerlendirilebilir. Çünkü gerek nesnel bir standarda bağlı olması açısından mal paraya benzemesi ve gerekse de temsil niteliği nedeniyle itibari parayla olan benzerliği toplumsal olarak idari paranın her ikisinden biri gibi algılanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla idari para kamu otoritesinin bu paranın nesnel standardını belirleyerek bu standardı yüzde 100 oranında elinde bulundurmasıyla meta paraya dönüşürken, herhangi bir standarda bağlı kalmamasıyla da itibari paraya dönüşmektedir. Bu ortaklık ki geliştirilen parasal analiz açısından idari paranın temel alınmasını gerektirmektedir (Keynes, 2012: 7-8). Tanımlamalara bağlı olarak genel para sistemindeki bu çeşitli tanımlamaların birbiriyle ilişkisi Keynes (2012: 7) tarafından şöyle belirtilmektedir;

Mal para ve idari para, nesnel bir standartla ilişkileri yönünden benzerlik gösterirler. İdari para ile itibari para ise temsili yahut kâğıt para olmaları yönünden benzerler ve Devlet pratiği ya da kanunlar dışında zati değerleri yoktur veya görece çok azdır.

Böylece ekonomideki banknotların tümü ve hatta merkez bankası mevduatları devlet parası olarak tasniflenirken; banka parası ve bankacılık sistemine üye bankaların ellerindeki mevduatların toplamından oluşmaktadır. Dolayısıyla sistemin bu aşamasında mal para, itibari para ve temsili para olarak düz para niteliği gösteren üç kavram ve borç ikrarı olarak banka parası olan dördüncü kavram ortaya çıkmaktadır.

Parasal sistemin analizine toplumun elinde bulunan para miktarı ve bankacılık sisteminde bulunan para miktarı iki ayrı yan yana yapıyı oluşturmaktadır. Bu nedenle genel olarak toplumun elinde bulunan para miktarının dolayısıyla toplumun para talebinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu para miktarı cari para olarak tanımlanmakta ve devlet parası ve banka parasının toplamı olarak ifade edilmektedir. Devlet parasının toplam miktarının belirli bir kısmı halkın elinde bulunurken, bir kısmı bankacılık sisteminde ve bir kısmı da merkez bankasında bulunmaktadır. Merkez bankasının elinde

bulunan devlet parası ise merkez bankasının rezervini oluşturmaktadır. Rezervlerden meydana gelen bu toplam mevduat miktarı ise merkez bankası parası olarak tanımlanmaktadır. Böylece cari parayı oluşturan unsurlar arası ilişkiler şu şekilde tanımlanmaktadır.

Merkez bankası parasının tümünün üye bankalarda tutulduğunu varsaymak yerindedir, halkın elinde tutulabilir olduğunca, bu, koşullara bağlı olara, Devlet parası veya üye banka parası ile aynı zemindedir. İşte bu merkez bankası parasına ilave olarak üye bankaların tuttuğu Devlet parası, üye bankalardaki mevduat karşılığı olan rezervleri meydana getirir. Bu mevduat da halkın elindeki üye banka parasını oluşturur ki o da halkın elinde bulunan Devlet parası (ve varsa merkez bankası parası) ile beraber, cari para toplamını meydana getiri (Keynes, 2012: 9).

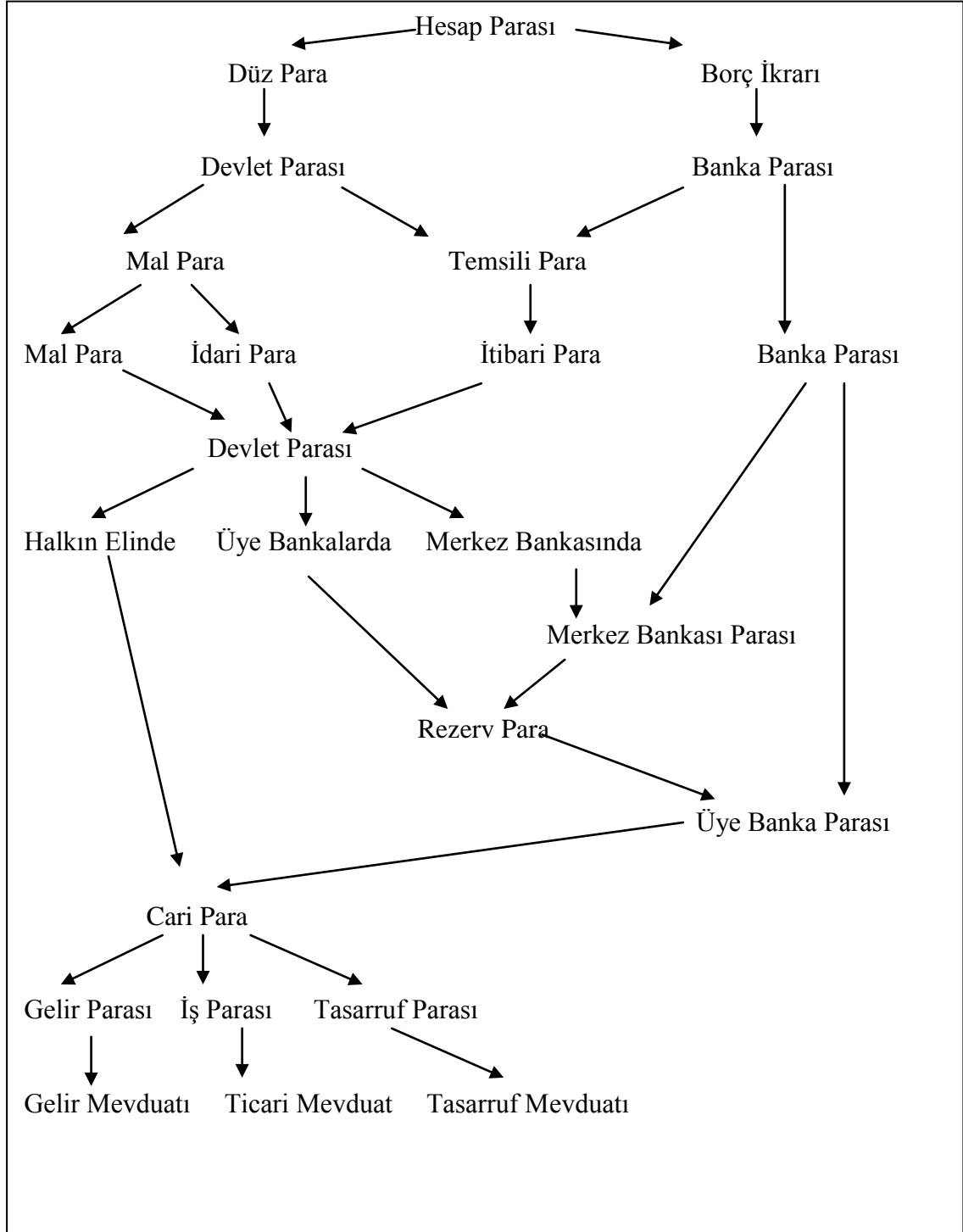
Keynesgil para sisteminin son tanımlaması ise cari paranın bölümlendirilmesi biçimindedir. Cari paranın başat bileşenleri olan devlet parası ve banka parası değerlendirildiğinde parasal ilişkilerin zamansal mekansal anlamda oldukça çeşitlilik gösterdiği açıktır. Ancak tarihsel eğilim cari paranın büyük bölümünün banka parasından oluşması yönünde gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak Keynes (2012: 28-29) yalnızca merkez bankasının parasının üye bankalarda bulundurulduğunu değil aynı zamanda toplumun cari parasının da aynı zamanda bankalarda bulundurulduğu yönünde teorik bir sadeleştirici varsayım yapmaktadır. Böylece ortaya çıkan banka parası ekonomik ilişkilerde toplumun fiili olarak talep ettiği nakit paraya karşı çok daha büyük oranda belirleyici bir işleve sahip hale gelmektedir. Cari para, gelir parası, İş parası ve Tasarruf parası olarak üç alt kısmı ayrılmaktadır. Toplumun elinde bulunan toplam para miktarının gerçekleştireceği mübadele işlemlerini bankacılık sistemi dolayısıyla sağladığı göz önünde bulundurulduğunda bu üç kısım, banka parasının alt unsurları olarak tanımlanan gelir mevduatı, ticari mevduat ve tasarruf mevduatının temellerini ve aynı zamanda toplumsal para talebinin maddi biçimlerini oluşturmaktadır. Gelir mevduatları, bireylerin gelirleri ve harcamaları arasındaki zamansal farklılığa karşı tedarik amacıyla banka mevduatı biçiminde emre hazır olarak kişisel harcamaları ve tasarruf amacıyla bulundurdukları mevduattır. Burada önemli bir nokta da tasarruf yapamayacak ya da gelirinin tümünü elinde bulundurmaya zorunda olan işçilerin ya da banka hesabı olmayan diğer bireylerin nakitleri de bu gelir mevduatı miktarının

içerisinde değerlendirilmektedir. Ticari alanda iş amacıyla talep edilen ve tutulan mevduat ticari mevduatı oluşturmaktadır. Tasarruf mevduatı ise bireylerin cari ödemeleri için ihtiyaç duymadıkları para kitlesi faiz ya da diğer başka sebeplerle başka biçimlerdeki yatırımlarda değerlendirmeyerek bankada bulundurduğu mevduatı oluşturmaktadır (Keynes, 2012: 32-33).

Tüm bu parasal kavramlar hesap parası özelinde gelişen karşılıklı sözleşmelere ve borç ilişkilerine dayanan fiyat ilişkilerinin hesaplanması olanağını yaratmaktadır. Keynesyen anlamda paranın bu yeniden tanımlanışı yani paranın fiyat ilişkilerinin kurulması işlevini üstlenmesine ve satın alma gücünün taşıyıcısı olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Böylece temel sorun Keynes (2012: 45) tarafından dile getirildiği üzere; paranın değerinin ne anlama geldiği ve paranın değerinin ölçülmesi biçimine gelmektedir.

Böylece tanımlanan para sistemini ve sistemi oluşturan unsurlar arası ilişkileri aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

Şekil 1: Keynesyen Para Tanımları ve İlişkileri



Kaynak: Keynes'in Para Üzerine Bir İnceleme isimli kitabından derlenerek oluşturulmuştur (s.3-45)

Çartalîst para teorisi böylece ancak devlet ile birlikte var olmakta ve modern bir para teorisi devletsiz biçimde düşünülemezdir. Devlet, özellikle kamusal ödemeleri kabul edeceği para biçimini belirleyerek vergiler yoluyla da bu paranın kullanılmasını sağlamaktadır. Devlet para yaratılmasındaki tekel konumu nedeniyle, toplumun parayı elde edebileceği koşulları belirleyerek paranın değerini belirlemek zorundadır. Bu bağlamda vergiler para talebini sağlarken devlet de kendi yarattığı parayı arz etmektedir. Temel olarak devlet kamunun parasına harcama yapmak için ihtiyaç duymamakta aksine kamu devletin otoriter varlığına dayanarak kamu üzerine çıkardığı vergileri ödemek için devletin parasına ihtiyaç duymaktadır. Bu durum devletin parayı yaratan kurum olarak satılık olan her şeyi alabileceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda yine devlet parası yaklaşımına bağlı olarak devlet vergilerin ödenmesi için kamunun ne kadar devlet-parasına sahip olması gerektiğini de belirlemek zorundadır. Dolayısıyla devlet her zaman vergi olarak topladığı miktardan daha fazla bir para kitlesini topluma arz etmek zorundadır ki bu da bütçe açıklarının doğal gereksinimini belirlemektedir. bu durum aynı zamanda devlet tarafından toplumun faiz getiren kağıtlardan ziyade faiz getirmeyen devlet parası bulundurmaya yönelik bir eğilime geçmesinin de olanağını yaratacak bir politika aracı olmaktadır. Bu bağlamda maliye politikaları para miktarının belirlenmesinde birincil öneme sahip araçlar olarak değerlendirilmektedir. Çartalîst yaklaşıma göre bu durum aynı zamanda dışlama etkisinden çok faiz oranları üzerinde düşürücü bir etki ile yatırımların artışını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre bütçe açıkları bir politika, norm olarak uygulanmalıdır (Wray, 1998a: 3-4).

Böylece çartalîst bir para algısının ya da daha doğru bir ifadeyle parayı tanımlama biçiminin aynı zamanda iktisat ve para politikalarının belirlenmesinde ne derece etkili olduğu görülmektedir. Ancak tanımlamaların ardından sistemin para olgusunu ele alışının paranın tarihiliği içerisinde gerçekleşmemiş olduğu ileri sürülebilir. Özellikle mal para, itibari para ve idari para ilişkisinde bu açıkça görülebilmektedir. Devlet parası üzerine kurulu bir para analizi paranın tarihsel gelişiminin belirli bir noktasındaki ilişkileri genelleştirerek onun maddi temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Oysa maddi ilişkiler sistemin yeniden üretim biçimleri tarafından belirlenirler ve teorik varsayımlar da bu yeniden üretim ilişkilerine dayanmak zorundadır. Marx'ın esas olan paranın bir meta olduğu değil, nasıl bir metanın para haline geldiğinin anlatılmasıdır biçiminde ifade ettiği ayrım tam olarak bu ele alışını

tanımlamaktadır. Çünkü temelde mal para biçiminde altın olarak var olan para ilk ortaya çıkışıyla toplumsal olarak paranın temel işlevi olan değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olma işlevinin yanında tüm ilişkilerini ve işlevlerini üzerinde barındırırken, ekonominin gelişimine bağlı olarak daha önce çok kez sayılan mübadele aracı, ödeme aracı, değer saklama aracı olma işlevlerini kendisinin itibari ifadelerine yüklerken üzerinde yalnızca değerlerin ölçüsü ve evrensel para olma işlevlerini barındırır biçime gelmektedir. Dolayısıyla paranın başka biçimlere dönüşmesinden çok aynı olgunun tarihsel gelişimi içerisinde ilişkilerin ve işlevlerinin toplumsal anlamda değişmesiyle toplumsal işlevinde meydana gelen değişimlerden bahsedilmesi gerekmektedir. Çartalîst para teorisi “modern” paranın odak noktasını borç ilişkilerinin ve vergi ilişkilerinin oluşturduğunu belirtirken tarihsel bir dönemin özelliklerini genelleştirerek bunu bütün bir parasal analize tabi tutmak hatasına düşmektedir.

Çartalîst para ya da devlet merkezli para teorisinin değer algısına dair değinilmesi gerekli önemli nokta devlet tarafından çıkarılan hesap parasının değerinin de devlet tarafından belirlendiği dolayısıyla paranın maddi bir değere sahip olması gerekliliği ilişkilerinden kopuşudur. Bu noktada devlet algısı ya da devletin toplumsal ve ekonomik ilişkilerdeki konumlandırılışı önemlidir. Bu anlamıyla devletin ekonomik ve toplumsal ilişkilerdeki konumlanışının belirlenmesi sorunun özünü daha açık bir biçimde ortaya koyacaktır. Kapitalist üretim biçimine sahip bir toplum düzeninde meta sahipleri arasındaki ilişkinin düzenlenmesinde aracı işlev hukuka düşmektedir. Sermayenin yeniden üretim döngüsü içerisinde meta sahiplerinin karşı karşıya gelmeleri ve bu karşılaşmadaki sorunlar yani meta mübadelesi ilişkilerindeki sorunlar ya da normale uyuşmamalar hukuk tarafından düzenlenir. Hukuk ise toplumsal normalin normal dışı ilişkilerin düzenlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ister emek gücü sahibi olsun ister üretim araçları sahibi belirli bir toplumda meta sahibi olarak bireylerin kurdukları ilişkilerde ortaya çıkan aksaklıklar ya da normal dışılıklar toplumsal olarak normalin uygulanmasıyla mükellef bir kurum olarak hukuk tarafından denetlenir ve düzenlenir. Hukukun işletilmesinde ise karşılıklı meta sahipliği ilişkisinden kaynaklanana bu özel ilişkinin dışında bir özerk kurum olarak devlet devreye girer. Özeli ilişkisini genelin ilişkisine uydurmada hukukun işletilmesi devletin sorumluluğu altındadır. Bu anlamıyla özel olarak iki meta sahibinin kurduğu ilişkinin dışında ancak toplumsal olarak meta mübadelesi ya da meta üretimi ilişkilerinden kaynaklanan bir

toplumsal kurum olan devlet gerçekte ekonomik ilişkilerin dışında duran bir yapı değildir. Bu nedenle de toplumsal yeniden üretim biçiminin belirleyiciliğinden kendini kurtaramaz ve üstyapısal bir kurum olarak alt yapı ile çelişen ya da uyuşmayan bu anlamıyla yeniden üretim biçimine yani toplumun kapitalist öncesi mi yoksa kapitalist bir biçimde mi kendisini yeniden ürettiğine temelden bağlı olan bir yerden sistemle uyumsuz kararlar alamaz. Diğer metalar gibi bir meta olan ancak meta ilişkileri sonucu diğer metalardan farklı bir biçim alarak toplumsal soyut emeğin somutlaşmış biçimi olarak paraya dair, paranın içerisinde bulunduğu bu yeniden üretim ilişkileriyle bağımsız ya da bunların dışından bir müdahaleyle değer belirleme ilişkisine de girememektedir. Devlet, kendi ulusal sınırları içerisinde ancak itibari para miktarını ve bu itibari para miktarının gerçekte değer ne kadarını ne kadarlık bir itibarla temsil ettiğini belirleyebilmektedir. Aksine değer özüne dair bir müdahale toplumsal yeniden üretim biçimine bir müdahale anlamına gelmektedir ki eğer toplum kendisini yeniden üretim biçimi olarak kapitalist biçimin dışında bir başka biçime dönüştürmediyse bu ilişkilerin dışında bir değer belirlenimi söz konusu olamayacaktır. Görüngüsel olarak var olan alt yapısal ilişkilerin karmaşıklaşmasının getirdiği bulanıklıktır ki para ve parasal ekonomiler alt yapı ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantının en bulanık olduğu yeniden üretim biçimleridir.

1.5. EVRENSEL BİR META OLARAK PARA: KARL MARX

Organik bir bütün olarak kapitalist üretim tarzının en küçük hücresi metadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin çözülmesi bu meta ilişkilerinin serimi ile mümkündür. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde para da diğer metalar gibi bir meta olarak toplumun karşısına çıkar. Toplumların tarihsel evriminde metalar arası ilişkiler ve değişim süreci diğer bütün metaların arasından belirli bir meta bu özgül işlevi yani para olma işlevini yüklemektedir. Meta, gerçekte bir toplumun zenginliğinin yegâne ifadesidir. Tarihsel olarak ilk ilişkinin en basitten en karmaşığa doğru gelişimi incelenmektedir. Bunun nedeni kapitalist öncesi üretim biçimlerinden farklı olarak, genelleşmiş meta üretimi şeklinde tanımlanan “kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu toplumların zenginliklerinin kendisini muazzam bir meta birikimi olarak göstermesinin” yanında bir pazarın ve değişimin olduğu bütün toplumların ortak keseninin meta olması

dolayısıyla. Bu nedenle kapitalist üretim biçiminde paranın incelenmesine metanın analizi ile başlanmaktadır (Marx,2004a: 47).

1.5.1. Metanın Değeri: Özü ve Büyüklüğü

Paranın anlaşılmasındaki temel sorun Marx'ın (2004a: 101) belirttiği gibi “paranın bir meta olduğunu anlamak değil, bir metanın nasıl, niçin ve hangi yollardan para halini aldığını ortaya çıkartmakta yatmaktadır.” Dolayısıyla paranın ne'liğine dair verilebilecek ilk cevap: Para metadır. Tıpkı diğer metalar gibi emek ürünüdür ve değerini, içerisinde somutlaşan emek zamanından almaktadır. Ancak bu şekilde özellikli bir meta olarak paranın, kullanım değerleri olarak karşı karşıya gelen iki metadan nispi değer-eşdeğer ilişkisinden başlayarak, bir metanın diğer bütün metaların değerlerinin ölçüsü halini aldığı evrensel eşdeğer biçimine para biçimine gelişim süreci anlaşılabilir.

Paraya dair genel bir tartışmanın içerisinde değer tartışmasını zorunlu kıldığı daha önce belirtilmişti. Bir meta olarak paranın incelenmesinden önce metanın değerinin nasıl, hangi süreçlerle ve neden oluştuğunun açıklanması gerekmektedir. Öncelikle somutlaşmış emek nicelikleri olarak metaların değerleri ve bu değerlerinin nicel farklılıkları arasındaki ilişkiler açıklandıktan sonra, kapitalist bir toplumdaki metalar arası ilişkilerin nasıl aralarından birini dışladıkları ve bu metaa özgül bir işlev yükledikleri paranın anlaşılması temelinde yatmaktadır.

Meta, her şeyden önce kişilerin dışında bir nesnedir ve ister mideden ister hayalden gelsin çeşitli insan gereksinmelerini karşılayan bir şeydir. İnsan gereksinmelerini karşılayan tüm bu şeyler değişime sunuldukları anda meta olurlar. Dolayısıyla meta değişiminin gerçekleşmesi için eylemin içinde taşıdığı anlamdan da çıkarılabileceği gibi iki meta sahibinin karşı karşıya gelmesi gerekmektedir. Marx'a (2004a: 94) göre bu iki meta sahibinin özgür meta sahipleri olmaları ve “iradeleri bu nesnelere yerleşmiş kimseler olarak” rızaya dayalı bir anlaşma ile birbirlerinin özel sahiplik haklarını tanıyarak isteklerine bağlı olarak karşı karşıya gelip değişimde bulunmaları gerekmektedir. Özgür iradede bağımsız zora dayalı üretim ilişkilerinde, örneğin feodal beyin emrinde çalışan serfin emeğinin bir kısmına ekonomi dışı bir zor ile el koyduğu bir ilişkide metadan bu nedenle söz edemeyiz.

Metain değeri özünde birbirine karşıt iki ilişki barındırmaktadır: kullanım değeri ve değişim değeri. Metaların doğrudan geçim aracı olarak ya da dolaylı yoldan üretim aracı olarak bu gereksinmeleri karşılaması önemli değildir. İnsan gereksinmeleri kelimenin en geniş anlamıyla metain bir geçim aracı olduğu tanıtılmaktadır. İnsan gereksinmelerini karşılayan yararlı geçim araçları olarak metaların sahip oldukları bu yararlılık, onların kullanım değerlerini ifade eder. Bu kullanım değeri ancak metain tüketimi ile gerçekleşmektedir. Metain fiziksel niteliği gereği sahip olduğu bu yararlılık ondan yararlanmak için gerekli olan emek miktarına bağlı değildir. Kullanım değerlerinden bahsedilirken gerçekte kastedilen şey farklı farklı metaların belirli nicelikleridir. Yani x adet gömlek, y kilo buğday ya da z ton çeliktir (Marx, 2004a: 47).

Kullanım değerleri olarak kişilerin belirli ihtiyaçlarını karşılayan şeyler olarak metalar, bu metaları değişime sunan sahipleri açısından bir yararlılık ifade etmemektedir. Çünkü kendileri için bir yararlılık ifade eden ve/veya belirli ihtiyaçlarını karşılayan metalarını meta sahipleri değişime sunmazlar. Metadaki kullanım değeri bir başkası içindir. Ayrıca meta sahibi için sahip olduğu dolaysız kullanım değeri yalnızca değişime aracı olması dolayısıyladır (Marx, 2004a: 95-96). Kullanım değerleri olarak metalar ancak, kullanıldıklarında ya da tüketim sürecine girdiklerinde gerçekleşirler. Yani meta aslında ilk anda içinde barındırdığı bu kullanım değeri olma yani bir başkasının herhangi bir ihtiyacını karşılama özelliğini ancak değişim süreci üzerinden diğer metalar ile ilişkiye girerek el değiştirdiğinde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla meta değişilmek zorundadır. Buna ek olarak kullanım değerleri aynı zamanda Marx'ın deyimiyle (2004a: 48) "metaların ticari bilgisinin temelini", "toplumsal biçimi ne olursa olsun her türlü servetin özünü" ve "değişim değerinin taşıyıcısını" oluşturmaktadırlar. Tüm bu özellikleri içinde barındırması kullanım değerlerinin kendilerini metaların fiziki biçimlerinde ifade etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Metain değerinin belirlenmesinde kullanım değerinin karşıt ucu değişim değeridir. Değişim değeri özünde metaların değişimelerindeki zamana ve mekâna göre sürekli değişen nicel bir oran olarak kendisini gösterir. Bu durum değişim değerinin metaların özünde bulunan bir değer gibi görünmesine neden olmaktadır. Değişim değerinin belirlenmesi iki kullanım değerinin belirli niceliklerinin birbirlerinin yerlerini almalarıyla gerçekleşir. Örneğin 1 ton buğday = x adet ayakkabı. Burada herhangi bir metain toplumsal olarak kabul gören değişim değeri, değişildiği metaa içsel eşit bir şeyi

ifade etmektedir. Bu değişim değeri metada bulunan ama ondan ayırt edilebilen görüngüsel bir biçimdir (Marx, 2004a: 49). Dolayısıyla maddi biçimlerine, fiziksel olarak sahip oldukları kullanım değerlerine bağlı olmaksızın belirli niceliklerdeki birbirlerinin yerini alan metalar eşdeğerler olarak değişim yoluyla birbirlerinin karşısına çıkmaktadır. Metalar, her ne kadar değişim ilişkileri içerisinde sayısız çeşitlilik göstermekteyseler de aynı ortak özü ve aynı birimi temsil etmektedirler. Bu nedenle değişim ilişkileri içinde metaların gerçekte her birinde ortak bir üçüncü şeye indirgenebiliyor olmaları gerekmektedir. Metalara içre bu ortak öz onların doğal niteliklerinden kaynaklanmamaktadır. Metalar kullanım değerlerinden soyutlandıklarında bu nedenle geriye tek bir özellikleri kalır. Metalar, “toplumsal yaşamın ürünleri, insan yaşam gücünün harcanması sonucu, maddileşmiş emektirler” (Marx, 2005: 45-46).

Ancak toplumsal olarak somutlaşmış emek biçiminde metaların değerleri belirlenirken nasıl ki kullanım değerleri olarak barındırdıkları niteliklerinden soyutlanıyorsa onları üreten emek gücünün de sahip olduğu niteliklerden soyutlanması gerekmektedir. Yani metaların üretiminde kullanılan farklı farklı emeklerin örneğin terzi emeği, demirci emeği ya da bilgisayar programcısı emeği gibi sahip oldukları niteliklerinden soyutlanması gerekmektedir. Emeğin kullanım değerini ifade eden bu somut biçimlerinden soyutlanmasıyla geride metaların hepsinde ortak olan yalnızca soyut insan emeği kalmaktadır. Tüm metaların gerçekte ifade ettikleri şey, üretilmeleri için insan emek gücü harcandığı ve metalarda bu soyut insan emeğinin cisimleştiğidir. Bu soyut insan emeğinin somutlaştığı şeyler olarak metalar değerdir. Böylece “metaların değişildiklerinde, kendisini değişim-değeri olarak ortaya koyan ortak öz, onların değeridir” (Marx, 2004a: 50). Metalar değerlerini ancak bu değişim değerinde gösterebilmektedirler. Dolayısıyla bir kullanım değeri ya da yararlı bir madde olarak metalar ancak içlerinde belirli bir nicelikte soyut insan emeğinin somutlaşması nedeniyle değer olabilmektedirler. Metaların değerleri bu nedenle, değer yaratıcı özün yani soyut insan emeğinin belirli nicelikleriyle ölçülebilmektedir. Nitelikli ya da vasıfsız bir emeğin ürünü olsalar dahi metalar ancak üretimlerinde kullanılan yalın emeğin yani niteliklerinden arındırılmış soyut insan emeğinin belirli niceliklerine göre değişilmektedirler. Değişilmeleri sürecinde aranan eşitlik ise yani metaların birbirlerinin eşdeğeri olma özelliğini göstermelerini sağlayan nitelik ise bu yalın emeğin harcanma

süresini ifade etmektedir. Birbirleriyle değişilen x ton buğday ve y adet ayakkabı üretimi aynı türdeş insan emeğinin aynı sürelerde harcanmasıyla elde edilmektedir. Emeğin metaların üretimi için harcanan miktarı ise onun süreleri, saat, gün, hafta gibi, ile ölçülür. Bunun için iki haftada üretilen buğday niceliği ile iki haftada üretilen ayakkabı kitlesi aynı değerdedir.

Bu noktada kapitalist üretim ilişkileri içinde meta üretiminin toplumsal bir fiil olması nedeniyle toplumsal ortalama emek zamanı kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu toplumsal ortalama emek zamanı kavramı Marx'ı kendinden önceki ekonomi politikçilerden de ayıran bir kavramdır. Çünkü örneğin Ricardo malların değişim değerlerinin onlarda gerçekleşen emek miktarıyla belirlendiğini ve bu emek miktarındaki her artışın malın değerini yükseltirken her azalışın da malın değerini düşürdüğünü (Ricardo, 2008: 10) ileri sürerken meta üretiminde çalışan işçilerin ne kadar tembel ve beceriksiz oldukları koşullarda metaların daha değerli olması sonucunu çıkarmak zorunda kalmaktadır. Oysaki toplumsal olarak gerekli ortalama emek zamanı, belirli bir metanın üretilmesi için normal üretim koşulları altında emeğin o sırada sahip olduğu ortalama hüner derecesi ve yoğunluğuna da bağlı olarak harcanan toplam toplumsal türdeş insan emeğinin birim meta başına düşen ortalamasını ifade etmektedir. Böylece belirli bir metayı üreten farklı üreticilerin birbirlerinden farklı olarak sahip oldukları üretim süreleri ortalanmakta ve metanın değeri bu toplumsal ortalama emek zamanı ile belirlenmektedir. Bu halde "...herhangi bir metanın değerinin büyüklüğünü, o metanın elde edilebilmesi için toplumsal olarak gerekli emek-miktarı ya da emek-zamanı belirler"(Marx, 2004a: 51). Eşit nicelikte emek içeren başka bir deyişle aynı sürede üretilen metaların değerleri de aynıdır. Metalar değişilmek için karşı karşıya geldiklerinde değerleri arasındaki ilişki böylece bu metaların üretilmeleri için harcanmış olarak emek zamanları arasındaki ilişki biçimini almaktadır. Çünkü

devinimin nicel varlık tarzı, zaman olduğu gibi, emeğin de nicel varlık tarzı, emek-zamanıdır. Emeğin niteliğinin belirli olduğu varsayılırsa, bir emek ötekenden ancak süresiyle ayırt edilebilir. Emek-zamanının ölçüsü saat, gün, hafta vb. gibi normal zamanölçüleri olacaktır. Emek-zamanı, emeğin canlı varlığıdır, emeğin biçimi, içeriği, bireyselliği önemli değildir; onun nicel biçimde canlı varlık tarzıdır ve zaman ölçüsü onun kendi ölçüsüdür (Marx, 2005: 46).

Metaların üretilmeleri için gerekli bu emek zamanı emek gücünün, o anki toplumsal koşullarda, üretkenliğindeki değişikliklerden sürekli olarak etkilenmektedir. Toplumsal olarak emek üretkenliği ne kadar yüksek olursa, metanın üretimi için gereken toplumsal ortalama emek zamanını o kadar kısa; bu metada somutlaşan soyut emek miktarı o kadar az ve metanın değeri o kadar küçük olur. Yine emek üretkenliğindeki azalmaya bağlı olarak, metanın üretilmesi için gerekli emek zamanı uzamakta; metada somutlaşan soyut emek miktarı o kadar çoğalmakta ve metanın değeri o kadar büyük olmaktadır. Belirli bir metanın değeri bu nedenle o metanın üretilmesi için gerekli toplumsal emek üretkenliği ile ters ve o metada somutlaşan soyut emek miktarı ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Bu koşullarda değişimde meta eşitliği yeniden kurulur ve değişim değeri yeniden belirlenir. Toplumsal ortalama emek zamanı özünde soyut emektir. Kullanım değerlerinin ya da somut emeklerin soyutlanmış biçimi olarak, soyut emeğin belirli harcanmış nicelikleri yani metanın değerinin belirlenmesinde ne kadar soyut emek harcandığı, toplumsal ortalama emek zamanını ifade eder. Bu toplumsal ortalama şartlar özdeş meta üreten farklı kapitalistlerin kendi metalarını ürettikleri zaman demek değildir. Toplumda herhangi bir özdeş meta üretim sürecinde bu metayı üreten tüm kapitalistlerin emek zamanlarının ve ürettikleri meta kitlesine oranıyla bir metanın üretilmesi için gerekli toplumsal ortalama emek zamanı bulunmuş olur. Toplumun yeniden üretim süreci içerisinde değerlendirildiğinde gerçekte bu eşitlik an'a aittir ve sürekli yeniden belirlenmektedir. Toplumun üretici güçlerindeki her gelişme kendisiyle birlikte metaların değerlerinde de bir değişime neden olmaktadır.

Değerin özünü oluşturan bu emeğin metada somutlaşan biçimi ilk olarak karşımıza kullanım değerleri olarak çıkmaktadır. Metanın kullanım değeri olarak bir yararlılığa sahip olması ya da değişimde gerçekleşerek bir ihtiyacı karşılaması o metada somutlaşan emeğin yararlı emek olduğunu göstermektedir. Bu anlamıyla bir emeğin yararlılığı onun toplumsal olarak içerisinde somutlaştığı metaların bir ihtiyacı karşılayıp karşılamamasıyla belirlenir. Aksine herhangi bir ihtiyacı karşılamayan emek ürünleri açısından bu metalarda somutlaşan soyut emek miktarına gereksiz emek denmektedir. Toplum yeniden üretiminde toplam emeğinin bir kısmını bu metaların üretimine ayırmakla israf etmiş olur. Değişim sürecinde karşı karşıya gelen iki meta içerisinde farklı niteliklere sahip iki emeği barındırmaktadırlar. Aksi halde bu farklı kullanım değerlerine sahip metalar karşı karşıya gelemezlerdi. Dolayısıyla toplumsal işbölümü

içerisinde bu farklı metaların kullanım değerlerinin her biçimine farklı yararlı emek miktarları tekabül eder. Kullanım değerlerini yaratan bu emek yararlı emektir ve tüm toplumsal yeniden üretim biçimlerinden bağımsız olarak insanlığın varlığı için yararlı bir koşuldur. Herhangi iki kullanım değeri bu nedenle aynı öze sahip şeylerin farklı nesnel biçimleri olarak görünmektedir. Üretken faaliyet böylece metalara kullanım değerleri biçimini veren bu yararlı emeğin niteliğini bir kenara bıraktığımızda “insan emek gücünün harcanmasından başka bir şey değildir” (Marx, 2004a: 55).

Farklı metaların somut biçimlerinde ifadesini bulan bu emeğin kendisinin de tek biçim birbirinden farksız olması gerekmektedir. Dolayısıyla toplumsal ortalama yalın emek hem mekansal olarak, bölge, ulus, ülke gibi hem de zamansal olarak, örneğin on saniye önceki yalın emeğin şimdiki ile aynı şeyi ifade etmemesi gibi, toplumsal yeniden üretim koşulları tarafından sürekli bir yeniden belirlenim içerisindedir. Bu toplumsal ortalama yalın emek, farklı ülkelerde değişse de bir ulus içinde belirlidir ve vasıflı emek yalnızca bu yalın emeğin yoğunlaşmış biçimidir. Belli miktarda vasıflı emek yalın emeğin daha çok miktarda ifadesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle herhangi bir meta en vasıflı bir emeğin ürünü dahi olsa yalın emeğe soyutlanarak bunun belirli bir miktarı olarak ifade edilir. Vasıflı emeğin böylece yalın emek biçimine indirgenmesi ve bu soyutlamanın farklı oranları meta üretimi sürecinde üreticilerin gerisinde süregiden bir toplumsal süreç tarafından ortaya konmaktadır. Dolayısıyla eşit zaman aralıklarında harcanan her tür özdeş emek eşit değer büyüklüklerini ifade etmektedir. Üretkenliğe bağlı olarak bu emeğin değer büyüklüğü değişebilmektedir ancak bu metanın değerinin, üretimi sürecinde, metanın üretimi için harcanan emek gücü tarafından belirlenmesi olgusunu değiştirmez. Kapitalin birinci cildine düştüğü dipnot ile bu durumu Engels şöyle açıklamaktadır: “kullanım değeri yaratan ve nitel olarak dikkate alınan, Labour [“emek”] değil, Worktur [“iş”]; oysa değer yaratan ve nicel olarak dikkate alınan, Work [“iş”] değil, Labour’dır [“emek”] (Marx, 2004a: 58).

Sonuç olarak emek, metaların kullanım değerinde somut ifadesini bulan farklı özelliklerine bağlı olarak somut emek olmasının yanında; yine emeğin bu farklı niteliklerinden soyutlanarak toplumsal ortalama yalın emeğe indirgenmesi yani türdeş insan emeği olarak soyut emek olmasıyla metanın değerinin yaratılmasında iki yönlü bir niteliğe sahiptir. Bu anlamıyla değer özünü soyut emek ve değer büyüklüğünü bu soyut emeğin harcanma zamanı belirlemektedir.

1.5.2. Değerin Biçimi Olarak Para

Değerin sahip oldu iki yönlü nitelik metada kendisini kullanım değeri ve değişim değeri olarak açığa vurmaktadır. Metalar, bir yanda kullanım değerleri olarak üretildikleri emeğin nitelikleri ve belirli bir yararlılığa sahip oldukları; diğer yanda ise türdeş soyut insan emeğinin kristalize olduğu biçim olarak değer-biçiminde ya da değişim değeri biçiminde kendilerini ifade ettikleri için metadırlar. Metalar değerlerini kendi nicelikleri ile ifade edemezler. x kadar A metayı = x kadar A metayı denkliği yalnızca bir totolojiden ibarettir. Bu nedenle metalar birbirleriyle girdikleri değişim ilişkisinde kendi değerlerini başka metalarda ifade etmek zorundadırlar. Değişim ilişkisi içinde iki meta karşı karşıya geldiklerinde bu durum rahatça gözlemlenmektedir. Değişim ilişkisinde meta kendi değerini belirlemek için bunu diğer metalara sormaktadır. Değişimde x kadar A metayı = y kadar B metayı biçiminde iki kullanım değeri olarak karşılaştıklarında ortak bir toplumsal özü yani insan emeğini taşıdıkları oranda aralarındaki değer ilişkisi ortaya çıkar. Bu en basit değişim ilişkisi içerisinde metaların değerlerinin karşılıklı ilişkisi bir metanın değerinin basit ifadesi biçimine dönüşmektedir. Bu nedenle değerini belirleme sürecinde meta, kendinden başka bir meta ile değer ilişkisine girer.

$$\underbrace{20 \text{ yarda keten bezi}}_{\text{Nispi değer biçimi}} = \underbrace{1 \text{ ceket}}_{\text{eşdeğer biçimi}}$$

Keten bezi - ceket eşitliğinde keten bezinin değeri ceket ile ifade edilmeye başlanmaktadır. Bu ilişki içerisinde keten bezinin değeri nispi değer biçimini alırken, ceketin değeri ise 20 yarda keten bezinin eşdeğeri olarak eşdeğer ya da değişim değeri görevi almaktadır. Değişim ilişkisinde eşdeğer biçiminde görev alan meta yalnızca 20 yarda keten bezinin eşdeğeri olarak, değerini ifade eden bir araç rolünü üstlenmektedir. Ceket değişimin bu en basit biçiminde yalnızca 20 yarda keten bezi ile aynı değere sahip yani içerisinde aynı nicelikte soyut toplumsal emek zamanı barındıran bir başka meta olarak keten bezinin karşısına çıkar. Eşitlik tersine çevrildiğinde ise bu sefer ceket nispi değer biçiminde değeri ölçülen meta, keten bezi ise eşdeğer olarak ceketin değerini ölçen meta rolünü üstlenmektedir. Dolayısıyla bir meta, değişimde hem nispi hem de eşdeğer biçim içerisinde görülememektedir. Bu ilişki içinde değer biçimleri birbirini dışlamaktadırlar. Artık;

20 yarda keten bezi = 1 ceket ya da = 20 ceket ya da = x adet ceket olsun, Buradaki temel eşitlik keten bezi = ceket eşitliğidir ve bu eşitlik keten bezi ile ceketin değer büyüklükleri olarak ortak bir toplumsal özün, soyut insan emeğinin nicel ifadelerinden başka bir şey olmadıklarını göstermektedir (Marx, 2004a: 61). Ceket her ne kadar kendisi bir nitelik gerektiren terzi emeğiyle ortaya çıkarılsa da değer eşitliğinde o yalnızca somutlaşmış insan emeği biçiminde yer almaktadır. Keten bezi ve ceket kullanım değeri olarak ne kadar farklı iseler değer olarak o kadar aynı şeyi ifade ederler. Bu ilişkide ceketin maddi biçimi keten bezinin eş değer biçimini alır. Keten bezi değerini burada ceket ile girdiği değişim ilişkisiyle açığa vurmaktadır. Metaların farklı nicelikteki bu büyüklükleri ancak ortak bir birim ile ifade edildiklerinde karşılaştırılabilmektedirler. Bu birim metaların üretimi için harcanan soyut insan emeğidir.

Akışkan haldeki insan emek gücü değer yaratsa da kendisi bir değer değildir. Ancak bir nesne biçiminde somutlaştığında değer halini alır. Keten bezinin değerini, donmuş insan emeği olarak ifade etmek için, bu değer nesnel bir varlığa sahipmiş gibi, hem keten bezinden farklı bir maddi varlık, hem de bütün keten bezleriyle öteki her türlü metada ortak bir şeymiş gibi ifade edilmelidir (Marx, 2004a: 62-63).

Dolayısıyla değişim ilişkisi içerisinde bir meta kendi değerinin ifadesini bulabilmek için başka bir metaa özgül bir değer biçimi, eşdeğer biçimi yüklemektedir. Bu eş değer biçim aynı zamanda keten bezinin diğer metalarla değişilebilir olduğunun bir ifadesidir. Eş değer biçimi altında ceket, keten bezinin değerinin somutlaşmış ifadesi halini aldığı için değişim ilişkisinde keten bezinin değerini ifade etmek için belli sayıda ceketin varlığı yeterli hale gelmektedir (Marx, 2004a: 67). Artık metanın değeri 20 yarda keten bezi = 1 ceket ya da = 2 ceket biçiminde değer eşdeğer biçimiyle gösterilebilir.

Metaların değişim ilişkisinde kullanım değerinin değer ifadesi olarak, ölçen, eşdeğer biçimini alan metanın ortaya çıkışıyla birlikte paranın sırrı da çözülmüş olmaktadır. Keten bezi-ceket denkliğinde eşdeğer rolündeki metanın, ceketin, özünü içerisinde somutlaşan soyut insan emeği oluşturur. Aynı zamanda bu eşdeğer rolündeki meta yararlı bir meta olması dolayısıyla somut emeğin ürünüdür. Marx'ın da (2004a: 69) belirttiği üzere bu "eşdeğer biçiminin özelliği, somut emeğin, kendi karşınının, yani soyut insan emeğinin ortaya çıkış biçimi halini almasıdır."

Toplumun üretici gücünün artması ve değişim ilişkileri ile birlikte, pazarda meta değişiminde kurulan eşitlikler çoğalmaktadır. Keten bezi kendi değerinin ifadesini yalnızca cekete sormaktansa kullanım değerleri olarak karşı karşıya gelebildiği toplumdaki diğer tüm metalara sormaya başlar. Bu şartlar altında değer bu başlangıçtaki basit ve rastlantısal biçimi genelleşir. Ve 20 yarda keten bezi = 1 ceket denkliği şu biçimi alır;

20 yarda keten bezi = 1 ceket

20 yarda keten bezi = 10 libre çay

20 yarda keten bezi = 40 libre kahve

20 yarda keten bezi = 1 kile buğday

20 yarda keten bezi = 2 ons altın

20 yarda keten bezi = ½ on demir

Bu genişlemiş denklem dizisi tek bir meta olarak keten bezinin değerinin sonsuz metalar âlemi içerisinde farklı metalarla ifade edilmeye başlanması göstermektedir. Meta sahibi metanın değerini em tam biçimde belirlemek için toplumda üretilen diğer tüm metalarla kendi metanın ilişki içerisinde sokar. Bu nedenle başlangıçta tek bir meta sahibi ile kurduğu bu değer ilişkisi giderek genişler ve topluma yayılır. Başlangıçtaki iki meta sahibinin karşılıklı olarak kurduğu ilişki metanın değerini öğrenmeye çalışan meta sahibinin toplumun diğer meta üreticileriyle ilişkilmesiyle yayılır ve değer genişlemiş biçimini oluşturur. Değerin bu farklı metalarla ifade edilmesi metalar arası değişim ilişkisinde belirleyici olan şeyin soyut insan emeği olduğunu da aynı zamanda göstermektedir. Çünkü hangi biçimde emek harcanmış olursa olsun, bu emeğin niteliklerinden bağımsız olarak yani ister demirci emeği ister çiftçi emeği, metalar arası eşitliğin tümünde var olan soyut insan emeği harcanmasının belirli nicelikleriyle kurulduğunu tanıtlamaktadır.

Ancak eşitliğin genişlemiş biçimde kurulması, değer belirlenmesinde birtakım sorunlara yol açmaktadır. Öncelikle denklem dizisinin sonsuzluğu nispi değer ifadesini sıkıntıya sokmaktadır. İkinci olarak farklı eşdeğerlerin olması değer ifade edilmesini bulanıklaştırmakta ve karışık hale getirmektedir. Son olarak ise pazara yeni bir meta dâhil olduğunda değer bu biçimi yeni metanın diğer tüm metalarla değer

ilişkisinin yeniden tanımlanması gerekeceğinden eksiktir. Basit biçimin genelleşmiş hali bu nedenle değer in ifadesinde ve meta değişiminde sıkıntılara neden olmaktadır. Bu nedenle genişlemiş eşdeğer biçimi genel eşdeğer biçimine dönüşmek zorundadır. Metalar aracılığıyla kurulan bu toplumsal ilişki denklem dizisini tersine çevirir. Artık sonsuz sayıdaki farklı meta sahibi metalarının değerlerini keten bezi ile ifade etmeye başlar ve metalarını birbirleriyle değiştirken kendi metaları dışında üçüncü bir meta ile değer ilişkilerini kurabilir hale gelirler. Öyleyse eşitlik yeniden yazıldığında aşağıdaki biçimi alır.

$$\begin{array}{l}
 1 \text{ ceket} = \\
 10 \text{ libre çay} = \\
 40 \text{ libre kahve} = \\
 1 \text{ kile buğday} = \\
 2 \text{ ons altın} = \\
 \frac{1}{2} \text{ on demir} =
 \end{array}
 \left. \vphantom{\begin{array}{l} 1 \text{ ceket} \\ 10 \text{ libre çay} \\ 40 \text{ libre kahve} \\ 1 \text{ kile buğday} \\ 2 \text{ ons altın} \\ \frac{1}{2} \text{ on demir} \end{array}} \right\} 20 \text{ yarda keten bezi}$$

Değişimin eşdeğer tarafında diğer metaların tümünden dışlanmış üçüncü bir meta bulunur. Değer in basit biçiminden genişlemiş biçimine ve bu genişlemiş biçimden de değer in genel biçimine geçiş ile birlikte bütün metalar artık değerlerini tek bir meta ile ifade eder biçime gelmektedir. Bu biçim altında artık her bir metanın değeri keten bezi tarafından ifade edilmektedir. Böylece keten bezi kendi özgün kullanım değerinden sıyrılır ve kullanım değeri diğer metaların eşdeğeri olma özelliği olan bir meta halini alır. Böylece metalar her birinde ortak olan öz ile soyut insan emeği ile ifade edilir. Keten bezi diğer metaların değerlerinin ölçüsü olmuştur. Ve ilk kez bu genelleşmiş biçim altında metalar değişim değerleri olarak ortaya çıkarlar (Marx, 2004a: 77). Üretim sürecindeki her bir meta sahibi kendi metanın bu ortak öz cinsinden ne kadar bir emek zamanına sahip olduğunu bilmektedirler. Ancak diğer metaların toplumsal olarak ne kadar bir emek zamanına üretildiği konusunda fikirleri yoktur. Değişimi toplumsal olarak değerini yaklaşık biçimde tahmin edebildikleri meta üzerinden gerçekleştirirler ki bu da örnekte keten bezidir. Meta değişiminin pazarda üzerinden en sık gerçekleştirildiği meta olarak keten bezinin değeri, metaların nispi değerlerinin eşdeğeri olduğu ölçüde bu değişimin gerçekleştirilmesini sağlar. Ceket imalatçısı kahvenin

üretim zamanını bilmiyor olabilir ancak o belirli bir nicelikteki kahve miktarı ile değişeceği ceket adedini, değişim esnasında mevcut bulunmayan ancak ceket imalatçısının düşünel olarak belirlediği keten bezi cinsinden belirler. Böylelikle keten bezi, düşünel olarak değerin ifadesi biçiminde para haline gelmiş olur. Para, düşünel olarak belirlenen bir değer ölçüsü olarak ortaya çıkmıştır. Keten bezine yüklenen bu eşdeğer biçim ile birlikte keten bezi para-meta halini alır ve artık metalar arasında evrensel eşdeğer işlevi onun tekeli altındadır.

Bu “...evrensel değişilebilme niteliğinin – başka bir deyimle evrensel eşdeğer biçiminin – şimdi artık, toplumsal bir alışkanlıkla, ensonu bir maddeyle, altınla özdeş duruma gelmesiyle” (Marx, 2004a: 80) düşünel olarak metaların değişim değerleri arasındaki nispi ilişkiyi kuran meta-para, tüm metaların karşısına altın olarak çıkmaktadır. Daha önce keten bezi ne ise altın odur. Değerin genel biçimi altında kendisi de ilişkinin niteliğine bağlı olarak eşdeğer ya da özel eşdeğer olarak var olan altın; sahip olduğu maddi özellikleri dolayısıyla giderek evrensel eşdeğer halini alır ve metaların karşısına para-meta, olarak çıkar. Böylece değerin genel biçimi son halini alır ve para biçimine dönüşür (Marx, 2004a: 80).

1 ceket	=	}	2 ons altın
10 libre çay	=		
40 libre kahve	=		
1 kile buğday	=		
½ on demir	=		
20 yarda keten bezi	=		

Aratan işbölümü ve meta çeşitliliği ile birlikte değişim sürecinde metaların giderek barındırdıkları soyut insan emeği nicelikleri ile kendilerini ifade etmeye başlamalarıyla, paranın niteliği de evrensel eşdeğer olma özelliğine sahip metalar tarafından yerine getirilmeye başlanır. Maddi var oluş biçimleriyle bu işlevi yerine getirmeye en uygun metalar değerli madenlerdir. Bu nedenle “altın ve gümüş doğası gereği para değildir, ama para doğası gereği altın ve gümüşdür” (Marx, 2004a: 99).

Burada önemli bir diğer konu, altın ve gümüşün ya da değerli madenlerin para olmazdan öncede bir değere sahip olmaları durumudur. Değişim süreci ile birlikte para

haline gelen bu değerli madenler, bu süreçte değerlerini değil; özgül değer biçimlerini üstlenmektedirler. Onlar toplumsal olarak içlerinde somutlaşan soyut insan emeği niceliğine bağlı olarak bir değere sahiptirler. Metaların karşısına bir değer olarak çıkmalarının temeli de yine para olarak değerli madenlerin de gerçekte emek gücü harcanmasıyla elde edilmiş birer meta olmalarından kaynaklanmaktadır. Para, metaların karşısına eşdeğer olarak çıktığında yalnızca kendinde somutlaşan soyut insan emeği niceliğiyle metada somutlaşan soyut insan emeği niceliğinin eşitliğini gösterir. Aynı emek zamanında üretilmiş iki meta olarak karşı karşıya gelirler. Marx'a göre (2004a: 100) bu iki farklı biçimin, yani paranın emek zamanına bağlı olarak değerinin olmasının ve özgül bir meta olarak değişim sürecinde kendisi dışındaki diğer tüm metaların değerlerinin ölçüsü olma işlevinin birbirine karıştırılmasının, altın ile gümüşün değerlerinin sanal olup, değişim sürecinde belirlendiği fikrine ve bazı işlevleri yerine getirirken paranın yalnızca bir simge olduğu ve paranın yerine simgelerin kullanılmasının önerilmesi düşüncesinin doğmasına neden olmaktadır.

Metalar değişim ilişkileri içinde eşdeğer metanın ortaya çıkışı ile kendilerinden ayrı tuttıkları, aralarından dışladıkları meta ile karşı karşıya gelirler. Meta değerlerinin ifadesi olarak bu meta artık soyut emek zamanının varlık biçimi olarak diğer metaların karşısında bir genellik kazanır. Bu genelleşme ile birlikte meta sahipleri metalarının değerlerini genel toplumsal emek cinsinden ifade etmek için bu meta ile karşılıklı ilişkiye sokarlar. Bu durum toplumsal olarak kabul edilmiş bir biçimde gerçekleştirilmediği sürece mümkün değildir. Bu andan itibaren metalar arasındaki değişim değeri ilişkisi değişim sürecinde özel bir meta ile genel bir ilişki biçimi gibi görünür. Ayrıca değişim değerinin ifadesi olan bu özel metanın diğer metalarla ilişkisi de bu metanın doğası gereği sahip olduğu bir özelliğiymiş gibi görünür. Metanın maddi biçimi, evrensel eşdeğer biçimini alır. Değişim sürecindeki metaların bu değişim değerlerini ifade eden özel meta, paradır. Para, metaların değişim sürecinde ortaya koydukları değişim değerlerinin somut ifadesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla her ne kadar metalar değişim ilişkileri içerisinde birbirleriyle kullanım değerleri, somut, fiziksel biçimleriyle karşılaşırsalar da, birbirleriyle değişim değerlerini ortaya çıkarmaları için kendilerinden ayrı üçüncü bir metaya ihtiyaç duymaktadırlar. Metalar aynı zamanda paraya içerdikleri bu toplumsal ortalama emek zamanlarının itibari olarak ifadesi için ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle her ne kadar emek zamanlarının itibari olarak ifadesi olsa

da “para bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse” (Marx, 2005: 68-69). Eşdeğer görevini gören para burada soyut insan emeğinin somutlaşmış biçimidir. Yine özgül bir yararlılığı ifade etmesi nedeniyle somut emektir. Bu somut emek biçimi hem soyut insan emeğinin ifade edilmiş biçimi hem de kişilerin bireysel emeklerinin toplumsal biçimini oluşturmaktadır.

Bu noktada Marx (2004a: 68-69) paranın ne’liği üzerine ekonomi politiğe eleştirisini şu şekilde yöneltir:

[Metain] eşdeğer biçiminin bu karışık niteliği, bu biçim tamamen gelişip para biçiminde onların karşısına çıkana kadar, burjuva ekonomi politikçilerin dikkatlerinden kaçıyor. Bundan sonra da, altın ve gümüşün gizemli niteliğini, bunların yerine daha az gözkaştıran metaları koyarak ve, şu ya da bu zamanda eşdeğer rolü oynamış her türlü metayı tam bir gönül rahatlığıyla sayıp dökerek açıklamaya çalışıyorlar. 20 yarda keten bezi = 1 ceket gibi çok basit bir değer ifadesinin, eşdeğer bilmecesinin çözümünü zaten içinde taşıdığını bunlar akıllarının ucuna bile getirmiyorlar.

Marx’ın burjuva ekonomi politikçileri dediği klasik iktisadın tüm temsilcileri böylece değer kavramına dair yaklaşımlarındaki farklılık ya da hata nedeniyle parayı ve paranın nasıl diğer metalar gibi bir meta olup da, yine diğer metalarla girdiği ilişki içerisinde bir eşdeğer işlevine diğer metalar nedeniyle kavuşarak para biçiminde ortaya çıktığını açıklayamamaktadırlar. Klasik iktisat midye kabuklarından sığırlara, kölelerden buğdaya kadar pek çok metaa para işlevini yüklemeye çalışır. Toplumların özgün gelişim süreçlerine bağlı olarak değişim nesnesi biçiminde kullandıkları tüm bu şeyleri özgün ortak bir değer ölçüsü olarak açıklamaya çalışmaktadır. En genelleşmiş haliyle sikkeyle karşılaştıklarında ise parayı bulmuş olmanın sevinciyle bağırırlar; Evreka! Oysaki para bulunmaz, sikke icat edilir. Bu anlamıyla tarihsel olarak sürekli Lidyalılara atfedilen keşif gerçekte yine bu burjuva iktisat teorisinin parayı algılayışındaki yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. Lidyalıların buldukları para değil sikkedir. Para bir ilişki biçimi olarak en ilkel değişimde dahi yani değer basit biçiminde dahi, düşünsel olarak o değişim ilişkisini belirlemektedir. Bunun bir metada ya da değerli madenlerde somutlanmış olması, toplumun bu para olma işlevini belirli bir meta diğer metaların arasından dışlayarak bu metaa yüklemesi, değişim ilişkilerinde değer ölçüsü olarak bir meta ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Metaların değişimleri

sırasında para somut olarak bulunmasa dahi, bu durum paranın olmadığı anlamına gelmemektedir. Ne zaman ki, yüce hükümdar değerli maden olarak altın ya da gümüşün üzerine kendi devleti adına damgasını vurur, o zaman sikke ortaya çıkar. Ancak para değişim ilişkilerinin ortaya çıktığı çok önceki çağlardan bu yana zaten değişim ilişkisinin o en basit eşitliğinin içerisinde mevcuttur.

1.5.3. Paranın İşlevleri

Metaların nispi değerlerini değer biçiminde eşitleyebilecek ve değerlerinin büyüklüğünü karşılaştırabilecekleri bir metan ortaya çıkmasıyla değişim sürecinde ihtiyacı duyulan evrensel eşdeğer yani para ortaya çıkar. Toplumsal süreçle evrensel eşdeğer haline gelerek diğer metalar tarafından dışlanan bu meta artık para olur. Metalar değer olarak gerçekleştirdikleri içlerinde somutlaşan insan emeğinin ölçüsü yani değerlerin ortak ölçüsü olarak özel bir metaa ihtiyaç duyarlar. Maddi varlıkları nedeniyle bu para olma işlevini en iyi değerli madenler üstlenmektedir. Bu nedenle altın ve gümüşün doğası gereği para olmadığını ancak paranın doğası gereği altın ve gümüş olduğunun yinelenmesi faydalıdır. Değişim ilişkileri içerisinde diğer metalar tarafından toplumsal olarak dışlanan bu özgün metan yine değişim sürecinde üstlendiği işlevler artık açıklanabilir.

1.5.3.1. Değerin Ölçüsü-Fiyatların Ölçütü Olarak Para

Maddi biçimi toplumsal olarak bir nitelik kazanan meta artık para metadır ya da değişim sürecinde para olarak işlev yapmaktadır. Bu halde örneğin ayakkabı gibi bir metanın nispi değerinin para ile ifadesi ki bu para aynı zamanda belirli bir nicelikte altındır, o metanın fiyat biçimini alır. Metaların değişim değerlerinin altın gibi özgül bir metaa bağlanarak ifade edilmesi aynı zamanda bu metaların fiyatlarını ifade eder. Fiyat, metanın değerinin para adıdır.

değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olarak paranın birbirinden tamamen farklı iki işlevi vardır. Para, insan emeğinin cisimleşmesinin toplumsal olarak kabul edilmesi yönünden ele alınırsa değer ölçüsüdür, belirlenmiş bir madeni ağırlık olması yönünden fiyatın ölçütüdür (Marx, 2004a: 106).

Metaların içerdikleri emek zamanlarının ölçülmesinde para değer ölçüsü işlevini üstlenmektedir. Değerlerin ölçüsü olarak para, belirli bir metanın karşısına o meta ile aynı emek zamanını içeren altın niceliği biçiminde çıkmaktadır. Böylece;

x kadar A metayı = y kadar para meta

ya da

1 ton demir = 2 ons altın

biçimiyle metaların içerdikleri emek zamanlarının altın karşılıkları ifade edilmiş olmaktadır. Burada paranın değer ölçüsü ve fiyatların ölçütü olma işlevi ortaya çıkar. Emek zamanının maddileşmiş biçimi olarak altın değerlerin ölçüsüdür. Altın ya da para metanın belirli bir miktarı olarak fiyatların ölçütüdür. Değişim değeri olarak 2 ons altın burada 1 ton demirin barındırdığıyla aynı miktarda emek zamanını içermektedir. Bu nedenle değer ölçüsü olarak altın bu ilişkide değer olarak kabul edilen şeyin miktarını yani 1 ton demirin içerisinde barındırdığı toplumsal ortalama emek zamanı miktarını ölçmektedir. Öte yandan fiyatların ölçütü olarak belirli miktardaki bir altın niceliğinin ifadesi olarak görev yapar. Fiyatların ölçütü olarak belirli bir nicelikte altının değerinin değil, ancak belirli bir miktar altın niceliğinin ölçüsüdür. Dolayısıyla fiyat kavramı belirli altın miktarları arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Metaların para biçimleri ya da fiyatları, bu metaların değişim değerlerinin dolaşım süreci içerisinde başkalaşmış biçimleridir (Marx, 2005: 89).

Metaların para biçimleri ya da fiyatları, metaların maddi varlıklarından oldukça farklı bir biçimdedir. Para ya da fiyat metaların değer biçimlerinin düşünsel ya da zihinsel biçimleridir. Metaların değer olarak altın ile eşitlenmesi yalnızca meta sahiplerinin zihinlerinde bir ilişki biçiminde gerçekleşir. Nasıl ki değer, metanın görünmez bir özü ise iki eşdeğer arasında kurulan bu eşitler ilişkisinde de değer ölçüsünün somut olarak var olması gerekmez. Para burada yalnızca metaların toplumsal olarak değişime sunulmadan önce sahiplerinin düşüncelerini dillendirmesini sağlar. O, değer para adı olarak fiyatları ortaya çıkarır ve metalar değişimde bu fiyatlarla dolaşırlar. Bu nedenle metanın fiyatı altın ölçütünün para adlarıyla ifade edilir. Bu ifade yalnızca düşünsel bir ilişki olduğundan değişim ilişkilerinde bu andan sonra para, düşünsel para olarak değer ölçüsü işlevini yerine getirir. Metanın değerini belirli bir fiyatla ya da parayla ifade eden her meta sahibi, metanın değerini belirlemek için para

dönüşmesinin zorunlu olmadığı farkındadır. O yalnızca parayı değer ölçüsü olarak kullanmakla, “düşünsel ya da sanal parayı” kullanmış olur. Fiyat ise paranın varlığına zorunlu bir biçimde bağlı olarak ortaya çıkar (Marx, 2004a: 104-105).

Belirli bir üretim alanında birden fazla değerli maden ile değer belirlendiğinde birden fazla fiyat biçimi ortaya çıkmaktadır. Örneğin aynı anda hem altın hem gümüş ve hem de bakırın bir toplumda değer belirlenmesinde kullanıldığı varsayıldığında, belirli bir metanın altın, gümüş ya da bakır biçimine bağlı olarak üç farklı fiyatı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla böyle bir durum fiyatın tespitini de imkânsız hale getirmekte ve madenler değer ölçütü olma işlevini yerine getirememektedir. En sonu madenlerin en değerlisi ile diğer madenler arasında bir değer ilişkisi kurulur ve metanın gümüş ya da bakır cinsinden fiyatları ile altın cinsinden fiyatları arasındaki tutarsızlık ortadan kaldırılmış olur. Bu nedenle belirli bir toplumda tek bir değer ölçüsü olması gerekmektedir (Marx, 2004a: 105).

Değerli madenlerin fiyat ölçütü olma işlevinde kullanıldıkları çeşitli ağırlıklarının para adları ile toplumsal süreçte gerçek ağırlıkları arasında bir fark ortaya çıkmaya başlar. “gelişmesi eksik kalmış topluluklara yabancı paranın girmesi, servet arttıkça daha az değerli madenlerin yerini bir değer ölçüsü olarak daha değerli madenlerin alması ve krallar ile prenslerin yüzyıllar boyunca paranın ayarını bozmaları sonucu” (Marx, 2004a: 108) ortaya çıkan bu farklılıklar nedeniyle tarihsel olarak paranın fiyat ölçütlerine verilen adların, gerçek ağırlıklarıyla hiçbir ilişkisi kalmaz ve toplumsal olarak bu para ölçütü artık yasayla düzenlenir hale gelir. Metanın değerinin böylece düşünsel olarak ifade edilen fiyatları, sikkelerle ya da değer ölçütü olarak altının daha ufak birimleriyle ifade edilir.

1 ton demir = 2 ons altın yerine

1 ton demir = 3 sterlin 17 şilin 10,5 peni

Böylece para hesap parası haline gelir ve metaların değerleri artık fiyatlarla ifade edilmeye başlanır. Bu yeni fiyat biçiminde altın fiyatların ölçütü olarak metalar gibi itibari isimlerle ifade edildiğinden bu biçime altının darp fiyatı ya da para fiyatı denmektedir². Ve altının değerinin yine kendi maddesiyle yani altınla ölçüldüğü ve

² Aynı durumu Marx Kapital cilt I (s.109)'de “darp fiyatı”, Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı (s.98-99)'da “para fiyatı” biçiminde açıklamaktadır.

diğer metallerden farklı biçimde altının değerinin gerçekte devlet tarafından saptandığı düşüncesinin maddi temelini altının bu darp fiyatı biçimi oluşturmaktadır (Marx, 2004a: 109). Marx (2005: 99) fiyatının belirlenmesinde birbirine karıştırılan olgunun altının belirli ağırlıklarının itibari adlarının belirlenmesiyle bu belirli ağırlıkların değerlerinin hesaplanması olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla genel eşdeğer olarak işlev gören bir metanın değerinin belirlenmesi için yine kendisi ile karşı karşıya gelmesi gerekmektedir ki bu koşullardan 1 ons altın = 1 ons altın yani bir ons altın bir ons altın değerindedir biçimindeki anlamsız bir eşitlikten başka bir şey elde edilemez.

Oysa dolaşım alanına geliş anından itibaren meta sahibi açısından değer dile getirilmesinde, paranın somut olarak bulunması gerekmediği, sanal para ya da fiyatla metalarının değerini ifade edebileceği bilinmektedir. Ayrıca değer ölçüsü olarak altının tek bir gramına da ihtiyaç yoktur. Paranın altın karşılığı konusunda egemen iktisadın anlamadığı noktalardan biri de burasıdır. Paranın altın olması sürekli metalarla altın niceliklerinin dolaşımında karşı karşıya gelme zorunluluğunun bulunduğu algısına yol açmıştır. Metanın değerinin belirlenmesinde sürekli olarak belirli altın nicelikleri metaların karşısına konmaya çalışılmış ve bu durum ulusların yeniden üretim biçimlerine dahi etki etmiştir. Ancak para altındır. Dolaşımında ise hem altına ihtiyaç yoktur hem de paraya gereksinim vardır. Paranın değer ölçüsü ve fiyatların ölçütü olarak iki farklı işleve sahip olması tüm bu karmaşıklığı ortadan kaldırmaktadır. Bu durumu Marx (2005:97-98) şöyle açıklar:

Demek ki, bir metanın fiyatı, ya da bu metanın düşüncel olarak dönüşeceği altın miktarı, şimdi altın ölçütünün para adlarıyla ifade edilmektedir. Böylece, İngiltere’de, buğdayın quarter’ı, 1 ons altına eşittir deneceğine, 3 sterlin 17 şilin 101/2 peniye eşittir denir. Böylelikle, aynı para adları, bütün fiyatların ifade edilmesi için elverişlidir. Metaların kendi değişim-değerlerine verdikleri özel biçim, başkalaşıma uğramış ve para olarak adlar halini almıştır. Ve metalar, bu adlarla, kendi değerlerinin ne olduğunu birbirlerine söylerler. Para ise, itibari para olmaktadır.

Zihinsel olarak, kağıt üzerinde, konuşmada itibari para biçimine dönüşen metanın, her kez üretilen herhangi bir tür zenginlik değişim-değeri açısından saptanmıştır. Bu dönüşüm için altının maddesi gereklidir, ama yalnızca mecazi olarak. 1000 balya pamuğun değerini, belirli sayıda altın onslarıyla ölçmek için ve

bu onslar sayısını da onsun itibari adlarıyla, sterlini lira olarak, şilini peni olarak ifade edebilmek için, gerçek altının, tek bir atomuna bile gerek yoktur.

Burada anlaşılması gereken temel olgu para olarak altının yeniden üretim koşullarının gerçekte bu değişim aracının ya da genel eşdeğerin değerini belirlediğidir. Dünyanın herhangi bir yerinde tek bir gram altının üretiliyor olması, bir meta olarak altının belirli bir emek zamanına sahip olduğu anlamına gelmektedir ve böylece altın itibari para olarak değerlerin ölçüsü olma işlevini yerine getirmeyi sürdürebilecektir. Metalarda somutlaşan emek zamanı ile altının belirli bir niceliğinde kristalize olan emek zamanları böylece değerlerin basit biçiminde olduğu gibi karşı karşıya gelecek ve altın para olarak değer ölçüsü olarak işlevini yerine getirecektir. Fiyatların ölçütü olarak altın nicelikleri de böylece değerlerin para adı biçiminde metaların fiyatlarını belirleyeceklerdir. Meta ile karşı karşıya geldiğinde altının belirli bir niceliğiyle metanın belirli bir niceliğinin değiştiği düşüncesi bu durumu kavramaktan doğası gereği aciz kalacaktır. Oysaki 1 kilo buğday = 1 ons altın denkliğinde değişimin esas belirleyicisi daha önce de belirtildiği üzere her iki metada da ortak olan üçüncü bir şey olarak soyut insan emeği harcanması ve emek zamanı biçiminde bu metalarda bunun somutlaşmasıdır. Değişim eşit emek zamanında üretilmiş meta kitleleri arasında gerçekleşmektedir. Yoksa değişimde karşı karşıya gelen rastlantısal meta niceliklerinin belirli oranları bu değişim ilişkisini neden olmaz.

1.5.3.2. Dolaşım Aracı Olarak Para

Paranın değerlerin ölçüsü ve fiyatları ölçütü olmasının ardından artık dolaşım ilişkilerinde meta başkalaşımı süreçlerinde üstlendiği işlev açıklanabilir. Metaların değerlerini ölçen ve bunların fiyat ifadelerini dile getiren para, metaların başkalaşımında yani bir metanın kullanım değeri ifade etmediği ellerden kullanım değeri ifade ettiği ellere geçişinde dolaşım aracı olma işleviyle rol almaktadır. Dolaşım sürecinde para tüm metaların karşısına değişim değerleri olarak çıkar. Ya da diğer yandan tüm metalar paranın karşısında onun değişim değerleridir. Metanın iki karşıt niteliği burada ortaya çıkmaktadır. Metaların kullanım değerleri, paranın kullanım değerinin karşısına çıkar ve para nispi değerlerin ifadesi olarak, düşünsel olarak metaların karşısına çıkmaktadır.

Değişim birbirini tamamlayan iki sürecin birliği olarak metaların başkalaşımıyla tamamlanır. Birbirine karşıt satış ve satın alma işlemleriyle metalar ile önce paraya, daha sonra da para metalara dönüşmektedir.

20 yarda keten bezi = 2 Sterlin

2 sterlin = 1 aile incili

Keten bezinin para ile değişimi aynı zamanda metanın paraya dönüşümüdür. Metaa içre değer bu yolla paranın benliğine geçmektedir. Altın, metanın dönüşmüş biçimi olarak burada metanın ilk başkalaşımının bir sonucudur. Dolaşımın nedeni değildir. Aynı zamanda satış anlamına gelen bu başkalaşımın ilk evresi metanın para ile değişilmesidir (M-P). Metanın kullanım değeri ifade etmediği ellerden çıkarak toplumsal olarak gerçekleşmesi aynı zamanda onun *salto mortale*³'sidir. Satışıyla birlikte metalar dolaşım alanından çıkarak tüketim alanına geçerler ve tüketilmeleri ile birlikte yok olurlar. Metanın satış ile birlikte dolaşım sürecinde gerçekleştiği fiyatı onun değerinin para adıdır.

Eğer pazarda dolaşım sürecinde üretildiği fiyattan tüm keten bezleri gerçekleşme olanağı bulamazlarsa bu toplumsal olarak üretim sürecinde emeğin bir kısmının ihtiyaç duyulandan fazla miktarda keten bezi üretimine harcadığının ifadesidir (Marx, 2004a: 115). Bu koşullar altında toplumun emeğinin belirli bir kısmı yararsız emek halini alır ve üretilen metaların belirli bir kısmı da gerçekleşmez.

Diğer yandan artık keten bezi üreticisi metanın para ile değiştirerek ihtiyacı olan kullanım değerlerine ulaşabilmek için kendi kullanım değeri diğer tüm metaların değişim değerlerini ifade etmek olan parayı elde etmiştir. Meta başkalaşımının ikinci evresi bu sefer paranın meta ile değişimi yani satın alma olarak gerçekleşir (P-M).

Dolayısıyla bir bütün olarak metaların başkalaşımı birbirini tamamlayan ve aynı zamanda birbirine karşıt iki sürecin birlikteliğinden satış ve satın almanın birlikteliğinden oluşmaktadır (M-P-M). Böylece belirli bir metanın başkalaşımının son evresi aynı zamanda başka bir metanın başkalaşımının ilk evresi anlamına gelmektedir. Meta başkalaşım sürecinde her bir satış (P-M), aynı zamanda bir satın alma (M-P) anlamına geldiği gibi her bir satın alma (M-P) da başka bir satış (P-M) anlamına

³ Ölüm perendesi

gelmektedir. Dolaşım süreci sırasında meta sahiplerinin niteliği, metaların hareketlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Keten bezi üreticisi metanın ilk başkalaşımı sırasında satıcı iken, İncil ihtiyacı olarak bir para sahibi olarak alıcı konumuna geçmektedir. Belirli bir meta dolaşım sürecinde kendi başkalaşım sürecine başlarken aynı zamanda bir başka metanın başkalaşımını sonlandırır. Bu nedenle satın alma için satış anlamına gelen metanın bu başkalaşımını bir dizi başkalaşımın bir aradallığıyla gerçekleştirmektedir. Birbiriyle iç içe geçen bu meta başkalaşım devrelerinin bütünü, metaların dolaşımını oluşturur (Marx, 2004a: 119).

M - P - M

Keten bezi – para – İncil

Son evre

M - P - M

İncil - para – konyak

İlk evre

Metaların bu iç içe geçmiş başkalaşımalarında, her ne kadar metaların değişimleri karşılıklı olarak denk gelebilseler de, her biri kendi metasını satabildiği için bir diğeri metanın gerçekleştirebilmektedir. Keten bezi satıcısı metasını gerçekleştirebildiği için, İncil satıcısı kendi metasını gerçekleştirebilir. Yine konyak üreticisinin metanın gerçekleştirebilmesinin koşulu İncil satıcısının metalarını satmasıdır. Dolayısıyla dolaşım alanı trampa biçimindeki karşılıklı kullanım değerleri değişiminin tüm sınırlarını meta başkalaşımını alış ve satış biçimindeki anti tezlerine parçalayarak metaların toplumsal deviniminin genelleşmesidir. Ve para dolaşım sürecinden tüketim sürecine geçen metaların yerini alır. Dolaşım alanında gerçekleşen metalar tüketimleri ile birlikte yok olurlar ve dolaşımında bıraktıkları boşluklara para dolar. Keten bezinin yerini para alır. Ardından incilin dolaşım alanından dışarı düşmesiyle birlikte para tekrardan dolaşımdaki yerini alır ve böylece sürgit devam eden meta başkalaşımını dolaşım alanında paranın sürekli devinmesine neden olur (Marx, 2004a:120).

Meta başkalaşımını sürecinde değişim ilişkisiyle birlikte metaların gerçekleşmeleri belirli aralıklarla olmaya başlar. Bir metanın satılması ile başka bir metanın satın alınması arasında zaman boşlukları ortaya çıkar. Ne pazarda bir satıcının bulunması ne de bir

alıcının elinde parasıyla pazara gelmesi metaların koşulsuz şartsız gerçekleşmesini sağlamamaktadır. Trampadaki dolaysız özdeşlik değişim ilişkilerinin alış ve satış biçiminde parçalanmasıyla ortadan kalkar. Marx'ın (2004a: 121) belirttiği üzere, “eğer bir metanın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki evresi arasındaki zaman aralığı pek büyük ise ve satış ile satınalma arasındaki zaman aralığı çok belirgin hale gelmişse, aralarındaki iç bağ, yani bunların iç birliği, kendisini bir bunalım yaratarak ortaya koyar.” Ayrıca böyle bir dönemde metaa içre tüm çelişkiler; kullanım değeri ve değer, soyut insan emeği ve somut emek, şeylerin kişileştirilmesi ve nesnelere kişileri temsil eder hale gelmesi, kendilerini açığa vururlar ve bir krizin yalnızca olasılığını işaret ederler. Krizin ortaya çıkması pek çok alması koşuluyla işlemesine bağlıdır. Meta başkalaşım süreçlerinde ortaya çıkabilecek bu aksaklıklara aynı zamanda para krizi biçiminde ortaya çıkabilecek, üçüncü bölümde incelenecek olan, kriz biçiminin de bir dizi başka etkenle birlikte maddi temelini oluşturmaktadır.

Dolaşımda metaların başkalaşım süreçlerinin sürekli olarak yinelenmesi onları bir elden diğerine doğru taşır. Metaların bu hareketlerine bağlı olarak para da dolaşım sürecinde devinmeye başlar. Dolaşım aracı olarak para bu devinimiyle metaların fiyatlarını gerçekleştirir. Böylece para satın alma aracı olarak da işlev görmüş olmaktadır. M-P-M süreci içerisinde para gerçekte metaları dolaşım sürecinden çekerek onları tüketim süreçlerine dâhil etmektedir. Bu yolla para dolaşımda metaların yerini alır. Dolaşım aracı olarak paranın devinimi her ne kadar tersi oluyormuş gibi görünse de aslında metaların hareketidir (Marx, 2004a: 123). Dolaşım alanına dahil olan her meta geçirdiği başkalaşım ile birlikte yerini başka metalara bırakmaktadır. Metaların başkalaşım sürecinde dolaşımdaki boşluklara dolması sebebiyle para hep dolaşımda yer alır ve dolaşım aracı olarak meta başkalaşımının ifadesi biçiminde hareket eder.

Dolaşım aracı olarak para ile ilgili diğer bir konu dolaşım alanının ne kadar bir para kitlesine ihtiyaç duyduğudur. Dolayısıyla dolaşımda bulunacak para kitlesinin yani bir başka deyişle emisyonun nasıl belirleneceği sorundur. Marx'a (2004a: 124) göre gerekli dolaşım aracı miktarının dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı ile önceden belirlenmektedir. Para, dolaşımdaki metaların fiyatlarıyla önceden düşsel olarak belirlenmiş olan altın niceliğini ya da toplamını temsil etmektedir. Dolaşımdaki bu fiyatlar toplamı metaların değerlerinin sabit kalmalarına rağmen paranın yani altının değerindeki değişikliklerle ters orantılı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle örneğin

altının değerinde bir artış sonucu artık bir gram altın elde etmek için eskisine göre daha fazla emek harcaman gerekecektir. Altın madenlerindeki verimsizlik ya da altın üretim koşullarındaki bir gerilemeye bağlı olarak böyle bir durumla karşılaşılabilir. Eğer meta değerleri, altının değerindeki bir artışa rağmen aynı kalırsa, yani metanın üretim koşullarında bir değişiklik olmazsa, dolaşımdaki meta fiyatları düşecektir. Çünkü daha önce 10 emek zamana çıkarılan bir gram altın artık 20 emek zamanda çıkarılmakta ve üretim koşullarında bir değişiklik olmaması nedeniyle önceden de şimdi de 10 emek zamana üretilen bir meta ile değişilmektedir. Dolayısıyla artık aynı meta bir gram altın ile değil yarım gram altın ile eşdeğer biçimindedir. Bu nedenle dolaşım alanının ihtiyaç duyduğu dolaşım aracı kitlesi azalacaktır.

$$A \text{ meta}_1 = x \text{ gram altın (para-meta)} \implies \text{Dolaşım aracı miktarı 10 birim}$$

$$(10 \text{ emek zamanı}) \quad (10 \text{ emek zamanı})$$

1. Durum: Altının değerinde bir artış olması

$$A \text{ meta}_1 = x/2 \text{ gram altın (para-meta)} \implies \text{Dolaşım aracı miktarı 5 birim}$$

$$(10 \text{ emek zamanı}) \quad (20 \text{ emek zamanı})$$

Yine altının değerinde bir azalma artık bir gram altın elde etmek için eskisine göre daha az toplumsal olarak gerekli emek-zamanı harcanmasını gerektirecektir. Altın daha kolay koşullarda elde edilebilmesi ya da altın üretimindeki bir ilerlemeye bağlı olarak böyle bir durumla karşılaşılabilir. Eğer bir önceki durumdaki gibi meta değerleri, altının değerindeki bir artışa rağmen aynı kalırsa, yani metanın üretim koşullarında bir değişiklik olmazsa, dolaşımdaki meta fiyatları artacaktır. Çünkü daha önce 10 emek zamana çıkarılan bir gram altın artık 5 emek zamanda çıkarılmakta ve üretim koşullarında bir değişiklik olmaması nedeniyle önceden de şimdi de 10 emek zamana üretilen bir meta ile değişilmektedir. Dolayısıyla artık aynı meta bir gram altın ile değil iki gram altın ile eşdeğer biçimindedir. Bu nedenle dolaşım alanının ihtiyaç duyduğu dolaşım aracı kitlesi artacaktır. Özetle altının değerinde bir azalma meta fiyatlarının değişmediği koşullarda metaların fiyatlarında bir artışa yol açacak bu da ihtiyaç duyulan dolaşım aracı kitlesinde bir artışa neden olacaktır.

$$A \text{ meta}_1 = x \text{ gram altın (para-meta)} \implies \text{Dolaşım aracı miktarı 10 birim}$$

$$(10 \text{ emek zamanı}) \quad (10 \text{ emek zamanı})$$

2. Durum: Altının değerinde bir azalma olması

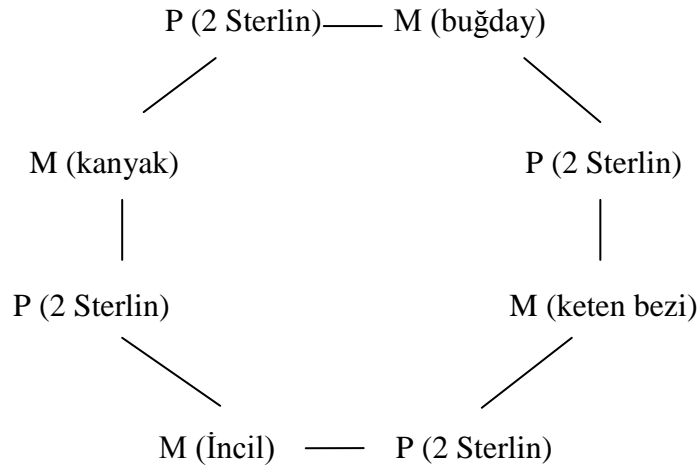
A metaı = 2 gram altın (para-meta) \implies Dolaşım aracı miktarı 20 birim
(10 emek zamanı) (5 emek zamanı)

Dolayısıyla dolaşım aracı miktarındaki değişikliklere bizzat paranın kendisi neden olmaktadır. Ancak bu paranın dolaşım aracı olmasından değil değerlerin ölçüsü olma işlevinden kaynaklanmaktadır (Marx, 2004a: 125). Dolaşım aracı miktarının belirlenmesinde paranın bu değer ölçüsü olma işlevinin yanında dolaşım hızının da etkisi vardır. Dolaşım aracı kitlesinin devinim hızı değişim ilişkilerinde gerçekleştirilen değer miktarının belirlenmesinde doğru, ihtiyaç duyulacak dolaşım aracı kitlesiyle ters orantılıdır. Dolaşım hızını paranın belirli bir zamanda yaptığı hareketlerin sayısını ifade etmektedir. Bu nedenle “dolaşım aracı miktarı, meta fiyatları toplamının aynı ad altındaki paranın yaptığı hareket sayısıyla bölünmesinden çıkacak sonuca eşittir. Bu yasa, genel geçerliğe sahiptir” (Marx, 2004a: 127). Paranın devinim hızının etkisini şöyle ifade edebiliriz.

1 kile buğday	(2 sterlin)	} toplam fiyat = 8 Sterlin \implies 8 Sterlinlik para
20 yarda keten bezi	(2 sterlin)	
1 incil	(2 sterlin)	
4 galon kanyak	(2 sterlin)	

Değişimin ayrı ayrı gerçekleştirildiği yukarıdaki gibi bir ilişkide dolaşım alanının 8 sterlinlik toplam meta kitlesini gerçekleştirebilmek için yine 8 sterlinlik bir dolaşım aracı miktarına ihtiyacı vardır. Ancak meta başkalaşım süreçlerinin birbiriyle iç içe geçmiş bir ilişkiler bütünü olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki meta şimdi artık aşağıdaki gibi bir ilişki içerisinde gerçekleşmektedirler.

Şekil 2: Para – Meta – Para Döngüsü



Meta başkalaşımının böylece birbirini izlediği genelleşmiş bir süreçte paranın devinme hızının dolaşım aracı miktarının belirlenmesindeki etkisi daha net görülmektedir. 2 sterlin dolaşım sürecinde dört kez devindiğinde artık ihtiyaç duyulan dolaşım aracı miktarı eskisi gibi 8 sterlin değil yalnızca 2 sterlidir. Dolaşım aracı olarak paranın devinim hızındaki artış böylece 8 sterlinlik toplam fiyata sahip meta kitlesinin gerçekleştirilmesi için gerekli dolaşım aracı miktarını azaltmaktadır. Dolayısıyla devinim hızının yavaşladığı ve ikiye düştüğü varsayıldığında dolaşımında bulunan metaların gerçekleşmesi için ek 2 sterlinlik bir dolaşım aracı kitlesine ihtiyaç duyulacağı açıktır.

Bu haliyle dolaşım alanındaki gerçekleşecek toplam fiyatlar ile dolaşım aracı kitlesi arasındaki bağıntı birincisi; meta fiyatlarında bir değişme olmaksızın, dolaşım aracı miktarı, dolaşımındaki meta kitlesinde bir artışa ve dolaşım aracının devinme hızındaki bir azalmaya bağlı olarak yükselebilir. Yine dolaşımındaki meta kitlesinde bir azalışa ve dolaşım aracının devinme hızındaki bir artışa bağlı olarak düşebilir. İkincisi; meta fiyatlarındaki bir yükselmeye birlikte dolaşım aracı miktarı, dolaşımındaki meta kitlesinin fiyatlardaki artış oranında azalması ya da paranın devinme hızının fiyatlardaki yükselişle orantılı olarak artmasıyla, değişmeden kalabilir. Ayrıca meta sayısının daha çabuk azalması/artması ya da fiyatlardaki yükselişten daha hızlı artan/azalan devinme hızına bağlı olarak dolaşımında ihtiyaç duyulan para miktarı azalabilir/artabilir (Marx, 2004a: 129). Dolayısıyla metaların toplam değerleri ile metaların başkalaşımının ortalama hızı belli ise dolaşım aracı olarak ihtiyaç duyulan altın (değerli maden)

miktarı, altının değerine bağlıdır. Bunun aksine dolaşımda bulunan metaların fiyatlarının dolaşım aracı miktarıyla belirlendiği ve bu dolaşım aracı miktarının da ülkedeki değerli madenlerin miktarına bağlı olduğu görüşü doğru değildir (Marx, 2004a: 130). Çünkü meta fiyatlarının böylece değerli maden miktarına bağlı olarak belirlendiğinin ileri sürülmesi aynı zamanda dolaşımdaki metaların ve dolaşım aracı olarak altının başlangıçta herhangi bir değere sahip olmadığını ancak ve ancak dolaşımda karşı karşıya gelen nicelikleriyle değerlerinin ve fiyatlarının belirlendiğini ifade etmektedir.

Paranın dolaşım aracı görevi aynı zamanda değerli madenlerin sikke biçimine getirilerek meta başkalaşımında para olarak kullanılmasına neden olmuştur. Sikkeler, dolaşım aracı olarak işlev gören altın kitlesinin özgün bir biçimidir. Meta başkalaşımında dolaşım alanına dair engellerin aşılması için altın itibari paranın ölçütlerine uygun biçimlerde sikkeler haline getirilir. Sikkeler paranın itibari adlarını ifade eden altının belirli ağırlık kesirlerinden oluşmaktadır (Marx, 2005: 137).

1.5.3.3. Para Yığma (iddihar)

Dolaşım ile birlikte meta üretimi başka metalarla değişilmek yerine para ile değişilmek üzere gerçekleştirilmeye başlar. Biçimdeki bu değişiklik amaç halini alır. Değişim değerini belli bir meta ile elde tutma olanağıyla birlikte altın hırsı da artar. Dolaşımdaki genişlemeyle birlikte her an kullanılacak mutlak toplumsal servet biçiminin gücü de artar. Böylece para ile birlikte güç özel kişilerin güçleri halini alır. Metanın bu fetişistik biçimi paranın nicel sınırlılığı ve nitel sınırsızlığı içerisinde istifçi, para yığıcısı için sürekli bir mahmuz olur. Bu durumuyla para yığıcısı işgal ettiği her toprağı sürekli yeni bir sınır olarak gören fatihi andırı.

Para yığmanın bu fetişistik biçimi dışında gerçek toplumsal rolü, değişimin duyduğu para ihtiyacının dengelenmesi ve düzenlenmesi için gerekli olan rezervleri oluşturmasıdır. Metaların dolaşımaları, fiyatları ve dolaşım hızlarındaki değişiklikler bağlı olarak dolaşım alanının ihtiyaç duyduğu para kitlesinin, dolaşımın emme gücünü sürekli doyum noktasında tutabilmesi için gerekli olan sikke miktarından fazla bir sikke bulunması dolayısıyla zorunludur. Dolaşımın böylece dengelenmesi yığılı biçimde bulunan para tarafından sağlanmaktadır. Dolaşım daraldığında sikkelerin bir kısmı

yeniden para yığıma biçiminde birikirken dolaşımın genişlediği dönemler yığılı para kitlesinden bu ihtiyaçların karşılandığı dönemler olarak gerçekleşirler (Marx, 2004a: 139).

1.5.3.4. Ödeme Aracı Olarak Para

Dolaşım aracı olarak paranın işlevleri geliştikçe metaların elden çıkarılmasını sağlayan koşullar bir zaman aralığı ile gerçekleşmekte ve fiyatların gerçekleşmesinden ayrı hale gelmektedirler. Aynı kişiler arasındaki alış veriş ilişkilerinin sürekli yenilenmesi satış koşullarının üretimin koşullarına göre biçimlenmesine neden olur (Marx, 2004a: 140). Metaın satışı ile karşılığında ödenmesi gereken eşdeğerin belirli bir zaman sonra satıcıya verilmesinin olanaklı hale gelmesiyle, alıcı bedelini ödemedi bir malı satın almakta ve satıcı var olan bir metaı satar böylece alıcının gelecekteki paranın temsilcisi olarak borçlu konuma gelir. Meta başkalaşımı ya da değer biçiminin gelişimi burada yeni bir yönüyle ortaya çıktığı için para da yeni bir işlev yüklenir ve ödeme aracı olur.

Satış ilişkisinin karşılıklı iki kutbunda yer alan iki eşdeğerin yani meta ile paranın, paranın ödeme aracı işlevini üstlenmesiyle aynı zamanda ve aynı yerde bulunma zorunluluğu da oratadan kalmaktadır. Para ödeme aracı işlevinde ilk önce satılan metaın fiyatının belirlenmesinde rol almakta, değer ölçüsü işlevini üstlenmekte daha sonra ikinci olarak düşünsel bir satın alma aracı işlevi görmektedir. Böylece satıcı karşılığında düşünsel para ile var olan alıcıyla meta mübadelesi ilişkisine girmektedir. Üçüncü olarak ödeme günü gelip çatığında para ödeme aracı olarak alıcıdan çıkar ve satıcının eline geçer. Bu haliyle para artık dolaşım sürecini gerçekleştiren bir araç olmaktan çıkarak; evrensel meta olarak dolaşıma girer ve süreci sonlandırır (Marx, 2004a: 141). Metaların değer biçimi olarak para artık, satış sürecinin sonucu ve amacı haline gelir. Bu ilişki bizzat dolaşım sürecinden toplumsal bir zorunluluk olarak ortaya çıkar ve paraya yüklenir.

Böylece toplumsal meta mübadelesi ilişkisi, alıcının metaları paraya çevirmeden önce parayı metalara dönüştürdüğü, yani metaların ikincil başkalaşımını birinci başkalaşımından önce gerçekleştirdiği ve satıcının da metaını dolaşıma girerek fiyatını

gerçekleştirdiği ancak bunun para üzerinde yalnızca yasak bir hak olarak gerçekleştiği bir biçime dönüşür (Marx, 2004a: 141).

Dolaşım alanında bir kaç satışı aynı anda gerçekleşmesiyle, bir merkezde toplanan ödemeler miktarındaki artış ne kadar büyük olursa karşılıklı alış satışlar nedeniyle gerçekleştirilmesi gereken borç bakiyesi de o kadar küçük olmaktadır. Bu durum aynı zamanda dolaşımdaki ödeme aracı olarak para kitlesini o derece azaltmaktadır.

Ödeme aracı mübadele sonucu ortaya çıkan toplam yükümlülükleri dengelediği sürece para bir hesap parası, değer ölçüsü olarak düşünsel işlevini yerine getirmektedir. Ancak meta mübadelesindeki bir kopuş ya da geçikme krizlere olanak verebilmektedir.

Kredi para işte bu parının ödeme aracı olarak işlevi üzerinden doğmaktadır. Satın alınmış metaller için düzenlenen borç belgeleri, bu borçların başkalarına devredilmesi amacıyla dolaşıma girer. Meta üretimi kendisini yeterince yaygınlaştırdığında ise para metallerin dolaşım alanının dışında yalnızca ödeme aracı olarak üzerinde geliştirilen bütün kredi ilişkilerinin ve sözleşmelerin evrensel muhatabı olarak evrensel eşdeğer olarak meta halini alır. Paranın ödeme aracı işlevinde gelişim aynı zamanda ödeme tarihi için para biriktirilmesi ya da zenginliğe sahip olmak amacıyla gerçekleştirilen para yığılmasını da ortadan kaldırır ve para rezervlerinin oluşumu bu işlevin gelişimiyle birlikte artar (Marx, 2004a: 144-146).

1.5.3.5. Evrensel Para

Para iç dolaşımdan çıkar çıkmaz, iç dolaşımda üstlendiği tüm işlevlerinden, fiyatların ölçütü, sikke, işaret ve değer simgesi gibi yerel biçimlerinden sıyrılır ve ilk biçimine külçe haline döner. Dünya pazarında metallerin değeri işte evrensel olarak kabul edilebilecek şekilde ifade edilir ve bu külçe biçiminde var olan evrensel para ile ifade edilmektedir. Paranın maddi biçimi aynı zamanda soyut insan emeğinin doğrudan toplumsal çisimleşmiş biçimi olan meta niteliğini ancak dünya pazarında kazanmaktadır (Marx, 2004a: 146-147).

Bu nedenle dünya pazarında her türlü servetin evrensel olarak kabul edilen somutlaşmış şekli gibi hizmet eder. Evrensel eşdeğer olarak paranın başlıca işlevi

karşılıklı uluslararası bakiyelerin denkleştirilmesidir. Öte yandan kambiyo kurlarındaki bitmez tükenmez harekete bağlı olarak ülkelerin dolaşım alanlarına bir ileri bir geri durmadan akar (Marx, 2004a: 148).

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN TARİHSEL KRİZİ

2.1. KRİZ KAVRAMI VE KRİZİN OLANAKLARI

Dünya’da kapitalist üretim tarzının özellikle sanayi devriminden sonra sergilediği büyük gelişme tüm toplumları etkilemiştir. Üretim biçimlerinin gelişimi, öz tüketim olgusunun giderek öneminin azalması ve insan yaşamındaki her şeyin giderek sermayenin konusu haline gelmesi hem toplumların hem de sistemin bütünü üzerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Tüm bu tarihsel süreçte kapitalist üretim tarzı birçok krizi beraberinde getirmiştir. Başlangıç tarihleri, nitelikleri, içsel ya da dışsallıkları üzerine genel bir uzlaşmanın sağlanamamasına rağmen sosyal bilimlerin temel tartışma konularından biri olan bu krizler günümüze yaklaştıkça gittikçe sıklaşan aralıklarla yaşanmaya devam etmektedir. Özellikle 2008 yılında patlak veren son küresel krizle beraber ise kriz olgusu iktisadın daha çok üzerinde durduğu alanlardan biri haline gelmiştir.

Çalışmanın bu bölümü kapitalist üretim biçiminin karşı karşıya kaldığı çeşitli kriz biçimlerini ve bunların farklı doktrinler tarafından nasıl sınıflandırılıp açıklandığının tanımlanmasını kapsamaktadır. Ayrıca kapitalist üretim ilişkilerinde krizin her an olanaklı olan bir olgu olarak sistemin yapısal temelinde nasıl var olduğu tartışılacaktır. Çünkü sistemin yeniden üretimi sürecinde çeşitli kriz biçimlerinin ortaya çıktığı ancak bu krizlerin görünümleri ile nedenlerinin farklı oldukları gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla böyle bir durumda krizin nedenleri ile olanakları arasındaki ayırım gerek olgunun açıklanmasında gerekse de yaşanan maddi sürecin tanımlanmasında önemli hale gelmektedir.

2.1.1. Olanak ve Neden

Olay ve olguları tarihsel bağlamından kopuk bir biçimde değerlendirildiğinde, sonuçlar ile nedenler, konjonktürel olan ile tarihsel olanın birbirinden ayrıştırılması bulanıklaşmaktadır. Kriz açıklamaları, sınıflandırmaları ve teorileriyle ilgili olarak olanak ve neden tartışması bu değişim dönemlerinin saptanması ve açıklanmasından son derece önemlidir. Kelime anlamlarından yola çıkıldığında olanak, yararlanılan uygun şart ya da durumu tanımlaması nedeniyle kriz tartışmasında krizi mümkün kılan, olmaksızın ortaya çıkmayacağı fakat var oluşunun da doğrudan bir kriz anlamına gelmediği şey ya da şeylerdir. Neden ise bir varlığı ya da olayı doğrudan etkileyen şey olarak kriz tartışmasında krizi yaratan, doğuran şeyi ifade etmektedir (Akarca ve diğ., 2010: 32).

Kriz belirli bir takım olanaklar bağlamında ortaya çıkan ve önümüzde duran koskoca bir sonuç olarak vardır. Kriz, önümüzde duran koskoca bir sonuç olarak vardır. Sonuca bakıldığında ancak bu sonucu ortaya çıkarabilecek olanaklar görülür. Çünkü her zaman yalnızca bu olanakların ortaya çıkışı sonucunda kriz meydana çıkmamaktadır. Oysa neden bu olanakların altında işleyen ve olanaklı durumda kriz halinin ortaya çıkmasına sebep olan esas etkidir. Bu tıpkı yere düşen bir elmanın yere düşme nedeninin ne olduğu sorusuna yer çekimi cevabının verilmesine benzer. Her ne kadar yer çekimi olmazsa elma yere düşmeyecek olsa da haftalardır dalda duran elmanın neden yere düşmediğine cevabı yer çekimi veremez. Oysa devasa kitleleriyle dünyanın elmaya uyguladığı yer çekimi elmanın yere düşmesinin olanaklarından biridir. Asıl cevap ise tohum sürecinden başlayarak olgunlaşıp yere düşen elmanın içerisinde (Akarca ve diğ., 2010: 32).

Bu nedenle kapitalist yeniden üretim ilişkilerinin krize girdiği dönemlerde esas olarak toplumsal meta sahipleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin açığa çıkışı en soyut anlamda bunalım olanağı olarak meta ilişkilerindeki kopuş ya da meta başkalaşımının kendisidir. Mübadele süreciyle birlikte bireysel olarak üretilen metaların toplumsal olarak gerekli emeğe denk düştüğü görülür ve böylece kendisi bir değere sahip meta bu değerini kendisine dışsal başka bir meta yani para ile ifade etmeye başlar. Kapitalist üretim ile birlikte para ilişkilerinin ortaya çıkışı tüm metaların değerlerini eşdeğer olarak para meta ile ifade etmeleri böylece

mücadele sürecinde alım ve satımın kopmasının olanaklarını yaratmış olmaktadır. Değişim için üretilen tüm metalar artık değişim ilişkisinde metalar ve para olarak aynı zamanda ve aynı mekanda olmak zorunda değillerdir. Bu zamansal ve mekansal ayrışma bunalım olanağının başlıcasıdır. Marx bu ayrışmayı (1999: 494) “Bunalımın genel olasılığı, sermayenin biçimsel başkalaşımıdır, zamanda ve mekanda alımın vesatımın ayrılmasıdır. Ama bu asla bunalımın nedeni değildir” biçiminde ifade etmektedir. Birinci bölümde incelenen paranın değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olması, bu nedenle dolaşım aracı işlevi ve genel eşdeğer işlevi metalar ile paranın birbirinden ayrılmasına ve böylece de bunalımın en soyut ifadesi olarak mücadele sürecinin yani meta alım ve satımının, üretimin ve tüketimin birbirinden ayrışmasının ve kopmasının zeminini oluşturur. Aynı zamanda bu durum farklı kriz görüngülerinin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2.1.2. Kriz Kavramının Tanımı

İnsanlık çok uzun dönemlerden bu yana yeniden üretimini sekteye uğratan süreçleri yaşamıştır. Toplumsal yeniden üretimdeki kesintiler kriz durumu olarak ifade edilmektedir. Zaman içerisinde kriz kelimesinin kazandığı etimolojik anlam da özel bir durumun ifadesi olarak kriz dönemlerinin, daha iyiye ya da kötüye doğru bir değişimi ifade etmesi nedeniyle bu dönemin saptanması, nedenlerinin analiz edilmesi bağlamında öncesi ve sonrası olan dönemler olarak ayrılması gereğini ortaya çıkarmaktadır (Kaymak, 2008:3). Hititlerde, Eski Mısır’da, Antik Roma’da insanlık, her ne kadar bir krizden bahsedilemese de, toplumun yeniden üretilmesini sağlayamaması nedeniyle büyük yıkımlarla karşı karşıya kalmıştır. İlkel toplumlarda insanın doğa ile olan çelişkisinde henüz egemenliğini tam olarak kuramaması nedeniyle, insanlar birtakım arızı etkenlerin yol açtığı kıtlıklar yaşamış ve toplumlar yeniden üretimlerindeki bu aksamaları depremler, seller, güneş yanıkları ya da fırtınalar gibi doğa olayları ile açıklamışlardır.

16.YY’ın ardından kapitalist üretim tarzının dünya genelinde egemen olmasıyla birlikte hem toplumların yapıları, nitelikleri hem de üretim tarzları değişmiştir. Çünkü kapitalist üretim tarzı ile birlikte artık kullanım değeri için öz tüketim amacıyla üretim yaparak tüketemediğini değiştirmek yerine toplumlar, değişim değeri için (uzak ticaret/dış

pazar/dünya pazarı) üretim yapmaya başlamışlardır. Kapitalist öncesi üretim tarzlarından kapitalist üretim tarzına geçişle birlikte işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı emek üretkenliğinde muazzam bir artış yaşanmış, toplumlar tüketemediğini değiştirmek yerine bizzatı için üretim yapar hale gelmiş ve toplumda muazzam bir meta fazlası ve çeşitliliği gözlemlenmeye başlanmıştır.

Üretimin kapitalist tarzda yapılmasıyla birlikte ülkelerin ekonomileri de aralıklarla tekrarlanan, giderek ortaya çıkışları sıklaşan ve her bir sonrakinin bir öncekinden daha şiddetli yaşandığı bir kriz olgusuyla karşı karşıya kalmışlardır. Kapitalist üretim tarzı ile birlikte artık insanlık doğayla olan çelişkisinde doğa üzerindeki egemenliği günden güne arttırır hale gelmiş ve üretim süreçleri üzerindeki rastlantısal olarak yaşanan doğal felaketlerin etkileri giderek azalmıştır. Doğaya karşı verilen mücadelenin kazanılmasına rağmen, ekonomik yaşamdaki aksaklıklar, yani toplumun kendini yeniden üretmesindeki tıkanıklıklar yaşanmaya devam etmiştir. Özellikle de sermayenin niteliği ölü emeğe – makineye – yöneldikten sonra artık kriz, bu özgün üretim tarzının yapısal nedenlerine bağlı olarak yaşanmaya başlanmıştır. Mevcut üretim biçimine içre bu krizler özellikle 19. YY'dan günümüze belirli periyotlarda ortaya çıkan ve dikkat çekici dönemsel paralellikler gösteren bir biçimde gerçekleşmektedir. Kapitalist üretim biçiminin üretimde kullandığı ölü emek-makinenin kendisinin yenilenmesi sürecinin sonucu ortaya çıkan ve genel olarak 7-10 yıllık çevrimler biçiminde gerçekleşen bu krizlere çevrimsel krizler denmektedir. Ancak çalışmanın esas konusu kapitalist üretim biçiminin genelleşmesinin ardından yaşanan ve sistemin topyekün bir yeniden yapılanmaya gittiği genel tarihsel krizlerdir.

Ortodoks iktisat teorisi içerisinde kriz; önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin makro iktisadi düzeyde devlet, mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarması anlamına gelmektedir (Aktan ve Şen, 2001: 1225-123). Kibritçioğlu'na (2001: 174-182) göre kriz; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya finans piyasalarındaki fiyat ve/veya miktarda kabul edilebilir bir değişim sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmaları ifade etmektedir. Bunun yanında ekonomik kriz; tüketici talebinde ve firmaların yatırımlarındaki büyük düşüş, yüksek oranlı işsizlik ve dolayısıyla yaşam standartlarının düşmesi biçiminde de tanımlanmaktadır (Eğilmez, 2008: 48). Dolayısıyla kriz öngörülemeyen ve beklenmedik koşullarda ortaya çıkan piyasa aksaklıkları ya da

dengelesizlikleri olarak ele alınmaktadır. İlk kriz kuramları, yaşandıkları dönemler nedeniyle de günümüzdeki adlandırmasıyla “reel krizleri” açıklamaya yönelik geliştirilmiştir. Kriz teorilerinin çeşitlenmesi, tüm dünyada yaşanan neoliberal dönüşüm ve 1980 finansallaşmasıyla birlikte meydana gelmiştir. Bu dönemin ardından artan sermaye hareketleri, 3. Dünyanın kapitalist pazara dâhil olması ve buralardaki bankacılık faaliyetlerinin gelişmesi, özellikle de para sermayenin üretim süreçlerindeki azalan kâr oranları nedeniyle yeniden üretim ile ilişkilenecek şekilde finansal alana yönelmesi; dolayısıyla düşen kâr oranları nedeniyle birikimin reel kesimden finansal alana kayması ile birlikte, krizlerin görüldükleri alanlar farklılaşmıştır. Buna bağlı olarak ana akım iktisatta kriz teorileri finansal krizler; borsa krizi, para (döviz) krizleri, bankacılık krizi, sistematik finansal kriz ve dış borç krizi olarak, krizin görünen niteliklerine göre sınıflandırılmıştır.

Reel piyasalar yanında sistemin gelişimiyle birlikte finansal kriz tanımlamaları ve modelleri de doktrine dahil olmaktadır. Finansal sisteme gelince en genel anlamda bireylerin ve firmaların fonlarını üretken yatırım olanaklarına dönüştüren kanal olarak ifade edilebilir. Bu piyasa yapısında fonların kesimler arasındaki iletiminde yaşanan aksamlar karşımıza finansal krizler olarak çıkar. Mishkin tarafından yapılmış finansal kriz tanımı üzerinde genel bir mutabakat sağlanmış tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Mishkin finansal krizi; ahlaki risk ve tersine seçim problemlerinin daha kötü duruma gelmesi nedeniyle finansal piyasaların, piyasalardaki fonların üretken yatırım kanallarına etkin olarak dönüştürülememesi olarak tanımlamaktadır (2001: 2).

Egemen iktisat teorisi dışındaki yaklaşımlar ve özellikle Marksist iktisadi doktrinde ise krizler; yüzlerce yıl önce başlamış olan sermayenin kolektifleşmesi sürecinin servetin toplumsallaşmasının koşullarını olgunlaştırmasını, bu olgunlaşmaya tekabül eden bir dönüşüm yaşanmaması durumunu ifade etmektedir. Başka bir ifade ile kapitalist üretim ilişkileri içerisinde, kapitalistler arasındaki, üretilen toplam toplumsal artı değerden pay alma savaşı nedeniyle, kapitalistlerin her birinin kendi üretim sürecindeki sermayesinin organik bileşimini arttırması sonucunda kâr hadlerinin düşmesi, toplumsal ölçekte yeniden üretimin başarılabilmesi ve sermaye birikiminin olanaksız hale gelmesi sonucunda sermayenin değersizleşmesi ile sonuçlanan ve bu anlamıyla kendi çözümünü de önüne koyan bir durumdur. Sorunun temelinde üretici güçlerde ortaya çıkan gelişmeler ile üretim/mülkiyet ilişkileri arasındaki çelişki yatar.

Tüm bu nitelikleri dolayısıyla krizler ve kriz anında yaşanan toplu iflas halleri ve değersizleşme süreci de bireysel bir durum olmaktan çok sınıfsal bir olgudur. Ve bir ek olarak bu sınıfsal niteliği sebebiyle de “devlet” kavramının ekonomi ve ekonomi politikaları üzerindeki yaptırım gücü sorgulanmalı ve toplumsal ve ekonomik hayata etkileri incelenmelidir.

2.1.3. Kriz ve Para İlişkisi ya da Krizin Olanakları

Değişim ilişkilerinde M-M (meta-meta) biçimiyle trampa edilen metaların arasına paranın girmesiyle birlikte bunalım olanaklarının ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü birbirinden ayrılamayan değiş etme ilişkisi paranın mübadele sürecine girmesiyle birlikte olanaklı hale gelmektedir. Kriz ile para ilişkisi tam da bu olanakların ortaya çıkması ve nedene dönüşmesi bağlamda işlev görmektedir. Para, genel eşdeğer olarak gerçekte metaların içerdikleri soyut emek zamanlarının toplumsal ölçüsü olarak mübadele sahnesine çıkar. Böylece trampaya dayalı mübadele ilişkisi önce M-P-M (meta-para-meta) daha sonra da P-M-P (para-meta-para) biçimini alır. Metalar toplumsal olarak gerekli olduklarını yani içerdikleri değer özü olarak emek zamanlarının gerekli emek zamanı olduğunu ispatlamak için bu toplumsallıklarını para karşısında test ederler. Aynı zamanda metaların kullanım değerleri olarak gerekli olan miktardan fazla bulunmamaları gereği ancak bunların tümünün dolaşım sürecinde paraya dönüşmeleri ile toplumsal olarak anlamlı bir biçim alır. Dolayısıyla metanın arzusu bitmek bilmez bir tutkuyla paraya dönüşmektir. Bu aynı zamanda meta üreticisinin sermayesini biriktirme ve daha fazla biriktirme arzusunun da temelini oluşturur.

Bu ilişkide para yalnızca basit bir dolaşım aracı olarak işlev görmemektedir. Ya da yalnızca metaların üreticilerine daha büyük miktarlarda sermaye olarak geri dönmeleri için attıkları ölüm taklasının⁴ belirli bir aşamasını oluşturmazlar. Para aynı zamanda değerlerin ölçüsü olarak metanın içerisinde somutlaşan bireysel üreticinin ya da daha doğru bir ifade ile bireysel emeğin niceliğini göstermektedir. Ürünlerin metaa dönüşümü ise toplumsal olarak bu metalarda somutlaşan emeğin gerekli olup olmadığını ifadesidir. Meta başkalaşımı sürecinde bireysel emeğin toplumsal yararlılık

⁴ Salto mortale: Ölüm parendesi

testini geçememesi halinde bu metalar büyük bir arzuyla başkalaşmak için can atıkları para biçimine dönüşemeyeceklerdir. Kapitalist üretim biçimi içerisinde metaa içre bu çelişki yani üretimin bireyselliği ve mübadelenin toplumsallığı, aynı zamanda alım ve satımın ayrışmasının olanağı anlamına gelmektedir. Değişim aracı olarak paranın bu işlevi meta ile paranın değişilemeyerek ayrı düşmeleri olasılığını ortaya koyar. Böylece kriz olanağı söz konusudur ancak bu her zaman alım ve satımın ayrışmasının krize neden olacağı anlamına gelmemektedir.

2.1.3.1. Dolaşım Aracı Olarak Para

Değerin toplumsal taşıyıcısı olarak para, kullanım değeri diğer tüm metaların değişim değerlerinin ölçüsü olması nedeniyle, tüm diğer metalarla mübadele edilebilme gücüne sahiptir. Bu anlamıyla dolaşımında toplumsal servetin sahip olduğu tüm kullanım değerine ulaşabilmektedir. Böylece kişiler ellerinde para tutmakta ya da toplumsal servetin temsilcisi olarak para yığmaktadırlar. Bu durum paranın dolaşım alanından kopuşu ve alım ve satımın ayrışması olanağını yaratmaktadır.

M-P-M biçiminde ifade edilen meta değişimi sürecinde yani takas ilişkisinin kırıldığı ilk anda mübadelenin her iki tarafı da hem alıcı hem de satıcı konumunda olduğu için alım ve satımın ayrışması söz konusu değildir. Ancak meta ilişkilerinin gelişimi ile birlikte zorunlu olarak para ortaya çıkmış ve mübadelede dolaşım aracı işlevini üstlenmiştir. Paranın değişim ilişkilerindeki varlığı, alım ve satım ilişkisinin ayrışmasını olanaklı kılar. Aynı zamanda paranın bu işlevi üretim ve dolaşım alanlarının niteliksel farkını görünür kılmaktadır. Paranın dolaşım aracı işlevini üstlendiği toplumsal koşulların olduğu bir ortamda, para, üretim ve dolaşım süreçlerini ya da alım ve satımı mekansal ve zamansal olarak ayrılmasının olanaklarını yaratıyor oluşuyla işlevi krizi her ne kadar olanaklı hale getirirse de, bu durum onun kriz nedeni olduğu anlamına gelmemektedir. Üstelik kriz tam da üretim ve dolaşım evreleri arasındaki bu bütünlüğü bozulması ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bu iki evrenin ayrışmasının olanağını meta ilişkileriyle açıklamak mümkün iken kapitalist yeniden üretim biçiminin üretim ve dolaşım evrelerinin ayrışarak krizin ortaya çıkışının açıklanmasında bu ayrışma bir neden değildir.

2.1.3.2. Ödeme Aracı Olarak Para ve Olanakların Neden Olarak Sunumu

Değişim aracı olarak kullanılan para, pazara getirilmiş eş değerdeki iki metanın değişimidir. Yani eşit niceliklerdeki toplumsal olarak gerekli soyut emek zamanının somutlaşmış biçimleri olarak meta ve paranın karşı karşıya geldiği durumlarda işlev görmektedir. Ancak gelişen meta ilişkileri ile birlikte dolaşım alanı da gelişmekte ve artık metalar ile paranın eş anlı karşılıklı bulunması zorunluluğu aşılmaktadır. Metalar pazarda mevcut iken para düşünsel olarak var olur ve değer ölçüsü görevini yerine getirerek ileri bir tarihte yani taahhüt edilen zamanda satın alma aracı olarak yahut fiyatın gerçekleştiricisi olarak işlevini yerine getirir.

Kredi ilişkilerinin de temelini oluşturan paranın bu ödeme aracı işlevi, metalar gerçekleştikten belirli bir süre sonra ödeme aracı olarak fiyatların gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu aynı zamanda meta ve paranın zamansal olarak ayrışmasına neden olur ve para, satın alanın taahhüdüne dayanılarak bir işlev üstlenir. Bu durumda nasıl ki paranın dolaşım aracı olarak işlevi toplumsal yeniden üretimde takas koşullarının geçerliliği altında mümkün olmayan alım ve satımın mekansal olarak ayrışmasını olanaklı hale getirdiyse, paranın ödeme aracı olarak işlevi de bu ayrışmanın fiili olarak gerçekleşmesini sağlamıştır. Böylece alıcı ile satıcı arasına alıcının belirli bir dönem sonra taahhüt ettiği ve satıcının da aralarındaki güven ilişkisine bağlı olarak kabul ettiği ödeme sözü girmektedir (Akarca ve diğ., 2010: 43).

Alım ve satım arasına giren bu vade gerçekte bir bunalımı ifade etmez. Aksine dolaşım alanında bu vadeli sözlerin ya da daha somut biçimi ile poliçeler, çekler ya da senetlerin geçerliliğinin artması ve vadesi gelen taahhütlerin sağlıklı bir biçimde sorunsuz olarak yerine getirilmesi ticaret alanında işlerin iyi gittiğinin göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Ancak meta mübadeleleri aracılığıyla ilişkiye geçen bireysel üreticiler arasındaki bağları son derece girift bir hale sokan bu ilişki, aynı zamanda zincirin herhangi bir yerindeki kopukluk nedeniyle topyekün bir iflasın olanağını da içerisinde barındıran bir durumdur. Açıktır ki bunalıma neden olan şey paranın ödeme aracı olarak kullanılıyor olması değildir. Ama meta ve para arasında yarattığı zamansal ve mekansal kopuş bu çelişkiyi içerisinde barındırmaktadır.

Özetle;

Basit para dolaşımı ve hatta ödeme aracı olarak paranın dolaşımı – ve her ikisi de kapitalist üretimden çok önce henüz ortada bunalımlar yokken vardı – her zaman olağelen bir şeydir ve gerçekte bunalıma gitmeksizin gerçekleşir. Demek ki yalnızca bu biçimler, kritik yönlerinin nasıl öne çıktığını ve içerdikleri potansiyel çelişkinin neden gerçek çelişki haline geldiğini açıklamaz (Marx, 1999: 492).

Bu nedenle krizi olanaklı kılan nedenler kriz nedenleri olarak değerlendirilmemelidir. Toplumsal yeniden üretim sürecinde bir kesinti ve üretim ile dolaşım alanlarının ayrı kişilerin işlevleri olarak ayrışması ortaya çıkan krizler kendilerini farklı biçimlerde gösterebilirler. Örneğin kimi zaman meta yığımları olarak kimi zaman da üretim süreciyle ilişkilenebilecek spekülasyon alanlarına yönelmiş para kitleleri olarak görülebilmektedir. Kriz olgusunun ortaya çıktığı anda ya da ilk bakışta değerlendirilmesi tüm yukarıda sayılan olanakların nedenler olarak açıklanmasıyla sonuçlanmaktadır. Böylece krizi ileride kriz biçimleri altında tartışılacak başlıklar olarak eksik tüketim krizleri, aşırı üretim krizleri, orantısızlık krizleri ya da anarşik üretim krizleri gibi tanımlanmasına neden olmaktadır. Oysa görünenin altında yatan neden asıl incelenmesi gereken olgudur. Bu olgu üçüncü başlıkta kâr oranlarının düşme eğilimi yasası altında tartışılacaktır. Kriz kavramına dair olanaklar ve nedenler tartışmasının ardından, kavramın tanımlanmasına geçilebilir.

2.2. KRİZİN TARTIŞILACAĞI ZEMİN: KÂR ORANLARININ DÜŞME EĞİLİMİ YASASI

Kapitalist üretim biçimi, toplumun kendisini yeniden üretme biçimlerinden zorunlu ve tarihsel bir aşama olarak gelinen en yüksek düzeyi ifade etmektedir. Toplumun hareketinin anlaşılmasında ve kapitalist üretim biçiminin krizlerinin tahlilinde konuyu böylesine bir ele alış son derece önemlidir. Çünkü sermaye birikiminin ulaştığı aşama yani toplumun üretici güçlerinin gelişmişlik düzeyi, içerisinde geliştiği üretim ilişkileri ile çatışmaya girdiği anda bu durum tarihsel krizlerin ve bütüncül bir sistemik yeniden yapılanma gerekliliklerinin açığa çıktığı anı gösterir. Kâr oranlarının düşme eğilimi yasası bu nedenle toplumun üretici güçlerinin ulaştığı gelişmişlik ilke üretim ilişkileri arasındaki çelişki üzerine kurulu bir kavramsallaştırma ve yöntemle açıklanmaktadır. Çünkü esas çelişki ne tüketilmeyen metalar, ne gereğinden fazla üretilmiş metalar ne orantısız bir üretim biçiminin sisteme konjonktürel egemenliği ne bir muhasebe sorunu ne de sistemin egemenlerinin aç

gözlülüğüdür. Kâr oranlarının düşme eğilimi yasası ve krizin ele alınması gereken bağlam toplumsal ilerlemenin yasalarının işlemesiyle ortaya çıkan bir çelişki biçimidir. Çünkü Marks'ın da Kapital'in birinci cildinin ön sözünde belirttiği üzere toplumsal yasalar belirli tarihsel zorunluluklara doğru seyreden eğilimlerdir. Bu nedenle krizler, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası bağlamında toplumsal yasaların işlerliğinin bir sonucu olarak ele alınacaktır.

2.2.1. Eğilimin kavramlarının Açıklanması

Krizlerin ve nedenlerinin açıklanmasında metanın ortaya çıkışı, meta ilişkileri, meta ilişkilerinin fiyatlar üzerinden gerçekleşmesi, artı değer, artı değer biçimleri olarak nispi ve mutlak artı değer, kâr oranları, üretim fiyatları, piyasa değerleri, piyasa fiyatları, ortalama kâr oranı ve genel kâr oranı gibi kavramların yanında sermayenin ortaya çıkışı, birikimi ve yeniden üretiminin açıklanması gerekmektedir. Kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının yalnızca kavramsal ve matematiksel düzeyde ele alınmasının yanında bir bütün olarak toplumsal yeniden üretimin de ele alınması aynı zamanda üretici güçler - üretim ilişkileri önselliği ya da belirleyiciliği tartışmasında da bir tavır alınmasının ifadesi anlamına gelmektedir. Bu durum ilerleyen bölümde açıklanacaktır.

Gerek basit gerekse genişlemiş ölçekte kapitalist yeniden üretim bütünüyle meta ilişkisidir. Kapitalist üretim biçiminin “genelleşmiş meta üretimi” olduğu daha önce belirtilmişti. Açıkçası meta ilişkilerinin egemenliği bu üretim biçiminin analizinin her aşamasında göz önünde bulundurulması gereken bir olgudur. Meta ilişkilerinin genelleştiği bu kapitalist üretim biçiminde toplumsal ilişki meta sahiplerinin karşı karşıya gelmesiyle kurulmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde de açıklandığı üzere metalar pazarda karşı karşıya gelerek değerlerini belirlemektedirler. Ancak toplumsallaşmaları aynı zamanda metaları pazara getiren bireysel kapitalistin metayı için düşündüğü değer ile metanın toplumsal olarak biçilen değeri farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla farklı üreticiler arasındaki değer eşitliği pazarda fiyatlar üzerinden kurulmaktadır. Böylece fiyat, değer için para adı biçiminde tanımlanmaktadır. Fiyat ilişkileri pazarda eşit olmayan koşullarda üretilen özdeş metalar arasındaki eşitliği kurmanın bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda her bir metanın

içerdikleri özdeş toplumsal soyut emek miktarlarınca karşılaştırılmaları anlamına gelmektedir.

Toplumsal olan ile özel olan arasındaki çatışma, eşitsizlerin eşitlenmesi, değer ile fiyat arasındaki ayrışmada kendisini gösterir. Eşitsizler arasındaki eşitleme/denge süreci, çözümünü tek bir ilişkide değil ama tüm bir meta ilişkileri sürecinin sonunda yani toplumsal düzlemde bulur (Akarca vd., 2010: 63).*

Dolayısıyla metalar arasındaki bu fiyat ilişkilerinin kurulmuş olması aynı zamanda eşitsizler arasında eşit bir ilişkinin kurulmasının koşulunu yaratmaktadır ve kapitalist üretim biçiminin varlığı ve devamlılığı için başat bir koşuldur.

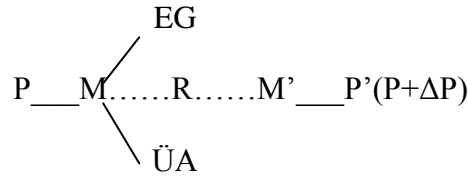
Kapitalist üretim biçiminin temel itkisi azami kâr arayışıdır. Ve kapitalistin bu azami kârının maddi temeli artı değerdir. Toplumsal yeniden üretim, üretim aracı sahipleri olarak kapitalistler ile emek gücü metayı sahipleri olarak işçilerin karşı karşıya gelmesiyle başlar. Kapitalist sermaye sahibi kişiliğiyle elinde bulundurduğu üretim araçları ile pazardan satın aldığı emek gücünü fabrika çatısı altında bir araya getirir ve yeniden üretimine başlar. Marx'ın da belirttiği gibi;

Ürettiği ürünlerin bir kısmını, üretim araçlarına ya da yeni ürünlerin unsurlarına devamlı bir şekilde dönüştüremedikçe hiçbir toplum, üretime devam edemez, bir başka deyişle, hiçbir toplum, yeniden üretim yapamaz (Marx, cilt I, 2004:280).

Kapitalistin var olabilmesi için sermayesini yeniden yerine koyması gerekmektedir. Bunu da ancak bir önceki üretim sürecinde sahip olduğu üretim araçlarının eşdeğerini yerine koyarak sağlayabilir. Yani sahip olduğu toplam para sermayeyi yeniden üretim araçları ve emek gücüne dönüştürmek zorundadır. Sermayenin toplumsal yeniden üretim aşağıdaki gibi formüle edilmektedir.

Şekil 3: Sermayenin Yeniden Üretimi

* bu eşitleme, kendisini ağırlıklı ortalamada ifade eden bir dengelenme olarak gösterir.



İki meta üreticisi arasındaki ilişki paranın ortaya çıkışıyla birlikte aynı soyutlama düzeyinde pek çok meta sahibi arasında bir ilişki biçimine bürünür. Ancak yeniden üretimin toplumsal olarak incelenmesiyle birlikte sermayenin bu yeniden üretim süreci her defasında kendisini başlangıçtaki değerden daha fazla bir değerle tamamlamaktadır. Üretim sürecinden bir fazlayla çıkışın temelinde, üretim araçları sahibi olarak kapitalist ile özellikli bir meta olan emek gücü sahibi olarak emekçinin karşı karşıya gelişi yatmaktadır. Yeniden üretim süreci biraz daha açılırsa döngünün şu şekilde gerçekleştiği görülecektir.

Üretim sürecine öncelikle para sermaye (P) biçiminde başlayan kapitalist, sermayesini dolaşım sürecinden geçirerek, bir meta değişimi tanımlamakta ve para sermayesini üretim araçları (ÜA) ve emek gücü (EG) olarak üretken sermaye biçimine dönüştürmektedir. Böylece üretime başlanması için gerekli temel şart para-sermayenin varlığıdır. Sermayenin devrindeki ikinci aşama ise para sermayenin üretken sermayeye dönüşmesidir ki bu da üretim araçları ve emek gücünün bir araya getirilmesidir. Üretim sürecinde emek gücü ve üretim araçları ya da işçileri ve makineleri bir araya getirip üretim faaliyetine başlanmaktadır. Üretim faaliyetinin sermayenin dolaşım sürecinden kısmen çekildiği yani sürecin dışında kaldığı bir zaman olarak tanımlanması nedeniyle de bu süreç kesikli olarak noktalarla gösterilmiştir. Üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan metalar emek gücünün de kendi değerinden fazlasını katmasıyla sürecin başındaki meta olarak toplam değerden daha fazlasını içeren biçimde çıkmıştır. Kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki “yoktan var etme süreci” yani artı değer üretimi artık gerçekleşmiş ve artı değer M' biçiminde ifade edilen metanın değerine eklenmiştir. Üretim sürecinin başlangıçtan fazla bir değer ile sonuçlanması emek gücü sömürsüne dayalı artı değer üretimi ile mümkündür. Artı değer üretimi ise işgününde gerçekleşmektedir.

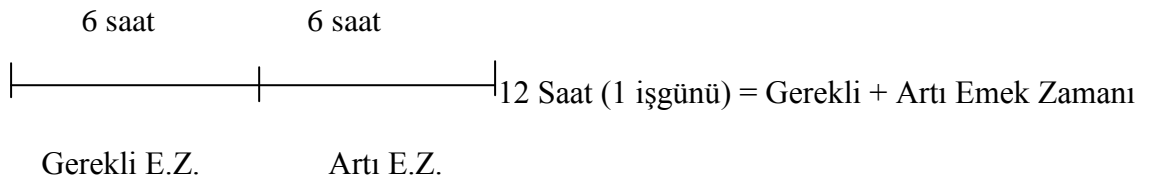
Kapitalist üretim biçimi altında üretilen tüm metaların değeri $S=s+d+a$ biçiminde ifade edilmektedir. Ancak bir metanın değeri ile o metanın üretim sürecinde

kapitaliste maliyeti bir birinden farklıdır. Metanın değeri $s+d+a$ iken; burada metanın değerinden, artı değeri çıkarıldığında, geriye o metanın üretimi için harcanan toplam sermaye kitlesi kalmaktadır. Bu değer yani metanın değerinin $s+d$ ile ifade edilen kısmı, metanın maliyet fiyatını göstermektedir. Kapitalist için bu metanın üretim maliyetleri yalnızca, $s+d$, değişmeyen sermaye ve değişen sermayeyi kapsamaktadır. Çünkü kapitalist üretim sürecine yatırdığı toplam sermaye kitlesi ile ilişkilidir. Üretim sürecinin teknik ya da değer bileşimi ne olursa olsun, kapitaliste maliyeti onun metanın üretimi için bir araya getirdiği emek gücü ve makinalara (hammadde ve yardımcı maddeler ile birlikte) harcadığı toplam sermaye kitlesine eşittir. Örneğin üretimin teknik tarafından belirlenen değer bileşimi $70s+30d$ biçiminde olsun, artı değer oranının, $a'=\%100$ olduğunu kabul ettiğimizde artı değer de $30a$ biçiminde ifade edilecektir. Böylece metanın kapitaliste maliyeti $70s+30d=100$ birim fiyata mal olacak iken aynı metanın gerçek değeri $70s+30d+30a=130$ birim fiyattır. Metanın değeri ile kapitalist için maliyeti birbirinden farklı niceliklerdir. Kapitalist metanın değerini oluşturan parçalardan artı değer kısmı için herhangi bir ödemede bulunmadığından değer bu kısmı ona hiç bir şeye mal olmamıştır ve o yalnızca üretim sürecine yatırdığı parasına bakar. Kapitalist için bir metanın maliyet fiyatı, kapitalistin metanın üretimi için harcadığı unsurları yerine koyan meta değeri olarak görünür ve metanın maliyeti $100(s+d)$ birim fiyattır. Oysa metanın değerini belirleyen şey kapitalistin üretim sürecine yatırdığı sermaye değil, metanın üretimi için harcanan emek zamanıdır. Dolayısıyla bir metanın kapitalist maliyet fiyatı nicelik olarak onun değerinden farklıdır. Bu fiyat metanın değerinden küçüktür. Çünkü üretim sürecinde emek gücünün sömürülmesi sonucu ortaya çıkan artı değer için kapitalist hiçbir harcamada bulunmadığından, değer bu kısmı kapitaliste bir maliyet unsuru olarak görünmemektedir. Aksine kapitalist üretim sürecinden elde edilen bu fazlayı kâr olarak algılamaktadır. Kapitalist üretimde artı-değerin, yatırılan sermayenin (maliyet fiyatının) üstündeki bir fazlalıktan başka bir şey olarak görülmeşi, yani kapitalist alınının bilinen kaygısının sadece üretime yatırılan ve üretim sonunda elde edilen değer nicelikleriyle ilgileniyor olması, gerçekte özünü artı-değerden alan yeni üretilen büyüklüğün, kâr olarak algılanmasıyla sonuçlanır. Böylece kapitalist üretimde artı-değer değil, kâr görünür hale gelir. Metanın değerini oluşturan öğelerden ($S=s+d+a$), artı değer (a) kısmı kapitalistin hiçbir zahmette bulunmadan elde ettiği kısımdır. Ve bu noktadan değerlendirdiğimizde üretim sürecinde emek gücünün

değerinin karşılığını aldıktan sonra da çalışmaya devam etmesi nedeniyle metanın değerine eklemiş olduğu fazla kısım, yani artı değer, toplum tarafından karşılanırken kapitalist tarafından işçiye bunun karşılığı olarak herhangi bir ödeme yapılmamaktadır. Bu açıklamalarımızın ardından elimizde birincisi metanın kapitalist maliyetini, maliyet fiyatını veren $S=s+d=m$ denklemi, ikicisi metanın değerini ifade eden, $S=s+d+a$ ya da $S=m+a$ biçiminde iki eşitlik bulunmaktadır.

Emek gücü, belirli bir işgününde belirli bir değer yani ücret karşılığı üretebilme potansiyelini belirli süreliğine yani mevcut koşullar altında toplumsal olarak tanımlı işgünü sürecince kapitaliste kiralamaktadır. Bu anlamıyla emek gücü kişinin üretebilme potansiyelinin metalaşmış biçimini ifade eder. Dolayısıyla nasıl meta bizim dışımızda bir şey ise emek gücü de kişinin kendisi dışında, kişi tarafından mülk edinilebilir bir şeydir. Bu aynı zamanda kapitalist ve emek gücü sahibinin pazarda iki meta sahibi olarak karşı karşıya gelmelerinin de koşuludur. Emek gücünün değeri, işçinin üretebilme potansiyelini bir sonraki güne aynı verim ve güç (üretkenlik) ile yeniden sağlayabilmesi için tüketmesi gereken metaların değerleri toplamıdır. Kapitalist üretim biçiminde emek gücünün değeri, belirli bir işgününün belirli parçasını oluşturur ve her defasında bir fazla ile birlikte emek gücü tarafından yeniden üretilmektedir. İşçinin, işgününde emek gücünün değerini yarattığı bu kısım gerekli emek zamanı, emek gücünün değeri aşan ve kapitalistin üretim araçları sahipliğine dayanarak el koyduğu kısım da artı emek zamanı olarak tanımlanmaktadır. İşçi sahip olduğu emek gücü metanın ki bu metanın kapitalist için kullanım değeri kendi değerinden daha fazla bir değer üretebilmesidir, belirli bir değişim değeri karşılığında ki bu da emek gücünün değerini ücret biçiminde ifade etmektedir, kapitaliste kiralamakta ve kendi değerinden daha fazla bir değeri işgünü içerisinde üretmektedir. Bu durum aşağıdaki şekil ile gösterilebilir;

Şekil 4: İşgünü, Gerekli Emek Zamanı ve Artı Emek Zamanı



Yukarıda işgününün şematize edilmiş biçimini Marks şöyle açıklamaktadır;

İşçi emek sürecinin bir kısmında [bir işgününün yarısı olan 6 saatlik dilim içerisinde] yalnızca kendi emek gücünün değerini, yani yaşaması için gerekli tüketim araçlarını üretir. Ama onun çalışması, toplumsal iş bölümüne dayanan sistemin bir kısmını oluşturduğu için, o, tükettiği bu gerekli maddeleri doğrudan kendisi üretmez; o, belli bir meta diyelim iplik üretir ve bu ürünün değeri, bu gerekli maddelerin ya da bunları satın alabileceği paranın değerine eşittir. Günlük emeğin bu amaca ayrılan bölümü kendisine gerekli olan maddelerin değeriyle... orantılı olarak az ya da çok olabilir. Eğer bu gerekli maddelerin değeri ortalama 6 saatlik emek sarfını temsil ederse, işçinin bu değeri üretmek için 6 saat çalışması gerekir.

Ama biz gördük ki, emek-gücünün değerini, diyelim 3 şilini, ürettiği günlük emeğinin bu bölümü sırasında yalnızca kapitalist tarafından zaten yatırılmış⁵ bulunan emek-gücü değerinin eşdeğerini üretmektedir; yatırılan yeni değer, ancak yatırılan değişen sermayenin yerini almaktadır. İşte bunu için, üç şilin değerindeki yeni üretim, salt bir yeniden üretim görünüşünü alır. İşgününün bu yeniden üretimin yapıldığı kısma ben "gerekli" emek-zamanı diyorum [vurgular bana ait].

....

"Emek-sürecinin, emeğinin artık gerekli olmadığı ikinci dönemi boyunca da işçinin çalıştığı ve emek-gücü harcadığı doğrudur, ama onun emeği artık gerekli-emek olmadığından kendisi için bir değer yaratmaz. Bu dönemde, kapitalist için, hiç yoktan yaratmanın bütün güzelliklerini taşıyan artı değer yaratır (Marx, 2004a: 215-216).

Artık kapitalist üretim tarzının mucizesi gerçekleşmiş ve artı değer üretilmiştir. Sermayenin yeniden üretimi sürecinde gelinen aşama eldeki metallerin gerçekleştirilmesidir. Artık kapitalist dolaşım alanına geri döner. Elindeki metalleri pazara giderek gerçekleştirmeye çalışır. Meta sermaye biçimindeki sermayesini tekrar para sermaye biçimine çevirmeye çalışır. Satış olduğunda yani metaller gerçekleştiğinde ise kapitalist artık elinde sürece başladığından daha büyük (P+ΔP) bir para sermaye ile üretim sürecine yeniden başlar. Artı değer ile kâr arasındaki fark tam burada ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar kâr fikri ya da amacı artı değerden önce var olsa da, artı

⁵ Kapitalin 1. Cildinde bu kelimedede Engels'in bir dipnotu var. Şöyle ki; Yazar, burada günlük yaşamda kullanılan ekonomik dile başvuruyor. Anımsanacağı gibi, gerçekte, kapitalist işçiye değil, işçi kapitaliste avans vermektedir.-F.E.

değer üretim aşamasını imlerken, kâr dolaşım aşamasını imlemektedir. Artı değer üretim sürecinde yaratılır. Üretim araçları ve emek gücünün bir araya getirilmesiyle başlangıçta bunlara harcanan değerden daha büyük bir değer kitlesine sahip metalar üretilir ve artı değer yeni üretilen metalar tarafından içerilir. Ancak kapitalistin sermayesiyle olan ilişkisi başlangıçtaki ve yeniden üretim sürecinin sonundaki para sermaye kitleleri arasındaki büyüklükle ilişkili olduğu için, o, kârın yaratıldığı alan olarak dolaşım sürecini görmektedir. Kapitalistin üretim sürecinde üretilen artı değer kitlesiyle kurduğu ilişki üretime yatırdığı toplam sermayesi üzerindedir.

Emek gücünün, emek gücünün değerinin ve işgününün tanımlanmasıyla artı değer yaratılma süreci ve kâr ile olan ilişkisi açıklanmış olmaktadır. Artı değer ortaya çıkmasıyla birlikte, artı değer nasıl üretildiğine dair iki kavram ortaya çıkar: mutlak ve nispi artı değer. İşgünü içerisindeki gerekli emek zamanı ile artı emek zamanı arasındaki oranın değiştirilmesi artı değer üretimini de belirlemektedir. İşgününün uzatılmasıyla üretilen artı değer, mutlak artı değer olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık, üretim sürecinde işgününde gerekli emek zamanını temsil eden kısmın kısaltılması ve işgününün gerekli ve artı emek zamanını temsil eden kısımları arasındaki orantının değişmesinden sonra elde edilen artı değere de nispi artı değer denmektedir (Marx, 2004a: 306).

Öte yandan nispi artı değer artışları toplumun üretici güçlerindeki gelişmeyi ifade etmektedir. Başka bir deyişle birim zamanda daha çok meta üretmeyi başka bir deyişle birim metayı daha kısa zamanda üretmeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla sermayeler arası rekabet bu nispi artı değer yarışı üzerine kurulu bir biçimde gelişmektedir. Fiyat mekanizmasının eşitsizler arasında bir eşitliği sağladığı belirtilmişti. Fiyat mekanizması metaların üretilmeleri için harcanan her bir işçinin emek gücünü soyut/toplumsal emek zamanı olarak eşitlemektedir. Bu nedenle farklı koşullarda üretilmiş tüm özdeş metalar pazarda aynı fiyat üzerinden gerçekleştiklerinde her bir kapitalist kendi metasını daha kısa sürede yani daha az emek zamana mal olacak biçimde ya da bir diğer ifadeyle daha ucuza üretme mücadelesi içerisine girecektir. Üretim sürecinin farklı teknik şartları metaların içerdikleri emek zamanı belirleyen bir olgudur. Böylece fiyat ve maliyet rekabetinde diğer sermayeler arasında öne çıkmayı başarabilir. Artı kârlar elde edebilir. Çünkü metalar toplumsal ortalama değerler üzerinden gerçekleşirken nispi artı değer yani üretkenlik artışı ile birim metayı toplumsal ortalama değer altında üretebilen

kapitalistlerin metaları da bu toplumsal ortalama değerden gerçekleşir. Ya da en azından bireysel değerinin üzerinde ama toplumsal ortalama değerinin altında bir fiyattan. Böylece emek üretkenliğindeki artışlar hem metaların ucuzlamasını sağlarken hem de üretkenlikte öne geçen sermayeler açısından bireysel değerlerinin daha üzerinde bir değerden metalarını gerçekleştirerek, geri emek üretkenliği ile özdeş meta üretim alanında bulunan sermayeler den bir artı değer transfer etmelerini de sağlamaktadır. Kârın kaynağı artı değer olduğuna göre elde edilen artı değer transferleri emek üretkenliği yüksek sermayelerin elde ettikleri artı-kârların da temelini oluşturacaktır. Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, nispi artı değer yarısında öne çıkan bazı sermayelerin diğer üreticileri ya iflasa zorlaması ya da onları kendi bünyesine katması yoluyla gerçekleşmektedir.

Nispi artı değer mücadelesi kendisini üretim alanında teknikteki gelişmelerle göstermektedir. Yukarıda bireysel kapitalistler arası rekabet bağlamında açıklandığı üzere aynı ilişkiler toplumsal olarak da geçerlidir. Toplumsal sermaye emek üretkenliğini arttırmak için, kapitalistler arası rekabetin de baskısıyla, giderek daha teknolojik üretim araçlarıyla üretime geçer ve böylece birim metanın içerisinde somutlaşan gerekli emek zamanı kitlesi toplumsal olarak azalır. Dolayısıyla metalar daha düşük değere üretilirler. Nispi artı değer yarışı nedeniyle ilk anda bir sermayenin uyguladığı bu üretkenlik arttırıcı teknik, toplumun geneline yayılır yayılmaz toplumsal emek üretkenliğinde de böylece bir artış ortaya çıkmış olacaktır. Dolayısıyla ilk anda ortaya çıkan üretkenlik düzeyi genelleştiğinde yani toplumsallaştığında ortadan kalkacaktır ve toplumun üretkenlik düzeyinde bir artış olarak kendisini gösterecektir. Devam eden süreç bir daha yeni üretken tekniğin kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıkacak ve kendini tekrar edecektir. Emek üretkenliğinin gelişmesiyle metalar ucuzlar ve metaların ucuzlaması emek gücünün daha ucuza mal olmasına neden olur. Özellikle emek gücünün sepetine giren metalarda bu üretkenliğin yaşanmış olması önemlidir. Metaların ucuzlamasının işgünü bağlamında, içlerinde somutlaşan gerekli emek zamanı miktarının azalması anlamına geldiği göz önünde bulundurulduğunda, işgününün artı emeği ifade eden kısmında da doğrudan bir artış söz konusu olacaktır. Dolayısıyla hem kapitalistin el koyduğu değer kitlesi artacak hem emek üretkenliğinin yükselmesiyle emek gücü daha fazla sömürülecektir.

Azami kâr güdüsü ile hareket eden kapitalistin bu nedenle kârlarını maksimize etmenin/ençoklaştırmasının iki yönteminden birincisi mutlak artı değer ile işgününün uzatılması ve emek yoğunluğunun artırılması iken diğeri de nispi artı değer yoluyla emek üretkenliğinin artırılması yani aynı değişen sermaye kitlesiyle daha fazla değişmeyen sermayenin harekete geçirilmesi yoluyla emek gücünün sömürüsü arttırmaktır. Birinci yöntem tarihsel olarak çeşitli zorluklara sahip iken nispi artı değer üretimi aynı zamanda toplumsal üretici güçlerin de gelişimi ve daha fazla artı değer yaratmak anlamına geldiğinden daha fazla tercih edilen bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Tekil kapitalistin kendi üretim sürecine uyguladığı emek üretkenliğini arttırıcı tüm yeni teknikler bireysel kapitalistin ele geçirdiği kâr miktarının yükselmesine neden olurken genel olarak toplumsal kârların da yükseldiği görüngüsüne neden olmaktadır. Oysa teknik iyileştirmeler yoluyla emek üretkenliği artmış ve sermayenin değişen kısmında bir azalma olmasa dahi üretilen toplam değer daha fazla meta kitlesinde somutlaştığından birim metain değerinde bir düşüşe neden olmaktadır. Çünkü emek üretkenliğinin artışı yani nispi artı değer yöntemleri sermayenin değer bileşiminde bir değişiklik olmadığı varsayıldığında yeni değer yaratılmaksızın emek üretkenliğinin artması anlamına gelmektedir. Bu nedenle kâr oranlarına dair bir inceleme sermayenin değer bileşiminin de incelenmesini gerektirmektedir. Çünkü emek üretkenliğindeki artış ile birlikte değer bileşimindeki değişimler eş anlı değerlendirildiğinde kâr oranlarıyla ilgili şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Yükselen bir kâr oranı, yükselen ya da düşen bir artı değer oranına; düşen bir kâr oranı, yükselen ya da düşen bir artı değer oranına; sabit bir kâr oranı, yükselen ya da düşen bir kâr oranına; yükselen, düşen ya da sabit bir kâr oranı, sabit bir artı değer oranına tekabül edebilir.

Kriz olgusunun incelenmesinden önce konuyla ilgili bir diğer açıklanması gereken kavram ise “Sermayenin Organik Bileşimi”dir. Nispi artı değer rekabeti kendisini sermayenin organik bileşiminin gelişmesinde açığa vurur. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde kapitalistler (sermayeler) arasındaki rekabet, basit yeniden üretim sürecini olanaklı kılmamaktadır. Kapitalistler arasındaki azami kâr elde etme güdüsü, kapitalistlerin üretime ayırdıkları sermayelerini her bir yenilenen üretim sürecinde giderek arttırmalarını gerektirmektedir. Çünkü her bir kapitalist üretilen toplam toplumsal artı değer havuzundan, sermayesi ile orantılı bir kâr oranı talep edecektir. Başka bir ifade ile birbirleriyle her an yoğun bir rekabet içinde olan kapitalistlerin

içinde buldukları pazar için geçerli bir genel kâr oranı veri olacağından; herhangi bir kapitalistin üretilmiş olan toplam artı değerden elde edeceği kâr kitlesi, sermayesi ile doğru orantılı bir biçimde artacak ya da azalacaktır.

Sermayenin organik bileşimi kapitalizmde kâr oranları üzerine etki yapan temel yapısal faktördür. Kriz kavramı tanımlanırken kâr oranlarının düşmesi nedeniyle toplam toplumsal anlamda yeniden üretim süreçlerine başlanamaması ifadesini kullanılmıştı. Kâr oranları değişen ve değişmeyen sermayelerin büyüklüğü yani bunların fiyatlarında ve değerlerinde ortaya çıkan değişikliklerce çeşitli biçimlerde belirlenmektedir. Kâr oranları derken ifade edilmek istenilen olgu $a/(s+d)$ 'dir. Yani üretilen toplam artı değer yatırılan toplam sermayeye oranını gösterir. S ($S=s+d$), yatırılan toplam sermayeyi gösterir. Açıklandığı üzere artı değer oranı işçi sınıfını ilgilendirirken, kâr oranları ifadesi kapitalist sınıfın ilgilendiği temel orandır. Çünkü kapitalist üretime koştuğu her bir birim sermayesi için bir kâr talep eder ve kâr oranlarına bakar. Oysa işçiler için ne kadar emek-zaman kendi hesaplarına ve ne kadar emek-zaman sermaye hesabına çalıştıkları önemlidir. Kâr oranları ile artı değer oranları konjonktürel olarak çeşitli biçimlerde hareket edebilmektedir. Ancak yasanın temel hareketini açıklayan ve kâr oranlarının düşme eğilimini ifade eden olgu sermayenin organik bileşimidir.

Şekil 5: Sermayenin Organik Bileşimi ve Kâr Oranları

I. Durum: $4000s+1000d+1000a=6000$ $a/d=\%100$

II. Durum: $4500s+500d+500a=5500$ ⁶

Açıklamaları somutlaştırmak amacıyla yukarıdaki şekle bakılabilir. Artı değer oranının %100 varsayıldığı bir üretim yapısında, sermayenin organik bileşimi temel olarak üretim sürecinde fabrika çatısı altında karşı karşıya gelen değişmeyen sermaye (makine ile birlikte ham ve yardımcı maddeler) ve işçi kitlesini ifade eder. 4000s'lik kısmın değişmeyen sermaye miktarını ifade etmektedir. Bu kısım hammadde ve diğer giderlerle beraber temel olarak üretime koşulan makine miktarının değersel gösterimidir. 1000d ise işçilere verilen ücretlerin toplam değersel ifadesidir. Üretim tekniği nedeniyle

⁶ Sermayenin organik bileşimindeki bu yükseliş sonucu ortaya çıkan 500 birimlik sermaye "aylak" sermaye olarak nitelenmektedir. Yeniden üretim sürecine, üretim sürecinin sahip olduğu yüksek organik bileşim nedeniyle eklemelenebilen bu sermaye, ya organik bileşimi düşük alanlara akar ya da bankacılık kesiminde üretim süreci ile eklemelenebilecek bir büyüklüğe ulaşmayı bekler. Bu durum kapitalist üretim ilişkileri içerisinde her şeyin sermayenin konusu haline gelmesi olgusunun temelidir. Aylak sermayenin bu düşük organik bileşimli alanlara nüfuzu kapitalist üretime eklemelenebilen hiçbir üretim alanı kalmayınca kadar sürer.

sektörde 4 makineye 1 işçi düşmektedir. Ancak üretime yatırılan toplam değeri bu oranla beraber belirlenen toplam sermaye miktarı oluşturur. Belirli bir miktar değişen sermaye belirli bir miktar emekte somutlaşmaktadır. 100 birimlik bir sermaye kitlesi örneğin günlük ücret 1 birim ise 100 işçinin bir günlük emek miktarını ifade etmektedir. Bu anlamıyla değişen sermaye belirli bir sermaye ile harekete geçirilen emek miktarını temsil etmektedir. Bu değişen sermaye kitlesi, 100 birim iken 100 işçi ise, n defa 100 birim olduğunda da n defa 100 işçiyi temsil etmektedir. Sermayenin bileşimi de bu aktif sermaye kitlesi yani değişen sermaye ile değişmeyen sermaye arasındaki ilişkiyi, oranı ifade etmektedir. Meta üretim sürecinde belirli miktarlarda emek gücü, hammadde ve makine üretken tüketime tabi tutulmaktadır. Bu durumda belli miktarda canlı emek ile makine ve hammadde karşı karşıya gelir. İşte üretim sürecinin niteliklerine de bağlı olarak karşı karşıya gelen bu makine ve işçi bileşimine, biz, *sermayenin teknik bileşimi* diyoruz. Sermayenin teknik bileşimi; belli sayıda işçi ile belli sayıda makinenin bir araya gelmesini ifade ederken, sermayenin organik bileşiminin de temelini oluşturmaktadır. *Sermayenin değeri bileşimi, teknik bileşim tarafından belirlendiği ve onu yansıttığı ölçüde, sermayenin organik bileşimi adını alır*(Marx, 2004c: 132). Sermayenin organik bileşimi kavramını bu nedenle teknik bileşim tarafından belirlenen değer bileşimini göstermektedir.

Eşit miktarda sermaye kitlelerinin farklı kâr oranlarına sahip olabilirler. Çünkü bu kâr oranları, artı değer oranları aynı olduğu halde, üretime koşulan farklı canlı emek kitlelerine bağlı olarak ortaya çıkan farklı artı değer kitleleri ve kâr kitlelerinden kaynaklanmaktadır. Böylece kâr oranlarındaki farklılık, artı değer kitleleri nedeniyle kendini yatırılan her 100 birimlik sermayelerin ürettikleri kâr kitlelerindeki farklılık biçiminde gösterir. Üretim sürecindeki sermayelerin farklı organik bileşimlere sahip olmaları, böylece mutlak büyüklüklerinden bağımsız hale getirmektedir. Kâr oranlarının belirlenmesinde önemli olan her 100 birimlik sermayenin ne kadarının değişmeyen ve ne kadarının değişen sermayeden meydana geldiğidir.

Böylece kâr oranı ile artı değer oranı arasındaki fark açıkça görülebilir. Üretim sürecinde artı değer oranı (a'), $a'=\%100$ olarak belirlenmişken; kâr oranı (k'), a/S formülünden $1000/5000=\%20$ olarak ortaya çıkar. II. Durum, ile ifade edilen durum ise sermayenin organik bileşiminin yükselmesidir. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesinin temelinde yatan olgu teknolojik gelişme ve rekabettir. Azami kâr peşinde

olan kapitalistler birbirleriyle rekabet edebilmek için çeşitli yollarla emek üretkenliğini arttırma peşindedirler. Bunu emeğin yoğunlaştırılması ya da çalışılan işgününü uzatma biçiminde yaptıkları gibi, teknoloji ya da tekniğe bağlı emek üretkenliği arttırma yani nispi artı değer yaratma yoluna da giderler. İşte bu tekniğe bağlı üretkenlik artışları emek gücünün kullanım biçimlerinden değil, sermayenin yapısında meydana gelen değişikliklerden kaynaklanır. Birim zamanda belli bir emek yoğunluğu ile üretilen toplam meta kitlesindeki artış emek üretkenliğini ifade ediyorsa; sermayenin değer bileşeninin değişmesi daha az emek gücü ile daha fazla meta üretildiğini göstermektedir (Akarca vd. 2004:74). Ancak görüldüğü gibi artan üretkenlikle beraber üretim sürecinin sömürü oranını varsayımsal olarak %100 kabul edilirse, kâr oranları $500/4500=11.1\%$ seviyelerine düşmektedir.

Rekabet nedeniyle toplumun tümünde yaşanan benzer gelişmeler ulus içinde üretim tekniklerinin gelişmesine ancak aynı zamanda üretim faaliyetinin karlılığının düşmesine de neden olmaktadır. Bu gelişmelerle beraber sektörlerin farklı kâr oranlarına sahip olmaları nedeniyle sektörler arasında devamlı bir üretken sermaye hareketliliği gözlenir. Bu sermaye hareketliliği ise giderek ekonominin bütününde kâr hadlerinin düşmesi ve birbirine yakınsaması olgusunu beraberinde getirir. Her bir kapitalistin, toplam artı değer havuzundan payını toplam sermayesi oranında talep etmektedir. Ancak her sermaye toplumsal artı değer havuzuna, değişen sermayesinin büyüklüğüne bağlı olarak artı değer aktarır. Artı değer oranından bağımsız olarak düşünüldüğünde sermayenin organik bileşimindeki artış, kâr oranları üzerinde düşürücü etki yapmaktadır. Ancak Marx'ın Kapital'de belirttiği üzere, tüm bu olgu ve etkiler diyalektik bir birlik içerisinde düşünülmelidir. Çünkü sermayenin organik bileşiminin kâr hadleri üzerindeki bu düşürücü etkisi ilk bakışta, emek üretkenliğini arttıran teknikteki gelişme, emek gücünün değerini düşürerek artı değer oranında bir artışa neden olmaktadır. Sonuç olarak toplumsal yeniden üretim çevrimleri devam ettiğiğinde, ilk bakışta görülen kâr oranlarında bir artış uzun erimde kâr oranlarının daha da düşmesine neden olmaktadır. Bu durum kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının zıt yönlü etkileri bağlamında yeniden tartışılacaktır (Marx, 2004c: 206-236).

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir olgu da sermayenin organik bileşimi ve kâr oranları arasındaki ilişkileri incelerken ele alınması gereken temel değişkenin artı değer ve kâr oranlarından ziyade, artı değer kitlesi ve toplam kâr kitlesidir. Artı değer

kitlesindeki bir düşüşle beraber kâr oranlarındaki düşüş mutlak olarak gözlenebilir. Çünkü durum matematiksektir. Oysa temel çelişki artı değer kitlesindeki artışın sermaye birikimine oranla daha düşük olmasıdır. Toplam toplumsal artı değer; artı değer oranı, sermayenin devir hızı ve işçi sayısı ile belirlenir. Ve artı değer kitlesi ile artı değer oranı, devir hızı ve işçi sayısı doğru orantılıdır. Artı değer oranı sonsuza giden bir büyüklükken artı değer kitlesinin ise işçi sayısına ve sermayenin devir zamanına bağlı sınırları vardır. Sermayenin organik bileşiminin artması sonucu üretim sürecinden giderek işçi çıkarılması ve kol gücünün makine ile ikamesi durumundaki etkileri ancak daha hızlı bir devir zamanı giderebilir. Bunun da mümkün olmadığı durumlarda geriye yalnızca işgününü uzatmak kalır. Ki onun da sınırı 24 saattir.

Öte yandan artı değer kitlesinin önünde yükselen böylesi bir sınır sermayenin büyümesi için engel değildir. Sermayenin organik bileşeni yükselirken, eski artı değer kitlesine ulaşabilmek için devamlı daha yüksek oranda sermaye ihtiyacı kendisini dayatır. Artı değer oranındaki bir yükseliş ilk aşamada, işçi sayısındaki bir azalışın kâr kitlesi üzerindeki düşürücü etkisini frenleme işlevi görebilir. Ancak artı değer oranı ne kadar yüksekse frenleme fonksiyonu da o denli işe yaramaz hale gelmeye başlar... diğer yandan kâr oranının diğer belirleyeni toplam sermayenin artışında ise herhangi bir sınır söz konusu değildir (Akarca vd. 2010: 130).

Bu değerlendirmeler çerçevesinde de daha önce de değinildiği gibi bireysel kapitalistlerin karlarında, organik bileşimlerine bağlı yükselişler ancak belirli bir kesitte mümkündür. Aksine kapitalist üretim tarzının tarihiliği içerisinde bireysel kapitalistlerin ya da sermayelerin kâr oranları, sermayenin organik bileşimindeki artışa bağlı olarak düşme eğilimindedir. Ayrıca bireysel kapitalistlerin üretim tekniklerinin ekonominin tümüne yayılması da emek üretkenliğinin ekonominin tümüne nüfuz etmesi ve genel ölçekte bir organik bileşim yükselmesine yol açar. Öyle ki zıt yönde etkilerin bu eğilimi geciktirme etkileri de giderek zayıflar. Kapitalizmin kriz olanakları nedenlere dönüşür ve sermayenin yeniden genişlemiş hatta basit üretimi bile imkânsız hale gelir.

2.2.2. Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Yasası ve Kriz

Kapitalist üretim biçimi geliştikçe en büyük tarihsel açmazını da kendisiyle birilikte geliştirir. Sistemin temel eğilimi daha fazla kârlılık ile sermaye birikimi

arasındaki ters orantı bu tarihsel paradoksu gün yüzüne çıkarır. Doğası gereği ne kârdan ne de Sermaye biriktirmekten vazgeçmeyen, devamlı olarak üretim maliyetlerini düşürüp, emek üretkenliğini artıran daha az canlı emek ile daha fazla miktarda sermayeyi harekete geçirmek isteyen, dolayısıyla Sermayenin *Organik Bileşenini* yükselterek kâr oranlarını minimize edip, zaten anarşik yapısından kaynaklı sürekli kırılmalar yaşayan kapitalizm, çelişkilerini iyice derinleştirir. Kendi iç yasalarının yine kendinin ürettiği çelişkilerle tıkanması, Marx'ın "*Kapitalist üretimin gerçek engeli, Sermayenin Kendisidir*" öngörüsünü bir kez daha doğrular niteliktedir.

Kapitalist üretim ilişkileri esas itkisini sermayeler arası rekabetten almaktadır. Rekabetin gerçekleştiği alan emek üretkenliğinin arttırılması yani nispi artı değer yarışında öne geçme mücadelesi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle kapitalist üretim ilişkilerindeki ilerleme üretici güçlerin gelişimi ve bunun sonucu olarak teknik gelişimdir. Böylesine bir kavramsallaştırma ve mantıksal bir dizge kurmak elbette teori içi bir tavır alışı ifade etmektedir. Ancak üretici güçlerin gelişimi ve sermayenin kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle krize girişinin açıklanmasında aşağıdaki alıntı üretici güçlerin gelişimi ve kriz ilişkisinde alınan tavrın maddi temelini oluşturmaktadır.

Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde devindikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, çok ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile —ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir—, hukuksal, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik biçimleri ayırdetmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi yaşamın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla

gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar. Çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik biçimlenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler. Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur (Marx, 2005: 39-40).

Yukarıdaki uzun alıntıdan hareketle çalışma “teknolojik determinizm” ve “saf iradecilik” ile arasında mesafe koymaktadır. Çünkü üretici güçler kavramsallaştırması salt üretim araçlarını değil üretim eyleminin tüm unsurlarını ifade etmektedir. Böylece teknikteki gelişmenin koskoca bir alt yapıyı değiştirdiği kabul edilirken bunun aynı zamanda yalnızca bir teknik ilerleme değil üretim eyleminin tüm unsurlarında bir gelişmeyi belirttiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerini koşullayan temel unsur aletten makineye geçiş değil, emek gücünün bir üretici güç olarak ortaya çıkışıdır. Emek gücünün mülk edinilebilir işçiden bağımsız bir unsur olarak ortaya çıkışı aynı zamanda bir önce üretim biçimi içerisinde kapitalistik ilişkilerin filizlenmesinin de önünü açmaktadır (Akarca vd., 2010: 80-85). Öte yandan üretici güçlerin gelişiminin salt teknik bir ilerleye indirgenmesi ve kaba deterministik açıklamalar kapitalist üretim biçiminin tanımına ve gelişimine dair antagonizmanın saf iradeci bir bakış açısıyla açıklanmasına neden olmaktadır. Ancak üretim biçimleri arasındaki geçiş ne salt aletten makineye, fabrikaya ve oradan da sanayi devrimine geçişle ne de bir önceki üretim biçiminin üretici güçlerinden biri olarak serf ayaklanmalarıyla açıklanamaz. Esas unsur kapitalist öncesi üretim biçimleri içerisinde filizlenmiş olan ve bir bütün olarak üretim ediminin tümünü ilgilendiren biçimde emek gücü metanın ortaya çıkışıdır ki bu da bir önceki üretim biçimi içerisinde, bir sonraki üretim biçiminin ilişkilerinin yani sermaye ilişkilerinin filizlenmiş olduğunun göstergesidir. Kâr oranlarının düşme eğilimine dair teori için tavır alışın ardından kâr oranlarının düşme eğilimi ve kriz ilişkisinin açıklanmasına geçilebilir. Açıklamalar

temel olarak Marks'ın Kapital'in üçüncü cildinde kullandığı tablolar üzerinden gerçekleştirilecektir.

Kâr oranlarının düşme eğiliminin açıklanması için öncelikle bir ortalama kâr oranlarının oluşması gerekmektedir. Kâr oranlarının eşitlenmesi ve ortalama kâr oranının oluşumu ilkin farklı üretim alanlarında farklı sermaye bileşimleri arasında gerçekleşmektedir. Farklı organik bileşimlere sahip sermayelerin ürettikleri artı değer kitleleri, metallerinin değerleri ve sahip oldukları kâr oranları da farklı olmaktadır. Artı değer oranlarının sabit kabul edildiği koşullarda kâr oranları sermayenini değişmeyen ya da değişen kısmının değerine bağlı olarak belirlenmektedir. Sermayenin bu öğeleri üzerinde etkili olan etkenler kâr oranlarının belirlenmesinde de etkilidir. Farklı sermayelerin kâr oranları bunların harekete geçirdiği değişen sermaye niceliklerine bağlı olarak üretilen farklı artı değer kitleleri nedeniyle toplam sermaye kitlesinin her yüz birimlik niceliği tarafından belirlenen bir ilişki halini almaktadır. Başka bir deyişle sermaye kitlesi ne derece büyük olursa olsun önemli olan sermayenin her yüz biriminin değişen ve değişmeyen sermaye olarak bölünmesidir. Bu nedenle yüzde olarak hesaplanan sermayeler organik bileşimlerindeki farklılıklar nedeniyle farklı kâr oranları üretebilmektedirler. Bu durumda;

Farklı üretim alanlarında yüzde olarak – ya da eşit büyüklükte sermayeler olarak – ele alınan sermayeler, değişen ve değişmeyen sermayelere farklı biçimde bölündükleri, eşit olmayan niceliklerde canlı emeği harekete geçirdikleri, farklı artı değerler ve dolayısıyla farklı kârlar ürettikleri için, artı değer yüzde olarak toplam sermayeye oranından başka birşey olmayan kâr oranı da farklı olmak zorundadır (Marx, 2004c: 135).

Diğer yandan farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren sermayelerin devir süreleri arasındaki farklılıklar da farklı kâr oranlarına neden olmaktadır. Devir dönemlerindeki farklılıklar, eşit büyüklükteki farklı üretim alanlarındaki sermayelerin eşit dönemlerde eşit kârlar üretmemesinin ve bu nedenle farklı kâr oranlarına sahip olmalarının diğer nedenidir (Marx, 2004c: 136-137). Ancak her ne kadar farklı organik bileşimlerde ve farklı devir sürelerinde üretim gerçekleştirilse de sermayenin her yüz birimlik kitlesi için üretilen metallerin maliyet fiyatları aynı olmaktadır. Yani örneğin 60s+40d ya da 95s+5d gibi iki farklı organik bileşimle üretim gerçekleştiren iki sermayenin ürettikleri artı emek kitleleri, artı değer oranları ve kâr oranları farklı olsa da

her ikisi de üretim sürecine yüz birimlik sermaye ile girmektedirler ve bu onların maliyet fiyatlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla maliyet fiyatlarındaki bu eşitlik ortalama bir kâr oranının oluşmasının aracılık eden sermayeler arası rekabetin de temelini oluşturmaktadır. Bu durum aşağıdaki tablo ile açıklanabilir.

Tablo 1: Farklı Üretim Alanlarında Farklı Organik Bileşimler ve Farklı Kâr Oranları

Sermayeler	Artı-Değer Oranı	Artı-Değer	Ürünün Değeri	Kâr Oranı
I. 80s+20d	%100	20	120	%20
II. 70s+30d	%100	30	130	%30
III. 60s+40d	%100	40	140	%40
IV. 85s+15d	%100	15	115	%15
V. 95s+5d	%100	5	105	%5

Kaynak: K, Marx (2004c), s.141

Eşit sömürü oranlarına sahip farklı organik bileşimdeki sermayeler farklı kâr oranlarına sahiptir. Ancak toplumsal olarak bu beş farklı üretim alanına yatırılan toplam sermaye kitlesi 500 birimdir ve bunların ürettikleri toplam toplumsal artı değer miktarı 110 birimdir. Dolayısıyla toplumsal olarak üretilen toplam meta kitlesinin değeri 610 birimdir. Farklı sermayelerin oluşturduğu bu 500 birimlik sermaye tek bir sermaye olarak kabul edildiğinde bu sermayenin ortalama organik bileşimi 390s+110d olarak belirlenecektir. Bu bileşimin yüzde olarak ifadesi ise 78s+22d biçimindedir. Her 100 birimlik sermaye eğer toplam sermayenin beşte birini oluşturursa bu farklı sermayelerin bir tanesinin ortalama bileşimi 78s+22d biçiminde gerçekleşecektir. Dolayısıyla her 100 birimlik sermaye için ortalama 22 birim artı değer gerçekleşecektir. Bu nedenle ortalama kâr oranı %22 olarak oluşmaktadır. 500 birimlik sermayenin her 100 birimlik kısmının metanın ürününün fiyatı 122 birim olacaktır. Bu nedenle yatırılan her 100 birimlik sermayenin metanın 122 birim fiyattan satılması gerekmektedir (Marx, 2004c: 141).

Genel olarak her 100 birimlik sermaye için bu durum gerçekleşecek iken sermayenin değişmeyen kısmının sabit ve döner kısımlarının aşınmasının yani değerlerinin ürünlere aktarılan kısımlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Her bir üretim sürecinde genel olarak sermayenin makine hammadde ve yardımcı madde gibi kısımlarını ifade eden değişmeyen sermaye kitlesinin değerinin tümünün bir çevrimde ürüne aktarıldığı kabul edilir. Ancak değişmeyen sermaye öğelerinin nispi oranlarının kâr oranlarına etkisi önemli değildir. Çünkü her ne kadar

değişmeyen sermayenin farklı nicelikleri her bir çevrimde kısmen ürüne aktarılsa da, her bir ürünün değerinin maliyet fiyatından fazlalığını belirleyen olgu değişen sermaye kitlesidir ve bu nedenle de 80 birimlik değişmeyen sermaye kitlesinin bir çevrimde değerinin tamamının, 50 birimlik kısmının ya da 10 birimlik kısmının metaa aktarılması, metaın maliyet fiyatından değerinin fazlalığını etkilemeyecektir. Dolayısıyla her bir sermayenin kâr oranı değişen sermaye kitlesiyle değişmeyen sermaye kitlesi arasındaki orana bağlıdır. Yani değişmeyen sermaye kitlesinin her bir çevrimdeki farklı aktarımları toplam değer kitlesi arasındaki orantıyı etkilememektedir. Sermayenin organik bileşiminin, sermayenin teknik bileşimi ve sermayenin bölümlendiği üretim aracı ve emek gücünün fiyatlarına bağlı olduğu açıktır.

Tablo 2: Farklı Organik Bileşimler ve Ortalama Kâr Oranları

Sermayeler	Artı-Değer Oranı	Artı-Değer	Kâr Oranı	Harcanan s	Metaların Değeri	Maliyet Fiyatı	
I. 80s+20d	%100	20	%20	50	90	70	
II. 70s+30d	%100	30	%30	51	111	81	
III. 60s+40d	%100	40	%40	51	131	91	
IV. 85s+15d	%100	15	%15	40	70	55	
V. 95s+5d	%100	5	%5	10	20	15	
390s+110d	-	110	%110	-	-	-	Toplam
78s+22d	-	22	%22	-	-	-	Ortalama

Kaynak: K, Marx (2004c), s.142

Tablo 2 bu nedenle sermayenin değişmeyen kısmının bir çevrimde her bir sermayede farklı niceliklerinin üretilen metalara aktarıldığı biçimi göstermektedir. Görüleceği üzere bu durumda da yine toplam sermaye kitlesi ve organik bileşimi $500=390s+110d$ biçiminde ve bu toplamın 100 birimlik ifadesi $78s+22d$ biçiminde oluşmaktadır. Artı değer yine her bir sermaye için 22 birim olarak belirlenmektedir. Toplumsal olarak üretilen artı değer kitlesi her bir sermaye için eşit olarak bölündüğünde bir sonraki tablodaki meta fiyatları elde edilecektir.

Tablo 3: Farklı Organik Bileşimler ve Artı Değer Transferleri

Sermayeler	Artı-Değer	Metaların Değeri	Metaların Maliyet Fiyatı	Metaların Fiyatı	Kâr Oranı	Fiyatların Değerden Sapması
VI. 80s+20d	20	90	70	92	%22	+2
VII. 70s+30d	30	111	81	103	%22	-8
VIII. 60s+40d	40	131	91	113	%22	-18

IX.	85s+15d	15	70	55	77	%22	+7
X.	95s+5d	5	20	15	37	%22	+17

Kaynak: K, Marx (2004c), s.142

Tablo 3 ile birlikte üretilen metaların değerlerinin üretim fiyatlarına dönüştükleri ilişki görülmektedir. Burada ortalama bir kâr oranının oluşmasıyla birlikte toplumsal olarak her 100 birimlik sermaye, sermayesinin organik bileşimindeki farklılıklardan bağımsız olarak maliyet fiyatları üzerinden eşit bir kâr oranıyla üretimi gerçekleştirmeye başlamaktadır. Dolayısıyla üretilen toplumsal artı değerden her biri eşit paylar almakta ve bu durum her bir sermayenin bireysel olarak ürettiği metanın bireysel değeri ile üretim fiyatları arasında bir sapmaya ya da farklılığa neden olmaktadır. Gerçekte fiyat biçimi bu sapmayı içerisinde barındıran bir ilişkidir. Ancak değer fiyat sapması burada çalışmanın konusu dışında yer almaktadır.

Metaların maliyet fiyatlarına ortalama kâr oranlarının eklenmesiyle oluşan fiyat ilişkisi üretim fiyatı olarak tanımlanır. Üretim fiyatları üzerinden satılan metalar bu nedenle kendilerini üreten sermayeler arasında bir artı değer transferi ilişkisine neden olmaktadır. Görüleceği üzere yüksek organik bileşime sahip sermayeler, düşük organik bileşime sahip sermayelere bir artı değer transfer etmektedirler ve böylece yüksek organik bileşimle üretim gerçekleştiren sermayeler de üretim sürecinde kullandıkları nispi olarak az değişen sermayeye bağlı olarak bireysel faaliyetleri sonucu ürettikleri artı değer kitlesinden daha fazla bir artı değer kitlesine sahip olmaktadır.

Bireysel sermayeler arasındaki farklı organik bileşimlerden kaynaklanan bu artı değer transferi aynı zamanda sermayeler arasındaki rekabetin de nedenini oluşturmaktadır. Çünkü örneğin bireysel olarak üretim sürecinde kâr oranı %5 olan ve dolayısıyla 5 birimlik bir artı değer üreten 95s+5d'lik organik bileşime sahip sermaye, ortalama kâr oranı yasası ve rekabet nedeniyle üretilen toplumsal artı değerden diğer sermayeler gibi 22 birim artı değer talep edecek ve toplam sermayesiyle oranladığında %22'lik bir kâr oranıyla çalışacaktır. Bu durumda aksine 60s+40d'lik organik bileşimle üretim gerçekleştiren sermayeye bakıldığında, bu sermaye bireysel olarak 40 birim artı değer üretilip, %40'lık bir bireysel kâr oranına sahipken yine aynı ortalama kâr oranları yasası ve rekabet nedeniyle toplumsal artı değerden payına düşen 22 birimlik artı değer ve 100'lük kitlesine denk düşen %22'lik bir ortalama kâr oranına razı olmak zorunda kalacaktır. İşte bu ilişkidir ki sermayeler arasındaki kıyasıya rekabetin durmadan daha

da gelişerek yaşanmasına neden olmaktadır. Çünkü düşük organik bileşimle üretim gerçekleştiren her bir sermaye artı değer transferinde ve rekabette öne geçmek amacıyla sermayesinin organik bileşimini yükseltmek eğilimine girecektir. Bu rekabet hem bireysel sermayelerin üretkenliğinde bir artışı ifade eden hem de toplumun üretici güçlerindeki bir gelişmeyi de göstermektedir.

Çeşitli üretim kollarında böylece sermayelerin organik bileşimlerine devir sürelerine bağlı olarak farklı ortalama kâr oranları oluşmaktadır. Bu farklı kâr oranlarının rekabet aracılığıyla gerçekleşen ortalaması ise genel kâr oranlarını oluşturmaktadır. Böylece organik bileşimler arasındaki fark ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin belli büyüklükteki bir sermaye bu genel kâr oranınca kâr talebiyle yeniden üretimini gerçekleştirir.

Demek oluyor ki, çeşitli üretim alanlarındaki kapitalistler, metalarını satmakla, bunların üretimlerinde tüketilen sermayenin değerini geri almakla birlikte, bunlar, kendi aralarında, bu metaların üretimleri ile yaratılmış olan artı-değeri ve dolayısıyla kârı elde etmiş olmazlar. Onların elde etmiş oldukları şey, yalnızca, tek-düze olarak dağıtıldığında, bütün üretim alanlarında toplumsal sermaye tarafından belli bir sürede üretilen toplam toplumsal artı-değer ya da kârdan toplam toplumsal sermayenin her kesrine düşen pay miktarındaki artı-değer ve dolayısıyla kârdır (Marx, 2004c: 143-144).

Genel kâr oranı böylece kapitalist üretim biçiminin yasası olarak ortaya çıkar. Toplumsal olarak kapitalistler arası tüm yeniden üretim ilişkileri, kapitalistlerin üretim süreçleri ve rekabetleri aracılığıyla bir sonuç olarak oluşmuş olan genel kâr oranı üzerinden kurulur. Böylece kendisi bir sonuç olan genel kâr oranı bir nedene dönüşür ve kapitalist üretimin maddi doğasını belirlemeye başlar. Kapitalist üretim biçiminde genel kâr oranları yasası karmaşık ve yaklaşık bir biçimde egemen bir eğilim ve dalgalanmaların hiç bir zaman kesinlikle belirlenemeyen ortalaması olarak işler.

Ancak açıktır ki üretilen toplam toplumsal artı değer kitlesi yatırılan sermayelerin büyüklüklerine bağlı olarak farklı niceliklerde olacaktır. Bu nedenle ortalama bir kâr oranının oluşumu basit bir ortalamadan çok üretimin farklı alanlarında farklı ortalama kârlarla çalışan sermayelerin nispi ağırlıklarının da etkisiyle oluşan bir ilişki içerisinde. Dolayısıyla ortalama kâr oranları, toplumsal üretimin her alanına yatırılan sermayelerin nispi büyüklüklerine ve bu sermayelerin toplumsal sermayenin ne

kadarını temsil ettiğine yani toplumsal sermaye içerisindeki nispi büyüklüklerine bağlı olarak belirlenir. Sonuç olarak kâr oranlarının belirlenmesi farklı üretim alanlarındaki sermayelerin organik bileşimleri ile sahip oldukları farklı kâr oranlarına ve toplam toplumsal sermayenin farklı üretim alanları arasındaki dağılımına ve nispi ağırlığına bağlıdır (Marx, 2004c: 147). Ayrıca genel kâr oranı bireysel sermayenin ya da belli bir üretim alanındaki toplam sermayenin kâr oranlarındaki değişimler kadar hızlı bir değişim göstermemektedir. Toplumsal üretimin her bir alanında oldukça çeşitlilik gösteren ortalama kâr oranlarındaki değişimler birbirlerini telafi ederler ve genel kâr oranları bu nedenle tüm bu değişikliklerin yaşandığı bir ortalama hareketin temsilcisi olarak var olurlar. Genel kâr oranı ancak toplam toplumsal sermayenin bütününde bir gelişme yani üretkenlik artışı ya da bir başka deyişle toplam toplumsal sermayenin bütününde bir organik bileşimin gelişmesiyle gerçekleşmektedir.

Sermayeler arası rekabetin toplumsal süreçte iki boyutta gerçekleşmektedir. Birincisi farklı üretim alanlarındaki sermayeler arasında iken ikincisi özdeş meta üretim alanındaki farklı sermayeler arasındadır.

Üretim fiyatlarıyla ilgili açıklamalarımıza farklı organik bileşimlerle üretim yapan üç sermaye olduğunu varsayalım ve bunların organik bileşimleri farazi bir biçimde belirlenmekle birlikte aşağıdaki gibi olsun.

Şekil 6: Üretim Fiyatları

$$I. 90s+10d+10a=110 \quad a'=\%100 \text{ (a'=artı değer oranı)}$$

$$II. 80s+20d+20a=120$$

$$III. 70s+30d+30a=130$$

$$\text{Toplam} = 240s+60d+60a$$

Emeğin sömürülme yoğunluğunun dolayısıyla artı değer oranının ve işgününün veri olduğunu varsayarsak, üretilen toplam toplumsal artı değer miktarı 60a kadardır. Her bir 100'lük sermayeye dolayısıyla ortalama 20a kadar artı değer düşmektedir. Bu üretim koşullarında toplumsal ortalama 100 birim sermaye ve 20 birim artı değer biçiminde belirlenmektedir. Toplumsal ortalamayı şekil X'den görülebileceği gibi 80s+20d bileşimine sahip sermaye oluşturmaktadır. Farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren sermayelerin metalarının ortalama değeri 120 birim olduğu görülmektedir. Bu

aynı zamanda farklı üretim alanlarındaki sermayelerin ortalama toplumsal organik bileşimini gösterir. Ancak ortalama kâr oranlarının oluşmasıyla birlikte her üretim alanı, bu üretim alanına yatırılan sermayenin nicel büyüklüğüne bağlı olarak toplumsal ortalama kâr oranından pay talep edecek ve toplumsal artı değerden bu orana göre kendisine düşen payı alacaktır. Böylece farklı üretim alanları arasındaki sermayelerin ortalama organik bileşimlerini gösteren ve sermayelerin rekabetini belirleyen üretim fiyatları ortaya çıkacaktır. Kapitalist üretim biçiminin belirli bir gelişmişlik düzeyini de gösteren üretim fiyatları, tarihsel olarak da metaların değerine öngelir. Ancak tüm fiyatlar ve fiyat değişimleri değer yasası tarafından belirlenmektedir (Marx, 2004c: 159-160). Organik bileşimi yüksek olan sermayenin bireysel değeri, toplumsal ortalamadan düşük; düşük olanın ise yüksektir. Ancak metanın değeri, onun toplumsal niteliği gereği, üretimi için harcanan ortalama toplumsal emekten belirlenir. Bireysel değerler arasındaki organik bileşim farklılıklarından kaynaklanan farklar burada yalnızca metanın değerinin belirlenmesine yardımcı olurlar. Meta pazarda 120 birim değer üzerinden gerçekleşir. Yüksek organik bileşime sahip sermaye metanın bireysel değerinin üzerinde fakat metanın toplumsal değerinden gerçekleştirirken, organik bileşimi düşük olan sermayeden bir artı değer transferi de gerçekleştirir. Aynı üretim kolunda sermayelerin artı değer oranlarının eşitlenmesi, pek çok biçimde engellense de, kapitalist üretimin ilerlemesi ve giderek diğer üretim biçimlerinin ya da ekonomik koşulların bu üretim biçiminin egemenliği altına girmesiyle birlikte bu artı değer oranlarının eşitlenmesi, farklı üretim kollarında farklı sermaye yatırımları arasında da giderek artan biçimde gerçekleşmektedir (Marx, 2004c: 130). Gerçekte bu eşitlenme belli bir ülkede genel bir kâr oranının nasıl oluştuğunun açıklanmasında önemli bir yere sahiptir.

Metanın üretim fiyatı, maliyet fiyatı ile metanın üretim sürecinde yatırılmış bulunan sermayeye büyüklüğü ile orantılı bir biçimde, *devir koşulları gereğince*, yıllık ortalama kârdan düşen payın toplamından oluşan fiyatı ifade etmektedir (Marx, 2004c: 143). Başka bir biçimde söylenecek olursa, üretim fiyatları metaların maliyet fiyatlarına, m , genel kâr oranlarının eklenmesiyle oluşmaktadır. $[ÜF=m+GKO]$. Kapitalist üretim biçiminde metaların değerlerinden çok maliyet fiyatlarının üzerine genel kâr oranlarının eklenmesiyle oluşan bu üretim fiyatlarından değışilirler. Üretim fiyatları aynı zamanda piyasa değerleri ve piyasa fiyatları için de bir eksen oluşturmaktadır.

Sermayenin rekabetiyle ilgili diğer bir kavram seti ise piyasa değerleri-piyasa fiyatları ve artı kârıdır. Piyasa değerleri ve piyasa fiyatları, üretim fiyatının aksine belirli bir üretim alanında faaliyet gösteren sermayeler arasındaki bir ilişkinin sonucudur. Örneğin otomotiv sanayinde faaliyet gösteren farklı sermayeler varsayıldığında, piyasa değerleri bu üretim kolunda ortalama organik bileşim tarafından belirlenen bir değer ilişkisidir. Örneğin otomotiv sanayiinde faaliyet gösteren üç farklı sermayenin bileşimi şöyle olsun;

Şekil 7: Piyasa değerleri, Piyasa fiyatları ve Artı kâr

1.Yüksek Organik bileşimli Sermaye

$$80s + 20d + 20a = 120 \text{ Bireysel değer}$$

$$80s + 20d + 30k = 130 \text{ Piyasa Değer}$$

2.Ortalama Organik Bileşimli Sermaye

$$70s + 30d + 30a = 130 \text{ Bireysel Değer}$$

$$70s + 30d + 30k = 130 \text{ Piyasa Değer}$$

3.Düşük Organik bileşimli Sermaye

$$60s + 40d + 40a = 140 \text{ Bireysel Değer}$$

$$60s + 40d + 30k = 130 \text{ Piyasa Değer}$$

$$\text{Artı- değer Oranı (a')} = \% 100 \text{ Ortalama Kâr Oranı (k')} = \% 30$$

Özdeş meta üretim alanında yer alan sermayeler ortalama kâr oranından (%30) paylarını alacaklar ve bu üretim alanında faaliyet gösteren sermayelerin ürettiği metaın piyasa değerleri ortalama koşullarda üretim gerçekleştiren metaın değerine eşit biçimde belirlenecektir. Toplumsal ortalama değerlerden bahsedildiği sürece, bu, metaların değerlerinin belirli bir ortalama değer etrafında dalgalandığını da aynı zamanda ifade etmektedir. Bu durum metaların bireysel değerlerinin yanında ayrıca toplumsal ortalamayı ifade eden piyasa değerlerinin varlığı gösterir. Piyasa değerleri, belirli bir üretim alanındaki metaların ortalama değerini göstermektedir. Bu değer, aynı üretim alanındaki ortalama bileşime sahip sermaye ve bu alandaki toplam meta talebinin ağırlıklı kısmını karşılayan sermayenin organik bileşimi tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla piyasa değerleri, tek bir üretim alanındaki ortalama koşullar tarafından belirlenen ağırlıklı ortalama metaın piyasa değerini ifade etmektedir. Metaın

ortalamadan sapan piyasa değeri ancak arazi koşullarda en iyi ya da en kötü koşullarla üretilen metaller tarafından belirlenmektedir. Bireysel değerleri bu piyasa değerinin altında olan metaller fazladan bir artı değer transferi gerçekleştirirken; bireysel değerleri piyasa değerlerinin üzerinde olan metaller ise bir artı değer aktarımı gerçekleştirmektedir. Marx piyasa değerleri için yapılan açıklamaların üretim fiyatları piyasa değerlerinin yerini aldığı anda üretim fiyatları için de geçerli olduğunu belirtir. Üretim fiyatlarının ortalama toplumsal emek üretkenliğini ifade ettiği üretim koşulları altında, piyasa fiyatları; üretim fiyatlarının oluşturduğu eksen etrafında dalgalanmaktadır. Arz talep koşullarına, mevcut talebin daha çoğunun hangi üretim koşulları tarafından üretilen metallerle karşılanmasına bağlı olarak dalgalanan piyasa fiyatları, metallerin piyasada gerçekleştiği fiyat düzeyini ifade etmektedir. Dolayısıyla değer yasası tarafından belirlenen meta değerinin üretim koşulları ve üretim sürecindeki sermayenin koşulları dışında diğer tüm toplumsal değişkenlerin de dahil olduğu bir fiyat belirlenme süreci sonucunda oluşan metallerin fiyatlarını piyasa fiyatları ifade etmektedir.

Açıklamalar bağlamında belirli bir ulus içerisindeki sermayenin rekabeti özdeş meta üretim alanlarında piyasa değerleri ve piyasa fiyatları üzerinden gerçekleşirken; farklı üretim alanlarında üretim gerçekleştiren sermayeler arasında da üretim fiyatları üzerinden gerçekleşmektedir. Tekil sermaye toplumsal sermayenin rekabeti içerisinde ancak bir atom parçası olarak var olabilir. Bu biçim altında rekabet ancak ortak çıkar toplumsal sermayenin her kesri için geçerli olduğunda bireysel sermaye açısından da bir sorun teşkil etmez. Ancak rekabet yarışında sermayenin herhangi bir kesri zayıf kaldığında bu ortak çıkar ilişkisi bozulur ve tüm sermayeler toplam toplumsal artıktan daha fazla değer almak için kıyasıya bir mücadele içerisine girerler. Artık her bir bireysel sermaye daha ucuza üreterek daha çok meta satışı yapmanın peşinde koşmaktadır. Böylece piyasada kendisine daha fazla yer bulmakta ve toplumsal sermayenin diğer kesimlerini daha üretken üretim tarzları uygulamaya yani sermayelerinin organik bileşimlerini yükseltmeye zorlar. Taraflardan birinin avantajlı durumu bütün diğer tarafları da bu koşulları uygulamaya zorlamaktadır. Rekabet yarışında dolayısıyla toplumsal üretkenlikte geri kalan sermaye canhıraş bir mücadeleyle kendi başının çaresine bakmaya kalkışır. Onun için önemli olan sermayesinin organik bileşimini yükselterek daha üretken tekniklerle daha ucuza meta

üretmenin yollarını aramaktır. Ancak bireysel kapitalist her ne kadar kendi başının çaresine bakmaya çalıştığını düşünse de her bir bireysel kapitalistin attığı adım tüm toplumsal sermayenin kesirlerini etkilemektedir. Dolayısıyla bu yolla toplam toplumsal sermayenin ortalama organik bileşiminde bir yükselme gerçekleşmektedir.

Ücretler ve işgünü sabit kabul edildiğinde verili bir artı değer oranının, kâr oranlarının kendisini bu artı değer kitlesinin toplam sermayeyle ilişkisini ifade etmesinden ve ayrıca değişmeyen sermayenin farklı büyüklüklerinin de bu kâr oranları üzerinde etkili olmasından dolayı, bu verili artı değer oranının pek çok farklı kâr oranı ile ortaya çıkabileceği görülmektedir. Dolayısıyla emeğin sömürü oranının aynı kaldığı koşullarda, sermayenin bölümlenmesinde değişmeyen kısmının nispi artışının kâr oranları üzerindeki etkisi aşağıdaki gibi açıklanabilir. Marx'ın (2004c: 188) Kapital'in üçüncü cildinde konuyu anlattığı denklikler aşağıdaki gibidir.

Şekil 8: Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi

$s = 50$, ve $d = 100$ ise $k' = 100:150 = \%66,66$;

$s = 100$, ve $d = 100$ ise $k' = 100:150 = \%50$;

$s = 200$, ve $d = 100$ ise $k' = 100:150 = \%33,33$;

$s = 300$, ve $d = 100$ ise $k' = 100:150 = \%25$;

$s = 400$, ve $d = 100$ ise $k' = 100:150 = \%20$

Sermayenin değişmeyen kısmındaki bir artışın kâr oranlarını düşürdüğü böylece gözlemlenebilmektedir. Ancak bu gelişmenin bireysel sermayede ya da toplumsal üretimin sınırlı bir alanında gerçekleşmeyip; toplam toplumsal sermayenin önemli alanlarında ya da aşağı yukarı bütün alanlarında gerçekleştiği varsayıldığında bu sefer bir toplumun toplam toplumsal sermayesinin bütününün organik bileşiminde bir artış meydana gelecektir. Bu durum artı değer oranlarının değişmediği kabul edildiğinde, toplam toplumsal sermayenin içerisindeki değişmeyen sermaye kitlesinin nispi oranının değişen sermayeye göreli olarak artışı zorunlu olarak genel kâr oranlarında bir düşüşe neden olacaktır (Marx, 2004c: 189). Açıklandığı üzere sermayenin organik bileşimindeki artışlar yani kapitalist üretim biçiminin üretkenliğinin giderek artması ya da başka bir deyişle üretim biçimindeki gelişme, sermayenin değişmeyen kısmında değişen kısma oranla bir artışı ifade etmektedir ki bu kapitalist üretim biçiminin yasasını oluşturmaktadır.

Kapitalist üretim biçimi üretim sürecinde değişmeyen sermayeye oranla değişen sermaye kitlesinin nispi bir azalma yaratmaktadır. Bu nedenle toplumsal sermayenin

üretkenliğini, artı değer oranlarını ve artı değer kitlesini sürekli arttırırken bu artışa azalan bir kâr oranları eşlik etmektedir. Kâr oranları sermayenin organik bileşimindeki bu artış dışında başka nedenlerle düşebilecek iken, üretim biçiminin zorunlu bir sonucu olarak artan artı değer oranlarına denk düşen bir azalan genel ortalama kâr oranı eğilimi üretim biçiminin zorunlu, mantıksal yasası olarak ortaya çıkmaktadır. Artı değer kitlesinin çeşitli bölünmelerinin dışında (faiz, rant, vergi gibi) burada açıklamaları ilgilendiren üretilen toplam toplumsal artı değer kitlesinin toplam sermaye ile olan ilişkisidir.

Toplumsal emek üretkenliğini ifade etmesi bağlamında sermayenin organik bileşiminin gelişimi üretim araçlarını harekete geçiren toplam canlı emek yani değişen sermaye kitlesinin nispi olarak azalacağını ifade etmesi, aynı zamanda emeğin karşılığının ödendiği gerekli emek zamanı süresinde bir nispi azalmaya neden olmaktadır. Böylece toplam kitlesine oranla sermaye giderek daha az artı emek emecektir. Değişen sermayedeki nispi azalma ve değişmeyen sermaye kitlesindeki nispi artış ne ölçüde gerçekleşirse gerçekleşsin sermayenin bu kitleleri mutlak olarak artabilir ki artmaktadır. Bu durum emeğin üretkenliğindeki artışı ve buna bağlı olarak sermayenin gelişim evresi içerisinde artan organik bileşimine bağlı olarak artan artı değer kitlesi ve azalan bir kâr oranıyla birlikte geliştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Şekil 9: Kârın mutlak büyüklüğü ve oranı

$$I. \quad 4s+2d+2a; \quad S=6; \quad k'=\%33,33$$

$$II. \quad 15s+3d+3a; \quad S=18; \quad k'=\%16,66$$

Yukarıdaki şekil ile örneklendirildiğinde, toplumsal sermayenin bileşimi I. durumdan II. duruma doğru bir gelişme sergilemiş olsun. Değişmeyen ve değişen sermaye kitlelerinin her birinin mutlak büyüklüklerinin arttığı gözlemlenebilirken; bu artış aynı zamanda genel kâr oranlarında büyük bir düşüşü de koştulamaktadır. Bu nedenle kâr oranlarının düşme eğilimi yasası bağlamında değerlendirmeler sermayenin nicel miktarına göre değil bu sermayenin kısımlarının nispi paylarına ve oranlarına göre yapılmalıdır. Sermaye tarafından harekete geçirilen işçi sayısı bu koşullar altında %50 artarken bu koşullar altında sermayenin emdiği artı emek miktarı, artı değer miktarı ve kâr miktarı mutlak olarak artabilir. Bu artış gerçekte bir olasılık değil sermayenin genel

hareket yasalarının bir sonucudur ve kâr oranlarındaki bir düşmeye karşın bu şekilde gerçekleşmektedir (Marx, 2004c: 194).

Kapitalist üretim biçimi altında üretim ve birikim üretim süreçlerini giderek daha büyük boyutlara ulaştırmaktadır. Böylece sermaye giderek daha büyük boyutlarda yatırımı zorunlu kılar. Sermaye birikiminin merkezileşmesi ve yoğunlaşması bu büyümeyi olanaklı kılan etkenlerdir ki toplumsal sermayenin devamlılığı için toplumun bir kesiminin (doğrudan üretici vb.) sürekli olarak mülksüzleşmesini de içerisinde barındırır. Sermayenin birikimi ile birlikte egemenliği altına aldığı emek kitlesi giderek artmaktadır. Bu artışa bağlı olarak, değişmeyen ve değişen sermaye arasındaki nispi orandaki artışların tümü sermayenin sahip olduğu sömürü yoğunluğu aynı kalsa hatta artsa bile kâr oranlarında bir düşme eğilimi ortaya çıkarmaktadır.

Ancak kâr oranlarındaki bu her düşüş birikimin daha geniş ölçeklerde yeniden sağlanması anlamına gelmektedir. Örneğin 1.000.000'lük bir sermayenin 60s+40d'lik bir bileşimle üretim gerçekleştirdiği varsayalım. Bu durumda yaratılan artı değer kitlesi 400000 ve sermayenin artı değer ve kâr oranları da %40 olacaktır. Şimdi bu sermayenin bileşiminin 80s+20d'ye yükseldiği ve üretim süreci sonunda gerçekleştirilen artı değer kitlesinin de 400000'den 440000'e çıktığı varsayalım. Bu koşullar altında sermayenin yeni bileşimiyle birlikte tabii olduğu kâr oranı da %20'ye düşecektir. Yeni artı değer kitlesini gerçekleştirecek toplam sermayenin büyüklüğü ise ancak 2200000'lik bir düzeye ulaştığında mümkün olmaktadır. Dolayısıyla kâr oranlarındaki düşme eğilimi ile birlikte sermayenin toplumsal yeniden üretim sürecinde giderek daha büyük boyutlarda yeniden yatırımlarla başlaması gerekmektedir. Sermaye birikiminin bu momentini aynı zamanda emek gücü ile üretim araçları kitlesi arasındaki zorunlu orantısızlığında göstergesi olmaktadır. Bu orantısızlık mutlak bir ilişki olmayıp emeğin kapitalist biçimde üretime koşulmasından ya da sermaye birikimi ile artan nüfusa olan gereksinimdeki görece azalmadan ileri gelmektedir (Marx,2004c: 196-197).

Dolayısıyla buradan şu görülmektedir ki kapitalist üretim biçimi gelişimine bağlı olarak aynı miktarda emek gücünü üretimde tutabilmek için gittikçe artan miktarda bir değişmeyen sermaye kitlesinde büyümeye ya da bir başka deyişle artan bir sermaye birikimine ihtiyaç duymaktadır. Sermaye birikimini hızlandıran tüm nedenler

sermayenin el koyduğu artı değer ve kâr kitlesinde bir artışa rağmen, kâr oranlarında bir düşmeyi de zorunluluk kılmaktadır.

Böylece tarihsel ve mantıksal hareketi gereği sermaye rekabetinin de baskısıyla gittikçe daha fazla birikim yapıp büyüme eğilimindedir. Bu büyüme eğilimi aynı zamanda içsel çelişkilerini de barındırır. Sermayenin büyüme eğilimi arttıkça el koyması gereken artı emek yani artı değer ve kâr kitlesinde de bir artış kendisini dayatırken bu artı değer ve kâr kitlelerinin toplam sermaye ile ilişkisi toplumsal yeniden üretimin sürdürülmesinin önünde bir takım engeller çıkarmaktadır. Bu kâr oranlarının düşme eğilimidir. Daha önce belirtildiği üzere kendisi bir sonuç olarak ortaya çıkan ortalama kâr ve genel kâr oranı kapitalist üretim biçimi içerisinde bir kez oluştuğunda artı bir neden haline dönüşmekte ve sistemin bütün yeniden üretim ilişkilerini belirleyen bir etmen olarak ekonomik ilişkiler içerisindeki yerini almaktadır. Bu ortalama kâr oranı tıpkı üretim fiyatları gibi bir dengeyi ifade etmemekte aksine bireysel kârların etrafında dalgalandığı bir momenti oluşturmaktadır. Böylece toplumsal emeğin ve sermayenin üretim alanları arasındaki tasnifini gerçekleştirmektedir. Planlamanın doğası gereği mümkün olmadığı kapitalist üretim biçimi için fiyatlar ve daha genel olarak da ortalama kârlar toplumun hangi alanda hangi metadan ne kadar üreteceğinin belirlenmesini sağlamaktadır. Gerçekleşen ya da gerçekleşmeyen metalar bu moment etrafındaki dengeden sapışların göstergesi olarak bireysel kapitalistlerin iflaslarıyla öğrenilir. Ancak asıl sorun nasıl olur da bireysel kapitalistlerin birbirini dengeleyen iflaslarının toplumsal bir genel hal aldığıdır. Burada devreye toplumsal olarak yeniden üretimin gerçekleştirilememesi girmektedir. Her ne kadar başlangıçta sorun bu toplumsal yeniden üretimde görülse ve meta mübadelesinde para ve metanın birbirinden ayrılması olarak tanımlansa da krizin nedeni gerçekleşmeyen metalar değildir. Aksine kriz nedeniyle meta realizasyonunda kopuşlar gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kriz; kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle toplumsal yeniden üretimin gerçekleştirilememesi, sermaye birikiminin olanaksız hale gelmesidir. Olgunun temelinde ise toplumsal olarak üretici güçlerin gelişmesi ile üretici güçler ile üretim/mülkiyet ilişkileri arasındaki çelişki yatmaktadır.

Özetle, sermayenin birikim eğilimi içerisinde bireysel kapitalistler arasındaki rekabetinde baskısıyla daha fazla artı emeğe, artı değer ve kâra el koyma amacıyla devreye giren nispi ve mutlak artı değer yarışında öne geçme mücadelesi aynı zamanda

toplumsal sermayenin üretici güçlerinde de bir artışa neden olmaktadır. Bu durumda bireysel kapitalist için çözüm gibi görünen tüm ilişkiler bir sonraki çevrimde toplam sermayenin tümü üzerinde etkili olmaktadır. Toplumsal sermayenin üretkenliğinde bu nedenle gerçekleşen gelişmeler aynı zamanda o toplumun üretici güçlerindeki bir ilerlemeyi göstermektedir ki bu da kendisini sermayenin organik bileşimindeki yükselmeler ile ifade eder. Sermayenin organik bileşimindeki bu gelişmeler aynı zamanda değişen değişmeyen sermaye biçiminde bölünmüş toplam sermaye kitlesi içerisindeki bu bileşimlerin nispi oranlarının da değişmesine neden olmaktadır. Değişimin tarihsel olarak da gözlemlenebilen yönü değişen sermayenin payının gittikçe üretim sürecinde değişmeyen sermayeye oranla azalmasıdır. Bu sermayenin her iki biçiminin mutlak kitlelerinin artması pahasına gerçekleşir. Sermayenin organik bileşimindeki artı aynı zamanda el konulan artı emek, artı değer ve kâr kitlelerinin de azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla el konulan artı değer kitlesindeki artışa rağmen toplam sermayenin bu artık ile kurduğu oransal ilişki kendisini kâr oranlarının düşme eğilimi olarak gösterir. Kâr oranlarındaki düşme sermaye tarafından ya mevcut emek gücünün daha fazla sömürülmesi ki bu yöntemin fiziki sınırları vardır ya da nispi olarak azalan aynı emek gücü kitlesinin daha fazla değişmeyen sermayeyi yani üretim araçlarını harekete geçirmesiyle aşılmaya çalışılır. Bu noktada gittikçe artan miktarlarda yeniden yatırımlar devreye girmektedir. Sermayenin organik bileşimindeki her artış giderek daha büyük miktarda sermayenin üretim sürecine yatırılması anlamına gelmektedir ki diğer yandan artan emek gücü sömürüsüne rağmen bu büyümenin karşılanması olanaksız hale gelmektedir. Diğer bir etken olarak düşen kâr oranları toplumsal sermayenin yeniden üretime başlamasını irrasyonel kılmaya başlar. Azami kâr peşinde koşan sermaye düşen mevcut kâr oranlarından bir toplumsal yeniden üretim sürecine girmekte başarısız olmaktadır. Toplumsal yeniden üretim zincirlerindeki bu kopuş kriz öncesi dönemde birbirini telafi eden bireysel iflasların genel bir görünüm almasına neden olur. Yeniden üretimle ilişkilenebilen sermayeler, gerçekleşmeyen metalar, sermayenin büyümesini olanaklı kılmayan kârlar ve toplumsal olarak sermaye için anlamsız hale gelmiş bir toplumsal yeniden üretimle birlikte kriz kapıyı çalar ve kendisini gösterir. Kriz çevrimi içerisinde pek çok etmenin bu krize neden olduğu ileri sürülse de görüngüler ile gerçeklik arasındaki ayrışma burada kendisini açığa

vurmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin krizi kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle toplumsal yeniden üretim zincirinin kopuşu biçiminde ortaya çıkar.

Ancak kriz çevriminin farklı aşamalarından krizin neden olduğu ilişkilerin tümü birer biri neden gibi algılanmaktadır. Çevrimin zamansal olarak bulunulan evresine bağlı biçimde kimi zaman tüketilmeyen metalar kimi zaman gereğinden fazla üretilmiş metalar kimi zaman toplumsal sermayenin üretimin gerçekleştirilmesinde kesimler arası orantısız dağılımı kimi zaman ise kapitalist üretimin anarşik doğası biçiminde gözlemlenebilir. Bu konu ilerleyen bölümlerde yeniden tartışılacaktır.

2.2.3. Kriz Bağlamında “Zıt Yönde Etkilerin” Etkisi

Kâr oranlarının düşme eğilimi ve kriz ilişkisinin açıklanmasının ardından kâr oranlarının düşme eğilimine ilk bakışta yavaşlatıcı ancak yeniden üretim ilişkisinin devam ettiği süreçte bu yavaşlatıcı etkileri geçersizleşen ve hatta düşme eğilimini hızlandırıcı etkilere dönüşen değişkenler bu kısmın konusunu oluşturmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin karmaşık ve girift ilişkileri bağlamında pek çok değişken bu kısmın konusu içerisine dahil edilebilirse de, konunun açıklanması temel olarak Marx’ın Kapital’de “Zıt Yönlü Etkiler” başlığı altında kullandığı sıralama ile yapılacaktır.

Bu nedenle zıt yönlü etkilerin açıklanmasında emeğin sömürü yoğunluğundaki artış, ücretlerin emek gücünün değerinin altına düşmesi, değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlaması, nispi aşırı nüfus, dış ticaret ve hisse senetli sermayenin artışı olguları incelenecektir.

Emeğin sömürü yoğunluğundaki artış. Emek gücünün sömürü yoğunluğundaki artış, üretim sürecinde emek gücünün ilişkilendiği değişmeyen sermaye kitlesine oranla azalan ya da aynı kalan değişen sermaye kitlesi ile ifade edilen daha üretken üretim koşullarını ifade etmektedir. Emek gücünün sömürü yoğunluğundaki artış özellikle mutlak artı değer ilişkisi olarak tanımlanan işgününün uzatılması ya da emek gücünün daha yoğun koşullarda çalışmasının yanısıra nispi artı değer ilişkisinde açıklanan daha üretken yeni tekniklerin üretim sürecine uygulanmasıyla da sağlanabilmektedir (Marx, 2004c: 206-209).

Aynı emek gücü ile daha fazla makinenin harekete geçirilmesi ya da makinelerin hızının artırılarak daha fazla meta kitlesi üretmek emek gücünün sömürsünde bir artışı tanımlar. Bir işçiye üretim sürecinde kontrol etmesi için daha fazla makinenin bağlanması ya da makinenin hızının artırılarak emek gücünün daha fazla meta üretmesinin sağlanması bunu tanımlamaktadır. Ayrıca işgününün mutlak olarak uzatılması yoluyla kapitalistin üretim sürecinde el koyacağı değer kitlesinde bir artışın sağlanması da emek gücünün sömürü yoğunluğundaki bir artışı gösterir. Üretim sürecinde faal olarak çalışan emek gücü kitlesine oranla değişmeyen sermaye kitlesinde bir artışı tanımlayan bu yöntem toplam sermayenin oransal bölünümünü değiştirerek el konulan artı emek ya da artı değer kitlesini arttırmaktadır. Nispi artı değer süreci de belli bir miktar emek gücü ile daha çok artı değer yaratılmasını dolayısıyla kullanılan emek gücü miktarında bir azaltıma gitmeden sermayenin değişmeyen ve değişen kitleleri arasındaki oranın değişmesiyle eskisine göre daha yüksek oranda ancak daha az emek kitlesinin sömürülmesi anlamına gelmektedir. Bu durum artı değer oranlarında bir artışa rağmen artan değişmeyen sermaye kitlesi nedeniyle kâr oranlarında bir düşme etkisini ortaya koyarlar. Nispi artı değer rekabetinde emeğin üretkenliğini arttıran teknikteki gelişmeler üretim sürecinin örgütlenmesinde, emek gücünün çalışma koşullarında yani harcadığı kafa ve kol emeği miktarında bir hafifleme yaratarak daha uzun ve yoğun çalışma koşullarını olanaklı kılmaktadır ki böylece emeğin sömürü yoğunluğunda da bir artış sağlanmaktadır. Bu süreç üretimde kullanılan emek gücü kitlesini daha çok artı değere dönüştürürken aynı zamanda daha yüksek oranlarda ama daha az emek gücü kitlesinin sömürülmesini de gösterir. Böylece her zaman aynı sonuçları yaratacağının bir kesinliği olmasa da nispi artı değer sürecindeki gelişmeler aynı zamanda mutlak artı değer yaratma süreçlerinin önündeki maddi sınırları da kaldırarak emek gücünün mutlak biçimde sömürsünün arttırılabileceği ilişkileri olanaklı kılmaktadırlar. Ancak işgününün belirli fiziki sınırları vardır. Ek olarak belirli bir sermayenin ürettiği artı değer kitlesinin, artı değer oranı ve üretim sürecinde çalıştırılan işçi sayısına bağlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Dolayısıyla fiziki sınırlarına ulaşılmasına rağmen emek gücü sömürsü sermayenin organik bileşimindeki artışlarla arttırılmaktadır. Emek gücünün sömürsünü arttırmaya yönelik bu yöntemler daha fazla sömürü oranıyla daha az emek kitlesinin sömürülmesine neden olarak sermayenin kâr oranlarında düşme eğilimi yaratan

süreçlerdir. Bu da son tahlilde emek gücünün sömürü yoğunluğundaki artışlara bağlı olarak yaratılan artı değer kitlesindeki artışların kâr oranlarının düşmesi önündeki engel olma etkilerinin ortadan kalkacağını göstermektedir (Akarca vd., 2010: 133). Bu nedenle;

Belli büyüklükte bir sermaye, ile, artı-değer kitlesi azaldığı halde, artı-değer oranının yükselebileceğini, ya da bunun tersinin olabileceğini bir kez daha vurgulamak gerekir. Artı-değer kitlesi artı-değer oranı ile işçi sayısının çarpımına eşittir; ne var ki, bu oran hiç bir zaman toplam sermaye üzerinden değil, yalnız değişen sermaye üzerinden, aslında ise ancak her işgünü için hesaplanır. Öte yandan, belli büyüklükte bir sermaye-değer ile, kâr oranı, artı-değer kitlesi de yükselmeksizin ya da düşmeksizin, ne yükselir ve ne de düşebilir (Marx, 2004c: 209).

Ücretlerin emek gücünün değerinin altına düşmesi. Ücretlerin emek gücünün altına düşmesiyle ilgili olarak yapılması gereken ilk ayırım emek gücünün değerinin düşmesi ile bu olgunun farkıdır. Emek gücünün değerinin düşmesi daha önce de tanımlandığı üzere işçinin üretim sürecinde bir sonraki güne aynı verimlilik ve güç ile kendisini yeniden taşıyabilmesi için tüketmesi gereken metalar kitlesinin toplam değeridir. Emek gücünün değerindeki bir azalma, emek gücü sepetine giren bu metaların değerlerindeki toplumsal üretkenliğe bağlı bir azalmayı ifade etmektedir. Ancak ücretlerin emek gücünün değerinin altına düşüşü ilk bakışta, işçiye tüketmesi gereken metalara ulaşması için verilen ücretlerin bu metalar kitlesinin tümüne ulaşmasını olanaklı kılmadığı bir ilişkiyi ifade eder.

Bu durumun en bariz örneği toplumun üretici güçlerindeki gelişmelere de bağlı olarak kadın ve çocuk emeğinin üretim sürecine katılmasıyla ücretlerde yaşanan değişimdir. Kadın ve çocuk emeğinin üretim sürecine dahil olmasıyla birlikte başlangıçta aile içerisinde çalışan bireyin emek gücü sepeti ailenin tüm bireylerinin tüketim ihtiyaçlarını içermekteyken; artık her bir bireyin emek gücü sepeti kendisine özgü tanımlanmaya başlar. Böylece başlangıçtaki tüketim malları sepeti çalışan her bir bireye bölünür ve böylece belirlenen ücret bireyin emek-gücünün değerinin altına düşürülür. Bunun yanında kapitalist üretim biçiminde örgütlenmiş ülkenin ya da coğrafyanın koşullarının özgünlüğüne bağlı olarak işçi sınıfının mücadelesindeki geriliği ya da toplumsal olarak baskı koşullarındaki yükseklik emek gücünün

ücretlerinin zorunlu olarak değerinin altında belirlenmesine neden olabilir. Acak açıktır ki, emek yağmasına dönüşen bu ilişki o toplumun çalışan kesiminin ömrünü daha az bir zamanda tüketmesine neden olur. Bu durum ontolojik olarak sermayenin isteyeceği bir ilişki değilse de konjonktürel olarak düşük kârlarla çalışmak zorunda olduğu dönemlerin tolare edilmesinde bir araç olarak kullanılabilir. Ancak ilerleyen süreçte emek gücünün ücretlerinin değerlerinin altına düşmesi metaların fiyatlarının da değerlerinin altına düşmesine ve bu nedenle de kâr oranlarındaki düşüşü engelleyici etkisinin ortadan kalmasına neden olur.

Değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlaması. Sermayenin organik bileşimindeki artış ve kâr oranlarının düşme eğilimi açıklanırken, $a/(s+d)$ ifadesinde üretilen artı değer kitlesine oranla değişmeyen sermaye öğelerindeki artışın toplam sermayenin kâr oranlarıyla kurduğu ilişkide kâr oranlarını düşürdüğü açıklanmıştı. Değişmeyen sermaye öğelerindeki bir ucuzlamanın başlangıçta aynı ilişki göz önünde bulundurulduğunda $a/(s+d)$ oranını artırıcı bir etki yapacağı açıktır. Toplumsal üretimde özellikle hammadde ve üretim aracı üretimi gerçekleştiren alanlarda sermayenin organik bileşiminin artışı yani emek üretkenliğindeki bir yükselme bir sonraki üretim sürecine girecek bu metaların değerlerinde bir azalmaya neden olmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin emek üretkenliğini arttırmak suretiyle birim metanın değerini düşürme biçimindeki genel eğiliminin egemenliği üretim sürecine giren hammadde ve üretim araçları üretimi alanında da hakimdir. Ancak bu metaların kâr oranlarını düşme eğilime yavaşlatıcı bir etkisinin olması için toplumsal üretimin her alanında, örneğin özellikle demir çelik ya da enerji girdileri gibi, yaygın olarak kullanılması gerekmektedir. bunun yanında değişmeyen sermayenin değerinde bir azaltma, artı değer oranından yani sermayenin organik bileşimindeki bir artıştan bağımsız olarak, değişmeyen sermayenin kullanımında tasarruf, sermayenin yeniden üretim sürecinde açıklanan metaların gerçekleşme dönemi olarak dolaşım maliyetlerinin azaltılması amacıyla sermayenin dolaşım hızının artırılması ve dolaşım maliyetlerinin azaltılması yollarıyla da sağlanabilir. Son olarak değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlamasına neden olan bir diğer faktör sermayenin moral değer kaybıdır. Sermayenin moral değer kaybı toplumsal üretkenliğin sürekli arttığı bir üretim biçiminde yeni teknolojik üretim araçlarının üretimde kullanılmaya başlanmasıyla, kullanım değeri tam olarak tükenmemiş yani üretim sürecinde halen ekonomik ömrü bulunan eski üretim araçlarının değerlerindeki

azalmayı ifade etmektedir. Gerçekte tüm bu etkenler kapitalist üretim biçiminin tarihsel eğilimleridir. Giderek daha üretken biçimde üretimin gerçekleştirilmesi, sermayenin değişen ve değişmeyen öğeleri arasındaki orantının da yeniden kurulmasına ve tarihsel olarak metaların giderek daha düşük değerle üretmelerine neden olmaktadır. Bu durum sermaye kitlesinin toplumsal artı değerle oranlandığında daha büyük bir kâr oranıyla karşılaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla değişmeyen sermaye öğelerinin değerlerindeki ucuzlama kâr oranlarının düşme eğilimini yavaşlatıcı bir etki yapmaktadır.

Nispi aşırı nüfus. Kapitalist üretim biçimi genelleştikçe ve geliştikçe sermayenin değişmeyen kısmına oranla değişen kısmı yani emek gücünü temsil eden kısmı, mutlak olarak artmasına karşın değer bileşimi içerisinde nispi olarak azalmaktadır. Değişen sermayenin yani emek gücünün üretim sürecindeki nispi olarak azalması üretim sürecinin emek gücüne olan bağımlılığının da giderek azaldığını ifade eder. Böylece kapitalist üretim biçiminin gelişmesi gittikçe nispi aşırı nüfusu daha görünür hale getirir (Marx, 2004c: 210). Dolayısıyla emek üretkenliğindeki artış toplumsal olarak işsiz ücretli emekçi kitlesinde bir artışa neden olmaktadır. Nispi aşırı nüfustaki bu fazlalık ya da artış, toplumsal olarak ücretleri ortalama düzeyin altına çeker. Bir bütün olarak üretimin devamlılığı için gerekli olan emek arzı havuzunu oluşturan bu nispi aşırı nüfus kitlesi işçi sınıfı arasındaki rekabeti de arttırması nedeniyle emek gücünün sömürü oranının ve yoğunluğunun arttırılmasını da olanaklı kılmaktadır. Ancak bu durum emek gücünün ücretlerinin değerlerinin altına düşmesinin yarattığı etkiyi yaratmaktadır. Başka bir ifadeyle nispi aşırı nüfusta artış, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranla muazzam ölçüde yükselmesi ya da tersine değişen sermaye kitlesinin toplam sermaye kitlesi içerisindeki payının son derece daralması kapitalist üretim koşulları altında emek gücü dışında değer yaratan başka bir değişken icat edilmediği sürece kâr oranlarının düşme eğilimi karşısında engelleyici bir unsur olan etkenlerin bir sonraki çevrimde kâr oranlarını daha da düşürücü bir etki yapması yasadışı aşamayacaktır (Akarca vd., 2010: 144).

Dış ticaret. Dünya genelinde ulusların meta mübadeleleri nedeniyle birbirleriyle ilişkiye geçtikleri dış ticaret, gerek değişmeyen sermaye unsurlarının gerekse de değişen sermayenin tüketim ihtiyaçlarını oluşturan metaların değerlerini düşürmesi nedeniyle sermayenin öğelerinin değerlerinin düşmesine ve böylece artı değer oranları ve kâr

oranlarının artışına neden olmaktadır (Marx, 2004c: 210). Uluslararası rekabette daha üretken uluslar ile üretkenlikte geri kalmış ulusların rekabeti bağlamında metaların daha ucuza mal edinilmesi olanağını sağlamaktadır. Ayrıca dış ticaret üretkenlikte geri kalmış alanların rekabet nedeniyle üretim süreçlerinde emek üretkenliğinde artış yaratacak teknik ve teknolojilere geçişe zorlamaktadır. Ancak öte yandan dış ticaret üretim ölçeğini genişletmesi, sermaye birikimini hızlandırması ve değişmeyen sermayeye oranla değişen sermaye kitlesinde bir azalmayı olanaklı kılması nedeniyle uluslararası rekabet bağlamında dünya genelinde bir organik bileşim artışına da neden olması bağlamında kâr oranlarında bir düşmeyi beraberinde getirmektedir.

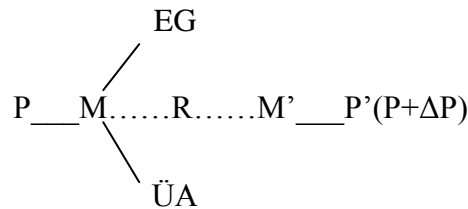
Hisse senetli sermayenin artışı. Hisse senetli sermaye üretim süreci ile kâr oranları üzerinden değil faiz oranları üzerinden ilişkilenen bir sermaye biçimidir. Kâr oranlarının oluşması sürecine de dahil değildir. Bu nedenle toplumsal artı değerden kâr oranları tarafından belirlenen ve üst sınırını kâr oranlarının oluşturduğu faiz oranlarına kadar esneyebilecek bir pay talep etmektedir. Hisse senetli sermayenin bir ulustaki üretken sermaye kitlesi içindeki payının artması yani toplumsal artı değerden kâr oranları üzerinden değil faiz oranlarına kadar esneyebilen bir oran üzerinden pay talep eden sermayenin toplumsal üretimle ilişkililmesi, genel kâr oranlarının belirlenmesine katılan toplumsal sermaye kitlesinde bir azalmayı temsil ettiğinden kâr oranlarının düşme eğilimini yavaşlatmaktadır (Akarca vd., 2010: 149). Ancak hisse senetli yapısıyla birlikte tarihsel olarak da gözlemlenebilecek çok büyük boyutlarda sermaye yatırımını gerekli kılan üretim süreçlerinin mümkün olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla büyük ölçekli ve yüksek organik bileşimli üretim süreçlerinin toplumsal üretimde ağırlık kazanmasına neden olmaktadır. Kâr oranlarındaki düşmenin temel belirleyenin sermayenin organik bileşimindeki artışlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda hisse senetli sermaye de ilk andaki etkisini yitirecek ve kâr oranlarının düşüşünü yavaşlatma eğilimi aksine bu düşüşü hızlandıran bir etkiye dönüşecektir.

Özetle, kâr oranlarının düşme eğilimine zıt yönde etkiler değerlendirilirken kapitalist üretim biçiminde metaların değerlerinde bir ucuzlamaya neden olan etkilerin aynı zamanda üretim sürecindeki toplumsal sermayenin organik bileşimini arttırmak suretiyle kâr oranları üzerinde düşürücü bir etkiye sahip oldukları ve üretim sürecindeki değişen sermayenin yani canlı emeğin emek üretkenliğindeki gelişmelere bağlı olarak

giderek etkisinin azaldığı ve artan sömürü oranları, artı değer oranlarının azalan bir kâr oranlarıyla içiçe olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira kâr oranları ne ücretlerdeki bir artışla ne de emeğin daha az üretken biçimde kullanılması nedeniyle değil aksine emek gücünün daha üretken koşullarda toplumsal üretimi gerçekleştirmesi nedeniyle düşmektedir. Aynı zamanda zıt yönde etkilerin tümünün ilk başta kâr oranlarındaki düşmeyi engelleyici ancak son tahlilde bu düşmeyi hızlandıran etkiler olduklarının iyi anlaşılması gerekmektedir (Marx, 2004c: 213).

2.2.4. Kriz Döneminde Genel Süreç

Toplumsal yeniden üretim zincirinin koptuğu ve birikimin olanaksız hale geldiği kriz dönemleri, sermaye birikimi çevriminin bir momenti olarak gerçekleşmektedir. Yeniden üretim sürecinde meta başkalaşımında, görünür hale gelen kriz olasılığı üretim süreci ile dolaşım süreci arasındaki kopukluk ile varlığını ortaya koymaktadır. Toplumsal yeniden üretimde üretim alanı ile dolaşım alanının birbirinden ayrılır ayrılmaz kriz ortaya çıkmaktadır. Sermayenin devrinin gerçekleşmesi aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir.



Sürecin temel itkisi meta başkalaşımını tarafından belirlenmektedir. Çünkü kriz olasılığı içerisinde barındıran temel ilişki M-P ve P-M süreçleri arasındaki bağın kopuşunda yatmaktadır. Bu nedenle değişim değerleri olarak üretilen metaların paraya dönüştürülmeleri gerekmektedir.

Metanın basit başkalaşımında kendini ortaya koyduğu ölçüde, bunalım olasılığı, yalnızca metanın kendi gelişimi sırasında içinden geçtiği biçimlerin – evrelerin – her şeyden önce, zorunlu olarak birbirini tamamladıkları gerçeğinden ve ikincisi – zorunlu içsel değişkenlik bağlantısına karşın – bu evrelerin sürecin birbirinden ayrık parçaları ve biçimleri olmaları, birbirinden bağımsız, zamanda ve mekanda birbirinden

sapan, birbirinden ayrılabilen ve ayrılmış biçim ve evreler oldukları gerçeğinden kaynaklanır (Marx, 1999: 488).

Dolayısıyla değişim değerleri olarak pazara gelen metaların para ile değişimleri ve yeniden üretilmek üzere dolaşım alanından çekilmeleri gerekmektedir. Bu aynı zamanda toplumsal yeniden üretim sürecindeki üretim alanı ile dolaşım alanı arasındaki kopukluk biçiminde kendini ortaya koyan kriz olasılığının da belirli bir süreliğine ortadan kalktığı anlamına gelmektedir. Ancak meta başkalaşımının bu kopuşu krizin ile ve en soyut biçimi olarak kendisini açığa vurmaktadır. Krizin bir diğer biçimi paranın ödeme aracı olarak işlevinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sermayenin yeniden üretim süreci içinde bu biçimlerin kendilerini ifade ettikleri ya da somutladıkları ilişkilere bakmak gerekmektedir.

Para biçimi içerisinde toplumsal olarak bir sermayenin ilk başkalaşımı başka bir sermayenin ikinci başkalaşımına denk düşmektedir. Farklı sermayelerden biri yeniden üretim sürecini sonlandırırken bir diğer yeniden üretim sürecine başlamaktadır. Meta başkalaşımı ve dolaşım sürecinin bu bütünselliği sermayenin üretim mantığı nedeniyledir. Paranın ödeme aracı olarak işlevi sermaye ile birlikte daha maddi bir temel edinmektedir. Örneğin toplumsal süreçte rastlantısal olarak gerçekleşen karşılıklı meta alışverişleri sonucu para son tahlilde ödeme aracı olarak devreye girmekte ve tüm karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Ancak bu bütünleşik meta başkalaşımı zincirinin herhangi bir halkasında taraflardan biri yükümlülüğünü yerine getirmediğinde toplumsal olarak bu zincirin hiçbir halkası metalarının değerini elde edemeyecektir. Dolayısıyla sermayelerini yerine koyamayacak ve böylece genel bir kriz ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu paranın ödeme aracı olarak işlevinin tanımlanmasında üzerinde durulan kriz biçimidir (Marx, 1999: 491).

M-P ve P-M süreçleri birbirinden ayrılmadığı koşullarda paranın ödeme aracı işlevinden ileri gelen bu çelişkilerin hiçbiri somutlaşmayacaktır. Kriz kendisi bu basit ilişki içerisinde açığa vurmaz. Ancak bunlar yalnızca biçimlerdir ve esas olarak sermayenin krizi ancak kapitalist üretim biçiminin kendi hareketinde içinde rekabet ve kredi ilişkisinden çıkarılabilmektedir.

Bir bütün olarak dolaşım süreci ya da bir bütün olarak sermayenin yeniden-üretim süreci, sermayenin üretim evresinin ve dolaşım evresinin birliğidir,

öyle ki bu iki süreci ya da evreleri içerir. Soyut bunalım biçimi ya da olasılığının daha ileri aşamada gelişimi oradadır. Bunalımı yadsıyan ekonomistler sonuç olarak bu iki evrenin birliğini ileri sürerler. Eğer birlik olmasalardı ya da yalnızca ayrı olsalardı, o zaman birlikleri zorla kurulamazdı, ve dolayısıyla bunalım olamazdı. Eğer ayrı olmaksızın yalnızca birlik olsalardı, o zaman, bunalım anlamına gelecek şiddete dayalı bir ayrılma sözkonusu olamazdı. Bunalım, birbirinden bağımsızlaşan etmenlerin birliğinin zor yoluyla kurulması ve esas olarak tek ve bir olan etmenlerin zor yoluyla ayrılmasıdır (Marx, 1999: 493).

Dolayısıyla genel olarak bir kriz süreci farklı görüngüleriyle birlikte işleyen çevrimsel bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı kriz biçimleri esas olarak sermayenin genel hareketi ve içsel çelişkilerinin analizinin dışındaki krizin görünüm biçimleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle metaların satılamamasından değil ama belirli bir zaman içinde gerçekleştirilememiş olmasının sonucu olarak toplumsal değişim ilişkisi içerisinde ödemeler zincirinin kopması ve bir dizi ödemenin yerine getirilememesi ilişkisinde temellenen para bunalımları bu karakteristik içerisinde var olurlar. Krizin bu görünüm biçimi paranın ödeme aracı olarak işlevinden kaynaklanmaktadır. Para ödeme aracı olarak iki işleve sahiptir: değer ölçüsü ve değerlerin gerçekleştiricisi. Bu iki işlev bağlamında eğer metaların değerleri paranın değer ölçüsü olma işlevi ile ödeme aracı işlevini yerine getireceği süre arasında değişir ve metaların satımı sonucunda metaların değerindeki bir değişme eğer paranın değeri gerçekleştirme işlevini yaptığı andaki değerinden daha düşük ise bu koşulda metaların satışında elde edilen parayla yeniden üretim sürecine başlangıçta üstlenilen yükümlülüklerin yerine getirilememe olasılığı ortaya çıkar. Bu halde tek bir yükümlülük işleminin ifasındaki sıkıntı bütünüyle tüm mübadele sürecine yayılmaktadır. Bu durumun gerçekleşmesi alım satım süreçleri ayrılmaksızın elbette olanaklı değildir. Dolayısıyla meta mübadelesi koptuğu ya da bir başka deyişle metalar ile para birbirinden ayrıldığı için bir kriz ortaya çıktığında; para bu ilişkide ödeme aracı olarak belirir belirmez kriz, bir para krizin biçimini almaktadır (Marx, 1999: 494).

Ayrıca ikincil bir unsur olarak kapitalist üretim biçiminin geniş ölçekli yatırımları da para piyasaları üzerinde bir baskıya neden olmaktadır. Bunun nedeni pazardan sürekli olarak emek gücü, tüketim malları ve üretim araçları çekilirken uzun

bir dönem boyunca pazara, karşılığında çekilen değerlere denk bir eş değer sürülemedir. Uzun dönemler boyunca gerçekleştirilen büyük para sermaye yatırımları örneğin demiryolları, barajlar vb. uzun dönemli altyapı yatırımları gibi, kapitalistlerin iş süreçlerinin devamlılığı için ihtiyaç duydukları para sermaye miktarında bir artışa neden olmaktadır. Bir sonraki çevrimde ise pazardan sürekli meta çekilmesi ve karşılığında para sürülmesi durumu piyasada etkin bir talebin ortaya çıkmasına ve ancak buna karşılık üretim mallarının fiyatlarında bir artışa neden olur. Bu fiyat artışlarına spekülasyon ve büyük ölçekli sermaye transferlerinin eklenmesiyle durum birbirini tetikler bir ilişkiye dönüşmektedir. Meta fiyatlarındaki yükselmeler aynı zamanda emek gücünün tüketim malları üzerinde de görülür. Böylece emek ücretlerindeki artışı baskılamak amacıyla ithalat eğilimi artmaya başlar. Ek olarak nispi aşırı nüfusun bir kısmı ücretlerdeki bu artışı baskılamak amacıyla üretim sürecine çekilir. Üretim sürecinin nispi aşırı nüfusun üretime dahil etmesi ücretlerin tekrar bir kez daha asgari düzeyine düşüşüne kadar devam eder.

Emek gücünün ücretlerinde ve meta fiyatlarında bu nedenle karşılaşılan bir artış aynı zamanda para sermayenin yeniden üretken sermayeye dönüştürülmesinde bir takım aksaklıklara neden olur. Üretim süreci sonunda gerçekleştirilen metaların tekrar üretken sermayeye dönüştürülmesi sırasında değişmeyen sermaye öğeleri olarak özellikle hammadde ve yardımcı madde fiyatların ve üretim aracı fiyatların karşılaşılabilecek bir artış ile değişen sermayenin ücretlerindeki bir yükselme elde edilen para sermayenin yeniden üretim sürecine aynı ölçekte başlayamaması sonucunu doğurmaktadır. Her birinde farklı etkenlere bağlı olarak görülen fiyat artışları para sermayenin üretken sermayeye dönüştürülmesinde değişmeyen ve değişen sermaye kitlelerine ayrılacak para sermaye arasındaki orantıyı bozmaktadır. Ya hammadde ve yardımcı maddeye daha fazla para ayrılması gerekir ki bu durum emek gücüne ayrılacak para kitlesini azaltır ya da emek gücüne daha fazla para ayrılması zorunluluğu emek gücünün harekete geçirdiği değişmeyen sermaye öğelerinde bir azalmaya neden olmaktadır.

Bu durumda yeniden üretim aynı düzeyde yinelenemez, değişmeyen sermayenin bir kısmı atıl kalır, işçiler işten çıkarılır kâr oranları düşer, sermayenin değişmeyen ve değişen öğeleri arasında oran değişmeyen sermaye lehine artar böylece daha az bir emek gücü sömürüsüne bağlı olarak süregelen bir kâr oranıyla birlikte emek gücüne dayandırılan sabit yüklenimler aynı kalır ve bir bölümü ödenemez (Marx, 1999: 495). Bu

fiyat artışlarının gerçekleştiği metaller eğer diğer üretim alanlarındaki sermayelerin de yeniden üretim süreçlerine giriyorsa bu durumda fiyat artışları tüm bu alanlardaki yeniden üretim süreçlerini de aynı biçimde etkilemektedir. Bu koşullar altında paranın üretken sermayeye çevrilmesini etkileyen tüm etmenler ilişkinin diğer yönünü yani metallerin paraya çevrilmesini de etkilemektedir. Böylece meta gerçekleşmesi süreçlerinde de aksamalar ortaya çıkar. Her iki koşulda da toplar kârlar ve toplam ücretlerde bir azalma gözlemlenir. Ayrıca meta satışları sonucu diğer üretim alanlarından elde edilmesi beklenen gelirlerde de bir azalma gerçekleşir.

....böyle bir durum, ek sermayenin çeşitli tamamlayıcı parçalarına oransız dönüştürülmesinden ileri gelir. Bu, sabit sermayenin aşırı-üretimidir ve birinci durumda ortaya çıkan sonuçların aynısına yol açar (Marx, 1999:496).

2.2.5. Sermaye Birikimi Çevriminin Momenti Olarak Kriz

Krizin, kapitalist yeniden üretim sürecinde üretken sermayenin düşen kâr oranları nedeniyle üretim süreciyle ilişkilenelememesi, yeniden üretim sürecinin kesintiye uğraması ve dolayısıyla kapitalist üretim biçiminin mümkün olmadığı dönemler anlamı geldiğini tanımlanmasının ardından kriz döneminde sermaye çevriminin süreci anlatılabilir.

Kullanılan sabit sermayenin değer büyüklüğü ile dayanıklılığı, kapitalist üretim biçiminin gelişmesi ile birlikte geliştiğine göre, sanayi ile sanayi sermayesinin ömrü her belli yatırım alanında, birçok yılı, diyelim ortalama on yılı kapsayacak şekilde uzar. Sabit sermayenin gelişmesi, bir yandan bu ömrü uzattığı halde, öte yandan da, bu ömür, kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle aynı şekilde devamlı olarak hız kazanan üretim araçlarındaki sürekli devrimler ile kısalmıştır. Bu üretim araçlarında bir değişiklik ve bunlar fiziki olarak tükenmeden çok önce manevi değer kaybı nedeniyle, sürekli yenilenmeleri zorunluluğunu getirir. Modern sanayinin temel dallarında bu yaşam çevriminin ortalama on yıl olduğu varsayılabilir. Ne var ki, biz, burada, kesin rakamlarla ilgili değiliz. Şu kadari açıktır: bu süre içerisinde sermayenin sabit kısmı tarafından hareketsiz tutulduğu birkaç yılı kapsayan birbirleriyle bağlantılı devirler çevrimi, devresel bunalımlara maddi bir temel sağlar. bu çevrim sırasında, işler, birbirini izleyen durgunluk, orta derecede faaliyet, hızlanma ve bunalım dönemlerinden geçer. Sermayenin

yatırılmış olduğu dönemlerin birbirinden çok farklı olduğu ve zaman bakımından çakışmaktan çok uzak buldukları doğrudur. Ama bir bunalım daima, geniş ve yeni yatırımların çıkış noktasını oluşturur. Bu nedenle, bir bütün olarak toplumun bakış açısından, bir sonraki devir çevrimine az çok yeni bir maddi temel sağlarlar (Marx, 2004b: 198).

Yukarıdaki alıntının daha açık bir okumasının yapılması bir kriz dönemindeki genel sürecin anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Sermayenin organik bileşimindeki artışlar aynı zamanda üretim araçlarının fiziki niteliklerinin gelişmesine ve görece olarak düşük üretkenliğe sahip üretim araçlarının bir moral değer kaybına uğramalarına neden olmaktadır. Mutlak olarak ifade edilmese de üretim sürecindeki bu fiziki sermayenin yani üretim araçlarının ekonomik ömürleri söz konusudur ve ortalama olarak bunların on yılda bir yenilediği kabul edilebilir. Sabit sermayenin yenileme dönemleri aynı zamanda çevrimsel bunalımlara maddi temel sağlamaktadır. Kriz döneminde genel süreç, sermayenin organik bileşimindeki artışa bağlı olarak sömürü oranlarında bu yükselişi telafi edemeyecek bir artışla birlikte kâr oranlarının düşmesi yönünde genel bir eğilimle yaşanmaktadır. Bu eğilimin üstesinden gelmek amacıyla sermaye nispi artı değer arayışıyla daha yüksek emek üretkenliğini üretim sürecine egemen kılmaya çalışır. Ancak bu baskı sabit sermayenin yani üretim araçlarının ekonomik ömürlerinin tamamlanmadan yenilenmesini zorunlu kılar ki bu baskı aynı zamanda sermayenin evrimsel sürecindeki tekniğin başat işlevini ifade etmektedir. Tarihsel gelişimi içerisinde kredi ilişkilerinin de genelleşmesiyle birlikte hem organik bileşimde hem de üretim teknolojilerinde görülmemiş ölçekte bir üretkenlik artışı olanaklı hale gelmektedir. Ancak kâr oranlarındaki düşüş yeterince ciddileşerek mevcut emek gücü sömürsü ile telafi edilemez boyutlara geldiğinde kriz kendisini dayatmaktadır. Burada sabit sermayenin yenilenmesi ile ortaya çıkan çevrimsel krizler ile kâr oranlarında genel bir düşüşün üretici güçlerin kâr oranları üzerine yarattığı önlemez düşüşün neden olduğu tarihsel krizler birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Ancak bir kriz çevriminin genel süreci, kriz hangi biçimde yaşanır yaşınsın, durgunluk ya da hareketsizlik hali, artan canlılık ya da üretim sürecinin hızlanması, gönenç, aşırı üretim ve bunalım çevriminde gerçekleşmektedir.

Bu çevrimi içerisinde her bir kriz bir diğerini koşullamaktadır. Çünkü en az kârlı sermayelerin iflasıyla sonuçlanan düşük organik bileşimli sermayelerin üretim dışı

kaldığı, kimi işletmelerin sermayelerinin değersizleştiği bu nedenle daha yüksek organik bileşimli sermayelerin üretim alanında kaldığı, nispi artı nüfusun arttığı ve ücretlerin baskılandığı ayrıca yeni organik bileşim nedeniyle daha yüksek oranda emek sömürsünün olanaklarının ortaya çıktığı süreçlerdir. Tüm bu süreçler aslında kâr oranlarının tekrardan yükselmesini sağlamaktadır. Zamanla toplumsal yeniden üretim oluşan yeni organik bileşim üzerinden kârlı hale gelmiştir ve toplumsal yeniden üretim normalleşerek yeniden başlar (Wright, 2009: 172 ve Akarca vd., 2010: 112-124). Ancak yeni oluşmuş ilişkiler içerisinde bir kapitalistin elde ettiği artı kârlar bir başka kapitalistin gözlerini kamaştırır ve nispi artı değer mücadelesi yani oluşan artı kârları ele geçirme savaşını yeniden başlar. Dolayısıyla birbirini izleyen her kriz, daha yüksek bir birikim düzeyinde aynı sürecin yeniden yaşanmasını koşullamaktadır.

2.3. KRİZİN TARİHSEL BİÇİMLERİNİN GÖRÜNÜMLERİ OLARAK KRİZ TEORİLERİ

Kriz teorileri ile ilgili çalışmalar 1800'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Sanayi devriminden sonra toplumların üretici gücünde görülen büyük sıçramayla birlikte, yaşanan krizlerin sayıları ve şiddetleri de giderek artmıştır. İlk kriz kuramları, yaşandıkları dönemler nedeniyle de günümüzdeki adlandırmasıyla “reel krizleri” açıklamaya yönelik geliştirilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin önderliğinde, ki bu önderlik ABD'nin Avrupa'ya göre daha verimli ve az yıpranmış bir ekonomiye sahip olması dolayısıyla ekonomik hem de siyasaldı, Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve inşası süreci başlamış, Keynesyen iktisadın yarattığı genişleme ile de dünya 1970'lere kadar sürecek bir “altın çağ” yaşamıştır. Savaş süresince hem sermaye hem de toplumsal anlamda yaşanan yıkım savaş sonrası süreçte karşılanamaz bir talep bolluğunun ortaya çıkmasına ve 1970'lere kadar sürecek kesintisiz büyüme sürecinin yaşanmasını sağlamıştır. 1970'li yıllarda Bretton Woods sisteminin yıkılması ve bir hammadde olarak petrol fiyatlarındaki yükselmeler dünya konjonktürünün de tersine dönesine neden olmuştur. Sermayenin kâr oranlarının giderek azaldığı bir dönem olarak 70'li yıllar art arda yaşanan “petrol krizleriyle” geçmiş ve dünya 1980'de top yekün bir dönüşüme şahit olmuştur. Öncelikle sermaye kendine kâr oranlarını yükseltecek bir alan yaratmış, yani “finansallaşmış” ve pek çok ülkenin doğal ya da askeri darbeler yoluyla (Türkiye, Yunanistan, Şili, Arjantin gibi) kriz dönemi

(neoliberal) politikalarına entegre olmasını ve ulusal ekonomilerinin dengelerini denetimsiz ve yönlendirilmemiş piyasa güçlerine terk etmelerini sağlamıştır. İthal ikameci büyüme stratejisinden ihracata dayalı büyümeye geçiş hem ülkelerin büyümesini dış kaynaklara bağımlı kılmış hem de gelişmekte olan ülkelerin bağımsız para ve maliye politikaları izleme olanaklarını ellerinden almıştır. Böylece uluslararası finansal küreselleşmenin yaygınlık kazanmasıyla birlikte birçok gelişmiş ve gelişmekte** olan ülkede kendisini finans alanında görünür kılan krizler yaşanmaya başlanmıştır.

Dünyanın yaşadığı krizlere iktisatçıların getirdiği pek çok yorum kafaları karıştırıyordu. Şişen balonlar, toksik kağıtlar, suyunun suyu piyasalar gibi pek çok açıklamanın yanında; aşırı üretim – eksik tüketim, orantısızlık ya da anarşik üretim yapısı, kondratieff (konjonktür) dalgalanmaları*** gibi isimlerle nitelenen ‘farklı Marksist’ kriz teorileri ortaya atıldı (Akarca ve diğ., 2010: 11). Sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimi kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinde önemli niteliksel başkalaşımlara uğrattı. Sermayenin belirli alanlarda yoğunlaşması, giderek tekelleşmesi, uluslararası alana açılması, uluslararası alanda küresel rekabet ve iş bölümü sonucu tekrar şekillenmesi sürecinde yaşanan kırılmalar, aksaklıklar, duraksamalar ulusal ekonomilerde ciddi sıkıntılar yaşamasına neden oldu. Dünya ekonomisinin geçirdiği önemli niteliksel evrime rağmen ekonomi politikalarına egemen olan algı pek de değişmeden yaşanan refah ve bunalım dönemleriyle paralel olarak Serbest Ticaret İdeolojisi (devlet karışmasın), Müdahaleli Piyasa (devlet karışsın) ve Neoliberalizm (devlet küçülsün) biçiminde “gelişti”. Her kriz döneminde ise dikkat çekici bir biçimde belirginleşen devletin toplumsal ve ekonomik ilişkiler üzerindeki rolü de sorgulanıyordu.

** Burada kullanılan kavramsallaştırma, tartışmanın çerçevesi dışında yalnızca ülkelerin karşılıklı konumlarını ifade etmek amaçlı kullanılmıştır. Yoksa ne ortodoks iktisadın “gelişmişlikte birbirlerini takip eden ve gelecekte diğerinin gelişmişliğine ulaşacak iki ülke” tanımlaması ne de neo-marxist kuramcılarının “merkez-çevre-hinterlant” ya da “merkez-yarı-çevre-çevre” biçimindeki kavramsallaştırmalarına dair tartışmaya girilmemiştir.

*** Burada kullanılan kavramsallaştırma, tartışmanın çerçevesi dışında yalnızca ülkelerin karşılıklı konumlarını ifade etmek amaçlı kullanılmıştır. Yoksa ne ortodoks iktisadın “gelişmişlikte birbirlerini takip eden ve gelecekte diğerinin gelişmişliğine ulaşacak iki ülke” tanımlaması ne de neo-marxist kuramcılarının “merkez-çevre-hinterlant” ya da “merkez-yarı-çevre-çevre” biçimindeki kavramsallaştırmalarına dair tartışmaya girilmemiştir.

Üretim biçimlerinin tarihsel süreci içerisinde uğradığı tüm nitel dönüşümlere rağmen, dünya ekonomisi serbest piyasa kapitalizmi ve sermayenin egemenliğinde, bir 500 yıl geçirmiştir. Tüm bu değişim ve dönüşümler süresince temel hipotez, ülke ekonomileri üzerindeki bu ideolojik ekonomi politikaları uygulamalarındaki dönüşümlerin ya da birtakım yapısal düzenlemelerin sermayenin yeniden üretim sürecindeki aksamalarla bir paralellik gösterdiğidir. 1929 krizi ve korumacı politikaya geçiş, 1970'ler ve petrol krizleri on yılı ve son olarak da 2008 büyük dünya bunalımı biçiminde bir dönemselleştirme ekonomik alanla yaşanan bu salınımlar doğru bir genel dünya bunalımı teorisinin etkilerine yönelik değerlendirmede yol gösterici olacaktır (Kazgan, 2008: 1-15).

2.3.1. Heterodoks Kriz Teorileri

İktisadi düşünce tarihi içerisinde yeniden üretim süreçlerinin çözümlemelerinin üç ana koldan yapıldığını söyleyebiliriz. Öncelikle en yaygın olan ve sanki tüm dünyanın üzerinde mutabakata varmış olduğu görüş olarak sunulan, kapitalist sistemin kendi yeniden üretim süreçlerini otomatik olarak sağlayacağı görüşüdür. Bu olgu Adam Smith'in görünmez eli ile gerçekleşebileceği gibi; etkin bir devlet yönetimiyle ya da gerektiğinde devlet müdahalesiyle sistemin sonsuza dek yaşaması sağlanabilmektedir. Klasik liberalizmin felsefesi gereği de liberal kuramcılar toplum içerisindeki insan-insan ve insan-toplum ilişkilerini birer doğal kanun gibi değerlendirme eğiliminde olagelmışlerdir. Felsefi düşüncedeki bu anlayış politik ekonomiye de denge kuramı ya da görünmez el gibi neredeyse yasalar üstü bir işleyişe sahip genel doğrular olarak girmiştir (Turan, 2000). Her ne şekilde olursa olsun bu tanımlar ortodoks iktisat kuramına hakim olan iktisat anlayışıdır. Kuramsal olarak ise her bir kriz insan hatalarından ya da dışsal birtakım faktörlerden kaynaklanan, kapitalist sistemin yapısıyla ilişkisi olmayan farklı nedenlere sahip arızı durumlardır. Ancak iki yüzyılı aşkın süredir krizler dönemselsel olarak tekrarlanmaktadır. Klasik iktisat teorisi içerisinde yapısal aksaklıklar doğal birer süreç olan insan hatalarına indirgenmiş ve krizlerin de bu doğallıkta algılanması sağlanmıştır (Clark, 2001: 11).

Adam Smith'in yazdığı temel yapıtıyla beraber kurulduğu kabul edilen klasik iktisat teorisinde 1776'lardan 1929 büyük bunalıma kadar arz yönlü iktisat anlayışı

teoriye hakim olmuştur. Bu teoriye göre de her arz kendi talebini yaratır ve ekonomide temel belirleyici meta talebinden çok meta arzıdır. Yine D. Ricardo da üretimin değeri dağıtılan gelirin değerine eşit olduğunu belirttikten sonra, malların mallarla değiştirildiğini, her arzın kendi talebini yarattığını ve böylece tüm üretimin tüketildiğini ileri sürer. Bu durumda kriz rastlantısal bir durum olarak ortaya çıkar.

Klasik iktisadın ardılı olarak Neoklasik teori için de krizler istisnai durumlardır. Serbest piyasa ekonomisinin işleyişiyle birlikte otomatik olarak dengeye eğilimli bir ekonomik analiz ortaya koyan kurama göre, krizler ekonominin bu doğal dengesini bozan dışsal faktörlerden kaynaklanan durumlardır. Ayrıca devlet müdahaleleri, işçi sendikaları, ücret politikaları gibi etkiler piyasaların işleyişini bozar, etkin işleyişini engeller ve krizlere neden olurlar (Yılmaz ve diğ., 2005: 77-96).

Ortodoks iktisada hâkim olan bu algıya tepki olarak ortaya çıkan erken dönem Marksist kriz teorilerine de aşırı üretim kuramı hâkim olmuş ve ortodoks marksist anlayış tarafından kabul görmüştür. Ancak İkinci Enternasyonel'in ardından başta Bernstein ve -marksist olmamasına rağmen Marks'ın kapitalin ikinci cildindeki tabloları kullanarak oluşturduğu kriz teorisiyle literatür içinde önemli yer tutan- Tugan-Baranowsky'nin Ortodoks Marksizmin kriz teorisine yönelik eleştirileri Marksist kriz teorisinin sorgulanmasına neden olmuştur. Otodoks marksistler ise mevcut teoriye sarılmak yerine kriz açıklamalarını geliştirmiş ve marksizm içerisinde temel iki anlayış ortaya çıkmıştır. Krize yönelik bu farklı iki gelenek Rosa Lüksemburg ve "eksik tüketim kuramcıları" ile Tugan-Baranovski ve Rudolf Hilferding'in aralarında sayılabileceği "orantısızlık teorisi kuramcıları"dır. Kapitalist yeniden üretim süreçlerinin çözümlenmesine yönelik bu iki gelenek kriz teorilerinde aşırı üretim olgusu yerine yeni açıklamalar getirmişlerdir. Kapitalist sistemin büyümesini kendiliğinden sağlayamayacağını öne süren eksik tüketim teorisi, özellikle 1920'lerden sonra Marksist ortodoksinin bu teoriyi benimsemesi ve orantısızlık teorisi sosyal demokrat revizyonist sapma olarak nitelemesinden sonra, ana akım Marksist kriz teorileri açıklamalarına hakim olmuştur (Clark, 2007: 17). Ayrıca eksik tüketim ve orantısızlık teorisinin yanında kriz, aşırı üretim ve toplumsal üretim bireysel temellük (mülk edinme) ilişkilerinin yol açtığı krizler olarak da açıklanmaktadır.

2.3.1.1. Eksik Tüketim Teorisi

Luxemburg gibi Marksist teorisyenlerin yanında, Sismondi ve Malthus gibi burjuva iktisatçıların da temsilcisi olduğu eksik tüketim teorisinin çok farklı formülasyonları olsa da, temeli şöyle ifade edilebilir:

Eksik tüketim kuramcılarına göre ekonomide üretilen toplam metaları iki bölüme ayırır ve üretim malları ve tüketim malları olarak nitelersek; üretimin belirleyicisi meta arzından çok tüketim mallarına olan taleptir. Eksik tüketim kuramına göre kapitalist sistemin genişlemesinin ve devamlılığının önündeki en büyük engel birikimdir. Yeniden üretim sürecinin bir devri sonucunda toplam değişen ve değişmeyen sermayenin değerlerinin yerine konulmasının ardından yani üretim sürecinin maliyetlerinin karşılanmasının ardından, artı ürünün bir kısmı işçiler tarafından, diğer kısmı da kapitalistler tarafından satın alınmalıdır. İşçiler, toplumsal varoluşları gereği üretim araçları satın alamayacaklarından, ücretlerinin tamamını tüketim mallarına yatıracaklardır. Geriye kalan ürün ise kapitalistler tarafından tüketilmelidir. Ancak kapitalizm, sürekli birikim halinde olduğu için, kapitalistler artı-değerin büyük bir kısmını tüketmeyecek, yeni yatırımlar için kullanacaklardır. Üretimin düzenleyicisi olan tüketim maddelerinde tüketim eksikliği yaşanacaktır. Kapitalistlerin tüketeceği toplam artı değer kitesinden tüketilmeyip sermayeleştirilen miktar kadar tüketim malları eksik tüketilmiş olur. Bu durum eksik tüketilen meta kitesinin değerine eşdeğer bir birikimin ortaya çıkacağıdır. Bu ise bunalımların nedenidir. Ancak bu açıklamalara yönelik temel eleştiri bunalımın birikim nedeniyle olmayacağıdır.⁷ Eksik tüketim kuramına göre kapitalist sistem büyümelidir, fakat bu büyümeyi sürekli kılmamanın olanakları; kendi alanı içerisinde –ulus, ortak Pazar vb.- ürettiği meta fazlalarını gerçekleştirmek için dünya üzerinde kapitalize olmamış alanlara yani dışsal talep kaynaklarına hâkim olması ve buralara yönelmesini gerekli kılar. Çünkü ulus içerisindeki işçiler zaten yarattıklarından daha azını elde etmekte ve gelirlerinin tümünü harcamaktadırlar. Kapitalistler ise elde ettikleri artı değeri tüketirlerse sermayelerinin genişlemiş yeniden üretim olasılıklarını zora sokarlar. Toplumdaki üretken olmayan sınıfların tüketimleri ise kapitalistlerin artı

⁷ “Simon Clark’ın Anti-Düring’ten aktardığı üzere “eksik tüketim bin yıllık bir olay iken krizlerin yalnızca kapitalizmin içerisinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Dolayısıyla eksik tüketim krizlerin ön koşuludur ve bunların içerisinde çoktandır bilinen bir rol oynar. Ancak bu bize krizlerin bugün niçin olduklarını, daha önce niçin olmadıklarını açıkladığı kadar az açıklar.” Paragraf olanaklar ve nedenler arasındaki temel farkı bize açıklamaktadır.

değerlerinden bir indirim olarak çoktan sistemin içerisine dâhil edilmiştir. Dolayısıyla genişlemiş yeniden üretim sonucu yaratılan fazla metanın bir talep ile karşılaşp gerçekleşmesinin biricik koşulu kapitalize olmamış alanlarla ilişkilenecek, buraları egemenli altına almaktan geçer.

Üretimin düzenleyicisi olarak kabul edilen ve tüketilmesi gerektiği halde, yeniden üretim devri sonunda üretim araçları alınarak yatırıma yönlendirilen artı değer, tüketim mallarının eksik tüketimine sebep olur. Bu bunalımın sebebi olarak gösterilir. Ancak her ne kadar bunalım dönemlerinde gözlemlenen durum böyle olsa da bütünsel bir inceleme, kapitalist üretim biçiminde birikim yapıldığı için değil, aksine birikim gerçekleştirilemediği için bir bunalımın ortaya çıktığını gösterir.

Eksik tüketim teorisi bağlamında Keynesyen kriz teorisi bir eksik tüketim teorisi olarak açıklanabilir. 1929 büyük bunalımıyla beraber dünya dengelerinin tümüyle değiştiği ve sonucunda ikinci dünya savaşının çıktığı bir konjonktürden geçmiş ve klasik iktisadın arz yönlü açıklamaları çökmüş; bunalım dönemi boyunca kopmuş meta para ilişkileri ile birlikte birikmiş meta yığınlarını gerçekleştirememeleri iktisat literatürü ve kriz açıklamalarının da değişmesine neden olmuştur. Artık her arz kendi talebini yaratamamaktadır. Burjuva iktisadı içerisinde en temel ve sistematik açıklama Keynes tarafından yapılmıştır. Keynes, krizi, “yükselen konjonktür ortamında, iktisadi ajanlar tarafından genellikle öngörülemeyen ve çoğu zaman şiddetli ve ani olarak meydana gelen bir olay olarak betimler. Sermayenin marjinal verimliliği yani en üretken sermayenin beklenen getiri oranları ekonomik çevrimlerin temelini oluşturmaktadır. Yatırım kararları da bilindiği üzere beklenen getiri oranlarıyla faiz oranları arasındaki ilişkiye bakılarak alınmaktadır. Dönem boyunca gözlenen bir görüngü olarak fazla metaların tüketilememeleri olgusundan da yola çıkarak, meta gerçekleştirmelerinin azalmasının sermayenin beklenen getirisi yani kâr oranı ile faiz oranları arasındaki farkın azalmasına neden olmaktadır ve bu durum Keynes’de krizi yaratan durumdur. Keynes, ekonomide devletin daha aktif rol alması gerektiğini savunmuştur. Serbest ticaret dönemi boyunca sürdürülen devlet ekonomik ilişkilere karışması ve yalnızca jandarmalık görevini yapsın düşüncesi bir anda ekonomideki aksaklıkları düzeltmede ve/veya düzenlemede devletin aktif bir ekonomik birim olarak yer alması gerekliliği biçimine dönüşmüştür. Bunun temelinde yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi toplumsal anlamda yaşanan gerçekleşme sorununa bir çözüm arayışı yatmaktadır. 1929

kriziyle beraber tüm dünyada büyük bir değersizleşme gerçekleşmiştir. İkinci dünya savaşının da etkisiyle tüm dünyanın da adeta bir şantiye haline gelmesi, 1945’lerde başlayarak 1970’lere kadar süren kapitalizmin altın çağının yaşanmasının temel olanaklarını sağlamıştır. Ancak 1960’larda keynesçi ekonomi politikaları yaklaşan kriz eğilimlerini önlemede yetersiz kalmış ve Keynesyen teori öngöremediği stagflasyon (durgunluk içerisinde enflasyon) olgusu nedeniyle güvenilirliğini yitirmiştir. Temel iddiası ekonomideki talep eksikliğinin devlet tarafından tamamlanması olan keynesyen politikaların etkisizliği aynı dönemde Marksist literatür içerisinde ortodoksiye yerleşmiş olan eksik tüketim kuramının da aşınmasına neden olmuştur. Çünkü tüketilmeyen meta fazlasına ulus dışından ya da ulus içindeki ekonomik işleyişe dışsal - devlet gibi- bir alandan talep yaratılması eksik tüketim olgusunun devamlılığını sağlayacak etkenler değillerdi. Ayrıca yeni kriz eğilimlerinin esas belirtileri kapitalist birikimin merkezlerindeki kâr oranlarının düşüşü biçiminde ortaya çıkması da teorinin daha fazla sorgulanmasına neden oldu.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra eksik tüketim kuramlarının sürdürülebilir büyüme gibi günümüzde telafuz edilen ekonomik kavramlara kaynaklık ettiği söylenebilir. Burada ifade edilmek istenen görüş kapitalist sistemin yeniden üretiminin sisteme dışsal faktörler tarafından düzenlendiğidir.⁸ Marksist ya da Marksist olmayan eksik tüketim kuramlarının ve orantısızlık teorilerinin temelleri bu çizgidedir.

2.3.1.2. Orantısızlık Teorisi

Eksik tüketim teorisine karşı yürütülen tartışmada ilk olarak Baranovski’nin ortaya koyduğu, Buharin ve Hilferding gibi temsilcilerinin geliştirdiği orantısızlık teorisi temel olarak, kapitalizmdeki meta üretiminin değişim değeri için yapıldığını kabul eder. Azami kâr peşinde koşan sermayeler yeniden üretim süreçleri sonunda giderek daha fazla meta ortaya çıkarırlar. Bu daha fazla üretim çabası orantısızlık teorisinin temelinde yatan toplam toplumsal sermayenin uygun oranlarda kesimler arasında dağıtılması koşulunun sağlanmasını zora sokar ya da bu orantıyı bozar. Ve bu orantısızlık sektörlerde krizlere neden olur. Kredi mekanizmaları ise bu süreçleri daha da körükler.

⁸ Kuramın özellikli temsilcisi olarak bkz. Rosa Luxemburg, Sermaye Birikimi, Belge yayınları, İstanbul

Orantısızlık teorisine göre tüketim, kapitalist üretim biçiminin önünde bir engel değildir. Kapitalizmin gelişmesi önünde tüketiminin sınırlılığı gibi sistemin aşamayacağı bir engel yoktur aksine üretim süreci kendi pazarını yaratmaya muktedirdir. Kapitalist üretim biçimi, üretimin anarşik yapısı sebebiyle doğabilecek dengesizliklerin/oransızlıkların kısmi sorunlar yaratması dışında sorunsuz bir biçimde ilerleyecektir. Üretimin oransal bir biçimde düzenlenmesi durumunda, kapitalizm, bunalımlarla karşılaşmaksızın sonsuza dek yaşayacaktır.

Orantısızlık teorisi, Kapital'in II. Cildindeki iki kesimli yeniden-üretim modellerinin incelenmesi üzerine kurulmuştur. Sermayenin yeniden-üretilmesinin açıklanmasında toplumsal üretimin maddi unsurları sınıflandıran iki kesimli modelde I. kesim üretim araçlarını, II. kesim tüketim malları temsil etmektedir. Her ne kadar çeşitli teorisyenler incelemelerinde üç ve daha fazla kesimli modeller de kullanmışlar ve Marx'ın iki kesimli model kullanmasının hatalı olduğunu ileri sürseler de, modeller sermayenin yeniden-üretimi için gerekli unsurları temsil etmektedir. Modelin iki kesimli olmasında temel kıstas, sermayenin iki unsurunun, değişen ve değişmeyen sermayenin, yeniden-üretilmesi için gerekli olan maddeleri temsil etmesidir.

I. kesim ile II. kesim arasında, üretimin anarşik yapısı sebebiyle doğabilecek bir orantısızlığın, üretimin genişleyerek devam etmesi önündeki tek engel olduğunu iddia eden orantısızlık teorisi, üreticilerin talebin bilgisini edinmesiyle bunalımın önüne geçilebileceğini iddia etmiştir. Hilferding'in örgütlü kapitalizm tezini üzerine inşa ettiği orantısızlık teorisi, kapitalist gelişimin orantısızlıkların aşılmasıyla sistemin herhangi bir bunalım ile karşılaşmadan varlığını neredeyse ilelebet sürdürebileceğini ileri sürmektedir. Orantısızlık teorisi, bunalımın nedeni olarak iki kesim arasında gelişmenin ihtiyaç duyduğu oranın yaratılamamasını göstermektedir (Akarca vd., 2010: 47-49). Temelde iddia I. kesim ve II. kesim arasında yeniden-üretim için ihtiyaç duyulan oranın sağlanamamasının, meta başkalaşımını imkânsızlaştıracağı, para ve metanın ayrışmasına sebep olacağıdır. Ancak orantısızlığa neyin neden olacağı bu teori içerisinde bir cevap bulmamaktadır. Orantısızlık teorisi de bunalımı ifade etmeyi bunalımın nedenini açıklamakla karıştırmaktadır. Kapitalist üretim biçimindeki kesimler arası orantısızlık ancak bunalımın olanağını yaratmaktadır.

Tüm dengelemeler rastlansaldır ve ayrı ayrı alanlarda kullanılan sermaye oranları sürüp giden bir süreçle her ne kadar eşitlenirse de bu sürecin bir türlü

sona ermeyen varlığı, aynı biçimde, sürekli bir oransızlığın var olduğunu gösterir, ki bu oransızlık sürekli olarak ve sık sık şiddetle düzeltilir (Marx, 1999: 473).

Kapitalist meta üretiminin maddi ilişkilerinden kaynaklanan bu sürekli orantısızlık, gerçekte, yarım kalmış baraj, demir yolu inşaatlarından, diğer bir deyişle, iflas etmiş kapitalistlerden başka bir şeyin nedeni değildir. Kapitalist üretim biçiminde kesimler arası bu orantısızlık, bireysel kapitalistlerin iflaslarının genelleşmesi ve üretimin durması demek olan bunalımın ortaya çıkmasında bir neden olarak var olamasa da, bunalım sürekli bir orantısızlığın olmadığı koşullarda olanaklı değildir. Hiçbir kapitalistin iflas etmediği bir sistemde iflasların genelleşmesi gibi bir durum mümkün değildir. Dolayısıyla iki kesim arasındaki oranın bozulmadan sürüp gittiği koşullarda değişim pürüzsüz sağlanacak, meta ve para ayrılmaksızın birbirine yapışacaktır. Oysa para, metadan ayrılabilirdiği ve bu ayrışma şiddetli bir biçimde kavuşmayla sonlandığı sürece paradır. Ve kapitalizm, içinde oranı barındıran oransızlıklarla kapitalizmdir.

2.3.1.3. Anarşik Üretim

Bunalım anlarında, para ya da efektif talep yokluğu olarak ifade edilen eksik tüketim teorisi, bunalımın olanağını yaratan ayrışmayı, bunalımın nedeni olarak lanse etmektedir. Kapitalist toplumda, toplumun daha geniş bir yüzdesini oluşturan işçi sınıfı, ürettiğinden daha azını tükettiği müddetçe tüketmeye devam edebilir. Zaten emek gücünü satmasının koşulu artı değer ilişkisi içerisinde işçilerin, ürettiklerinin daha azına sahip olduklarını göstermektedir. Bu nedenle işçilerin eksik tüketimi, bunalımın olanağını yaratırken asla bunalımın nedenini değildir.

Aşırı üretim teorisi de eksik tüketim teorisi gibi kriz çevriminde bunalımın farklı bir görünüş biçimidir. Eksik tüketim teorisi gibi fazla üretim teorisi de, meta ile para yani mübadele ilişkisindeki bir ayrılmanın/kopmanın ifadesinden başka bir şey değildir. Fakat bu kez bunalımın başat görüngüsü artı-değeri, tüketim maddeleri yerine üretim araçlarına yatıran kapitalistler değil, metaları pazarda gerçekleşmeyi bekleyen kapitalistlerdir. Toplumsal olarak gerçekleşmemiş meta kitlelerinin varlığı kapitalist üretim biçimi içerisinde, toplumsal ihtiyaçtan fazla üretildiğinin göstergesidir.

Anarşik üretimin kendisi bir teori olmamakla birlikte kapitalist üretim biçiminin bunalımlara gebe doğasında krizlerin nedenini açıklama girişimlerinde sıklıkla

kullanılmaktadır. Örneğin, orantısızlık teorisinde olduğu gibi bunalımın nedeni olan orantısızlığa sebep olarak üretim biçiminin anarşik yapısı gösterilmektedir. Ya da kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının yanında '*diğer bir neden*' olarak üretimin anarşik yapısı ileri sürülmektedir (Akarcavd., 2010: 50).

Meta üretiminin zorunlu bir sonucu olan anarşik üretim, meta üreticilerinin bireysel kararlarla üretim yaptığını ve üretimin toplumsal ihtiyaçlar temelinde planlanamamasını ifade eder. Kapitalist üretim biçimi içerisinde her bireysel kapitalist, kendi hesabına rastgele sahip olduğu üretim araçlarıyla, kendi ihtiyacı olan metaları değil toplumun ihtiyacı olan metaları üretmektedir. Metalar, değişim yoluyla ihtiyaç duyulan ellere ulaşır. Hiçbir üretici, kendi ürettiği metanın toplumun ne kadar ihtiyacı olduğunu bilmez. Toplumsal ihtiyacı karşılayan bu ürünler parayla buluşup, birer meta olarak gerçekleşirken; toplumsal olarak ihtiyaç fazlası ürünler ise bir şekilde ya yok olurlar. Bireysel kapitalistlerden hiçbiri, bireysel ürününden pazara ne kadar geleceğini, bireysel ürününün satılıp satılmayacağını bilemez. Eğer metası toplumsal ihtiyacı karşılıyorsa parayla buluşacak ve meta sahibi kendi gereksinimlerini karşılayabilecektir. Aksi halde meta başkalaşımını gerçekleştiremeyecek, paraya kavuşamayacak ve bu durum metalar için herhangi bir sorun yaratmazken, meta sahibi hırpı yutacaktır. Üretim anarşisi genelleşmiş meta üretiminin temel özelliğidir.

Toplumsal üretime egemen olan bu anarşi, meta ile paranın ayrışması olanağı doğurmaktadır. Üretimin planlı yapıldığı ve anarşinin önüne geçildiği bir toplumda yeniden-üretim sürecinde kırılma yaşanması olanaklı değildir. Böylece artık toplum, ihtiyaçlarını üretime başlamadan önce belirlemekte ve tüm üreticiler ihtiyaca göre üretmektedir. Fakat bu toplumda ürün meta, üreticilerde meta sahibi değildir. Değişilmek gereği ortadan kalktığı için toplumsal emeğin temsilcisi olan paranın da varlık koşulu ortadan kalkmıştır. Ve temellerini oluşturan meta ve paranın ortadan kalkmasıyla birlikte kapitalizmde ortadan kalkacaktır. Kapitalizm, üretim anarşisi; üretim anarşisi, metanın paraya kavuşmaması ihtimali, bunalımın olanaklılığı demektir.

Tıpkı diğer teorilerin açıklamalarında görülen olanak-neden çelişkisi anarşik üretimde de görülmektedir. Anarşik üretimin açıklamaları yalnızca bunalım dönemlerine özgü değildirler. Ayrıca anarşik üretim bir bunalım dönemi olgusu değil kapitalist üretim biçiminin genel karakteristiklerinden biridir. Sistemin üretim sürecinin

gelişiminin hızlandığı gönenç dönemlerinde de üretime anarşi egemendir. Kapitalist üretimin her devresinde karşılaşılabilen üretim anarşisi, bu nedenle bir kriz nedeni değil bunalımın olanağını açıklamaktadır.

2.3.1.4 Toplumsal Üretim Bireysel Sahiplenme

Kapitalist toplumun temel karşıtlıklarından biri olan üretimin toplumsal yapısı ve özel mülkiyeti, kriz nedeni olarak sunulan bir diğer açıklamadır.

Kapitalist üretim biçimi, sınıflı toplumlar içinde toplumsal üretimin en gelişkin olanıdır. Birey, kendini üretmek için toplumu yeniden-üretmek zorundadır. Toplumsal işbölümü sonucu binlerce ayrı üretim dalına bölünen üreticiler, doğrudan ihtiyaçları olmayan metalar üretirler. Bireysel üreticiler, toplumsal ihtiyacı karşılayan metalarını değişerek bireysel gereksinimlerini karşılayan metalara ulaşabilirler. Meta ilişkileri temelinde örgütlenen bu toplumsal üretim, metaların bireysel sahiplenilmesini öngörür. Bir bütün olarak tüm üreticilerin ürettiği servet, üretime katılmayan kapitalistlerin özel mülkiyetinde sermayeleşmektedir.

Kapitalizmin varlık koşulu olan, üretimin öznel (emek-gücü) ve nesnel (üretim araçları) unsurlarının bu ayrışması, bunalımları değil ama bunalımların yaşanabileceği koşulları yaratmıştır. Üretim ve sahiplenme arasındaki bu karşıtlığın olmadığı toplumlarda bunalım olanaklı değildir. Özellikle orantısızlık ve anarşik üretim açıklamalarında görülebilecek planlama vurgusu ve bu olguya yüklenen anlam bağlamında SSCB, ancak toplumsal mülkiyet ve özel sahiplenme başlığı altında tartışılabilir. Gerçekten de kapitalist blok 1929 bunalımında, toplumsal üretimin gelişmişliğinin temsilcisi fabrikaları çürümeye, kitleleri de açlığa terk ederken; Sovyetler Birliği'nde, bunalımın ilk üç yılında sanayi üretimi iki katından daha fazla büyümüştür. Fakat SSCB'yi kapitalist blok karşısında böylesine üstün kılan planlama değildir. Orantısızlık ve anarşik üretim yaklaşımlarının da taşıdığı bu eklektik algı, planlı ekonomiyi mümkün kılan toplumsal mülkiyetin, kapitalizmi namümkün kıldığını gözden kaçırmaktadır (Akarca vd., 2010: 51).

Eksik tüketim, aşırı üretim ya da orantısızlık teorilerindeki kâr oranlarının azalması açıklamaları daha çok üretilen toplam meta fazlasının ekonomideki meta-para ilişkilerinin kopması nedeniyle, daha düşük fiyatlardan satılmaya başlanması ve bu aşırı

meta üretiminin kâr oranlarının düşüşünün temel nedeni olduğu biçimindeydi. Ancak 1970'lerle beraber kâr oranlarının düşme eğilimlerinin kapitalist üretim tarzındaki daralmaların bir sonucu değil de nedeni olduğunun ortaya çıkması, Marksist kriz açıklamalarında düşen kâr hadleri eğilimi yasasının Marksist kriz teorilerinin merkezinde yer almasına neden oldu. Marks'ın da Kapital'de belirttiği ve bizim de kriz olgusuna yönelik teorik algımızın merkezinde olan bir eğilim yasası olarak "düşen kâr hadleri yasası eğilimi" böylece Marksist ortodokside yerini aldı. Sermayenin yeniden üretim süreçlerine dair üçüncü ana kolu da bu görüş oluşturmaktadır. Düşen kâr hadleri yasası eğilimi, kriz olgusunun kapitalist üretim ilişkilerine içsel olduğunu ve sistemin yapısal işleyişi nedeniyle kriz doğurma özelliğine sahip olduğunu ifade eder. Kapitalist üretim ilişkilerine egemen olan rekabet nedeniyle kapitalistler her an birbirleriyle mücadele etmektedirler. Bu savaşın temel amacı azami kâr elde etmektir. Ve her bir kapitalist daha önce de değindiğimiz gibi üretilen toplam artı değer kitlesine, üretim yapısı itibarıyla ele geçirdiği artı-değeri aktarması ve genel kâr oranlarından sermayesiyle orantılı bir kâr oranı talep etmesi nedeniyle üretim biçimini geliştirmek istemektedir. Bunu ana yolu da sermayesinin organik bileşimini arttırmasından geçer. Düşen kâr hadleri eğilimi ise artan organik bileşimle beraber üretim süreçlerinde kol ya da kafa gücüyle makinenin ikamesini getirir. Üretimde kullanılan değişen sermaye miktarı giderek azalır ve bu da artı değer oranı artsa bile mutlak olarak üretilen artı değer kitlesinde bir azalmaya tekabül eder. Üretimin tümüne yayılan bu rekabet ve sermayenin organik bileşimini arttırma mücadelesi, tüm kapitalist yeniden üretim süreçlerinde aynı mekanizmanın işlemesine sebep olur ve ekonomideki üretilen toplam toplumsal artı değer miktarı azalma eğilimine girer. Bununla ilişkili olarak da kâr oranlarındaki bir düşüş tüm üretim süreçlerine hâkim olur. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki kâr oranlarının düşme eğilimi yasasına zıt yönlü etkiler burada veri kabul edilmekte ve bu etkilerin yasanın işleyişine etkileri açıklamaya dahil edilmemektedir.

Eksik tüketim, aşırı üretim, orantısızlık ya da üretim anarşisi gibi tüm yaklaşımların açıklamalarındaki temel argümanları, olguları sahip oldukları kavramsal çerçeve içerisinde veri kabul etmeleridir. Bunun yanında yalnızca görüngüleri ele alıp, açıklamalarını görüngülerin üzerine yapılandırmak da daha sonra ortaya çıkan sapmaların ve tikanmaların temelinde yatan olgudur. Son olarak ise belirli bir tarihsel kesiti alıp tüm kuram ve ilişkileri bunun içerisine sıkıştırma çabaları bu tür kriz

açıklamalarının ekonomik yaşamın diyalektiği içerisinde genel ve geçerli yargılara varmalarının önündeki engellerden biridir. Olguları bir öncesi ve bir sonrasıyla ele almak tüm bu sorunların da üstesinden gelmemizde bize yardımcı olabilmektedir. Diğer hallerde dünya üzerinde kapitalist olmamış alan kalmadığında sistemin kendiliğinden yıkılacağını ya da, örgütlü planlanmış kapitalizmin hiçbir çelişkiye yol açmadan sonsuza dek var olacağını savunabilecek kadar çelişkili açıklamalara varılabilmektedir (Shaikh, 2009: 126-163).

Özetle; toplumbilimin inceleme konusu, belirlenmiş koşullar içinde kendi hareketini kendisi yönlendiren madde yani toplumdur. Büyük sanayinin doğduğu günden beri olgunlaşan kapitalist çelişkiler toplumbilimin önüne krizin olanakları ile nedenleri arasında bir ayırım koymayı ve açıklamalarını görüngüler üzerinden değil görüngülerin ardında yatan maddi gerçeklikler üzerinden yapma zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

2.3.2. Ortodoks Kriz Teorileri

Çalışmanın bu kısmında kapitalist sistemin geçirmiş olduğu tarihsel değişimi içerisinde finansallaşmayla beraber ortaya çıkan yeni kriz teorilerine yönelik açıklamalar yapılacaktır. Ancak egemen iktisat teorisi içerisinde krize dair açıklamalar teorinin tarihsel gelişimi nedeniyle sermayenin yeniden üretimi bağlamında daha çok dolaşım alanına odaklıdır. Ayrıca egemen iktisat teorisi değerlendirmelerini krizin patlak verdiği alanlara yönelik gerçekleştirdiğinden daha çok krizin görünüm biçimleriyle sınırlı açıklamalar getirmektedir. Finansal krizler, bankacılık krizleri, para krizleri borç krizleri ve sistemik kriz biçimlerinin tümü sermayenin birikim sürecinde meydana gelen aksaklıkların görünüm biçimleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle aşağıda kısaca tanımlanan egemen iktisadın kriz biçimleri çalışmanın bu bölümündeki “sermaye birikimi çevriminin momentleri olarak kriz” ve “kriz döneminde genel süreç” bölümleriyle birlikte okunmalıdır.

Ortodoks iktisat içerisinde kriz; önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin makro iktisadi düzeyde devlet, mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarması anlamına gelmektedir (Aktan ve Şen, 2001: 1225-1230). Kibritçioğlu (2001: 174-182) ise krizi; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü

veya finans piyasalarındaki fiyat ve/veya miktarda kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmaları ifade etmektedir.

2.3.2.1. Finansal Kriz

Finansal sisteme en genel anlamda bireylerin ve firmaların fonlarını üretken yatırım olanaklarına dönüştüren kanal olarak ifade edilebilir. Bu dönüşümün sağlıklı olabilmesi için finansal piyasaların katılımcılarının yatırım olanakları hakkında doğru yargılara sahip olmasına bağlıdır. Finansal piyasaları reel piyasalardan ayıran özellikleri ise;

- i) İşlem maliyetleri daha düşüktür ya da ayarlanma hızı daha yüksektir.
- ii) Beklentiler, dedikodular, söylentiler ve kredibilite fiyatları etkiler.
- iii) Hem ödünç alanlar ile verenler hem de finansal piyasa katılımcıları ile yetkili kurumlar arasında bilgi asimetrisi yaygındır.
- iv) Ahlaki çöküntü yüksektir.
- v) Hiçbir şey finansal aracılığı ikame edememesidir.

Bu piyasa yapısında fonların kesimler arasındaki iletiminde yaşanan aksamalar karşımıza finansal krizler olarak çıkar. Mishkin tarafından yapılmış finansal kriz tanımı ise üzerinde genel bir mutabakat sağlanmış tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Mishkin (2001: 2) finansal krizi; ahlaki risk ve tersine seçim problemlerinin olması nedeniyle finansal piyasalardaki fonların üretken yatırım kanallarına etkin olarak dönüştürülememesi olarak tanımlamaktadır.

Finansal krizlere yol açan değişkenler değerlendirildiğinde ise, *faiz oranlarının artması* geleneksel bankacılık işlemleri dahilinde kısa vadeli borç alma ve uzun vadeli borç verme işlemlerinde vade uyumsuzluklarına yol açabilmekte ve net değerlerde bir azalmaya neden olabilmektedir. *Banka bilançolarının bozulması* finansal aracılardan borç verme yeteneklerinin azalmasına ve böylece tasarruf edenler ile fon talep edenler arasındaki aktarım mekanizmasında birtakım aksaklıklara sebebiyet vererek ekonomik işleyişi aksatabilmektedir. *Borsa endekslerinin azalması* firmaların net değerlerinin düşmesine yol açarak aktif yapılarının bozulmasına ve ödemelerin ifasında aksaklıklara yol açabilmektedir. *Belirsizliklerde fazlalaşma* devlet politikaları ile de bağlantılı olarak

hatalı seçim ve ahlaki tehlike bozulmaları nedeniyle parasal aktarım mekanizmalarındaki kredi arzlarında önemli bir azalmaya neden olabilir ve bu durum da ekonomide yatırım eksikliği nedeniyle bir daralma, sonrasında da krize neden olabilir. *Aşırı borçlanma*, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan genişletici maliye politikaları nedeniyle kamu harcamalarında artışa, bu durum da kamu kesimi borçlanma gereğinde bir aşırılığa yol açabilir. Böylece ülkeye yatırım için gelecek sermaye için geleceğe dair belirsizlikler oluşturulmuş olur. Ayrıca aşırı borçlanma bir sonraki adımda borcun borçla kapatılması ve faiz oranlarındaki artışlar sonucu borç yükünün kapatılamayacak ve ülkenin uluslararası piyasalardan borç alamayacak hale gelmesine neden olabilir. *Uluslararası sermaye hareketleri* 1990'lı yıllardan sonra sermayenin hareketinin önündeki tüm engellerin kaldırılmaya başlanmasından sonra gözle görülür biçimde artmıştır. Özellikle portföy yatırım biçimindeki uluslararası hareketliliği önemli ölçüde yüksek olan dolaylı yabancı sermaye yatırımları başlangıçta ülke refahını artırır gibi görünürken ülkenin risk algısına bağlı olarak hızlı çıkışlar yapabilmekte ve cari işlemler açığında önemli yükselmeler yaratarak ülkeyi kriz sürecine sürükleyebilmektedir. *Enflasyon* para biriminin değerinin belirlenmesi, yani bir ülke için fiyat istikrarının sağlanabilmesi için önemli bir unsurdur. Paranın dolaşımında değişim fonksiyonunu yerine getirebilmesi için genel eşdeğer olarak ifade ettiği değer sabit bir düzeyde tutulması gereklidir. Fiyat istikrarının sağlanamadığı bir ülkede yüksek enflasyon, özellikle sabit kur rejimlerinde paranın diğer paralar cinsinden değerini yükselterek, cari işlemler bilançosunu olumsuz biçimde etkilemektedir. *Döviz kuru politikası* makro ekonomik istikrarsızlıklarla yakından ilişkilidir. Döviz kuru belli bir çapaya göre sabitlemesi ya da reel değerinin altında baskıda tutulması, finans kesimini daha da kırılgan hale sokmaktadır. Bu durum hem döviz hem de bankacılık krizlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tüm bu değişkenler belirli birtakım kanallar yoluyla finansal piyasalarda bir krizin yaşanmasına yol açabilmektedirler (Ural, 2003: 11-15 ve Yılmaz vd., 2005: 86-93).

2.3.2.2. Bankacılık Krizi

Günümüz modern ekonomilerinde bankaların önemi giderek artmaktadır. Dolaşımdaki düzenleyici fonksiyonları itibarıyla sistemin sağlıklı ve etkin bir şekilde işleyebilmesi için bankacılık kurumlarının da sağlam yapılarda olması ve

fonksiyonlarını sağlıklı bir biçimde yerine getiriyor olması gerekmektedir. Özellikle küreselleşme ile beraber bankacılık sektöründe yaşanan herhangi bir kriz hem ülke ekonomilerini hem de uluslararası ekonomileri etkileyebilmektedir. Finansal krizlerin iki önemli bileşeninden biri olan bankacılık krizi aşağıdaki durumların her birinin ortaya çıkması ile tanımlanır;

Bankacılık sisteminin sermayesi pratik olarak yok olmuştur.

ii) Geri dönmeyen kredileri toplam banka kredilerinin %15-20'si civarına ulaşmış veya bu düzeyi aşmıştır.

iii) Bankacılık sektöründeki sıkıntıların giderilmesinin maliyeti GSYİH'nın en az %3-5'ine ulaşmıştır.

İkinci bir yaklaşım olarak krizler olaylarla açıklandığında;

Banka kapatılması, birleşmeleri veya kamu tarafından el konulmasıyla

En az bir önemli finansal kuruluşa büyük miktarda devlet yardımının yapılması halinde ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamıyla bankacılık krizleri, bankaların borçlarının vadelerinin uzatılmaması veya vadesiz mevduatlarındaki ani bir çekme talebini karşılayamamaları nedeniyle likidite sıkıntısına düşmeleri ve bu nedenle iflas etmeleri durumunu ifade etmektedir (Delice, 2003: 61).

Bankacılık krizlerinin nedenleri makro ve mikro ekonomik nedenler olarak ikiye ayrılabilir. Makro ekonomik istikrarsızlık sektör dengesizliklerinin temel nedeni olarak gösterilmektedir. Makro ekonomik nedenler arasında varlık fiyatlarının altüst olması, faiz oranlarındaki keskin artışlar, döviz kurundaki düşüş, süregelen durgunluk gibi nedenler sayılmaktadır. Bunların yanında ülke ekonomilerinin yaşadıkları liberalleşme süreçlerinde, genellikle finansal serbestleşme dönemleri öncesinde, liberalizasyon ile beraber faiz oranları yeniden düzenlenirken, bankacılık sisteminde yer alan diğer sınırlandırmalar kaldırılır ve makro ekonomik yapısı sürece uygun olmayan, kırılgan ekonomiler bankacılık krizlerine sürüklenebilirler. Ayrıca geçiş ekonomisi ülkelerine özgü nispi fiyatlardaki sert kaymalar ve sübvansiyonların kaldırılması gibi faktörler sayılmaktadır (Erdoğan, yıl: 24-25).

Mikro ekonomik faktörler ise, yönetim sorunları, yetersiz altyapı, serbestleşme/yeniden düzenleme, hükümet müdahaleleri, ahlaki risk ve şeffaflığın olmaması ilk sayılan etkenlerdendir (Eren ve Süslü, 2001: 662-674).

Bankacılık krizlerinde belirli makro ekonomik değişkenlerin gözlemlenmesi de ekonominin geleceğine dair beklentileri şekillendirmede ve krize yönelik tahminleme yapmada önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede bankacılık krizlerinin kendilerini daha çok görünür kıldığı birtakım makro ekonomik değişkenler mevcuttur. Bunlar; reel döviz kuru, geniş para çoğaltanı, hisse senedi piyasası, reel faiz oranı, üretim düzeyi gibi değişkenlerdir.

Yerel para biriminin aşırı değerlenmesi ihracattaki kârların azalmasına bu da döviz pozisyonlarında bozulmalara yol açmaktadır. Ayrıca hisse senedi piyasasındaki fiyat azalışları firmaların net değerlerini ve teminat değerlerini düşürmekte; reel faiz oranlarındaki artış ile birlikte üretim ve ekonomik büyüme bu durumdan olumsuz etkilenerek azalmaktadır. Bu durum bankacılık sistemindeki düşük kaliteli aktif yapılarının çoğalmasına ve bankacılık sektöründeki risklerin artmasıyla birlikte sistemi daha kırılgan bir yapıya sokmaktadır. Özetle bankacılık krizinin kendini görünür kıldığı makroekonomik değişkenlerdeki değişim trendinin izlenmesi hem sektörün hem de ekonominin geleceğiyle ilgili beklentileri uyarlamada ekonomik karar birimlerine önemli bilgiler sunmaktadır.

2.3.2.3. Para Krizi

Para krizleri, sabit döviz kuru sistemlerinde piyasa katılımcılarının taleplerini aniden yerel para cinsinden aktiflerden yabancı para cinsinden aktiflere yöneltmesiyle, merkez bankalarının döviz rezervlerinde bu talebe dayanıklı bir direncin ortaya çıkmayarak önemli oranda azalmasıyla ortaya çıkan kriz biçimleri olarak tanımlanmaktadır (Eren ve Süslü: 2001: 3).

Spekülatif saldırıların para krizlerine neden olduğu kabul edilmesine rağmen para krizleri temelde üç şekilde açıklanmaktadır. Birinci nesil para krizi teorileri 1973-82 yılları arasındaki Meksika ve diğer Latin Amerika Ülkelerinde ortaya çıkan krizleri açıklamak üzere geliştirilmiştir. Birinci nesil teorilere göre para krizi, makro ekonomik sürdürülemez politikaların sonucu iken, ikinci nesil kriz teorileri ise yine Meksika ve

Avrupa’da ortaya çıkan spekülâtif saldırıların kriz dinamiklerini harekete geçirmeleri üzerine geliştirilmiş teorilerdir. İkinci nesil açıklamalara göre para krizi ile ilgili temel neden olarak uygulanan makro ekonomik politikaların sürdürülebilirliği ile ilgili beklentilerde meydana gelen değişiklikleri temel almaktadır. Ancak birinci ve ikinci nesil teoriler Asya Krizinin açıklanmasında yetersiz kalmış ve böylece krizin temellerini hükümetlerin ahlaki riske yol açan politikalarında gören üçüncü nesil kriz teorileri geliştirilmiştir (Işık, 2010: 230 ve Ural, 2003: 14).

Para krizlerine dair temel göstergeler genel olarak, uygulanmakta olan kur rejiminde bir değişikliğin yapılması, hükümetlerin devalüasyon kararı alarak ulusal paranın değerini düşürmeleri, döviz kurlarında ortaya çıkan ani yükselmeler ve sermaye hareketlerine kısıtlamalar getirilerek döviz piyasalarının geçici olarak belirli süreliğine kapatılması biçiminde ifade edilmektedir.

Para krizi açıklamalarının birinci, ikinci ve üçüncü nesil teoriler olarak gelişmesinin temelinde dünyanın ya da ülkelerin yaşadıkları her bir özgün kriz koşuluyla bu teorilerin test edilmesi yatmaktadır. Teorilerin her birinin öngöremediği bir kriz biçimi eleştirilmesine neden olmuş ve bir diğer nesil açıklamaların geliştirilmesini sağlamıştır. Nesilsel para krizi açıklamalarına yönelik temel eleştiriler şu şekilde gerçekleşmiştir:

Birinci nesil para krizlerine yönelik temel eleştiri hükümetlerin ödemeler bilançocu dengesizliklerini dikkate almadan bütçe açıklarını parasallaştırdıkları ve döviz rezervlerinin tükeninceye kadar sabit döviz kuru sistemini savunmada ısrarcı oldukları varsayımdır. İkinci nesil kriz açıklamalarında, her ne kadar piyasa aktörlerinin kendi davranışlarıyla iktisat politikası uygulayıcıları arasında bir etkileşimini öngörmeseler de piyasa aktörlerinin beklentileri ile cari dönem makro ekonomi politikaları arasında bir etkileşimin varlığı temel hareket noktasıdır. Ancak ikinci nesil kriz açıklamalarına yönelik temel eleştiri, makro iktisadi değişkenlerin olumlu seyrettiği dönemlerde ortaya çıkan krizleri yani bir başka deyişle spekülâstif saldırıları öngörememeleridir. Bunun esas nedeni ise Avrupa ve Asya ekonomileri arasındaki tarihsel farklılıktır. Çünkü ikinci nesil kriz teorileri Avrupa para krizini açıklasa da 1997 Asya para krizini açıklayamamıştır ve üçüncü nesil para krizi açıklamaları bu açık üzerine şekillenmektedir. Üçüncü nesil para krizi teorileri ise esas olarak yeni nesil

uygulamaların yarattığı ahlaki risk ya da finansal atak yaklaşımları üzerinden gerçekleşmektedir.

Ancak bu üç nesil kriz teorisinin bütünsel bir eleştirisi post Keynesyenler tarafından yapılmaktadır. Post Keynesyen yaklaşım bu üç nesil para krizi açıklamalarına da hakim olan etkin piyasalar hipotezini eleştirmiş ve gerçekte finansal istikrarsızlık ve spekülasyon saldırılarının ekonomiler için olağan durumun kendisi olduğunu ileri sürmüştür. Sermayenin küreselleşmesinin bu derece dünya geneline yayıldığı bir dünyada post Keynesyen teoriye göre finansal istikrarsızlık ve spekülasyon ekonomiye içre yapısal bir durum olarak mevcuttur (Işık, 2010: 232).

2.3.2.4. Borç Krizi

Bir ülkenin gerek kamu gerekse de özel kesime ait dış borçlarını ödenememesi durumunda dış borç krizi oluşmaktadır. Hükümetlerin dış borçlarını çevirememesi ve bunun yanında dış borçların ifası amacıyla yeni finansman kaynaklarının bulunması konusunda sıkıntı yaşamaları ya da borçların yeni bir ödeme planına bağlanması veya uluslararası yükümlülüklerin ertelenmesi biçiminde ortaya çıkmaktadırlar (Delice, 2003: 61 ve Ural, 2003: 12). Borçlanıcı borçlarını ödeyemediğinde veya borç vericiler borçların ödenememe olasılığı olduğunu düşünerek yeni krediler vermeyip, mevcut kredileri geri almaya çabaladıklarında borç krizleri ortaya çıkar. Özellikle kamu borç stoku krizlerle iç içedir. Bir tarafta borç stoku krizleri ortaya çıkaran etkenler arasında yer alırken diğer yandan yaşanan krizler bu borç stokunda yüksek oranlı büyümelere neden olmaktadır. Ayrıca bu borç stokunun iç borçlanma yoluyla finansmanı bankaların kısa vadeli dış borçlanmalarıyla karşılandığında kamu borçları da kısa vadeli ve yüksek faizli borçlar biçimine dönüşerek cari bankacılık sisteminin de riskini arttırmaktadır. Diğer yandan uluslararası rezervlere oranla yalnızca cari işlem borçları değil uzun vadeli borçlar da hesaba dahil edildiğinde risk primi daha yükselmekte ve bir krize neden olabilmektedir. Ayrıca kriz dönemlerinde de döviz kurlarındaki artışla birlikte yükümlülüklerin ulusal para cinsinden karşılıklarının artışı ülke ekonomisini spekülasyon döviz ataklarına açık hale getirmekte bu aynı zamanda faiz oranlarını arttırırken krizin bir borç krizi biçiminden yukarıda sayılan diğer kriz biçimlerine dönüşmesini de olanaklı kılmaktadır (Kazgan, 2008: 11-12).

Özetle kamu borç stokunun ya da kamu ve özel sektör dış borçluluğunun artışı ülke ekonomilerini bu borçların ifasını yerine getiremedikleri koşullarda hem bir borç krizi ile hem de bu krizin karşılıklı ilişki içerisinde olduğu spekülâtif döviz ataklarına bağılı olarak para krizlerine ya da artan faiz oranları dolayımıyla finansal krizlere de açık hale getirmekte ve ülke ekonomilerinin kırılğanlığını arttırmaktadır.

2.3.2.5. Sistemik Kriz

Sistemik krizler büyük ölçüde finansal piyasalar odaklı ya da bu piyasalar tarafından büyük ölçüde açığa çıkarılan krizlerdir. Finansal sistemde ortaya çıkan, sistemin varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödemeler gibi işlevlerini kesintiye uğratan ve yayılma etkisine sahip şoklar olarak tanımlanmaktadır. Finansal krizler bağlamında bir ülkedeki problem diğer sağılıklı ülkelerde de sıkıntıya, borç ifasının yerine getirilmemesine ya da iflasa neden olmaktadır (Marshall, 1998: 13). Dolayısıyla sistemik banka krizi, mali piyasalarda bir yada birkaç bankanın iflasının aynı zamanda tüm sisteme yayılması olarak tanımlanmaktadır (Ural, 2003: 12).

2.4. KRİZ BİÇİMLERİ

Kriz teorileri ve biçimleri ile ilgili açıklamaların ardından çalışmanın kapsamında esas olarak ele alınan tarihsel kriz teorileri ile ilgili açıklama bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Sermayenin yeniden üretim sürecinde üretici güçlerin gelişerek toplam toplumsal sermayenin bileşiminde bir artışa neden olması sonucunda kâr oranlarının düşme eğilimine neden olan ve tarihsel olarak sistemin bütünüyle yeniden üretimi sürecinde bir kopukluğun yaşandığı kriz biçimlerinin özellikleri ve tanımı bu bölümde yapılacaktır. Tarihsel krizlerin çalışmanın kapsamı açısından önemi aynı zamanda kapitalist üretim biçiminde mevcutolan uluslararası para sistemlerinin ya da diğer yapısal unsurların değişime uğramasına neden olan yegane kriz biçimi olarak var olmasıdır.

2.4.1. Çevrimsel Krizler

Sermayenin gelişimi ile ilgili üretim araçlarının değerlerinin belirli kısımlarını üretim sürecinde metalara aktarmalarıyla kullanım değerlerini yitirmeleri sonucunda

yenilenmeleri birden çok devir dönemi sonucunda gerçekleşmektedir. Değişmeyen sermayenin bu yenilenmesi çevrim olarak tanımlanır. Üretim araçlarının bu değer aktarımı aynı zamanda sermayenin yeniden üretimine başlaması için bir değer birikimi anlamına gelmektedir. Toplumsal olarak biriken bu değerler değişmeyen sermayenin sabit öğelerinin fiziki ya da moral değer kaybı nedeniyle yeniden yatırıma dönüşmektedir. Bu dönemler hızlı büyüme dönemleri olarak karakterize olurlar. Yeniden üretimin gerçekleşmediği yani birikmiş değerlerin üretim süreci ile ilişkilenediği dönemler ise eksik yatırım dönemleri olarak durağan bir karaktere sahiptir.

Kapitalizmin üretim biçiminin ilksel aşamalarında üretim araçlarının fiziki ömrü, sabit sermayenin yenilenmesinde daha belirleyicidir. Bunun temel nedeni üretim sürecinde aletli üretimin egemenliğinin, makine ile üretimle birlikte henüz yıkılıyor oluşudur. Çünkü artı kâr mücadelesi içerisinde temel yöntem henüz mutlak artı değeri artırmak olarak görülmektedir. Ancak kapitalist üretim biçiminin gelişmesi ile birlikte kapitalistler arası artı kâr mücadelesinde başat mekanizma nispi artı değer yaratmak yani emek üretkenliğini arttırmak olmaya başlamaktadır (Akarca vd., 2010: 117).

Kapitalistler arası artı kâr mücadelesine bağlı olarak yüksek emek üretkenliğine sahip teknolojilerin devreye girmesi ile görece olarak geri teknolojiyle üretim gerçekleştiren sermayelerin üzerinde bir rekabet baskısı oluşturur. Bu durum sabit sermayenin fiziki ömrünü tamamlamadan yenilenmesini zorunlu kılar. Dolayısıyla artık emek üretkenliğini arttırıcı teknolojilerin üretim süreçlerine uygulanması, üretken sermayenin sabit kısmının ömrü tarafından değil, toplumsal teknolojik devrimler tarafından belirlenmektedir. Kapitalist üretim biçiminin gelişimi ile birlikte daha üretken teknolojilere yönelik arayışlar üretim süreçlerinde başat bir rol oynar. Tekniğin oynadığı bu başat rolü olası kılan faktör, sermayenin evrimsel sürecidir.

Kapitalist üretim biçiminin tarihsel gelişimi içerisinde her yeni teknik buluş ancak emek üretkenliğinde bir artış meydana getirdiği ölçüde uygulanabilir. Bu nedenle gerek sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasında, gerekse bireysel sermayeden sınıftan sermayesine yönelen akış içerisinde, tekniğin gelişiminin başat rol oynamasının ve sabit sermayenin moral değer kaybının daha belirgin bir figür haline gelmesinin temel nedenidir.

Marx, Kapital'in pek çok yerinde, üretim araçlarının ortalama fiziki ömrünün on yıl olduğunu varsayar. Hatta 100–150 yıl ömre sahip demir yollarının aslında ortalama ömürlerinin 20 yıl olduğundan, lokomotiflerin 10–12 yıllık ömre sahip olduğundan bahseder. Sabit sermayenin yenilenmesine dair bir örnek verecekse bütün varsayımları on yıllık bir süreyi kapsar. Ancak bu ortalama sürenin mutlak olmadığı, farklı sürelerin bir ortalaması olarak ele alınması gerekmektedir. Ortalamanın alınması gereken küme '*modern sanayinin temel dalları*'dır (Akarca vd., 2010: 118).

Kapitalist üretim biçimi içerisinde makinenin güç iletici mekanizmasında meydana gelen ve emek üretkenliğine yönelik nispeten sınırlı etkiye sahip olan ve pek sık karşılaşılmayan ancak üretim ilişkileri içerisinde oldukça geniş bir kullanım alanına sahip bu tür teknik yenilikler dönemine denk düşen sermayenin yenilenme evrelerinde ortaya çıkan kriz biçimlerine çevrimsel krizler denmektedir. Kendisini çevrimsel krizlerle ortaya koyan emek üretkenliğinde bir artış nedeniyle kâr oranlarındaki düşme eğiliminin zıt yönlü etkiler tarafından yavaşlatılabildiği ya da sınırlandırılabilirdiği bu çevrimsel kriz dönemlerinde süreç, sabit sermayenin yenilenmesi, durgunluk ve hızlı büyüme sarmalında hareket etmektedir. Çevrimsel krizler toplumsal olarak sabit sermayenin yenilendiği dönemler olarak kapitalist üretim biçimi üzerindeki bütüncül ya da genel etkisi nispeten sınırlı kriz biçimleri olarak ortaya çıkarlar.

2.4.2. Tarihsel Krizler

Kapitalist üretim biçiminin üretim sürecindeki sabit sermayenin yenilenme dönemlerine denk düşen çevrimsel krizlerinin açıklanmasının ardından tarihsel krizlerin özgün şartlarına gecilebilir.

Toplumların gelişimi, o toplumların üretici güçlerindeki gelişmişlik ile belirlenmektedir. Bu anlamıyla nasıl ki yel değirmeni feodal toplumu imlerken buharlı motor kapitalist üretim biçimini ifade ediyorsa, şimdiye kadar insanlığın üretim araçlarının gelişimine dair geçirdiği üç evre: Toplayıcılık, aletli üretim ve makineli üretim olarak sayılabilir.

Manüfaktürün doğuşuna kadar, toplumda teknik bilgi ve beceri temelli bir mesleki farklılaşma ortaya çıkmaktadır. El zanaatının loncalar ve kastlar biçiminde örgütlenmiş üretiminin teknik bilgisi yıllarca süren bir pratik ile elde edilen beceridir.

Manüfaktür ilk ortaya çıktığı anda toplumsal olarak var olan bu iş bölümü ve ayrışmayı iş yerine taşımakta ve yeniden üretmektedir. Toplumdaki işbölümü, bağımsız meta üreticilerinin arasında bir ilişkiyi gerektirirken; manüfaktürdeki işbölümü, tek bir sermayeye bağlı çalışan parça işçilerin zamanla aralarındaki niteliksel farkların ortadan kalktığı bir iş bölümünü zorunlu kılar. Manüfaktür içi iş bölümü hızla işin bölünmesiyle sonuçlanacak bir süreç içerisinde evrilir.

İlk anda işçinin hüneriyle belirlenen iş yeri içerisindeki işbölümü zamanla emek gücünün bütünü yalnızca belli bir parça işiyle sorumlu hale indirildiği bir biçim alır. Elbirliği ile birbirine bağlanmış olan parça-işçilerin bütünü, böylece manüfaktürün temel makinesi olan kolektif işçi olarak ortaya çıkar. Kolektif işçinin ortaya çıkışı ile toplumda görülen mesleki farklılaşmaya bağlı işbölümü, manüfaktürde işin bölünmesine dönüşür. Manüfaktür ile birlikte kapitalist öncesi üretim biçimlerinde, terziler, nalıcılar, fırıncılar gibi hünere bağlı olarak bölünen toplumsal ilişkiler yerini manüfaktür içerisindeki işin bölünmesine bırakmaktadır. İşin bölünmesiyle birlikte işçinin hünerine az da olsa bağlı olarak özelleşen bir aletin yapılması, işin önce parçalara ayrılmasını, sonra her parça işe uygun özelleşmiş iş aletlerinin ortaya çıkmasını doğurmaktadır. Manüfaktürle birlikte işçinin hünerinin alete devri, doğrudan üreticinin yerini vasıfsız işçinin almasına neden olur. İşçiyi kendisini diğer işçilerden farklı kılan özel niteliklerinden ayrıştıran manüfaktürün ve kolektif emekçinin gelişimi, bir yandan işin bölünmesiyle işçiyi üretim süreci karşısında bir parça işe mahkûm hale getirirken; diğer yandan bir işin tamamlanabilmesi için her parça işçiyi bir diğerine bağımlı kılar.

Üretim sürecinde kafa emeği ile kol emeğinin bu ayrışması, ilk bakışta, emeğin tüm niteliklerinden arınıp kolektif işçinin parçası haline geldiği sürece ters bir gelişme gibi görünür. Kafa emeği ile kol emeğinin üretim sürecine dair bu ayrışması, kol emeğinin yerini ölü emeğin bir parçası olarak makineye terk etmesinin önünü açmaktadır. Aynı zamanda teknik ve bilimin sermayenin ihtiyaçları için sermayenin egemenliği altında ilişkilmesi, bilimi bir üretici güç haline getirmektedir.

Bilimin tekniğe uygulanışının sonucu makinedir. Makine ile birlikte emek üretkenliğindeki artış, gerekli emek zamanının üzerinde, kapitalistin el koyduğu artı-emek zamanı miktarını artırmanın temel kaynağı haline gelir. Değer üreten unsur emek-gücü

iken, üretilmiş değerin ne kadarına el konulacağıının temel belirleyenlerinden birisi makinenin üretkenliği iken diğeri de üretici ve sahiplenici sınıflar arasındaki mücadeledir. Emek üretkenliğini artırmanın, emek yoğunluğu ve işgününün fiziksel sınırları dikkate alındığında, yegâne yolu makinenin teknik yapısından geçmektedir.

Teknik, üretim süreci için gerekli olan bilgi, beceri ve yöntemlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Teknoloji ise üretim sürecinin bilgisidir. Dolayısıyla teknik ile teknoloji arasındaki ilişki bilimin teknik üzerine uygulanmasıyla kurulmaktadır. Bilginin, üretimin bilgisi biçimine dönüşümü teknolojiyi; bunun üretim araçları vb. ile maddeleşmesi ise teknolojik ürünü ortaya çıkarmaktadır (Akarca vd., 2010 85). Böylece teknik insanın üretme eyleminin ortaya çıkışıyla birlikte, üretim faaliyetinin bir unsuru iken; teknoloji, bilimin üretim süreci ile ilişkilenesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihsel Krizlerin temel dinamiği işte bu teknolojik sıçramalar tarafından yaratılmaktadır.

Marx, bir makinenin üç bölümünü tanımlar. Bunlar, güç kaynağı, aktarıcı mekanizma ve alet ya da çalışma mekanizmasıdır. Sanayi devrimi sonrası kapitalizmde, üretici güçlerde meydana gelen gelişmeler, makinenin bu bileşenlerinde meydana gelen değişimlerle kendisini gösterir. Ancak makinenin çalışma aleti ve güç iletici mekanizmasında meydana gelen değişimler, daha çok lokal uygulama alanlarında etkili olur ve kâr oranları üzerine etkileri çevrimsel kümülatif süreçlerin sonucu olarak yaşanır. Çalışma aleti ve güç iletici mekanizmadaki bu gelişmeler ancak torna tezgâhi gibi makine üreten makinelerde meydana gelen gelişmeler olarak ortaya çıktıklarında, bu makinenin ürettiği parçaların pek çok farklı makinenin yapısına girmesi nedeniyle kısmen genel bir etki yaratabilir. Bu etki, emek üretkenliğinde genel bir artıştan çok, bir alanda meydana gelen emek üretkenliğindeki artışın diğer sektörlerde değişmeyen sermaye öğelerinin değerinin düşmesi şeklinde sonuç verdiği durumlara yol açar.

Bu bağlamda genelde farklı literatürlerde üç teknolojik devrimden söz edilir. Bunlardan ilki, buhar motorları ve ardı sıra içten yanmalı motorların keşfi, ikincisi, elektriğin güç kaynağı olarak kullanılması ve sonuncusu elektroniğin keşfidir. Bunlardan ilk ikisi, makinenin güç kaynağına ait kısmında meydana gelen bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkar. Bir teknolojik yeniliğin üretim süreçlerinde yer bulması yani

buluş aşamasından uygulama aşamasına geçmesi, buluşun niteliğine uygun şartların varlığını gerektirir.

Güç kaynağında meydana gelen bir yenilik, hızla üretim sürecinin yayılarak pek çok makinede kullanılmaya başlanması nedeniyle, emek üretkenliğinde ani bir sıçramayla birlikte kâr oranlarında zıt yönlü etkiler tarafından giderilemeyecek hızlı bir düşüşe neden olur. Bu nedenle, makinenin güç üretici mekanizmasında ortaya çıkan ve gerçek teknolojik devrim olarak nitelenebilecek gelişimleri, kapitalizmin tarihsel krizleri takip eder.

Dolayısıyla tarihsel krizler kapitalist üretim biçiminde değişmeyen sermaye öğelerinden makinenin güç üretici mekanizmasındaki tarihsel teknolojik sıçramalar sonucu, sermayenin organik bileşimindeki artışlar karşısında kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının işlediği tarihsel dönemlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL KRİZ DÖNEMLERİNDE ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİNE MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERİN İNCELENMESİ

Kapitalist üretim öncesi biçimlerde geri ve ilkel bir temele dayanan üretim biçimlerinde krizler, savaşlar, doğal afetler, iklim şartları gibi “dışsal” etkenler nedeniyle üretim güçlerinin ve üretim araçlarının tahribinden kaynaklanan sorunlar olarak ortaya çıkmaktaydı. Üretimin değişim değeri elde etmek yerine ihtiyaç duyulan kullanım değerlerinin elde edilmesi amacıyla gerçekleştirildiği bu toplum biçimlerinde krizler temelde geçimlik ürünlerin tedarikinde kendini gösteren krizlerdi.

Kapitalist üretimin ortaya çıkışıyla birlikte gerek toplumsal üretimin temelleri gerekse de toplumun karşı karşıya kaldığı kriz dönemleri sermaye birikiminin yasalarıyla belirlenmeye başladı. Kapitalist üretim biçiminin tarihsel gelişimi içerisinde her gönenç döneminin bir durgunluk dönemi tarafından takip edildiği görülmektedir. Bu durgunluk dönemleri üretim sürecinin ve sermaye birikiminin yavaşladığı hatta imkansız hale geldiği, pazarın gerçekleşmeyen metalarla dolup taşıdığı, toplumun üretici gücünde sermayenin değersizleşmesine ya da yıkımına bağlı olarak büyük oranlı düşüşlerin yaşandığı, işsizliğin yükseldiği artan işsizlikle birlikte nispi aşırı nüfusun arttığı ve ücretlerin aşağı yönlü baskılandığı sonunda mali bir çöküntüyle kendisini açığa vuran kriz dönemleridir (Savran, 2013: 27).

Çevrimsel olarak 8-10 yıllık dönemlerle gerçekleşen bu kısmi durgunlukların yanında daha uzun dönemlerde ortaya çıkan uzun süreli ve sistemin iç çelişkilerinin yapısal bir dönüşümle aşılmasının olanaksız hale geldiği tarihsel krizler ile uluslar arası para sistemleri arasındaki belirlenim ilişkisi hem çalışmanın bu son bölümünün konusunu hem de tezin ana hipotezini oluşturmaktadır.

3.1. 1873-1896 KRİZİ: “BÜYÜK BUHRAN” VE ALTIN PARA SİSTEMİ

Kapitalist üretim biçiminin sürekli genişleme ve durgunluk evreleri arasındaki salınımı, sistemin gelişimine dair pek çok açıklamaya neden olmuşsa da 18. yüzyılın sonlarından itibaren kapitalist üretim biçiminin gerçekleştirmiş olduğu muazzam

ilerleme açıklamaların ekseninde bir değişikliğe yol açmıştır. İster içsel ister dışsal faktörlerle açıklanmaya çalışılsın 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ile birlikte gözler üretim sürecine yani değerin yaratıldığı tek alan olan üretken sermaye evresine çevrilmiştir (Kaymak, 2008: 6). Tüccar sermayesinin birikiminin İtalyan kent devletlerinden başlayarak Avrupa'nın kuzeyine Hollanda'ya kadar izlediği tarihsel süreç, bu sermayenin ada Avrupa'sına yani İngiltere'ye geçişiyle birlikte niteliksel bir değişikliğe de uğramıştır. Kapitalist üretim biçiminin İngiltere'de ortaya çıkışının nedeni birincisi tüccar sermayesinin kârlılığındaki azalma nedeniyle buraya büyük ölçüde bir sermaye akışı ise ikinci ve daha önemlisi İngiltere'nin üretme biçiminin kapitalist ilişkilerinin yeşerip filizlenmesine ve gelişmesine olanak tanıyacak özgün koşullar sahip olmasıdır. Diğer taraftan 18. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası mübadele artarken, iç pazarlarda da ciddi canlanmalar yaşanmaya başlamıştı. Dünya ekonomisinde ortaya çıkan bu olgu kendisini fiyat, nüfus ve üretim hareketlerinde gösterdi. Özellikle 1750'den sonra Sanayi Devriminin neden olduğu iç ve dış pazarlardaki eşanlı büyümenin birbirine denk düşmesiyle birlikte, gelişim uluslararası alanda bu imkanları elde eden ülkede gerçekleşti.

16. yüzyılda kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışı ve gelişimi İngiltere'deki manüfaktür tarzı üretim biçimini 1760-1830 arasında tamamlanan Sanayi Devrimi ile birlikte fabrika tipi üretime dönüştürmüştür. Makinenin ilk iki kısmı yani iş makinelerinin devindirici güç kısmı ile bu devinim iletimini sağlayan güç iletici mekanizmasında meydana gelen tarihsel gelişim Sanayi Devrimini başlatmıştır. Bu dönüşüm aynı zamanda kapitalist üretim biçiminin daha geniş ölçeklerde ve daha kitlesel olarak üretim ve birikim gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Kapitalist üretim biçiminin gelişmesinde tarihsel bir öneme ve etkiye sahip olan Sanayi Devrimi kapitalist üretim biçiminin ilk ortaya çıktığı ve sistemin gelişimiyle ilgili tüm olanakların ekonomisine içrek olduğu İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte üretim ve birikimin yasaları da artık sermaye ilişkileri tarafından belirlenmektedir.

Kapitalist üretim biçiminin ilk ortaya çıktığı ülke olması nedeniyle İngiltere 1873-96 krizine kadar dünya ekonomisinin egemen gücünü oluşturmaktaydı. 19. Yüzyılın ortalarında dünya ekonomisinin merkeziydi ve toplam Avrupa ihracatının %30'unu tek başına gerçekleştirmekteydi (Bairoch, 1973a: 14'ten aktaran Kaymak,

2008: 34). Öncelikle pamuklu dokuma sanayinde gerçekleştirdiği kapitalist gelişme 1850'lerden sonra kömür, demir ve üretici güçlerde ortaya çıkan gelişmelerle buharlı motorun taşımacılıkta kullanılmasının olanaklı hale gelmesiyle demiryolu inşaatına taşındı. Böylece dünyanın geri kalanında hızlı sanayileşme nedeniyle ihtiyacı giderek artan ancak “dünyanın atölyesi” dışında üretim olanaklarının gelişmemiş olduğu üretim araçlarının üretimindeki liderliği ve demiryolu inşaatı yatırımlarının olanak tanıdığı kârlı yatırım süreçleri nedeniyle muazzam bir sermaye birikiminin gelişmesinin yarattığı baskıyla İngiltere dünyanın eşsiz üretici gücü olarak da kapitalist dünya pazarına egemendi. Bu dönemde İngiltere dünya kömür üretiminin yaklaşık üçte ikisini, demir ve ticari ölçekte üretilen pamuk üretiminin yarısını, az miktardaki çelik üretiminin yaklaşık yüzde yetmişini ve madeni eşya üretiminin değer olarak yüzde kırkını gerçekleştirmekteydi (Hobsbawm, 2005: 123).

İngiltere’de Sanayi Devrimi iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama yaklaşık olarak 1780’den 1830’lara kadar olan ve temel dinamiğini pamuklu dokumadan alan ilk sanayi devrimi dönemidir. Hobsbawm’ın (2005:52) ifadesiyle İngiltere’nin bu ilk sanayileşme döneminden bahseden pamuktan da bahsediyor demektir. Pamuklu sektörü birbiriyle ilişkili iki alt sektör olan iplik eğirme ve dokumacılık ile birlikte 1833 yılına gelindiğinde bir buçuk milyon kişinin istihdam edildiği, büyüklüğüyle, dış ticaretteki ağırlığına da dayanarak ekonominin işleyişi üzerinde bütünüyle belirleyici bir etkiye sahipti. Bu dönemde İngiltere’ye ithal edilen ham pamuk miktarı 1785 yılında 5 bin ton dolaylarından 1850 yılında yaklaşık 268 bin tona ulaşmıştır. Aynı zamanda pamuklu dokuma 36 milyon metreden neredeyse 1,9 milyar metreye çıkmıştır. Pamuklu dokumalar 1816-1848 yılları arasında yıllık ihracatın değerinin yüzde 40 ila 50’sini oluşturmaktaydı (Hobsbawm, 1989: 74’ten aktaran Kaymak, 2008: 37).

Kapitalist üretim biçiminin ilk Sanayi Devriminin sağladığı birikimin motoru olan pamuklu sanayindeki kârlar 1830’lu yıllara gelindiğinde, teknik gelişmeler nedeniyle sağlanan emek üretkenliğindeki artışlar nedeniyle kâr oranlarını düşürmüş, artık sermayenin bu alanlarda yeniden üretim yapmasını olanaksız kılmıştı. Dokuma sanayinin bu krizi yeni birikim alanı olarak demir-çelik, kömür üretimi, buharlı lokomotiflerle birlikte ulaştırma sanayinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kaymak,2008: 41). Sanayi Devrimi’nin ikinci aşaması ise 1840’lardan başlayarak kapitalist üretim biçiminin gelişiminin ilk tarihsel bunalımıyla karşı karşıya kalacağı

1870’li yıllara kadar olan süreçtir. Bu dönemin temel dinamiğini belirleyen şey ise demiryolu inşaatındaki muazzam gelişmeyi koşullayan buhar makinesinin yaygınlaşması ve üretici güçlerde meydana getirdiği devrimsel gelişmedir. 1850’li yıllarda demiryolu hattının neredeyse tamamını inşa eden İngiltere ulaşım olanaklarındaki gelişmeyle İngiliz sanayi ürünlerinin kırsal kesimlerin dahi en ufak noktalarına kadar ulaşmasını sağlamaktaydı. Tüm ülkeyi saran kanalların, yolların ve demiryollarının inşası diğer yandan bu alanlardaki tekniğin okyanusları aşan daha güvenli, daha hızlı ve daha donanımlı gemilerin inşasını olanaklı kıldı. Ulaştırma alanındaki bu gelişim aynı zamanda İngiltere’nin ulusal bir ekonomiden uluslararası bir egemen güce dönüşmesinin olanaklarını yaratmaktaydı (Başer, 2011: 151). Böylece İngiltere teknikteki ilerlemeleri tüm sınırlarına kadar kullanmaya başlayan ilk ülke olmanın tüm avantajlarını elde etmekteydi. Demiryollarının ihtiyaç duyduğu demir-çelik, kömür, ağır makineler, işgücü ve büyük sermaye yatırımı kapitalizmin yeni birikim olanağını bir teknolojik devrimle gerçekleştirmesi için güçlü bir manivela oluşturdu. Toplumsal üretici güçlerde ve ulaştırma gözlenen bu gelişmeyle birlikte sermaye birikimi de hem yoğunlaşmakta ve merkezileşmekte hem de dünya geneline yayılmaktaydı. İngiltere’de ortaya çıkan kapitalist üretim biçiminin yeni teknolojik düzeyi aynı zamanda bütün Kuzey Avrupa Ülkelerine de yayılmaya başlamıştı. Sermayenin egemenliği bu dönemde kredi ilişkilerinin ve anonim şirketlerin gelişimi ile sermayenin kitlesele tüketime dönük piyasalarda dolaşımının hızlanmasıyla dünya ölçeğine yayılmasıyla; kapitalist üretim biçimi tüm dünyada geniş ölçekli ve uzun dönemli bir yatırım konjonktürüne girdi (Kaymak, 2008: 43).

Aynı dönemde artan meta üretimine ve sermayenin üretkenliğine, coğrafi keşiflerle Avustralya ve Kaliforniya gibi dünya üzerinde verimli altın madenlerinin çıkarılmasıyla genişleyen altın yani para arzının eşanlı gelişmesi, dönemin uluslararası parası olan sterlinin istikrarlı bir çizgide seyretmesine, faiz oranlarının baskılanarak kredi ilişkilerinin ve dolayısıyla sermaye birikiminin genişlemesinin önüne herhangi bir engel çıkmamasına neden olmuştur.

Kapitalist üretim biçiminin ilk dünya çapındaki krizi olan ve iktisat tarihçilerinin “Büyük Depresyon” olarak adlandırdıkları 1873-1896 krizi İngiltere başta olmak üzere tüm dünya ekonomilerini ağır şekilde etkilemiştir. Kriz kendini ilk olarak dolaşım alanında satılamayan tarımsal ürün fazlalarıyla göstermiştir. Dolaşım alanında meta

başkalaşımının kopuşuyla birlikte tarımsal ürünlerin gerçekleşmemesi, bu alanda gelirin düşmesine buna bağlı olarak sanayi mallarının talebinin düşmesine ve böylece sanayide de üretim fazlası sorunu baş göstermesine neden olmuştur. Gerçekte tarımsal metalar ile sanayi metaları arasındaki fiyat düşüşleri ve buna bağlı olarak gerçekleşen talep azalışları üretim sürecindeki toplumsal üretkenliğin bütünüyle artmış olmasından kaynaklanmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler serbest ticaretten vazgeçerek, gümrük duvarlarını yükseltmişler ve korumacılığa yönelmişlerdir. Dünya ticaret hacminin daralmasıyla her ülkenin satamadığı fazla üretim sorunu daha da büyümüştür. Devletlerin ekonomilerine müdahaleyi artırmaları; sanayilerine parasal yardım yapmaya başlamaları aynı zamanda sermayenin merkezileşmesini ve yoğunlaşmasını hızlandırmıştır (Köymen, 2007: 35). Serbest rekabet ve serbest ticaret döneminin sonu anlamına gelen tüm bu uygulamalarla birlikte kriz, her ne kadar dünya çapında aşırı üretim ve eksik tüketim görüngüsüne yol açmışsa da kapitalist üretim biçiminin, kâr oranlarının düşme eğilimi yasası nedeniyle karşı karşıya kaldığı ilk tarihsel krizidir. Fransa'nın nispeten daha az etkilendiği⁹ bu krizin patlak vermesiyle ilk büyük şok Almanya'da yaşanmıştır.

Sanayileşmenin birinci aşaması gibi ikinci aşaması da kendi içsel çelişkilerinden kaynaklanan durgunluk ve kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonomi, muhteşem bir gelişmeden sonra durgunluk içerisine girmiştir. 1873-96 yılları arasında durgunluk ve hızı yavaşlayan büyüme ya da başka bir deyişle sermaye birikimindeki yavaşlama ekonominin genel eğilimi haline gelmişti. Her ne kadar 1870'li yıllarda İngiliz ekonomisi, dünyanın diğer gelişmiş kapitalist ekonomilerindeki gibi iflas eden bankerler ya da soğuyan yüksek fırınların enkazıyla karşı karşıya bulmasa da durdurulamaz bir inişe sürüklenmiştir. Kriz dönemi boyunca fiyatlar, kârlar ve faiz oranları önemli ölçüde düşmüş ya da düşük düzeyde seyretmiştir. 1873-96 yılları arasında gerileme eğilimine eklemlenen, üç tane gerileme ve iki kısa dönemli toparlanma dönemlerini içeren çevrimler yaşandı. 1872 yılındaki genişlemenin doruk noktasının ardından gelen gerileme eğilimi 1879'a kadar sürmüştür. Bunu izleyen üç yıllık kısa bir toparlanma döneminin ardından, 1882-86 yılları arasında depresyonun ikinci sert dalgası yaşanmıştır. 1890'a kadar süren dört yıllık diğer toparlanma dönemini

⁹ Kaymak (2008: 50) Marczewski'ye (1961) dayandırarak açıkladığı bu durumun nedeni Fransa'da sanayinin daha az gelişmiş olmasının yanında Fransız köylülerinin kooperatifleşme girişimleri ve yüzyılın sonunda gündeme gelen korumacı tedbirlere bağlamaktadır.

1890-96 yıllarını kapsayan ve oldukça ağır seyreden bir diğer depresyon dönemi takip etmiştir (Hobsbawm, 2005: 116-120, Kaymak, 2008: 52-53).

İngiltere’de ortaya çıkan ikinci Sanayi Devriminin yol açtığı toplumsal üretkenlikteki artışın başta Almanya ve ABD olmak üzere kapitalist üretim biçiminin giderek genelleştiği dünyanın diğer tüm ülkelerine yayılmasının yarattığı olağanüstü genişleme dönemi, İngiltere’de ortaya çıkan bu teknik gelişmelerin kapitalist üretim biçiminin egemenliğindeki üretim alanlarının tümüne yayılması aynı zamanda dünya ölçeğinde toplam toplumsal sermayenin organik bileşiminde bir artışı koştulamıştı. İngiltere dışında belli başlı tüm gelişmiş ekonomilerin sanayileşmesi başlangıçta yarattığı bahar havasını sonsuza dek elbette sürdürmeyecekti. Hobsbawm’a (2005: 117) göre er ya da geç kendisini öncelikle fiyatlarda bir düşüşle gösterecekti ki bu aynı zamanda sermayenin organik bileşimindeki bir artış nedeniyle daha yüksek organik bileşimle üretilen metaların fiyatlarındaki düşme ile tamı tamına uyuşturmaktaydı. Aslında bu durum kendisini genel fiyat düzeyinde üçte bir oranında bir düşme ile yirmi yıl boyunca gösterecek olan depresyonun da nedenini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan kriz dönemi boyunca ilk sanayileşme döneminde ortaya çıkan teknolojik yenilikler kendi kendilerini tüketme eğilimindeydiler. 1890’larda çevrimsel olarak yeni bir teknoloji aşaması her ne kadar yeni imkanlar ortaya çıkarsa da hem yeni hem de eski sınıai ülkeler İngiliz ekonomisini kırk yıl önce sarsmış olan kâr ve Pazar koşullarıyla karşı karşıya kaldılar. Pazarın talebinin karşılanması tamamlandığında piyasa mallarla dolmuştu. Bunun nedeni piyasalardaki gelişimin üretkenlikteki gelişimle keskin bir ayrışmaya düşmesi ve ayak uyduramaması olarak gözlemlendi. Bu koşullar altında sanayinin üretken sermayeleri fiyat düşüşlerine neden olan rekabet ve giderek pahalanan ve makineleşen fabrika koşullarıyla giderek artan ve esnekliğini kaybeden genel giderler arasında düşen kârlarla karşılaştılar.

Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışından karşı karşıya kaldığı bu ilk tarihsel bunalımına kadar olan süreçte uluslararası para sistemi olarak gümüş ve altının aynı anda eşit statüde kullanıldığı bimetalizm/çift metal sistemi geçerli olmuştur. Bu para işlevini üstlenen değerli madenlerden arasında sabit bir değer oranının tespit edildiği, her iki madenin istenildiği miktarda, bedelsiz ya da çok ufak bir ücretle sikkelere dönüştürülebildiği ve her iki metal paranın da tüm ödemelerde sınırsız kullanılabildiği

sistemdir. Gümüş ve altının değer ölçüsü ve ödeme aracı olarak aynı zamanda değiş ilişkilerinde kullanıldığı bu dönemin para sistemi 1900'lü yıllara değin devam etmiştir. Bunun yanında 1848 yılında Kaliforniya ve 1851 yılında Avustralya'da altın madenlerinin keşfi ve dünya altın üretiminde emek üretkenliğine bağlı olarak görülen yüksek düzeyde artış özellikle 1870'li yıllardan hemen önce uluslararası para sistemi olarak altın standardı sistemine geçilmesinin nedenlerinden biri olmuştur.

1870'li yıllardan Birinci Paylaşım Savaşının patlak verdiği döneme kadar uluslararası para sistemi altın ithali ve ihracının serbest olduğu, paraların değerlerinin içerdikleri sabit ağırlıkta ve saflıkta altın ile belirlendiği altın standardı sistemidir.

Son olarak kapitalist üretim biçiminin bu ilk tarihsel krizinin İktisadi doktrin üzerindeki etkisi bölümde yürütülen tartışmanın seyri açısından önemlidir. 1873-96 krizi ile birlikte, klasiklerin otomatik işleyen piyasalarda üretim fazlalıkları mümkün olmadığı ve ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde olacağı gibi öngörülerinin doğru olmadığı ortaya çıktı. Adam Smith'in "görünmez eli" artık işlemiyordu. Ücretler, kârlar, nüfus, tarımsal üretim ve işsizlik birlikte yükseliyordu. Ücretler sendikalaşma, karlar, tekelci yapılanma ve üretimin kısılması nedenleriyle artıyordu; üretimin kısılması ise işsizliği artırıyordu (Köymen, 2007: 35). Ancak yüz yıl süren klasik iktisadın egemenliği 1873-96 krizi ile birlikte çeşitli cephelerden gelen eleştirilerle yıkılmıştı. Gelecek dönemin egemen iktisadi doktrinini marjinalist Neoklasik teori oluşturacaktır.

3.1.1. 1873-1896 Arasında Uluslararası Para Sisteminde Yaşanan Değişiklikler

Altın Standardı Sistemin işleyiş mekanizmasında herhangi bir aksaklık olmaması halinde altın standardı sistemi uluslararası para sisteminin temel amaçları olan dolaşım alanı için ihtiyaç duyulan ulusal para miktarının belirlenmesi, kontrolü ve sınırlanmasını, fiyat istikrarını sağlayarak enflasyonun önlenmesini, döviz kurlarının sabit tutulmasını ve ekonominin doğal yasalarıyla kendiliğinden işleyişini sağlayacağı varsayılır. Çünkü ulus içerisinde merkez bankasının altın rezervlerine bağlı olarak dolaşıma çıkacak para miktarı sabittir. Altın rezervlerinde kısa dönemde yüksek dalgalanmaların yaşanmayacağı varsayımına bağlı olarak ekonomi bu yolla

enflasyondan korunmuş olmaktadır. Enflasyonist etkilerin ekonomiyi etkilemediği bu koşullarda döviz kurlarının da istikrarı aynı zamanda sağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla altın stokunun para arzını, para arzının fiyat istikrarını ve fiyat istikrarının da döviz kurlarını belirlediği koşullarda ekonomi otomatik olarak kendiliğinden işleyecek ve herhangi bir devlet müdahalesi gerekmeyecektir (Savaş, 2010: 45-46). Altın standardı sistemi temelinde klasik ekonominin varsayımlarına dayanmaktadır. Üretim biçiminin geneline dair klasik iktisadın temel varsayımları, uzun dönemde ekonomide tam istihdamın olacağı, ücretlerin ve fiyatların tam esnek olduğu, piyasada tam rekabet koşullarının egemenliği ve bu rekabet koşullarını bozmayacak laissez faire anlayışıyla hareket eden bir devletin varlığı, paranın yalnızca değişim amacıyla talep edildiği ve parasal değişkenlerin reel değişkenleri etkilemediği ve ulusların iç ve dış dengelerinin altını para olarak kabul etmeleri haline piyasalara herhangi bir müdahaleye gerek olmadan otomatik olarak dengeye geleceği biçiminde sıralanabilir. Dolayısıyla bu teorik alt yapı üzerine gelişen uluslararası para sisteminde para arzı ile altın rezervi arasında birebir bir eşitlik söz konusudur. Dolayısıyla altın rezervleri dolaşım aracı ihtiyacının tümünü karşılamaktadır (Öney, 1980: 86).

Altın standardı en yalın biçimiyle altın sikke biçimi olarak anılmaktadır. Bu yapı içerisinde altın, temel işlevleri olan uluslararası ödemelerde dengesizlikleri giderici bir ödeme aracı olmaya ve sistemi kabul eden tüm ulusların paralarının değerini belirleme rolünü yerine getirmeye çalışmaktadır. Altın standardının klasik biçiminin geçerli olduğu bu dönem görece bir istikrar dönemidir. Sistemin başarılı bir biçimde yürütülmesinde dünyanın herhangi bir savaş süreci içinde olmaması, ulusların bütçelerinin çok büyük boyutlarda gerçekleşmemesi ve buna bağlı olarak ödemeler dengelerindeki sorunların ekonomilerde istikrar bozucu bir etkiye sahip olmamaları, uzun dönemde yine istikrarlı bir büyümenin gerçekleştirilmesi ve para ve finans ikliminin bu gelişmeye ayak uydurması etkilidir. Ayrıca altın standardı sistemini benimseyen ülkelerin üretim potansiyelleri büyük çapta dengesizliklere olanak vermemektedir. Sterlinin küresel finansal sistemde büyük oranlı bir rol üstlenmesi ve ulusların ödemeler dengesinde varsayılan otomatik dengeleme mekanizması görece başarılı bir biçimde işlemiştir. En önemlisi ise ulusların altın rezervlerinde üretkenlikleri ile orantılı bir artış gerçekleşmektedir (Çağlar, 2003: 23-24). Böylece altın standardı teorik varsayımlarıyla uyumlu bir işleyişi sağlayabilmekteydi.

1815'e kadar dünya ticaretinin gelişiminin temel itkisi Avrupa ve Asya'da gümüş tarafından sağlanmıştır. Özellikle Amerika ve Japonya'dan sağlanan gümüş üretimin ve uluslararası ticaretin gelişiminin önünü açmıştır. Ancak 1700'lerin sonuna doğru merkantilist dönemin üretken güçlerinde görülen yavaşlama ve Avrupa ekonomilerine egemen olan enflasyon 1815'ten sonra çift metalli bir uluslararası sistemin oluşturulmasını koştullamıştır. Altın ve gümüşün eşanlı olarak kullanıldığı bu dönemde 1870'lerin hemen başında patlak vererek tarihsel bunalımla birlikte sona ermekte ve paranın değerinin ve basılmasının altın varlığına bağılı olduğu altın standardı sistemine geçilmektedir. 1873-96 krizinin ardından uluslararası bir para sistemi olarak geçerli olan altın standardı temelde Birinci Paylaşım Savaşı'na kadar istikrarlı bir gelişim sürdürse de savaş koşulları nedeniyle sistemin uluslararası geçerliliğinden bahsedilememektedir. Ancak altın standardı sistemi yeni bir uluslararası para sisteminin oluşturulmasına kadar geçen kaotik dönemde yani bitmeyen savaş yılları arasında pek çok kez tekrar tekrara kurulmaya çalışılmıştır. 1929 bunalımının ardından yeni uluslararası para sisteminin oluşturulmasına kadar geçen zamanda altın standardına en fazla bağılı kalan ülke ABD olmuştur. Elbette bunda ulusların içinde buldukları tarihsel koşulların belirleyiciliğı yüksektir. Altın standardı bitmeyen savaş yıllarının ardından toplanan ve evrensel olarak geçerli olacak Altın Döviz Standardı'na kadar kimi zaman kesintilere uğrasa kimi zaman da dünya ölçeğinde geçerliliğinden bahsedilemese de uluslararası para sistemi olarak geçerliliğini korumuştur.

3.1.2. Krizden Bitmeyen Savaşa: Teknik Değişimler ve Sermayenin Yoğunlaşması

1873-96 krizi toplumsal olarak o döneme kadarki üretici güçlerde ortaya çıkan büyük ölçekli ve yaygın gelişmenin bir sonucudur. Dolayısıyla bu dönemin tekniğindeki ve sermayenin yoğunlaşmasındaki değişimlerin incelenmesi krizin maddi sürecinin daha somut açıklanmasını sağlayacaktır.

Kapitalist üretim biçiminin ilk ortaya çıktığı dönemlerde üretime egemen olan ilişki manüfaktür tipi üretimdir. Bu üretim biçimi zanaat ya da lonca tipi üretim biçimine göre daha fazla işçinin kapitalist ilişkiler altında tek bir kapitalistin denetiminde bulunabilmesinin sağlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Basit el birliğindeki

gibi kolektif bir çalışma prensibine dayanan manüfaktür diğer yandan işbölümünün yarattığı faydalardan daha fazla yararlanabilmesi için, kapitalistin, yalnızca çalışan işçi sayısını arttırmasının yeterliliğini sağlamaktadır. Ancak işçi sayısındaki artış doğal olarak değişmeyen sermaye değerinde de bir artışı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla üretimin manüfaktür biçimi altında toplumsal üretim araçları ile geçim araçlarının sermayeye dönüşmesi sürekli genişlemek zorundadır (Marx, 2004a: 348). Üretimin bu koşullar altında gerçekleştirildiği ilk dönemde sermayenin yeniden üretim sürecinde birikim biçimine egemen olan yöntemin mutlak artı değer yaratma biçimleri olduğu söylenebilir.

Sanayi Devrimi'nin birinci aşamasında yani 1780-1830 yılları arasında, makineyle birlikte Büyük Sanayinin ortaya çıkışı emeğin üretkenliğinde daha önce görülmemiş boyutlarda bir artış sağlamış, metaların değerinde bir ucuzlamayla birlikte üretim sürecine de nispi artı değer yaratma yöntemini egemen kılarak artı değer oranlarını yani emek gücünün sömürülmesini, sistemin içsel çelişkileri bir yanda tutulduğunda neredeyse sonsuz boyutlara çıkarmıştır. Dolayısıyla üretim biçiminde gerçekleştirilen devrim manüfaktürde emek gücü iken büyük sanayide emek araçları ile başlamaktadır. Bu nedenle teknikteki değişimlerin seyrinin incelenmesi aynı zamanda kapitalist üretim biçimi altında emek araçlarının aletten makineye dönüşümüdür. Bu bağlamda alet ile makine arasındaki fark aletin devindirici gücünün insan oluşuyla makinede bu gücün *insandan farklı bir şeyden* örneğin hayvandan, sudar, rüzgardan ya da buhar motorundan gelmesidir (Marx, 2004a: 359-360). Dönüşümün niteliği ve kapitalist üretim biçimi açısından ifade ettiği anlamı tarihsel krizler başlığı altında tartışıldığından burada teknik değişim yalnızca olgusal düzeyde incelenecektir.

Sanayi Devrimi'nin pamuklu dokuma ile gerçekleşen birinci aşaması üretimin geliştiği ve "sınırsız" bir dünya pazarına gerçekleştirdiği ihracatı nedeniyle büyük kârlılıklara sahipti. Esas gelişimini 1750'lerden sonra yaşayan pamuklu sektöründe üretim tekniğinin gelişmesi, eğirme tekniğinde ardı sıra gelen yeni buluşlar ve üretim sürecinin makineleşmesi ile birlikte aynı zamanda kadın ve çocuk işgücünün bu dokuma sanayinde istihdamının artışı yüksek verimlilikli ve düşük ücretli üretim koşullarını olanaklı kılmıştır. Tarihsel olarak en önemli icat ise 1733'te John Kay tarafından geliştirilen "uçan mekik"tir [Fyling Shuttle]. Dokuma sektöründeki emek üretkenliğinin artışı öte yandan dokumanın girdisi olan iplik talebini de arttırmıştır ve öyle ki iplik

üretimini bir dönem bu talebe ayak uyduramaması nedeniyle iplik yetersizliği gözlenmiştir (Başer, 2011: 143). Ancak elbette yeniliği yaratan şey buluşlar değildi. Daha çok fiyatları ve maliyetleri düşen metalar için geniş bir pazarın varlığında bir süredir mevcut olan ve ulaşılabilen bilim ve teknolojiyi kullanma konusunda insanların kafa yormaya başlamalarıydı. Keza neden, bireylerin yaratıcı dehalarından çok insanların önlerine koydukları çözümü olan sorunlar üzerine kafa yormalarını sağlayan koşullardı (Hobsbawm, 2005: 56). Artan iplik talebi pek çok yeni iplik makinesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çıkrığın işinin makineye aktarılmasıyla birlikte tek bir kişinin pek çok çıkırığı eşanlı kontrol edip harekete geçirebildiği tarihsel olarak da önemli olan ilk iplik makinesi James Hargreaves'in 1770'de patentini aldığı "Spinning Jenny"dir. El ve ayakla çevrilen makinenin ilk biçimi 8 iğ ile çalışırken zamanla iğ sayısı 120'e kadar yükselmiştir (Başer, 2011: 144). İplik üretimindeki gelişme öte yandan pamuklu dokuma talebinde bir artışa neden olmuştur. Aynı zamanda iplik fiyatlarında görülen emek üretkenliğine bağlı düşüş, pamuklu dokuma fiyatlarını da düşürünce, talep daha da yükselmiş ve pamuklu dokumacı ücretleri artmıştır. Bu durum aynı zamanda emek gücünün bir kısmının topraktan koparak daha sonra sermaye tarafından mülksüzleştirilip büyük sanayinin ihtiyaç duyacağı emek gücü kitlesinin yaratılmasının da ilk adımlarını atmıştır. Çünkü yüksek ücretler nedeniyle topraklarından koparak manüfaktür tipi üretime geçen bu küçük üreticiler; manüfaktürün büyük sanayi ile olan rekabetini kaybetmesinin ya da manüfaktürün büyük sanayi tarafından yutulmasının ardından kentlere akarak büyük sermayenin emek gücü kitlesini oluşturacaklardır.

Öte yandan Arkwright'in iplik makinesi bu alanda devrim yaratan buluşlardan biridir¹⁰. Çünkü Arkwright buluşu olan bu iplik makinesini su gücüne uyarlayarak bir su tezgahı haline getirmiş ve manüfaktür üretiminde ilk kez aletin güç iletici mekanizması ya da çalışma mekanizması dışında motor kısmında gerçekleştirilmiş bir buluşu ifade etmektedir. Bu aynı zamanda manüfaktürün ilk kez ev içi üretimin dışında fabrika tipi bir makineye dönüşümünün de muştulayıcısıdır. Nitekim Arkwright 11 yıl içerisinde

¹⁰ Burada Arkwright manüfaktür tipi üretimden fabrika tipi üretimin örgütlenmesine geçişi temsil etmesi nedeniyle sayılmaktadır. Ancak Arkwright ve Hargreaves'in makinelerini birleştirerek Samuel Crompton tarafından icat edilen "katır" [mule] iplik üretiminde ince ve güçlü iplik üretimini sağlamasıyla genelleşmesi ve manüfaktür tipi üretimin makineler karşısında yenilgisi temsil etmesi açısından önemlidir.

günde 13 saatlik vardiyalarla çalışan çoğu çocuk ve kadınlardan oluşan 5000 kişilik bir işçi ordusu ve üç adet fabrikaya sahip olmuştur (Başer, 2011 145-146).

Tablo 4: Pamuk İpliğinde Teknik İlerleme: 1780-1830

	100 libre pamuk ipliğinin maliyeti		100 libre pamuk ipliğini eğirmek için gereken süre (endeks değeri)
	Pound olarak	Endeks	
1780	2,10	100	100
1790	1,07	49	-
1795	0,57	23	15
1810	0,21	5	-
1830	0,13	4	7

Kaynak: Türkcan, 2009: 137'den aktaran Başer, 2011: 147.

50 yıllık bir zaman içerisinde pamuk ipliğinin değer emek üretkenliğindeki artışlarla birlikte endeks değerlerine göre 25 kat azalmış ve emek üretkenliği neredeyse 14 kat artmıştır. 1812 yılında birinci Sanayi Devrimi'nin dokuma sanayinin bir alt dalı olarak iplik üretimde meydana getirdiği yoğunlaşma yüzlerce fabrikada 4-5 milyon işle gerçekleştirilen ve artık iplik üretimine dair arz fazlasından bahsedilebilecek bir düzeydir (Başer, 2011: 147).

Sanayi Devrimi'nin ikinci aşaması olarak anılan ve buharlı motorun üretim süreçlerinde kullanılmasıyla karakterize olan dönemde teknikte meydana gelen değişimler incelendiğinde kapitalist üretim biçiminin manüfaktür tarzı üretimden fabrika tarzı üretime geçişiyle birlikte bir öncekinden daha muazzam bir gelişme ve birikim sürecini gerçekleştirdiği görülmektedir. Makineler bir kez harekete geçirildiklerinde aletlerle daha önce işçinin yaptığı tüm işleri yapan mekanizmalar olarak kapitalist üretim biçiminin gelişmesinde büyük öneme sahiptirler. Manüfaktürde işçinin tek başına ya da kolektif olarak elindeki aletlerle gerçekleştirdiği üretim işçinin ve üretim sürecinin karşılıklı uyumu çerçevesinde gerçekleştirilirken; makineli üretim ile birlikte işçinin üretim sürecindeki bu etkin rolü, işbölümünün bu özel ilkesi ortadan kalmış ve işçi makinenin karşısında edilgen bir konuma geçerek olarak üretimin inorganik parçası haline gelmiştir. Makinenin ortaya çıkışıyla birlikte teknikteki esas dönüşüm, bir önceki biçimin devindirici gücü olan insanın yerini alan güç üretici mekanizmada ortaya çıkmıştır. Her ne kadar makinenin diğer parçalarındaki gelişmelerin de emek üretkenliğine ve sermaye birikimine katkısı varsa da toplumların

tarihsel gelişmelerinin köşe başlarında üretim sürecindeki emeğin niteliğini değiştiren bu güç iletilen mekanizmadaki gelişimlerdir.

Bu döneme damgasını vuran James Watt'ın ilk kez 1775 yılında başarıyla tamamladığı, buhar tüketimini azaltan çirf hareketli, buhar akımı ve basıncı kontrol altına alındığında devrinin dakikada belli bir sayıda ve sabit bir güçte düzenli olarak yapılmasını sağladığı buhar makinesidir. Her ne kadar Watt'tan önce geniş bir tarihe sahip olsa da, Watt'ın geliştirdiği buhar makinesi düşük basınçta düzgün bir dairesel hareket sağlayan üretim sürecine uygulanabilir ilk makine olmasıyla bulunuşundan sonraki 50 yıllık süreçte fabrika sisteminin temel güç kaynağı olarak madenlerden demir-çeliğe, demiryollarından lokomotiflere ve gemilere kadar, üretim sürecinin her alanında kullanılacaktır (Başer, 2011: 137).

Tablo 5: 19. Yüzyılda Çeşitli Ülkelerde Toplam (Sabit ve Hareketli) Buhar Makinesi Kapasitesi (bin BG)

	1840	1850	1860	1870	1880	1888	1896
İngiltere	620	1290	2450	4040	7600	9200	13700
Almanya	40	260	850	2480	5120	6200	8080
Fransa	90	370	1120	1850	3070	4520	5920
Avusturya	20	100	330	800	1560	2150	2520
Belçika	40	70	160	350	610	810	1180
Rusya	20	70	200	920	1740	2240	3100
İtalya	10	40	50	330	500	810	1520
İspanya	10	20	100	210	470	740	1180
İsveç	-	-	20	100	220	300	510
Holanda	-	10	30	130	250	340	600
AVRUPA	860	2240	5540	11570	22000	28630	40300
ABD	760	1680	3470	5590	9110	14400	18060
DÜNYA	1650	3990	9380	18460	34150	50150	66100

Kaynak: Landes, 1969: 221'den aktaran Başer, 2011: 141.

Her ne kadar buhar gücü sanayi devrimini karakterize eden üretici güçlerdeki bir gelişme ise de buhar gücünün ardından petrol ve elektriğin kullanılmaya başlanması üretici güçlerdeki daha büyükboyutlu bir gelişmenin olanağını yaratmıştır. 1880'de ilk elektrik üreten santrallerin kurulmasıyla beraber, 1869-80 aralığında hidrolik enerjide elde edilmiştir. Bunların yanında elektriğin metalurji ve kimya sanayinde kullanılmaya başlanması, petrol üretimine geçilerek petrolün elektrik enerjisi ile birlikte kullanımı ikinci Sanayi Devriminin gerçekleşmesindeki en önemli etkilerdendir. Öte yandan Nikel ve alüminyumun kullanılması, kimya alanındaki gelişmeler ve bunların tarım, gıda,

dokumacılık ve ilaç sanayinde kullanım alanları bulması; ayrıca üretim teknolojisindeki değişikliklerin neden olduğu rekabetin de baskısıyla sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması hem yeni teknolojilerin üretim sürecinde kullanılmasını yaygınlaştırırken, yeni tekniklerin de üretim sürecinde merkezileşmeye ve yoğunlaşmaya neden olması ikinci Sanayi Devrimi'nin ilerleyen süreçlerini karakterize eden teknikteki ilerlemelerdir (Sönmez, 2005: 35-38).

Bu dönemde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması değerlendirildiğinde; kriz ile birlikte 19. yüzyılın sonlarından itibaren gerek sanayi gerekse de bankacılık sektörlerinde birikimin büyük boyutlarda gerçekleştiği ve üretken sermaye ile para sermaye ya da başka bir deyişle sanayi kapitalistleri ile banka sermayesi arasında yoğun ilişkilerin kurulduğu gözlenmektedir. İkinci sanayi devrimiyle birlikte oluşan büyük sanayi ve demiryolları başta olmak üzere ulaştırma alanında gerçekleşen muazzam ölçekli yatırımlar bu alanda sermayenin büyük ölçeklerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Aynı zamanda demiryolu yatırımlarının anonim şirketler biçiminde örgütlenmesi hisseler yoluyla sermaye toplanması birikimin ölçeği üzerinde son derece belirleyicidir. Bu gelişmeler öte yandan elektrik üretimi için büyük barajların inşasını, yeni ulaşım yollarını petrol çıkarım tesislerini koşturmuş ve sermayenin egemenliği hem küresel ölçekte ilişkiye geçmediği hiç bir alan bırakmamaya başlamış hem de üretim ve teknik gelişimde önde ülkelerde derinlemesine bir birikimin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tüm bu gelişmeler hisse senetli anonim şirketlerin kurulmasıyla birlikte ki Marx bu durumu kapitalist üretim biçiminin sınırları içinde sermayenin özel mülkiyetinin aşılması olarak değerlendirmektedir, bireysel sermayenin birikimin önünde oluşturduğu engel de aşılmış ve sermaye ilişkisi bireysel sermayeden sınıfın sermayesine dönüşmüştür. Böylece birikimin yoğunlaşmasının ulaştığı boyutlar, 20. yüzyılın başlarında ABD başta olmak üzere Almanya, Fransa gibi kapitalist üretim biçiminin önde gelen ekonomilerinin tümünde yaşanmıştır. Dünya genelindeki sermaye birikimi ABD'deki tröstlerin sanayi sektöründeki şirketlerin dörtte birine sahip olarak üretimin %80'ini ellerinde bulundurdukları ve toplam istihdamın içerisindeki paylarının %75'lere ulaştığı bir yoğunlaşmayı getirmiştir. Ayrıca birikimin ulaştığı en yüksek aşama banka sermayelerinde gerçekleşmiştir (Sönmez, 2005: 39). Hilferding (1910)'in geliştirdiği Finans Kapital kavramı 1873-96 krizinin ardından sermayedeki dönüşümün

genel biçimini ifade etmektedir. Kavramın kendisi tartışmalı olsa da, bankaların büyük sanayi kuruluşlarını ele geçirmesi ya da büyük sanayi kuruluşlarının kendi para sermayeleri dolayısıyla bankalarını yaratma süreci olarak değerlendirilebilecek ve üretken sermaye ile para sermaye arasındaki kaynaşmanın ya da bütünleşme ilişkilerinin incelenmesinde son derece önemli bir tartışmayı açmaktadır¹¹.

3.1.3. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Altın Para Sistemin İşleyişindeki Rolü

Dünya ölçeğindeki kısa vadeli sermaye hareketleri gerek uluslararası ticaretin finansmanında gerekse de ülkelerin karşılaştıkları dış ödeme dengesizliklerindeki kısa vadeli mevsimlik dalgalanmalarda yapısal ayarlamaların uygulanmasını gereksiz kılmıştır. Küresel ölçekte dengesizliklerin yapısal bir hal aldığı koşullarda ise fiyat ya da gelir etkilerini kapsayacak uzun vadeli önlemlere piyasanın “otomatik” dengeye getirici işleviyle birlikte başvurulmasını engellemiştir. Uluslararası altın standardı sistemi içerisinde bu kısa vadeli sermaye hareketlerinin faiz oranlarına ve kurların belirlendiği altın noktaları arasındaki kur oynaklıklarına son derece duyarlı olması aynı zamanda uluslararası rezerv kullanımında da sistem açısından bir tasarruf sağlayarak nispeten istikrarlı bir işleyişin yakalanmasına olanak tanımıştır. Ancak zaman zaman denge bozucu spekülasyonlar, savaş ya da ulus içi yaşanan siyasi krizler gib durumlarda hem kısa vadeli özel ya da resmi sermaye hem de uzun vadeli sermaye daha düşük rizikolu ülkelere kaymıştır.

Tarihsel olarak 1905 Rusya-Japonya savaşında sermaye hareketleri Rusya'nın dış ödemelerinde büyük açıklara ve parasının değerinin düşmesine neden olarak, altın standardının işleyişini bu ülkede zora sokmuştur. Bunun yanında Avusturya'da bankacılık sistemine duyulan güvenin sarsılması insanların altına hücumuna ve yabancı sermayenin ülkeden kaçacağı beklentisine neden olmuş ve ülke ekonomisinde büyük bir krizin tetikleyeni haline dönüşmüştür. Öte yandan sermaye hareketlerinin denge bozucu

¹¹ Finans Kapital ve Sermaye yoğunlaşmasının somut boyutlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hilferding, R. (1995) Finans Kapital, Belge yayınları: İstanbul, Hobsbawm, E. (2010) İmparatorluk Çağı, Dost Yayınları: Ankara, Hobsbawm, E. (2005) Sanayi ve İmparatorluk, Dost Yayınları: Ankara ve Hobsbawm, E. (2009) Sermaye Çağı, Dost Yayınları: Ankara.

işlevleri ABD'den Almanya'ya kadar altın standardını kabul eden pek çok ülkede dengesizliklere yol açacak istikrar bozucu etkiler göstermiştir (Turan, 1980: 36).

Uzun vadeli sermaye hareketleri de tıpkı kısa vadeli hareketler gibi değerlendirilebilir. Bu yatırımlar hem ülkelerin ihtiyaç duyduğu sermaye birikimini yaratması ve ödemeler dengesizlikleri durumunda düzenleyici işlev görerek dengesizliklerin ortadan kaldırılmasında etkili olmuş hem de mobiliteleri nedeniyle ulus içi işleyişi bozacak etkileri tarih boyunca göstermişlerdir.

Altın para sisteminde sermaye hareketlerinin açığa vurduğu durum, tarihsel olarak da klasik doktrinin egemenliğindeki bu dönemde, sermayenin farklı biçimleri olarak var olan üretken sermaye ve para sermaye arasındaki ilişkilerin birbirinden ayrı düşünülmemesi gerekliliğidir. Çünkü her ne kadar sermaye hareketliliği mali ya da finansal bir hareketlilik olsa da bu durum üretim alanında var olan krizin, bu krizin dinamiklerinin ve çelişkilerinin bir sonucudur ve aralarındaki bir ayrım krizin temel nedenlerinin incelemenin dışında tutulması anlamına gelmektedir. Hal böyle iken yöntemsel bir yanlışla üretken alanın yol açtığı bir finansal istikrarsızlık hali, kendinde bir istikrarsızlık yani finansal alanın içsel çelişkileri olarak değerlendirilmekte ve durumun önlenmesi için sonuçların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin alınmasına neden olmaktadır. Oysaki nedenler ortadan kalkmamıştır ve yasalar işlemeye devam etmektedir. Dolayısıyla gerek biricil gerekse de spekülasyon nedenlere bağlı olarak belirlenen ikincil piyasalardaki bir faiz oranı sermayenin yeniden üretimi ve birikim ilişkileri dışında belirlenmemektedir. Dünyanın farklı coğrafyalarında ve farklı alanlarında yeniden üretim biçiminde meydana gelen farklılıkların bağlı kategorileri olarak ortaya çıkan bu ilişkiler yol açtıkları görüngüler önemli olmakla birlikte incelenirken yasalarının temel alınması gerekir. Bu nedenle sermaye hareketlerinin altın para sistemi içerisindeki rolü sermayenin, para sermaye-üretken sermaye-meta sermaye-para sermaye çevrimi içerisindeki içsel dinamikler tarafından belirlenmektedir. Ancak finansal alanın görüngüsel düzelemleriyle üretken alanın maddi çelişkileri ve işleyiş yasası arasındaki ilişkilerin kurulması, sermaye hareketlerinin altın standardının işleyişi ve temel ilkeleri bağlamında yol açtığı ödemeler bilançosu dengesizlikleri, ülke paralarının aşırı ya da eksik değerlendirilmesi ya da bankacılık sistemindeki neden olduğu çöküşleri açıklayabilir. Bu durum sermaye birikimi çevriminin, artı değer üretiminin ve

üretileen artı değerin çeşitli toplumsal sınıflar arasındaki bölüşümünün incelenmesi kapsamına girmektedir.

3.1.4. Sistemin Çöküş Emareleri Göstermesi

1873-96 krizi süresince uluslararası para sistemi olarak geçerli olan altın para sisteminin krizin etkisiyle birden ve bütünüyle bir çöküş sürecini yaşadığı temelde ileri sürülememekle birlikte özellikle bu dönemde uluslararası para sisteminin uygulanmasında pek çok çeşitlilik gösterildiği söylenebilir.

Öte yandan özellikle kriz nedeniyle piyasalara kısıtlanmak amacıyla sürülen senet arzındaki artış, bu arz karşılığını altına çevirmek zorunda olan bankaların rezervlerindeki kısmı azalma, İngiltere ve Fransa gibi dış ticarete alacaklı konumunda bulunan ülkelerin alacaklarını likide çevirmedeki ısrarlar ve bu ısrarlar sonucu ekonomileri baskılanan Almanya, Rusya ve ABD gibi ülkelerde sorunların ortaya çıkması sistemin çöküş emareleri olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan altın rezervlerindeki artış nedeniyle Londra'da merkezileşen altın rezervleri ve Londra'nın yeni kredi tanımlamasında gösterdiği çekingenlik krizin bir diğer görünüm biçimidir. Bu koşullar altında Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Fransa'nın paralarının altına konvertibilitelerini durdurmaları, bu önlemlerin ilerleyen süreçte İngiltere ve ABD tarafından da alınması sistemin girdiği çıkmazın ilk işaretleridir.

Sistemin çöküşüne dair en yaygın ve genel kanı, zaten sistemin temel karakteristiklerinden biri olan deflasyonist eğilimin, 19. yüzyılın neredeyse tamamında görülen deflasyonist eğilimi daha da tetiklediğidir. Bu dönemde yaşanan fiyat düşüşleri karşısında altın kıtlığı, altının değerlenmesi ve gümüş monetizasyonu gibi parasal etkiler sayılmaktadır. Altın standardı sisteminde paranın doğrudan ve tam altın karşılığı olarak işleminin, özellikle dönemin klasik miktar kuramına dayanan ve bu dönemde gelişen emek üretkenliğine bağlı olarak artan meta arzıyla altın arzının, altın üretiminin doğal koşulları nedeniyle, eşanlı olarak yükselememesini fiyatlardaki deflasyonist sürecin nedenlerinden biri olarak anlatan bakış oldukça yaygındır. Bu açıklamayla göre diğer yandan Batı Avrupa ve ABD'nin de altın standardına geçmesi sınırlı altın arzına karşılık altın talebinin büyük oranda artmasına ve fiyatlarda deflasyonist bir etkiye

neden olmuş ve üretimdeki kârlılıkların azalarak bir krizin patlak vermesini koşullamıştır.

Kaymak'a (2008: 56-58) göre genel bir değerlendirme her ne kadar fiyat düşüşleri miktar teorisine dayalı basit ve kullanışlı bir biçimde açıklanıyorsa da son derece ciddi açmazlar içermektedir. Özellikle Phinney (1933)'in banka rezervleri üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmanın Bank of England'ın rezervlerinde ir artış olduğu ortaya koyması miktar kuramına dayalı deflasyonist para sistemi etkisini önemli itibar kaybına uğratmıştır. Öte yandan bu dönemde faizlerin de önemli oranlarda gerilediği gözlemlenebilmektedir. Dönem itibariyle iskonto oranlarındaki düşük seyir daha çok yatırılmayı bekleyen sermaye kitlesinin yatırım alanındaki hızlı büyümeye karşın iskonto oranlarında bir düşmeyi koşullayacak düzeyde artmasıdır. Son olarak dönemin komisyon raporlarında da fiyatlardaki deflasyonist seyir ile para sistemi arasındaki etkileşimin oldukça zayıf olduğu belirtilmektedir.

Hobsbawm (2010, 45-46) dünyada üretimin, ticaret döngüsünde ortaya çıkan çöküntülere rağmen, durgunluğa girmek bir yana çarpıcı bir biçimde arttığı kapitalist üretim biçiminin bu ilk tarihsel krizinin anlaşılmasında tarihçilerin yersiz şüphelerini vurgular. “İktisat kuramının müstakbel mürşidi Alfred Marshallın 1888’de ifade ettiği gibi fiyat bunalımı, faiz bunalımı ve kâr bunalımı” olarak ifade edilebilecek bu dönemin esas sorununun üretim kârlılığında yaşanan düşüklükler olduğunu belirtir. Aksine pazardaki muazzam meta birikimi bu krizin ne bir aşırı üretim ne de bir eksik tüketim krizi olduğunu göstermemektedir. 1873-96 krizi ile bu krizin ortaya çıktığı yıllar arasında uluslararası para sistemi olarak kullanılan altın standardı arasındaki ilişki bu nedenlerle daha çok tarihsel krizin çeşitli etkilerinin uzun dönemde uluslararası para sistemlerinde bir değişimi koşulladığı yönündedir. Makine ve büyük sanayi ile birlikte gelişen uluslararası meta ilişkilerinin yarattığı mübadele ilişkilerini karşılayacak bir sistemin gerekliliği sonucu ortaya çıkmıştır. Ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesi ve borç ilişkilerinde düzenli bir sistemin oluşturulmasında ülkelerin ortak bir davranış sergilemelerini gerektirmiştir. 1914’le birlikte dünya genelinde artan savaş söylentileri ve bitmeyen savaş yıllarının birinci dönemi ile birlikte küresel ekonomi içerisine girdiği savaş koşulları nedeniyle uluslararası para sistemi tam bir belirsizlik dönemi yaşamış, savaşın finansmanı ise altına bağlı olmayan kaydi ve kağıt paralar yaratılarak aşılmaya çalışılmıştır. Elbette bu durum paranın altın ile olan tarihsel ilişkisini etkilememkte

ancak özgün savaş koşulları nedeniyle uluslararası sistemin gerekliliklerine uyulmamasıyla sonuçlanması nedeniyle sistemin çöküşüne işaret etmektedir. Her ne kadar 1934-39 yılları arasında ülkeler yeniden paralarını altına eşlemeye girişseler de savaş koşullarının sona ermesinin ardından uluslararası para sisteminde, altın standardı sisteminde gerçekleştirilen devrimsel değil ancak evrimsel değişikliklerle ve revizyonlarla altın dolar sistemine geçmiştir.

3.2. 1929-1946 KRİZİ: BRETTON WOODS VE ALTIN KAMBİYO SİSTEMİ

1900'lerin başlarına ana akım kurama egemenliğini azalarak sürdürmekle birlikte klasik iktisat akımı 1876 krizi ve özellikle Marksizm'in etkisiyle yerini daha "açıklayıcı bir kuram" olan Marjinalist teoriye ya da Neoklasik Teoriye bırakmıştır. 20. YY'ın başından itibaren Neoklasik iktisat öğretisi sermayenin çıkarlarına daha fazla cevap veren bu kuramsal ihtiyacı fazlasıyla karşılamaktadır. Matematik kullanımı iktisat teorisi içerisinde araçsallıktan amaçsallığa doğru bir gelişim yaşamış, fizik mekanik gibi tüm bilimsel gelişmelerden etkilenmişlerdir. Özellikle 19. YY'ın ortalarında deneysel psikolojide saptanan "bir uyarıcı deneğe eşit aralık ve miktarlarda uygulandığında deneğin bunu hissetme yoğunluğunun giderek azalması" ilişkisinden esinlenerek, marjinal fayda kuramını geliştirmişlerdir (Köymen, 2007: 37). Aynı zamanda Neoklasik teori ile birlikte fiyat ilişkilerinin saptanması tekellerin ya da oligopollerin egemenliğindeki bir dünyada tüketici tercihlerine indirgenerek açıklanmaya başlandı. Mekanik bir değişim ilişkisi olan ekonomik yaşamda üretici ya da tüketici davranışları gibi kavramsallaştırmalar neo-klasik teori ile birlikte iktisat literatürüne girdi. Böylece toplumsal ilişkiler toplumun hareketiyle makro bir biçimde değil; toplumu oluşturduğu varsayılan her bir bireyin bağımsız bireysel hareketiyle mikro düzeyde açıklanmaya başlandı. Klasik iktisadın emek değer teorisi terk edilerek yerini marjinalizme ve onun yöntemine bırakması dışında tüm temel varsayımları neo-klasik iktisat tarafından da benimsenmektedir. Bu dönüşüm ile birlikte ana akım iktisat literatürüne yaklaşık yüzyıl boyunca egemen olacak bir kuramın da temelleri atılmıştır.

1929 krizi aynı zamanda ekonomik piyasalarda egemen olan serbest ticaret ilişkilerinin de ortadan kalkmasına neden oldu. Refah dönemlerinin tersine kriz anında

herkesin kendi zararını dünyanın mahvına yol açacak dahi olsun en aza indirme çabası, hem iktisadi doktrine hem de politikalara önemli etkilerde bulundu. Kriz ile birlikte 19. yüzyıldaki klasik öğretinin 1873-96 krizi ile uğradığı avamlaştırmanın (Manchester öğretisi) bir sonucu olarak ortaya çıkan; 1970’li yıllardaki krizlerin ardından egemen iktisat içerisindeki ana akım koltuğuna tekrardan bu öğretinin 21. YY biçimi olarak oturacak olan neo-klasik okul ve liberalizm yaklaşık elli yıllık bir kesintiye uğradı. Dünya tarihinde sermaye birikim çevriminin özellikli bir dönemine denk düşen bu boşluk mevcut krizin yol açtığı özgün ekonomik koşullara en “uygun” çözümü öneren Keynesyen iktisat tarafından doldurulmuştur. Diğer yandan modern makro iktisadın ortaya çıktığı bu dönem, sermaye birikiminin ve rekabetin genişleme ve depresyon dönemlerine egemen iktisat teorisinin önerebileceği “özgün” çözümlerin ortaya çıkışıyla mümkün olmuştur.

Altın standardı sisteminde kredi ilişkilerinin ortaya çıkması ve uluslararası ticari ilişkilerin sürdürülmesinde altın standardının işleyişinden kaynaklanan aksaklıklar mevcut sistemle kapitalist üretim biçimindeki gelişmelerin sürdürülmesini olanaksız kılmıştır. Paranın altına dayanan biçimi 1873-96 krizinin ardından yerini “devlet” güdümlü bir para biçimine bırakmıştır (Şişman, 2011: 32). Bu aynı zamanda İkinci Paylaşım Savaşının bitişiyle birlikte gelişen sosyal devlet tartışmalarıyla birlikte Keynesyen iktisadın egemen teori içerisinde ön plana çıkışının da bir nedenidir. Marjinalist Neoklasik Teori 1974 Krizi ile birlikte egemen iktisat içerisindeki konumunu kısa süreliğine terk etmek zorunda kalmıştır.

1929-46 krizi olarak nitelenen kapitalist üretim biçiminin ikinci tarihsel kriziyle birlikte İkinci Paylaşım Savaşı’nın yarattığı yıkım nedeniyle sistemin yeniden bir birikim sürecine girmesiyle sona eren bu dönemin temel karakteristiği Keynesyen politikalarlardır. Bu nedenle kriz sonrasında oluşturulan uluslararası para sistemi de Keynesyen bir sistem olarak nitelenebilir. Çalışmanın bu kısmı kapitalist üretim biçiminin ikin tarihsel kriziyle birlikte ortaya çıkan ve yine sistemin birikim oluşarak “altın çağını” yaşadığı yılların yine bir tarihsel kriz ile son bulduğu dönemde 1929 tarihsel krizi ile uluslararası para sistemi arasındaki ilişkilerin incelenmesini kapsamaktadır.

3.2.1. Bitmeyen Savaş: I. ve II. Dünya Savaşı Yılları

Birinci Paylaşım Savaşı'nın ardından 1920'li yıllar görece bir iyileşmenin yaşandığı ve uluslararası sistemlerin yeniden kurulmaya girişildiği bir dönemdir. Bu dönem büyük bir yıkımın ardından yeniden inşa edilen ancak daha güçlü bir ekonomi yaratma çabalarının dönemidir. Bu dönemde ekonomik büyüme çevrimin dip noktası olan 1929 krizinde büyük bir felaket yaşansa da dünya genelinde büyümenin ya da sermaye birikiminin durmadığı ancak çok ılımlı düzeylerde hareket ettiği gözlenmektedir. 1920'lerin ikinci yarısında altın para standardı sistemi yeniden oluşturulmak istenmişse de bu yönde girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Özellikle 1915-1931 yılları arasında dünya piyasaları tam bir bunalımın içine girmiş ve pek çok farklı yolun denendiği ancak uluslararası anlamda bir para sisteminin oluşturulamadığı bir sistemsiz dönemle karşı karşıya kalmıştır.

Krizin ilk habercisi 1926 Florida spekülasyonuydu. ABD'nin sınai üretiminin düşmeye başlaması ve 29 Ekim 1929'da New York Borsasının çöküşüyle birlikte, krizin evrenselliği ve derinliği o döneme değin hiç kimsenin tahmin edemeyeceği boyutlara ulaştı. Kriz, ABD'den başlayarak tüm Avrupa ülkelerine kısa sürede sıçradı. Ekonomik göstergelerdeki aşağı yönlü hareketler, diğer göstergelerdeki sapsmaları tetikleyerek dünya ekonomisini içinden kolay kolay çıkılamayacak bir kısır döngüye sokmuştur. 1931 yılında ABD ve Almanya'nın sanayi üretimleri üçte bir ki o dönem için "ılımlı" sayılacak bir oranda azalmıştır. Üretimdeki düşmeyle birlikte o döneme kadar stoklarla tutulan tüketim malları ve ham ve yardımcı maddelerin fiyatlarında büyük bir deflasyon yaşandı. Bu durum ekonomisi sadece bir kaç tüketim malı ya da hammadde üretimine dayanan ekonomilerin iflasını beraberinde getirmiştir. Brezilya, Arjantin, Avustralya, Mısır, Hint Adaları ve daha pek çok ülke bu deflasyon nedeniyle ekonomilerindeki çöküşü durduramamış, deflasyonun krizi gerçek anlamıyla bir tarihsel dünya bunalımı haline sokmasını engelleyememişlerdir. Dünya ticareti krizi izleyen dört yıl içinde neredeyse %60 oranında azalmıştı (Hobsbawm, 2008: 120-124).

Öte yandan krizin yarattığı en büyük etki işsizlik oranlarındaki uzun süreli ve büyük yükselmeye emek gücü kitlesi üzerinde olmuştur. Krizin etkilerinin en sert yaşandığı dönemde İşsizlik, İngiltere ve Belçika'da %22-23, İsveçte %24, ABD'de %27, Avustralya'da %29, Norveç'te %31, Danimarka'da %32 ve Almanya'da %44

olarak gerçekleşmiştir. Kriz etkilerinin nispeten azaldığı dönemlerde dahi işsizlik oranları %17-20 bandından aşağılara düşmemiştir. Ancak işsizlik koşullarını ortadan kaldıran tek devlet 1933-38 arasında Nazi Almanyası olmuştur (Hobsbawm, 2008: 122). Alt yapıdaki bu muazzam değişikliğin üst yapısal sonuçlarının en önemlisi üyelerinin neredeyse %85'inin işsizlerin oluşturduğu Alman Komünist Partisi ve Hitler'in iktidara gelişi (Weber, I, s.243'ten aktaran Hobsbawm, 2008: 124).

1929 krizinden çıkış İkinci Paylaşım Savaşı'nın ardından dünya tarihinin karşı karşıya kaldığı en büyük yıkım dönemi olan bitmeyen savaş yıllarının tamamlanmasıyla olmuştur. Dünyanın merkezi bu dönemde İngiltere'den ABD'ye kaymıştır. Krizin en büyük kurbanı olmasına karşın İkinci Paylaşım Savaşı sonunda kazanan tarafta yer alması ve ekonomik koşullarından gerçekleşen büyük oranlı iyileşme ABD'nin yeni kurulacak sistem üzerindeki etkisini arttırmıştır.

1929 krizi özellikle kısa vadeli borçlarının çokluğu nedeniyle Almanya ve Avusturya ekonomilerini sarstı. Sadece Almanya'nın büyük İngiltere'ye ve ABD'ye olmak üzere 2,5-3 milyar dolar borcu vardı. Kriz nedeniyle uluslar arası sermaye girişleri durmuş, fiyatlar, üretim ve gelir düzeyi hızla düşmeye başlamıştı. Mayıs 1931'de Avusturya'nın en büyük bankası da iflasını ilan etmişti. Bu paniğin İngiltere ve Amerika'ya da sıçramasını önlemek için Avusturya şilini ile Alman markının değerini koruyacak bazı önlemler alındı. Avusturya'dan alacaklı olan ülkelerin alacaklarını bir süre ertelemeleri sağlanırken, şilini korumak için 14 milyon dolar yeni borç verilmiştir. Ancak bu önlemler krizin Almanya'ya sıçramasına engel olamamış ve Almanya 1931 Haziran ayının ilk üç haftasında 250 milyon dolar tutarında altın ve döviz kaybetmiştir (Savaş, 2010: 72).

Almanya'nın moratoryum ilan etmesi önerisi ise özellikle Fransa tarafından reddedilmiştir. Böylece Almanya üzerine bir uluslar arası fikir birliğinin sağlanamaması Alman ekonomisinin kendisini uluslar arası ekonomiden soyutlamasına neden olmuştur. Almanya'daki yabancı yatırımları ve bu arada İngiliz yatırımlarını dondurması finansal krizin İngiltere'de derinleşmesine ve 1931 Eylül'ünde İngiltere'nin altın standardını terk etmesine ve sterlini dalgalanmaya bırakmasına neden olmuştur. İngiltere'nin bu kararı uluslar arası likiditede bir azalmaya neden olmuş ve Amerikan ekonomisinden büyük ölçüde altın çıkışını sağlamıştır. Her ülke sınırlı rezervlerini korumak amacıyla faiz

oranlarını yükseltmiş, ekonomik faaliyet durma noktasına gelmiş bu durum dünya ticaret hacminin 1931-1932 döneminde üçte bir oranında azalmasına ve krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Amerikan hükümetinin doları dalgalanmaya bırakmaması ve altın standardında devamlılığa karar vermesi aynı zamanda ulus içi ekonomik politikalarına bağlı olarak hükümetin değişmesine neden olmuştur. Hoover'ın ardından gelen Roosevelt hükümetinin ilk işi ise doları altın standardından çıkararak altını günlük altın satım alımları yoluyla yaklaşık dokuz ay içerisinde %40 oranında devalüe etmiş altının ons fiyatı 20,67 dolar düzeylerinden 35 dolara getirilmiş ve bu yolla Amerikan banka sistemindeki kriz durdurulmuş ve kriz sonrası iyileşme başlatılmıştır (Eichengreen, 1996: 48).

Bu dönemde uluslararası para sisteminde meydana gelen değişiklikler ve uluslararası parasal hareketlere bakıldığında sonuç, savaş koşullarından yalnızca ABD'nin güçlü bir ekonomi olarak çıkması savaş döneminde altın stoklarının büyük ölçekte ABD'ye akın etmesine neden olmuştur. ABD'ye akın eden altın rezervi nedeniyle Avrupa ekonomilerinin rezervleri de büyük oranda azalmış ve bu rezervler karşılığında Avrupa ekonomilerinde büyük miktarlarda kağıt para birikmesine neden olmuştur. ABD'ye akın eden altın ile para arzı arasındaki ilişkinin bu dönemde kesintiye uğratılması da aynı zamanda ABD'de sınırlı meta üretimine karşılık artan bir altın rezervi dolayısıyla emisyon ve kredilerdeki bir artışla yüksek ve hızlı bir enflasyon yaşamasının önüne geçildiği de söylenebilir. Ancak altın rezervlerinin dünya genelinde dengesiz dağılımı, altın standardındaki bir çöküşü hızlandırmıştır. Dünya genelinde savaş koşulları nedeniyle enflasyonist etkilerin giderek artması, bir panik havasının egemenliği uluslararası para sistemlerini etkilemiş ve dünya paralarını ya da bir başka deyişle uluslararası para sistemini bir krize yöneltmiştir.

Uluslararası bir para sisteminin oluşturulmasında ilk çaba cari dönemin hegemonik gücü ile gelecek dönemin hegemonik gücü olacak İngiltere ve ABD'den gelmiştir. İngiltere'nin 1925 yılında savaş dönemindeki parasının konvertibilitesini kaldırmasıyla dolar ve sterlin arasında savaş öncesi kurlara yeniden dönülmesiyle gelmiştir. Gerçekte, ABD ve İngiltere arasındaki faiz oranlarının karşılıklı olarak belirlenerek, İngiltere'deki faiz oranlarının ABD'den yüksek olmasını sağlayıp ilk başta

İngiltere'nin yüksek enflasyon oranının baskılanması ve ikinci olarak da düşük faiz oranıyla kredi açma gücüne sahip New York bankalarının dünya finans piyasaları üzerindeki egemenliğinin koşulunun yaratılmasıyla sonuçlanan bu durum, uluslararası para sisteminde bir hegemonya kayışının ifadesidir.

1929 sonrası yaşanan ve dünya geneline yayılan kriz ile birlikte başta İngiltere olmak üzere, altın standardını benimseyen bütün ülkeler ayrılma biçimleri her ne kadar farklılık gösterse de uluslararası altın standardından kopmuşlardır. Farklılaşan altın para sistemi uygulamalarının ardından gelen kapitalist üretim biçiminin ikinci büyük krizi 1929 Büyük Buhranı, dünya çapında 1945'te savaşın sonlanıp ülkelerin yeniden bir uluslararası para sistemi oluşturma girişimlerinin sonuçlanmasına kadar uluslararası para sistemini koasa sokmuştur. Her ne kadar 1934-39 yılları arasında ülkeler yeniden paralarını altına eşlemeye girişeler de savaş koşullarının sona ermesinin ardından uluslararası para sistemi altın dolar sistemine geçmiştir

İngiltere'nin sterlini altına eşlemesi ve altın ihracatını serbest bırakmasıyla bir süreliğine yeniden kuruldu. Kısa zamanda uluslar arası para sistemi arayışı içerisinde olan pek çok ülke bu sistemi benimsedi. Ancak dünya ekonomisinin bu tecrübesi de içerisinde bulunduğu koşullar nedeniyle fazla uzun sürmedi. 1929 yılında yaşanan Büyük depresyon bitmeyen savaş yılları arasında ilk kez kurulmuş gibi görünen altın döviz standardı tekrardan ülkelerin ellerinde bulundurdıkları sterlinleri altına çevirme yarışı içerisine girmeleri ve sterlinin altın konvertibilitesinin kaldırılmasıyla son buldu. Krizin patlak vermesiyle birlikte 1929-1933 arasında otuz beşten fazla ülke paralarının altın eşdeğerliliğini sonlandırarak ekonomilerini kriz karşısında maruz kaldıkları etkilere karşı dirençli hale getirmeye çalışmışlardır. 1929 krizinin deflasyonist etkileri niteliği gereği deflasyonist eğilimleri olan mevcut para sisteminin çökmesine neden olmuştur. Krizin esas etkisi banka iflaslarının genelleşmeye başlamasıyla, 1931 yılındaki mali çöküş ile birlikte gerçekleşmiştir.

1929 krizi ile birlikte 1930'lu yıllar gerçekte bitmeyen savaş yıllarının ikinci dönemiyle birlikte son bulacak kıyasıya bir uluslararası ekonomik ve politik rekabetin yaşandığı dönem olarak karakterize olmaktadır. Küresel durgunluk ve krizin neden olduğu yüksek oranlı işsizlikle mücadelede rekabet devalüasyonlarıyla her ulusun bir diğeriyle rekabet ettiği bu dönem 1936 yılında her bir para sahasının temsilcisi olarak

ABD, İngiltere ve Fransa'nın karşılıklı imzaladığı "Üçlü Anlaşmayla" aşılmaya çalışılsa da etkin bir koordinasyonun sağlanamaması çözümlenmeyen savaş yıllarının ikinci döneminin ardına yani İkinci Paylaşım Savaşının ardına atmıştır. Krizden kurtuluş çabaları içerisinde özellikle İngiltere'nin sterlini devalüe etmesiyle birlikte karşı karşıya kaldığı spekülasyon saldırılarına daha fazla karşı koyamayacak hale gelmesi ve altın döviz sisteminden kopuşuyla birlikte çeşitli para birlikleri ortaya çıkmıştır. Uluslararası bir sistemin olmadığı ve her bir ülkenin birbiriyle kıyasıya rekabet içerisinde olduğu bu dönemde Miktarı ve yıllık artışı dünya ticaretindeki hızlı büyüme karşısında yetersiz kalan altını paylaşmak ve altın rezervlerini arttırmak, dönemin belli başlı devletleri arasında adeta bir altın savaşına dönüşmüştü ve bu amaçla, ulusal paraların döviz kurunu olması gereken kurun altında belirlemek, reeskont oranlarını yükseltmek, altın çıkışını kontrol altına almak gibi politikalar uygulamaya konuluyordu (Savaş, 2010: 70). Bu politikalar yanında ikili ya da bölgesel para bloklarının oluşturulması, Kambiyo İstikrar Fonlarının oluşturulması ya da ticari ilişkilerin karşılıklı olarak ikili biçimlerde kurulması gibi savaş sonrası yılların uluslararası para sistemlerinin nüvelerini oluşturacak çeşitli yollar denemiştir.

1929 krizinin patlak vermesiyle birlikte yeniden altın standardına dönüş bu krizin temel nedeni olarak görüldü. Her ne kadar altın standardının ulusal para arzındaki artışı sınırladığı, efektif talebin azalmasına neden olduğu ve bu nedenle de deflasyonist bir etki yarattığı ileri sürülse de bu dönemde gerçekleşen sermayenin organik bileşimindeki artışlar ve emek üretkenliğindeki yükselişlerden kaynaklı üretilen metallerin değerlerindeki bir düşme deflasyonist koşullarda daha etkilidir. İşlem hacminin azalması ve meta fiyatlarının düşmesi biçiminde gözlemlenen bu süreç sanayi üretiminin de azalmasına ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Durgunluk içerisindeki bu ekonomilerin canlandırılmasını koşulları olarak kredilerin arttırılması ve faiz oranlarında bir düşüşün gerekliliği ileri sürüldü. Ancak bu politikalar altın standardının gereklerine aykırıydı. Çünkü kredi hacminde artış ithal eğilimine faiz indirimleri ise sermayenin yurt dışına çıkışına neden olacaktı. Bu nedenle rezervler azalacak, ulusal para değer kaybedecek ve böylece sabit kur sisteminin uygulanması imkansız hale gelecekti. Bu durum spekülasyon eğilimlerdeki bir artışla belirsizliğin ekonomide daha da egemen hale geleceğini göstermekteydi.

3.2.2. Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Para Sistemini Oluşturma Çabaları

Bitmeyen savaş yıllarının yarattığı yıkımın ardından İkinci Paylaşım Savaşı öncesindeki artan üretime ayak uyduramayan talep koşulları da ortadan kalkmış, sistemin içsel çelişkileri nedeniyle gelişen sosyal devlet algısı ve buna bağlı işçi sınıfının sendikal örgütlenmesinde ve ücretlerinde artışın yanında devletin aktif olarak tüketim sürecinde yer almaya başlamasıyla artan üretime paralel bir artan talep ile karşılaşmıştır. 1945 sonrası dönemde özellikle Keynesyen politikaların egemenliğine bağlı olarak devlet müdahalesine dayalı bir serbest piyasa ekonomisinin kurulması, kapitalist üretim biçiminin altın çağı olarak nitelendirilen ve 1945'ten 1973 krizine dek sürecek dönemin yaşanmasını olanaklı kılmıştır.

Savaş sonrası dönemde artan üretkenlik ve talebe dayanarak dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ve geliştirilmesi, çok taraflı denkleşmeye olanak verecek ve savaşta yıkılan ülke ekonomilerinin onarımını kolaylaştıracak bir uluslararası ticari ve parasal sistemin kurulması, ithalata getirilen tek taraflı sınırlamaların kaldırılması ve devalüasyonun kaldırılarak istikrarlı bir uluslararası para sisteminin kurulması gerekliliği kendisini dayatmıştır. Savaş sonrası dönemde hem finansal hem de üretim alanındaki istikrar eurodolar piyasalarının oluşması, para rezervlerindeki artış ile birlikte istikrarlı bir uluslararası para sisteminin oluşturulmasını gerekli kılmıştır (Turgut, 2010: 29).

Savaş sonrası uluslararası para sisteminin nasıl olacağı sorusu ulusların önündeki en büyük sorun olarak vardı. Çalışmalar 1940 yılından itibaren başlamıştır. Uluslar bu hazırlıklarında yalnızca yeni bir parasal sistemin yaratılmasını değil aynı zamanda savaş sonrası dönemde zarar gören ülke ekonomilerinin yeniden kurulmasına kamu hizmetleri ya da mali kurumların tekrar işler hale getirilmesine diğer yandan da ulusların ihtiyaç duydukları tüketim malları ihtiyaçlarının karşılanmasına da eğilmişlerdir (Turan, 1980: 83). Yeni bir uluslararası para sistemi oluşturma çabaları daha savaş sona ermeden 1-22 Temmuz 1944'te Washington yakınlarındaki New Hampshire'ın Bretton Woods kasabasında yapılan toplantıyla en üst düzeyine ulaştı. Toplantıya Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere Amerika ve İngiltere'nin önderliğinde dönemin belli başlı tüm sanayileşmiş ülkeleri katılmıştır.

Savaş dönemi boyunca pek çok bölgesel ya da bireysel girişimle istikrarlı bir uluslararası para sistemi oluşturulmaya çalışılsa da bunlar başarılı olamamışlardır. Ancak küresel düzeyde bir araya geliş ve tüm ulusların ortak hareketi ve kararıyla evrensel niteliklere sahip bir sistemin oluşturulması Bretton Woods toplantılarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kurulan yeni uluslararası para sisteminin adı Bretton Woods Sistemi olarak anılmaktadır.

Bretton Woods Sistemi temelde İngiltere ve ABD'nin hazırladıkları raporlar üzerinden bir uzlaşma sonucu şekillenmiştir. Konferansta her ili ülkenin kendi özgün koşullarını değerlendirerek getirdiği, Keynes tarafından hazırlanan İngiliz planı ile White tarafından hazırlanan Amerikan planı tartışılmıştır. Bretton Woods Sistemi ile tarihsel olarak ilk kez uluslar kendilerini yazılı bir anlaşmayla belirlenen uluslar arası para sisteminin kurallarını uygulama zorunluluğu altına almışlardır. Ayrıca savaş sonrası uluslararası para sisteminin yazılı anayasasını oluşturmaktadır (Savaş, 2004: 62).

3.2.2.1. Bretton Woods Toplantıları: White ve Keynes Planı

Toplantılara damgasını vuran iki ülke eski rejimin ve yeni rejimin kapitalist üretim biçimini benimsemiş ülkeler arasındaki hegemonik güçleri olarak İngiltere ve ABD olmuştur. 1925 yılından itibaren bu iki ülke arasındaki uluslararası istikrarlı bir parasal sistem oluşturma girişimleri her ne kadar 1929 krizi ve savaş gibi tarihsel koşullar nedeniyle başarıya tam olarak ulaşmasa da, düzenlenen toplantıya bir plan ve öneri hazırlayarak gelen iki ülke olmaları anlamlıdır. Bretton Woods toplantıları İngiltere adına Keynes'in hazırladığı İngiliz Planı ile ABD adına White'ın hazırladığı Amerikan Planı arasındaki tartışmalarla şekillenmiştir. Diğer taraftan planların kabul edilmesi aynı zamanda dünya ekonomisi üzerindeki gücün ve hegemonyanın ifadesi olması açısından uluslararası ilişkilerdeki bir siyasal mücadeleyi de içermektedir.

Keynes'in hazırladığı İngiliz planı, savaş sonrası koşullarda ABD ve İngiltere'nin karşılıklı yardım anlaşmaları çerçevesinde iki ülke arasındaki ticareti kısıtlayıcı uygulamaların savaşın ardından kaldırılmasını amaçlayan, borçlu ülkelerin yüklerini hafifletici, dış ödemelerinde fazlası olan ülkelerin bu ülkelere kaynak temin etmeye yönlendirici ve nihayetinde kontrollerden arınmış serbest ticari ilişkiler ile, bu

ilişkilerle uyumlu para piyasaları tarafından biçimlendirilen bir uluslararası sistem planlamaktaydı. Sistemin işleyişiyle ilgili bu kurumlar aslında Bretton Woods Sisteminin oluşmasıyla ortaya çıkacak olan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün ilk nüveleridir.

Plan, uluslararası para fonunun kurulmasını bunun yanında ulusal merkez bankaları gibi çalışacak bir dünya merkez bankası olarak uluslararası ödemelerin planlanmasında bir Uluslararası Kliring Birliği kurulmasını önermekteydi. Yalnızca “apolitik ve sadece teknisyenlerden” oluşacak olan bu Uluslararası Kliring Birliği, dünya ticaretinin ihtiyaç duyduğu tutarda bir uluslararası paranın yaratılması ve yönetilmesi görevini üstlenmekteydi (Öney, 1980: 158).

Bu kapsamda “bancor” adı verilen altın eşdeğerliği olan ancak kurlarının ayarlanabildiği bir kredi ilişkisinin yaratılarak uluslararası alanda ihtiyacı olan ülkelere bu para cinsinden kredilerin verilmesini önermekteydi. Bancor olarak adlandırılan bu paranın zaman içerisinde altının ve diğer rezerv paraların yerini alarak uluslararası ödemelerin gerçekleştirileceği tek rezerv para olma işlevini üstleneceği düşünülüyordu. Ancak altının dönem itibarıyla psikolojik olarak etkili olduğunu düşünen Keynes, üye ülkelerin bu para birimini daha kolay kabul etmeleri için Bancor'un değerini altın ile ifade etmek suretiyle bu paranın da zaman içerisinde ayarlanabilir bir altın karşılığının olacağını belirtmiştir. Bunun ardında yatan temel amaç, keskin piyasa müdahaleleri ile altının uluslararası rolünü azaltmak ve uluslararası sabit kur rejimi üzerinden kur denetiminin sağlanmasıdır (Şişman, 2011: 34). Bu anlamıyla Keynes'in dünya ticaretinde kullanmayı tasarladığı Bancor, o dönemde uluslararası rezerv olarak kullanılmakta olan ABD Doları'nın dünya ticaretinde ki üstünlüğüne tam bir alternatif oluşturuyordu.

Planın diğer bir özelliği de ödemeler dengesizlikleri karşısında sistemin dengeye getirilmesi sorununun yalnızca açık veren ülkeler değil fazla veren ülkeler tarafından da yüklenilmesidir. Çünkü savaş sonrası koşullarda uluslararası denklemlerin yükünün yalnızca dış açık veren ülkelere yüklenmemesini aynı zamanda fazla veren ülkelerin de dengeye gelmesini sağlayacak bir yapının oluşturulması gerektiğini savunmaktaydı. Ülkeler dış ödemelerini birlikte açtıkları bir hesap üzerinden borçlu oldukları ülkelere bu bancor cinsinden kredilerin hesaplarına yatırılması yoluyla gerçekleştireceklerdir.

Böylece kapalı bir sistem oluşturan Bancor sistem dışına sızmadığı ve kullanılmayan aktifler tekrar sisteme aktarıldığı sürece likidite sıkıntısı çekmeyen dengede bir sistemin yaratılabileceğini planlamaktadır. Bancorlar altın ya da başka rezerv paraları karşılığı yaratılmadığından toplam para arzının artırılması bu plana göre tamamen ülkelerin karşılıklı anlaşmalarına bağlıdır.

Plana göre, birlik üyelerine dış ödemelerinde denge sağlanması amacıyla Bancor kredileri tahsis edecekti. Tanımlanacak toplam kredi hakkı üyelerinin rezerv durumlarını göz önünde bulundurmaksızın üyenin savaş öncesi dönemdeki ithalat ve ihracat toplamının ortalamasının %75'ine denk gelecek şekilde belirlenecekti. Ülkeler bu kredilerin ancak %25'ini kullanabilecekler; kotaların %50'sinden fazlasını kullanan ülkeler, Kliring Birliğine altın ödemesi, devalüasyon yapmak zorunda kalmak gibi yaptırımlarla karşılaşabileceklerdi. Plan kapsamında sürekli açıkların kronik bir hal aldığı ekonomilerin bir sefere mahsus %5'lik bir kur ayarlaması dışında birliğin izni olmadan başka ve daha yüksek oranları ayarlamalar yapmasına izin verilmeyecektir. Diğer yandan ülkelere tanınan kredi oranları 1945 sonrası kurulan IMF ile birlikte %125 düzeylerine yükselmektedir (Öney, 1980: 159, Şişman, 2011: 34). Ayrıca kotasının yarısından fazla veren ülkelere de kurlarını revalü etmeleri, ülke içi talebi arttırıcı kredi tahsisi, uluslararası yatırımlarının arttırılması, gümrük ve ithal kontrollerinin kaldırılması bu uluslara getirilen diğer önerilerdir.

Öte yandan White Planı'nın temelinde Birleşmiş Milletler İstikrar Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın kurulması amaçlanmaktadır. Uluslararası İstikrar Fonu kurularak, bu fonda çeşitli ülkelerin kotalarına oranla paralarının bulunmasını ve ihtiyaç durumunda kotalarıyla orantılı olarak ülkelere bu fondan kredilerin sağlanmasını öngörmekteydi. Kotaların belirlenmesinde ise yalnızca ülkenin dış ticaret hacmi değil bunun yanında altın rezervlerinin ve milli gelirinin de göz önünde bulundurulmasını ileri sürmekteydi. Bu istikrar fonu, uluslararası ticareti düzenleyecek, ödemeler dengesindeki sorunları giderecek, savaş sonrası ekonomileri yıkıma uğrayan ülkelerin kalkınmanın finansmanını sağlayacak ve uluslararası para ve kredi trafiğini düzenleyecekti. Bu bağlamda, dış ödemelerinde açık veren ülkelere ekonomik istikrarı sağlamak için kaynak tahsisinde bulunmayı, istikrarlı ve sabit bir kur sistemi düzenlemeyi, para ve maliye politikaları uygulamalarını öngörüyordu. Sabit kurun uygulanmasında karşılıklı devalüasyonlar %10'a kadar ülkelerin kendileri tarafından gerçekleştirilmekte (%10'u

aşan devalüasyon kararları için IMF'den izin gerekmektedir) ve paralarının +/- %1 civarında dalgalanarak sabit bir kur ilişkisinin yaratılması amaçlanmaktaydı.

White planında para birimi ise Unitaslardan oluşacaktı. Unitaslar, üyelerin fona yatırdıkları altın rezervlerinin karşılığını ifade etmek üzere 1 Unitas=10 Dolar denkliğini kurularak hesaplanmakta ve Keynes planındaki Bancor'a alternatif olarak Dolar merkezli bir uluslararası para sisteminin kurulmasını amaçlamaktadır. Ayrıca White Planı'nda, altın standardına benzeyen bir istikrarlı uluslararası para sisteminin kurulmasını amaçladığından sabit kur sisteminin geçerliliğini savunulmaktaydı. Uluslararası para sisteminin Amerikan Doları'nın altına karşı tek değişim aracı olarak korunduğu, dolar merkezli para sistemine dönüştürülmesi öngörülmüştür. Böylece ABD Doları'nın tüm dünya ticaretinde hakim para haline gelmesi planlanıyordu.

Diğer yandan dış ödemelerinde denkleşme zorluğu yaşayan ülkelerin bu zorluğun faturalarını tek başlarına üstlenmesi gerektiğini belirtmekte ve savaşta kaybeden ülkelerin yaşadıkları yıkımları onarımda katkıda bulunacak bir uluslararası kuruluşun gerekliliğini savunmaktaydı (Seyidoğlu, 2003: 528, Turan, 1980:85-90).

Sonuç olarak her iki plan da, döviz kurlarının uluslararası bir kuruluş tarafından kontrolünü, ülkelerin likidite stokunu arttırmayı, uluslararası dengenin bozulmasına yol açabilecek uygulamalara kalkışan ülkelerin ilgili uluslararası kuruluş tarafından kontrol edilebilirliğini, çok taraflı oluşturulan bir kliring mekanizmasını ve her ne kadar liberal bir ekonomi düşüncesine sahip olursa da gerektiğinde ülkeler tarafından ekonomiye müdahale edilebileceğini öngörmektedir.

Ancak iki plan, kliring birliğinin kaynak büyüklüğü, birliğe üye devletlerin aktiflerinin birliğe teslim koşulları, ülkelerin kredi kotalarının hesaplanmasındaki temel değişkenler, dış dengesizliklerin düzeltilmesi konusunda ortaya çıkacak yükümlülüklerin hangi ülkelere yükleneceği ve kliring birliğinin niteliği yani siyasi iktidar tarafından kontrol edilebilecek bir yapı olarak mı yoksa "tarafsız" bir yapı olarak mı tasarlanması gerektiği konularında ayrı düşüncelere sahiptir.

Her iki plan arasında toplanacak fon miktarları, üye kotalarının ödenme biçimleri ya da kotaların belirlenme biçimlerine dair ufak farklılıklar olsa da esas farklılık ülkelerin savaş sonrasında dünya ekonomisi içerisindeki yerlerinden kaynaklanmaktaydı. ABD savaş sonrası sürecin mutlak hegemonik devleti olarak kabul

görmüştü ve genel eğilimi görel olarak güçlü bir ekonomiye sahip olması nedeniyle piyasa mekanizmasının egemenliği ve serbest dış ticaret yasalarının uygulanması gerektiğini savunurken; İngiltere, piyasaların devlet tarafından sıkı bir kontrol altında tutulması yönünde tavır almaktaydı. Uzun görüşmelerin ardından kongre “Uluslararası Para Fonunun Kuruluşuna İlişkin Uzmanların Ortak Bildiri”sini 1944 yılında yayımlayarak Bretton Woods toplantısına çağrı çıkarılmıştır. 44 ülkenin katılımıyla üç hafta boyunca aralıksız süren Bretton Woods toplantısı katılımcı ülkelerin ana sözleşmelerini hükümetlerin onayına sunmak şartıyla imzalamalarının ardında Bretton Woods’tan ayrılmalarıyla sona ermiştir. Böylece 1944-70 yılları arasında uluslararası para sistemi kurulmuş olmaktadır.

3.2.2.3. Sermaye Birikiminin Altın Çağı

Kapitalist üretim biçiminin 1945-73 arasındaki dönemi için kullanılan altın çağ deyimi, sistemin yaklaşık 200 yıllık tarihi boyunca en başarılı büyüme oranlarını ve buna bağlı olarak artan bir refah düzeyini yakalayabildiği dönem olması nedeniyledir. İkinci Paylaşım Savaşı’nın ardından oluşturulan yeni uluslararası sistemin kuralları Bretton Woods tarafından belirlenmektedir. Uluslararası sistemin yeni koşulları; sabit kur sistemine geçişle birlikte Dolar ve Sterlin rezerv para olarak kabul edilmiş ve 1 ons altın=35 dolar paritesi kabul edilmiştir. Sabit kur sisteminin işleyişini sağlamak amacıyla IMF kurulmuş ve ödemeler dengesizlikleri durumunda sistem devalüasyonlar yoluyla ihracatı artırarak gelir sağlamayı prensip edinmiştir. Diğer yandan merkez bankaları bu sabit kurları ve rezervleri dengede tutmakla sorumlu tutulmuşlar ve özellikle savaş sonrası yıkımın finansmanı için Dünya Bankası kurulmuştur. Ayrıca son kurum olarak serbest ticaretim dünya genelinde yaygınlaşması geliştirilmesi amacıyla GATT yürürlüğe girmiştir. Bu sistem altında yüksek büyüme oranlarının ve refahın yakalanmasında etkili olan temel değişken sermaye birikiminde görülen yeni teknolojik sıçrama ve bunun yol açtığı sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Savaş sürecinde gerçekleşen sermayenin değersizleşmesi yeni bir birikim sarmalının olanağını yaratmıştır. Aynı zamanda döneme hakim olan iktisadi doktrin olarak Keynesyen politikaların etkisi ve de bu yüksek büyümenin ve refahın yakalanmasında etkili olduğu söylenmektedir.

İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında üretim sürecindeki temel değişiklik yani dönemin teknolojik sıçramasını yaratan en önemli olgu içten patlamalı motorun ekonominin bütününe ve otomotiv sektörünün ABD'ye özgü bir alan olmaktan çıkıp dünya geneline yayılmasıdır. Başka bir deyişle 1890'lı yıllardan İkinci Paylaşım Savaşına kadar uzanan dönemde elektrikli ve patlamalı motorun bütün sanayi dallarında yaygın biçimde kullanılmasının neden olduğu sermayenin organik bileşimindeki yükselme ve kârlılıktaki artış. Bunun yanında hafif tüketim mallarında elektronik ve plastikte görülen teknolojik devrim aynı zamanda tüketim mallarının da giderek ucuzlamasını olanaklı kılmaktadır. Hobsbawm'ın (2009: 83) belirttiği üzere, örneğin renkli televizyon gibi şeyler enflasyonst dönemlerde dahi fiyatları düşen az sayıda mal arasında yer almaktadır.

Üretici güçlerdeki bu gelişmeye üretim sürecinin fordist biçimde örgütlenmesinin eklenmesi üretici güçlerdeki gelişimin üretimde muazzam ölçüde artan meta kitleleriyle temsil olmasını olanaklı kılmıştır. Kısaca tanımlandığında fordizm, sanayi üretiminin kitlesek olarak gerçekleştirildiği, fabrika içerisinde (idari işler ve kol gücüne dayanan işler olarak) Taylorist bir biçimde yeniden bölümlendiği, üretim sürecinde işbölümünün ve iş tanımlarının net çizgilerle yapıldığı, yüksek verimlilik ve yoğunlukta standartlaşmış mal üretiminin artan taleple birlikte hızlandığı bir üretim sürecidir. Dönemin egemen üretim şekli olan fordizmin özellikleri;

- Kitle üretimi ve tüketimi
- Ürünlerde yüksek standartlaşma
- Esnek olmayan üretim süreci
- İş örgütlenmesinde yeni teknolojilerin kullanımı
- Rutin işler yapan yarı eğitilmiş işgücünün ortaya çıkışı
- Bir yaşam tarzı planlama biçimi olması sayılabilir (Saklı, 2007: 3-6).

İkincil olarak alt yapıda meydana gelen bu teknolojik birikimin önünün açılmasını sağlayan muazzam bir kütleli kentleşme olgusunun ortaya çıkışı bu dönemin özgün niteliklerindedir. Bu dönem ilk kez fiziksel anlamda köylülerin ortadan kalkmaya başladığı bir dönemdir ve bu alanlara yönelik kentleşme, alt-kentleşme, yol yapımı ve bunlarla ilgili herşey dönemin yalnızca gelişmiş ülkelere ait gelişmeler değildir. Kırsal

alanların terki sermayenin ihtiyaç duyduğu ucuz emek gücünün ortaya çıkışında da son derece etkilidir.

Üçüncü olarak aşırı ucuz enerji kaynaklarından yararlanma bu altın çağın yakalanmasına önemlidir. Aşırı ucuz petrol kaynaklarının elde edilişi aynı zamanda eski teknolojinin terk edilmesiyle üretim sürecindeki maliyetlerin son derece düşürülerek kârlılıkların artırılmasının olanağını sağlamaktadır (Hobsbawm, 2009: 83).

1945-73 döneminin genel karakteristiği ise şöyle açıklanabilir. Azami kâr güdüsüyle temel itkisini alan sermaye nispi artı değer artırma mücadelesinde daha ucuza meta üretimi için sürekli bir emek üretkenliğini artırma eğilimindedir. Üretici güçlerde ve özellikle makinenin güç kaynağında buharlı motorlardan sonra yaşanan içten yanmalı motorlar ve elektrik motorlarının üretimde kullanılmaya başlanmasıyla 1945 sonrası dönemde emek üretkenliğinde büyük artış bu ilişkinin yaşanmasını sağlamıştır. Savaş koşulları nedeniyle sermayenin değersizleşmesinin yarattığı bu birikim olanağına, üretici güçlerdeki artışa bağlı olarak gerçekleşen emek üretkenliğindeki artışın yanında; üretim sürecinin fordist biçimde örgütlenmesiyle birlikte emek yoğunluğunda görülen yükselmeler eşlik etmiştir. Böylece 1945 sonrasında artı değer oranlarında dolayısıyla emek gücünün sömürsünde büyük artışlar yaşanmıştır. Krizler bölümünde açıklandığı üzere sermayeler arası rekabetin nispi artı değer yarışında kendisini göstermesi hem emek üretkenliğini artırırken hem de meta değerlerini düşürmekteydi. Buna bir de emek yoğunluklarındaki artışların eklenmesi üretim sürecinde daha düşük gerekli emek zaman ile daha düşük değerlerde birim metaların üretilmesini sağlamaktaydı. Aynı zamanda emek yoğunluğundaki artışın üretim sürecinde yaratılan değer miktarında bir artışı koşulladığı göz önünde bulundurulduğunda, üretim sürecinde gerçekleşen bu gelişmeler altın çağın yaşanmasını olanaklı kılacak toplumsal değer üretimindeki artışı sağlamaktadır.

Diğer yandan emek üretkenliğindeki artışa bağlı metalardaki ucuzlama aynı zamanda emek gücünün değerinde de bir azalmayı beraberinde getirmektedir. Özellikle savaş koşullarının neden olduğu yıkımın ardından ve üretim sürecinin fordist biçimde yeniden örgütlenmesinin sonuçları bağlamında (İşçilerin sendikalaşması, üretimin talebe olan duyarlılığındaki artış) ulusların toplumsal yeniden üretimlerinde görülen şey toplumların organik bileşimlerinin ve emek üretkenliğinin artışına bağlı olarak emek

gücünün değerindeki bir düşmedir. Bunun yaşanan dönem itibariyle önemi sermayenin üretkenliğinin artışıyla birlikte gelişen emek gücünün değerindeki bir azalmanın aynı zamanda işçilerin ücretleri karşılığında daha fazla meta kitlesine ulaşabilmelerini sağlamasıdır. Sermayenin üretkenliğinin daha yüksek olduğu toplumlarda ki bu aynı zamanda ABD ve Avrupa'yı niteler, emek gücünün değeri böylece daha düşük olmakta, kapitalist işgününün daha fazla kısmına el koymakta ve dolayısıyla daha fazla artı değer elde etmekte ve aynı zamanda birim maliyetleri ya da değerleri daha düşük hale gelen metallerden emek gücünün sepetine eskisine kıyasla daha fazla miktarda kullanım değeri girmektedir. Bu koşullar altında hem sermaye daha büyük hatta muazzam birikimler elde ederken hem de emek gücü her ne kadar değeri eskisine oranla daha düşük olsa da cari ücretleriyle daha fazla meta kitlesine sahip olmaktadır. Daha fazla sömürülür ama daha fazla metaya ulaşır. Kapitalist üretim biçiminin sağladığı refah, emekçiler için daha fazla sömürüyle daha fazla meta kitlesine ulaşmak iken, sermaye için altın çağ, eskisine oranla daha düşük değeri içeren emek gücü ve üretim araçlarıyla elde ettiği yüksek oranlarda artı değer ya da bir başka deyişle büyümedir.

Dolayısıyla 1945-73 dönemi arasında gerçekleşen büyüme ve sosyal devlet olgusuyla kendisini açığa vuran refah ve kalkınma, birincisi sermayenin uluslararası ve bölgesel gelişmişlik farklarını eşitlemesi sürecinde organik bileşimini düşük alanlara doğru genişlemesidir. Bu durum karşılıklı bir süreci işletir ve sermaye birikiminin daha da artmasını olanaklı kılar. Sermaye birikimindeki artış emek üretkenliğini yükseltirken aynı zamanda daha fazla kullanım değerleri ile somutlaşan emek gücünün sepetini genişletirken diğer taraftan sömürü oranlarını artırır. Dolayısıyla toplumsal üretici güçlerin gelişimi ve yarattığı nispi refah tarihsel bir olgudur ve kapitalist gelişmenin boyutlarıyla karakterize olur. Yani yüksek oranlı bir birikimin sağlanacağı koşulların varlığı bu birikimin boyutlarını belirler. İnsanlık tarihinin tecrube ettiği en büyük yıkım olan bitmeyen savaş yılları ardındaki dönem bombalanmış kentler, yıkılmış ve atıl fabrikalar, kitlesel işsizlik ve hatta tüketim mallarında dahi gereksinimleri sağlayamayacak kadar düşük düzeyde bir arzın var olduğu koşullar üzerine yükselmektedir. Dolayısıyla refah dönemi olarak anlatılan bu çağ gerçekte sermayenin kendisini yeniden yüksek birikim ve üretkenlik düzeyine çıkartacak olanakları elde etmesinin bir sonucudur. Tarihsel olarak özgün niteliği (yüksek büyüme ve toplumsal

refah) yine tarihsel olarak denk düştüğü toplumsal koşulların bir sonucudur (bitmeyen savaş yılları ve dünyanın bütününün yaşadığı geniş ölçekli yıkım).

Kitlesel üretim ile birlikte kitlesel tüketimin de desteklenmesi, bir yandan döneme hakim olan sosyal devlet uygulamalarıyla birlikte sınıflar arasındaki “barış” ve refah ortamının sağlanması bu ilişkilerle mümkün olmuştur. Bu dönemde öncelikle devletin ekonomiye müdahil olması özellikle ABD’de ekonomik işlevlerin geniş bir kamu sektörü, birçok ülkeyle birlikte millileştirilmiş bir sanayi ve geniş kapsamlı bilinçli bir planlamayla üretimin gerçekleştirilmesi, sermayenin kârlılığındaki sürekli ve yüksek oranlı artışın devamlılığını sağlamıştır. Diğer yandan gelişmiş ülkelerdeki ucuz emek gücü ve piyasayla kontrol altına alınan işsizliğin ortadan kalkmasıyla tüketim malları piyasalarında görülen genişleme ve sermayenin, kendi kendini finanse eden piyasaya bağımlılığı azalmış dev şirketler halinde örgütlenmesi bu birikimi uluslararası boyutlara ulaştırmıştır. Tam istihdam ve refah odaklı politikalarla altın çağ toplumun tüm kesimine yayılan özel bir birikim dönemi olarak ortaya çıkmıştır.

3.2.2.4. Bretton Woods İkizleri: Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

Savaş dönemi sonrası toplumsal üretkenlikteki artışa bağlı olarak ortaya çıkan dünya ticaretindeki gelişmeler, aynı zamanda bu yeni dönemin kurallarını ve uygulayıcılarını da gerektirmiştir. Uluslararası para sisteminin dünya ölçeğinde uygulanmaya başlanmasının sonucunda kurulan ve uluslararası parasal ve ticari sistemin denetimiyle yükümlü bu kurumlar Bretton Woods üçüzleri olarak adlandırılmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’nın (IBRD: Dünya Bankası) kurulmasını toplantılar sonucunda her iki planın da üzerinde hem fikir olduğu kurumlar olarak hemen ortaya çıkarılmıştır. Ardından sisteminin kurumlarına, her ne kadar bugün bile işleyişini ve uluslar arası ticaretteki işlevini tam olarak yerine getirdiği söylenemese de, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT: Dünya Ticaret Örgütü) eklendi. Bu kapsamda IMF, uluslararası para sisteminin işleyişinden, IBRD, Avrupa’nın ve savaş sonrası ekonomisi çöken ülkelerin kalkınma çabalarından ve GATT, uluslararası ticaretin serbest piyasa ekonomisinin fikri ve maddi koşullarına uygun olarak gerçekleştirilmesinden sorumlu olacaklardı. Böylece tekrardan

sermayenin dünya çapındaki hareketi sağlanmıştır. Ancak bu sefer küresel kurumlarla düzenlenen bütüncül bir kapitalist üretim biçiminin ortaya çıktığı söylenebilir.

Toplumsal üretkenliğin mevcut gelişmişliğinin ve üretim sürecinin fordist biçimde örgütlenmesinin getirdiği kitlesel ölçekte standartlaştırılmış ve kitlesel bir tüketimi öngörür hale gelmiştir. Her ne kadar kitle kavramıyla ulus içerisindeki nüfus kastedilse de dünya pazarına doğan ve sürekli küresel bir yeniden üretim gerçekleştiren kapitalist üretim biçimi için bu kitle tüm dünya anlamına gelmektedir. 1945 sonrasında uluslararası ticarete yaşanan geniş ölçekli ilerlemeler aynı zamanda dünya kapitalizminin sağlıklı ve istikrarlı bir biçimde yeniden birikim sistemini sürdürmesi için bu dünya sisteminin denetlenmesini ve düzenlenmesini gerektirmektedir. Piyasanın egemenliğinin teorik olarak sorgulandığı ve kapitalist üretim biçiminin tarihsel olarak yaşadığı tecrübeler nedeniyle bu sisteme olan güvenin son derece sarsıldığı bu dönemde ekonominin işleyişi ve aynı zamanda Bretton Woods Sisteminin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi amacıyla bu kurumlar oluşturulmuştur.

3.2.3. Altın Kambiyo Sistemin Çöküş Emareleri

Bretton Woods Sisteminin çöküş emareleri aslında daha en başından sistemin işleyişi içerisinde sakıncalı alanlar olarak görülen likidite sorunu, ödemeler dengesi açıkları ve güven sorununun ortaya çıkmaları olarak sayılmaktadır. Nitekim likidite sorununun ortaya çıkması, ABD'nin bu sorunu yüksek ödemeler dengesi açıklarıyla gidermesine, yüksek ödemeler dengesi açıkları da doların uluslararası rezerv para olma işlevini daha fazla sağlıklı olarak sürdüremeyeceğine yönelik kanaatlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve sistem dünya ekonomisinin üçüncü tarihsel krizinin 1973'te patlak vermesiyle uygulanamaz hale gelmiştir (Öney, 1980: 133).

Sistemin temel çelişkileri bu nedenle çöküş emarelerinin somutlaşması olarak değerlendirilebilir. Bretton Woods sistemine yönelik gerçekleştirilen çözüm önerileri temelde dört başlık altında toplanabilmektedir. Diğer yandan sistemin bu temel çelişkileri aynı zamanda sistemin çöküş belirtilerinin kaynaklandığı temel göstergelerdir.

Dış denkleme sorunu: Sistemin işleyişindeki bu çelişki ve çöküş emaresi sistemin etkin bir dış denge ve ödemeler bilançosu politikası içermemesidir. Zira

ödemeler dengesizliğini gidermek için uygulanan politikalar sistemdeki ülkelerin hem ekonomilerini zora sokmakta hem de ülkeler arasında farklı etkiler yaratmaktadır. Dış ticaret hacminin milli gelire oranla düşük olduğu ülkelerde dış denge başat bir sorun oluşturmazken aynı zamanda bu ülkeler dış dengesizlikleri ile ilgili etkin bir çaba içerisine de girmemekteydiler. Öte yandan dış ticaret hacminin milli gelire oranla payının yüksek olduğu ekonomiler açısından dış dengesizliklerin ekonomi üzerindeki etkisi büyüktü. Bu durum yüksek dış ticaret hacmine sahip ülkelerin daha etkin ödemeler dengesi politikaları uygulamalarına neden oluyor ve böylece sistem asimetrik bir işleyişe sahip oluyordu. Dış denge konusundaki dengesizlikler öte yandan kurlar dolayısıyla dış dengenin sağlanması yükünü açık veren ülkelerin sırtına yüklemekteydi. Bu durum ise ödemeler bilançosunda açık veren ülkelerin devalüasyonlar yoluyla dengeye gelmeye çabalamalarına neden olmaktadır ki kurlarda böylesine değişiklikler sistemin işleyişi açısından bir çelişki yaratmaktaydı. Diğer yandan etkin bir dış dengenin sağlanmasında uluslararası rezerv paraya sahip ülkenin devalüasyonlar yoluyla kendi parasının değerini diğer ülke paralarına göre ayarlama aracından yoksun olması, kendi dış açıklarını kapatmakta devalüasyon yerine ithalat sınırlaması, sermaye çıkışının önlenmesi ya da faiz oranlarının arttırılması gibi önlemlere başvurmasına neden oluyordu.

Likitide sorunu: Sistemde rezerv para olarak kullanılan dolar, altın karşılığı olan tek uluslararası paradır. Parasal altın stokları ise rezerv para oluşturmaktadır. Sistemin işleyişte olduğu süre zarfında toplam rezervler içerisinde parasal altın oranı %69'lardan sistemin çöküşe geldiği 1973 yılında %23,5 düzeylerine gerilemiştir. Diğer yandan sistemin işleyişinin teminatı olarak ABD, parasal altın stoklarındaki azalışa karşılık ödemeler bilançosu açıklarıyla bu süreci işletmeye çalışmıştır. Dolardan oluşan rezervlerin toplam dünya rezervlerine oranı bu yıllar içinde %28'lerden %67'lere yükselmiştir. Sistemin çöküşünün göstergelerinden likidite açıkları işte likidite arzındaki artışların ABD'nin ödemeler bilançosu açıklarıyla kapatılmaya çalışılmasına bağlanmaktadır (Öney, 1980: 133).

Güven sorunu: ABD'nin dünyanın likidite ihtiyacını karşılayamaması sonucu giderek artan ödemeler dengesi açıklarının rezerv para olarak dolara duyulan güveni sarsması olarak tanımlanmaktadır. Özellikle sistemin spekülasyona açık oluşu ve bu spekülasyonun oluşan avrupa dolar piyasaları sonucu artışı ABD'nin dış açıkları

nedeniyle Avrupa'ya son derece büyük miktarlarda eurodolarların sistemin çöküşünde etkisi yüksek olmuştur (Turan, 1980: 168-171).

Emisyon Kazançları Sorunu (senyoraj kazançları): Sistemin parası uluslararası rezerv olarak kabul edilen ülkeye bir emisyon kazancı sağlaması ve küresel ölçekte büyük boyutlarda gerçekleşen bu emisyon kazancının adil olarak bölüşülememesi görülmektedir. Bu durumda birden fazla rezerv paranın sistemde oluşmaya başlaması sistemin devamlılığını da tehlikeye sokmaktaydı. Öte yandan diğer ülkelerin rezerv parayı rezerv ülkenin tahvil ve alacak senetleri ya da rezerv ülkesi merkez bankası ve diğer ticaret bankalarında mevduat şeklinde ellerinde tutmuşlar, dolayısıyla ABD rezerv kaybına uğramadan uzun süre ödemeler dengesi açığı verebilmiştir. Bu olasılık dünya genelinde diğer ülkeler tarafından da elde edilmek istenmesi sistemin çelişkisinin bir diğer biçimidir.

Sistemde rezerv para olarak kullanılan dolar, altın karşılığı olan tek uluslararası paradır. Parasal altın stokları ise rezerv para oluşturmaktadır. Sistemin işleyişte olduğu süre zarfında toplam rezervler içerisinde parasal altın oranı %69'lardan sistemin çöküşe geldiği 1973 yılında %23,5 düzeylerine gerilemiştir. Diğer yandan sistemin işleyişinin teminatı olarak ABD, parasal altın stoklarındaki azalışa karşılık ödemeler bilançosu açıklarıyla bu süreci işletmeye çalışmıştır. Dolardan oluşan rezervlerin toplam dünya rezervlerine oranı bu yıllar içinde %28'lerden %67'lere yükselmiştir. Sistemin çöküşünün göstergelerinden likidite açıkları işte likidite arzındaki artışların ABD'nin ödemeler bilançosu açıklarıyla kapatılmaya çalışılmasına bağlanmaktadır (Öney, 1980: 133). Savaşın bitiminden 1949'daki sterlinin devalüasyonuna kadar olan süreçte istikrarlı kurlar kambiyo kontrolleri, katlı kur ve düzensiz çapraz kur uygulamaları ile sağlanmıştır. Kurların sabit olduğu bu dönemde ülkelerin kalkınma politikaları çerçevesinde devam ettikleri mal ithalleri dış ödemeler açıklarını daha belirgin hale getirmiş ve 1949 yılında tüm ekonomilerde bir dolar kıtlığı sorunu ortaya çıkmış ve yaygın devalüasyonlar gerçekleşmiştir. Ülkeler ABD karşısında paralarının değerini düşürerek dış açıkların dengeye gelmesini amaçlamışlardır. Dış dengenin sağlanmasına yönelik uygulamaların ülkeler arasındaki özgün koşullar nedeniyle asimetric etkisi bu sorunu daha da ciddi boyutlara taşımaktaydı. Diğer yandan etkin bir dış dengenin sağlanmasında uluslararası rezerv paraya sahip ülkenin devalüasyonlar yoluyla kendi parasının değerini diğer ülke paralarına göre ayarlama aracından yoksun olması, kendi

dış açıklarını kapatmakta devalüasyon yerine ithalat sınırlaması, sermaye çıkışının önlenmesi ya da faiz oranlarının arttırılması gibi önlemlere başvurmasına neden oluyordu. bu devalüasyonların etkilerini şu başlıklar altında sıralamak olanaklıdır;

- Savaş sonrası artan altın üretim maliyetleri nedeniyle altın üretiminde görülen azalmalar, devalüasyonların etkisiyle artan altın fiyatları tarafından teşvik edilmiş ve uluslararası likidite takviye edilmiştir,
- Devalüasyonun ardından gelen Kore savaşları savaş harcamaları ve artan hammadde fiyatlarının da etkisiyle enflasyonist baskılara yol açmış ve dengeye getirilmeye çalışılan dış ticaret hadleri sanayileşmiş Avrupa ülkeleri lehine daha da yükselmiştir,
- Devalüasyon sonucu rezervlerinde altın bulunduran ve paralarının değer düşen ülkeler yüksek kazançlar elde etmiştir,
- Devalüasyon girişimlerinin dış ödemelerdeki açık sorununu giderememesi açıklarının nedenlerinin yapısal olduğunu kanıtlamıştır (Turan, 1980: 166-167).

Altın kambiyo sisteminde uluslararası rezervlerin teminatı olan ABD'nin ödemeler dengesi açıklarıyla likidite gereksinimlerini karşılaması dolar kıtlığı döneminde dahi 1958 yılına kadar herhangi bir soruna yol açmamıştır. Ancak 1958 sonrasında bir yandan ABD'nin dış yardımlar yoluyla ülke ekonomileri üzerinde etkili olma politikası diğer yandan Vietnam savaşı nedeniyle artan harcamalar ABD dış açıklarını önemli boyutlara yükseltmiştir. Bütün bu koşullar ABD ekonomisinde enflasyonist baskılara yol açmış ve doların devalüasyon olasılığını arttırmıştır. Aynı dönemde AET ile Japonya gibi ülkelerin uluslararası alanda ortaya çıkışıyla artan rekabet ve ABD'nin küresel gücünün bu ülkeler arasında dağılmaya başlaması sistemin uygulanmasında önemli zorlukların ortaya çıkışına neden olmuştur. Öte yandan başta Fransa olmak üzere gelişmiş ekonomilerin emisyon kazançlarını elde etmek amacıyla altın standardına geçiş önerileri Dolar'dan kaçış biçiminde başlayan kriz, 1968 yılına gelindiğinde Washington toplantısında Altın Birliğinin feshi ve ikili altın borsasının kuruluşuyla sonuçlanmıştır. Bu sistem her ne kadar ABD'nin rezervlerindeki azalmaları durdurucu ve sistemin devalülüğünü sağlayacak önlemler olarak alınmışsa da alınan önlemler ABD'nin dış açıklarının kapanmasını sağlamamıştır. Bu dönemde ABD sürekli açıklarla karşı karşıyadır (Öney, 1980: 145). ABD'nin tek taraflı olarak doların

konvertibilitesini kaldırması uluslararası merkez bankalarının müdahaleleri ile piyasalarda beklenen etkisini göstermemiştir. 1971’de Smithsonian anlaşması olarak bilinen ve doların altın karşısındaki değerini önce 38 daha sonra kademeli olarak revalüe ederek yapılan çözüm arayışları başarısızlıkla sonuçlandı. 1973 yılında tekrar sterlinin krize girmesi ve ABD’nin ödemeler dengesi açıklarının devam etmesi doların ikinci büyük devalüasyonu ile birlikte altın eşdeğerliğinin 42.22 dolara yükselmesi uluslararası alanda bu sistemin sürdürülemeyeceğini gösterdi ve ardından dolar da sterlin gibi dalgalanmaya bırakıldı (Turan, 1980: 184-193).

Tüm bu gelişmeler 1940’ların başında yaşanan teknolojik devrimin ve üretim sürecinin örgütlenmesinin getirdiği yüksek kârlı üretim koşullarının sona eriyor olmasının birer tezahürü olarak ortaya çıkmışlardır. Uzun dönemli bir durgunluğa yol açacak bu kriz kapitalist üretim biçiminin üçüncü tarihsel kriziydi.

Moseley’in (2003: 259) belirttiği üzere savaş sonrası dönemde ABD’nin kâr oranları 1950’li yıllarda %22’lerden 1970’lerin ortalarında %12 düzeylerine düşmektedir. Kâr oranlarındaki bu keskin düşüş aynı zamanda dünya çapındaki bütün kapitalist ekonomileri de etkilemiştir. Üretim örgütlenme biçiminin fordist biçimden post-fordist biçime ve uluslararası para sistemlerinin “sistemsiz uluslararası para sistemlerine” dönüşeceği bu kriz teknikteki yeni bir sıçramayla aşılabacaktır.

3.3. 1973-1980 KRİZİ: DÜNYA KRİZİ Mİ PETROL KRİZİ Mİ TARTIŞMALARI

1973 krizi her ne kadar egemen iktisat literatürü içinde OPEC ülkelerinin birlikte davranarak 1973 ve 1976 yıllarında petrol fiyatlarında artırıma gitmeleri, artan petrol fiyatları sonucunda üretim maliyetlerinin yükselmesi nedeniyle dünya ekonomisinin bir yandan durgunluğa diğer taraftan da yüksek enflasyonist bir sürecin içerisinde girerek derin bir kriz ya da bir diğer deyişle “Petrol Krizi” ile karşı karşıya kalması olarak tanımlansa da işin özü görüldüğü kadar berrak değildir. 1973 krizine değin tüm krizlerde üretim daralması sonucu işsizlik artmakta ve fiyatlar düşmekteydi. Ancak bu sefer küresel bir enflasyonla birlikte işsizlik olgusu ekonominin karşısında durmaktaydı. Bu haliyle fiyat artışları, maliyetlerdeki artışlara yani petrol fiyatlarındaki yükselişlere

bağlandığında krizin nedeni petrol fiyatlarını arttıran OPEC ülkeleri olmaktadır. Ancak görüngüler ile gerçeklik birbirinden farklıdır ve bilime bu nedenle ihtiyaç vardır.

İşin aslına bakıldığında, 1966 Vietnam savaşından kriz dönemine kadar ABD ödemeler dengesi büyük açıklarla karşı karşıya kalmıştı. Diğer taraftan uygulanagelen uluslararası para sistemi nedeniyle Dolar'ın rezerv para olma işlevini sürdürme görevi de ABD'nin omuzlarındaydı. Para sisteminin likidite sorunu nedeniyle yüksek ödemeler dengesine sahip bir ekonomi haline gelen ABD, savaş harcamalarıyla birlikte kritik seviyelere ulaşan dış açıklarını Almanya ve Japonya olmak üzere dünyanın gelişmiş ekonomilerinden aldığı borçlarla sürdürmekteydi (Köymen, 2007: 48). ABD'de ortaya çıkan enflasyonist koşulların yanında bir de 1971'de altın standardı ve sabit kur rejiminin ortadan kalması diğer ülkelerinde para basmasının önündeki tüm engelleri kaldırmıştı. Dünyadaki diğer ülkelerin de sabit kur rejimlerinin ortadan kalkmasıyla emisyon hacmini artırması başlangıçta yalnızca ABD ekonomisinin sorunu olan enflasyonun bir anda tüm ülkelerin problemi haline gelmesine neden oldu. Dolayısıyla ilk olarak belirtilmesi gereken olgu petrol fiyatlarındaki artışın bir neden değil sonuç olduğudur¹². 1974-75 yıllarında uluslararası sisteminin dönüm noktasını 1969'dan itibaren durgunluk ve enflasyonun piyasalarda bir arada gelişmeye başlaması oluşturmaktadır. Dolayısıyla stagflasyon olgusunun da petrol krizleri öncesinde başladığı göz önünde bulundurulduğunda hammadde fiyatlarında görülen ve kriz nedeni olarak algılanan petrol krizleri üretim sürecinde çok daha öncelerde başlayan bir durgunluğun ve gerilemenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Savran, 2013: 58). Nitekim aşırı talep nedeniyle altın rezervlerindeki azalışı durduramayacağı ve doların altın konvertibilitesini kaldırabileceği yönündeki sinyaller ABD'nin iki kademeli dolar fiyatının belirlendiği 1968 yılında da görülmektedir. Sonrasında ise ABD'nin dış ticaret açığının devam etmesi (1970'te 9.8 milyar dolardan 1971'de 29.8 milyar dolara) doların uluslararası rezerv para olma özelliğine yönelik güvenin kaybedilmesine ve olası bir dolar devalüasyonu ile birlikte diğer paralarda da bir revalüasyonun gerçekleşeceği beklentisine yol açmıştı. Beklentilerin gerçekleşmesi ise Nixon kararlarıyla olmuştur.

Kapitalist üretimin içsel çelişkileri 1970'lerin başında yeniden ortaya çıkmıştır. 1945'ten bu yana yaşanan yüksek kârların olduğu uluslararası ekonomi 1969-71

¹² Konuyla ilgili ayrıntı bir analiz için bk. Türkcan, E (1984) Dünya Krizi mi, Petrol Krizi mi? (ed. İlhan TEKELİ) Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalımlar, Yurt Yayınları: Ankara.

durgunluğunun ardından 1972-73 canlanmasıyla sermaye birikimi süreçlerindeki tikanlıklar nedeniyle kalıcı bir canlanma dönemine dönüşmemiştir (Savran, 2013: 59). 1949 ile 1970'lerin özellikle ikinci yarısında değin uluslararası ticaret hacmi neredeyse dört kat artmıştır. Bu genişleme özellikle ABD sermayesinin egemenliğine dayanmaktaydı. Savaş sonrası görülecek gönenç dönemi ABD ve İngiliz sermayeleri tarafından daha en başından olgunlaştırılmaktaydı. Bunu özellikle bu dönemde sermaye ihracı yoluyla dünya üzerindeki kârlı alanlara yatırım yaparak sağlamışlardı. Öte yandan krediye dayalı bu sermaye ihracı birikim çevriminin genişlemesiyle doğrudan bağlantılıydı. Sermaye çevrimi sırasında genişleme yavaşladığında üretimden beslenen kredinin genişlemesi de yavaşlamaktaydı. Ancak küresel olarak sermayenin kredi talebi ile uluslararası rezerv olarak ABD Doları'nın kabulü, ABD'nin üretimin genişlemesinden daha büyük oranlarda kredi çıkarmasını mümkün kılmıştır. Ancak üretkenliğin nispi olarak geri kalmaya başladığı bir dönemde büyük ölçüde dolar çıkarımı, kağıt para gerçeğe bir değer düşmesi meydana getirmiştir. Ancak ABD'nin dış açıkları kritik düzeye ulaşmıştı. Bu açıkların finansmanı doların rezerv para olarak kabul edilmesi nedeniyle diğer uluslar tarafından sağlanmaktaydı. Ancak gelişmekte olan Alman ve Japon sermayeleri üretkenlikte ABD sermayelerini geride bırakmaya başlamıştı. Sabit kurlar nedeniyle aşırı değerli hale gelen dolar aynı zamanda daha üretken ihracatçı sermayeler karşısında ABD sermayesinin ihraç fiyatlarının yükselmesine yol açan daha düşük üretkenlik artışlarıyla birlikte gelişti (Bullock ve Yaffe, 2009: 290).

Sermayenin birikim sürecinde 1970'lerin sonlarına doğru yaşanan kâr oranlarındaki düşme ile birlikte, uluslararası para sisteminin altın kambiyo standardına dayanan sabit değerli dolar ile işleyen biçiminin de son bulması, 1973 krizinin sermaye birikiminin yavaşlaması sonucu ortaya çıkan işsizlik ile uluslararası para sisteminin serbestleşmesi ve başlangıçta yalnızca ABD içinde yaşanan enflasyonist sürecin diğer ülkelerinde emisyonu arttırmaları sonucu küresel bir hal alması nedeniyle durgunluk içerisinde enflasyon biçiminde yaşanmasına neden olmuştur.

3.3.1. Kâr Oranlarının Düşmesi ve Neoliberal Finansal Küreselleşme

1960'lı yıllardan başlayarak düşmeye başlayan kâr oranlarının toparlanması 1980'li yılların hemen başında mümkün olmuştur. Kapitalist üretim biçiminin kâr oranlarının düşme eğilimi yasağı nedeniyle içine girdiği bu krizin aşılması bilgisayar

teknolojilerindeki gelişmeler ile mümkün olmuştur. 1973 sonrasında üretici gücü bütün makinelere yayılan mikro elektroniğin yani çipin üretim sürecinde yaygınlaşmasıdır. Bilgisayarlı üretime geçiş ile birlikte fabrikada otomasyon üretim sürecinin temel aktörü haline gelmektedir. Otomasyonlu üretim ile birlikte üretim sürecinde canlı emek yerine ölü emek ikame edilmiş ve toplumsal sermayelerin organik bileşimlerinde, kriz dönemindeki değersizleşmenin üzerinde gelişecek muazzam artışlar olmuştur.

Üretim sürecine bilgisayarın eklenmesiyle karşımıza maddi olan ve sembolik (sanal) olan arasındaki ayrım çıkmaktadır. Bu aynı zamanda bilgisayarın donanım ve yazılımı olarak adlandırılır. Bilgisayarın ortaya çıkarak üretim sürecinde kullanılmasının tarihsel gelişimini Akarca (2010: 98-100) kısaca şöyle anlatmaktadır:

Bilgisayarı var eden akıl, fiziksel semboller önermesi üzerine kuruludur. Soyut sembolleri fiziksel yanıtlara dönüştürürseniz ya da bunun tam tersini yapabilirsiniz, bilgiyi işlemek için bir yol üretmiş olursunuz. En temel semboller '0' ve '1'dir. '0' ve '1'i matematik sembollerden fizik sembollere çevirirseniz 'açık' ve 'kapalı' terimleri ile karşılaşacaksınız. '0' ve '1' en basit mantıksal sembollerdir. Var veya yok, öyle veya değil, p veya p'...Ve bu sembollerden yola çıkarak farklı mantıksal önermeler yaratmak mümkün hale gelir. Bir mantıksal matematik sembolü, böylesi bir biçimde bir fiziksel sembol ile ifade etmeyi başardığınız anda, en azından fikir olarak, bilgisayar önermesine ulaşabilirsiniz. 1930'larda bu önerme ilk kez Alan Turing tarafından dillendirilmiştir. Bir sembolün herhangi bir ifadeye dönüşebilmesi için 'belirlenebilmesi' ve 'yorumlanabilmesi' gerektiği ileri sürülür. Belirli bir ifadenin sonucunda bir nesne etkilenmeli ya da hareket etmelidir; bu belirlenmedir. Bir fiziksel etki yani belirlenme sonucunda sistem bir işlemi yürütebiliyorsa, sistem ifadeyi yorumlayabilmektedir. Böylece programlamanın temelleri atılır. Ancak bu düşünsel ilerlemenin maddi temellerinin hemen var olduğundan söz etmek mümkün değildir. Yukarıdaki mantık çerçevesinde inşa edilen röle (resistör) ve lambalardan oluşan 30 ton ağırlığındaki ilk elektronik bilgisayar, 1947'de yapılmış olmakla birlikte, bu konudaki gerçek ilerleme ancak transistorun icadı ile mümkün olmuştur. Transistor üç uca sahiptir. Üçüncü uca uygulanan akım aracılığıyla diğer iki uçtaki akım kontrol edilebilmektedir. Lambalarla da sağlanabilen bu durum transistor ile oldukça küçük alanlarda uygulanabilir hale gelmiş ve yanıt süresi oldukça hızlanmıştır. Transistor çipin ana unsurudur.

Çip'in ve Bilgisayarın üretim sürecindeki niteliklerinin belirlenmesi öte yandan emek-gücünün ile sermayenin üretim sürecinin bu yeni unsuruyla olan ilişkisinin belirlenmesinde temel öneme sahiptir. Bilgisayar kendisine sunulan veri veya bilgiyi, program adı verilen yönergelere bağlı olarak yeni bir bilgi formuna dönüştürür. Bu durumun üretim sürecindeki ifadesi tarihsel olarak makinenin insanın kol gücünü basitleştirmesi ve vasıfsızlaştırması şeklinde yaptığı etkiyi; bilgisayar da kafa emeği üzerinde gerçekleştirir. Üretim sürecinde bilgisayarın kullanılmasıyla birlikte kafa emeği basitleşir ve vasıfsızlaşır.

İnsanın üretici etkinliği artık neredeyse bir bilgisayarın tuşuna basmaya indirgenmiş ve üretme eyleminin gerektirdiği bilgi ve beceri ortadan kalktıkça, üretme sürecinin özneleri arasındaki tüm farklılıklar silikleşmiştir (Akarca vd., 2010: 104-105). Üretim sürecindeki bu gelişme ile birlikte toplumsal olarak sermayenin ve emek gücünün dağılımı da yeniden belirlenmektedir. Üretim teknolojisindeki bu eşi görülmedik artı ve yüksek emek üretkenliği nispi aşırı nüfus olarak üretim süreci için fazla hale gelmiş nüfusun daha düşük organik bileşenle üretim yapılan, emek yoğun alanlara kaymasının nedeni olmuştur. Dolayısıyla bir yandan zorunlu olarak lüks tüketim alanları fazla emek-gücünün istihdam edildiği alanlar haline gelirken; diğer yandan daha önce sermayenin konusu olmayan hizmet sektörü, Sağlık alanın, taşımacılık, haberleşme, eğlence, kentsel hizmetler vb. Alanlar sermaye yatırımı için kârlı alanlar haline gelmektedir. Bu alanlar bir yandan da rekabetin zorlamasıyla yüksek oranlı bir teknolojik dönüşüm yaşamakta ve böylece toplumsal sermayenin organik bileşiminde hızlı artışlara da neden olmaktadır.

Üretim teknolojilerindeki bu gelişme öte yandan üretim sürecinin örgütlenmesini de değiştirmiş ve 1945 sonrası uygulanan fordist yöntemler yerini post-fordist yöntemlere bırakmıştır. Kısaca tanımlandığında dönemin üretim ilişkilerini ifade eden post-fordist sistem; tüketimin taleplerinin daha etkin bir şekilde karşılanması amacıyla üretim süreçlerinin daha esnek bir biçime getirilerek, emek gücünde ve makinede esnek uzmanlaşmanın ortaya çıktığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim süreçlerindeki kullanımlarının son derece yaygınlaştığı bir üretim ve birikim şeklidir (Saklı, 2007: 8).

Bu dönemin egemen aklı 1945-73 arasındaki devlet müdahalesine de tepki olarak yeniden ortaya çıkan neoliberalizm olmuştur. Buna göre devlet verimsizdir ve

yüksek maliyetlerle çalışmaktadır. Dolayısıyla kamunun elindeki alanların sermayenin rekabetine açılarak etkin piyasa mekanizmasıyla birlikte daha rakabetçi ve “kaliteli” üretim süreçlerinin toplumun bu alanlarına da yayılması önerilir. Özellikle 1980 sonrası dönemde devlet başarısızlıkları başlığıyla tartışmaya açılan öneriler; kamusal yatırım ve yönlendirmelerin zayıflaması, üretim sürecinin uluslararasılaşması ve uluslararası yatırımların artması, uluslararası mal ve hizmet dağıtımının genişlemesi ve hızlanması ile uluslararası finansal piyasaların artan önemine vurgu yapmaktadır (Karataş, 2011: 69). Öte yandan uluslararası sermaye hareketlerinin ve sermayenin yeniden üretim sürecinin bir dizi müdahaleyle yeniden düzenlenmesi 1980 sonrasında üretken sermayenin kârlılıklarının yeniden artmasını sağladı. Üretim sürecinde yaygınlaşan yeni teknolojilerle birlikte kâr oranlarındaki artış üretken sermayenin elinde büyük birikimlerin oluşmasını sağladı. Bu durum reel sektörün faaliyet dışı finansal spekülasyon alanlarına yönelmesinin önünü açtı. Uluslararası üretimin gelişmesi, dünya pazarının eski koşullarını yeniden kazanması ve kamusal alanların sermayenin denetimine açılması toplam toplumsal anlamda reel sektör elinde biriken artığı son derece yükseltti. Diğer taraftan kapitalist üretim biçimi dışındaki alanların kapitalist dünya pazarına eklenmesi sermaye için hem yeni alanlar hem de düşük ücretli geniş bir nispi aşırı nüfusun yaratılmasını olanaklı kıldı. Bu koşullar altında her ne kadar aslında kapitalist üretim biçiminin ilk ortaya çıktığı andan itibaren sisteme içre bir ilişki olan kredi ilişkileri görülmemiş boyutlarda gelişerek (örneğin 1970’lerde 190 milyar dolar hacmi olan döviz piyasası işlemlerinin 1990’ların başında günlük 1.2 trilyon dolara ve günümüzde 1.8 trilyon dolara erişmesi) aldığı boyutlar sermayeye aktarılacak artığın artmasına ve böylece de finansal alanda büyük oranlı bir genişleme ve büyümeye yol açtı.

Sermayenin bu yeniden yapılanma süreci; toplumsal olarak yaratılan artı değer giderek artan bir bölümünün finans kapitale dahil olmaya başlaması diğer yandan artı değer yaratıldığı üretken sektörlerdeki emek gücünün reel ücretlerinin verimlilik artışlarının altında tutularak ücretlerin toplam hasıla içerisindeki payının baskılanmasıyla elde edilen daha yüksek kitlelerdeki artı değer daha büyük kısmının finansallaşma süreciyle eşanlı yaşanmasıyla karakterize olmaktadır (BSB,2009: 64).

Özetle, neoliberal finansal küreselleşme, 1973 krizinin ardından üretici güçlerde ortaya çıkan yeni teknolojik sıçramaya bağlı olarak toplam sermayenin organik

bileşimlerinde bir artış ve bu artışa bağlı olarak üretken alanlarda daha fazla artı değer ve kâr yaratılmasının olanaklı hale gelmesiyle maddi temelini oluşturmuştur. Üretici güçlerdeki bu değişim ile birlikte üretim sürecinin yeniden örgütlenmesi tıpkı 1945'teki gibi emek üretkenliğinin ve yoğunluğunun büyük ölçüde artmasına ve sermayenin üretlen toplam değerinin daha fazlasına el koymasını sağlayacak yeni ilişkilerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Diğer yandan dönemin değişen iktisadi aklı nedeniyle devletin elinde bulunan düşük organik bileşimli alanların sermayenin denetimine açılması aynı zamanda yeni ve daha yüksek oranlı birikim alanlarının yaratılmasını ifade etmektedir. Üretken alandaki bu gelişimin dünya ticaretindeki büyümeyle kendini ifade etmesi, diğer yandan uluslararası ticaret ve sermaye ilişkilerinde de geniş ölçekli büyümeleri meydana getirmiştir. Artan uluslararası ilişkilerle birlikte gelişen uluslararası kredi ilişkileri giderek daha “karmaşık” boyutlara ulaşmış ve üretim sürecindeki artı değerinin daha büyük kısımlarının temelde banka sermayesi olarak nitelenebilecek finansal alandaki sermayenin elinde toplanmasıyla dönemin gelişiminin finansal bir gelişme gibi görünmesine neden olmuştur. Son olarak dünya pazarının ve ekonomisinin denetleyicileri olarak kurulmuş olan IMF, DB ve DTÖ'nün her ne kadar parasal sistemdeki değişikliklere ve çöküşe rağmen kurumsal olarak dünya ekonomisi üzerindeki denetleyici ve düzenleyici ya da bu dönem için özellikle belirtilmesi gerekirse düzenlemeyici (deregülatif) yükümlülüklerini yerine getirmeye devam etmesi sermayenin uluslararası alanda akıl almaz boyutlarda yayılması, genişlemesi ve derinliğine birikmesini olanaklı kılmıştır. Toplumsal üretici güçlerdeki yani 1973 sonrası teknolojilerdeki gelişimin altyapısal olarak belirlediği ve olgusal düzeyde neoliberal finansal küreselleşme olarak nitelenen bu dönemin temel karakteristikleri bu şekilde açıklanabilir.

3.3.1.1. Paranın Altın Eş Değerliliğinin Kaldırılması ve Uluslararası Para Sistemsizliği

1944 yılında kabul edilen altın-döviz sisteminden 1970'li yıllarda kapitalist üretim biçiminde yaşanan köklü yapısal değişiklikler ve sistemin yeni bir krize girmesiyle birlikte vazgeçilmiştir. 1971 yılında “Nixon Şok” olarak adlandırılan Doların altın eşdeğerliğinin kopması olarak nitelendirilen ve yüksek devalüasyonlar

nedeniyle ABD'nin artık doların altın karşılığını kaldırdığını “ilan etmesiyle” sonuçlanan süreç sonrasında sistemin reformuna ya da yeni bir uluslararası para sisteminin yaratılmasına yönelik pek çok öneri yapılmıştır. Bu öneriler arasında esnek kur uygulamaları, altın standardına yeniden dönüş, bu iki sistem arasındaki uygulamalar ve ortak para alanlarının oluşturulması sayılabilir.

1970-1980 yılları arasındaki krizin ardından artık her ulus kendi para sistemini kullanmaya başlamış, bunun yanında bazı ülkeler kendi paralarını başka bir ülkenin parasına bağlarken, bazı ülkeler de parasal birlikler oluşturmak yoluyla iyi işleyen bir uluslararası para sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Ancak küresel olarak yerleşmiş bir sistemden günümüzde bahsedilememektedir. Ayrıca döviz kuru sistemlerinin dünya genelinde evrensel bir uluslararası para sisteminin bulunmadığı koşullarda her ülkenin kendi özgün ekonomik ve uluslararası ilişkileri bağlamında tercihiyle uygulanıyor olmasıyla dünya “sistemsiz” bir para sisteminin uygulandığı günümüze değin ki sürecini yaşamaya başlamıştır. Altın standardı ya da Bretton Woods gibi evrensel sistemler dışında bir ilişkiyi tanımladığından ve ulusal tercihlerin piyasa dolayımıyla ilişkilendirilmesi anlamına geldiğinden “sistemsiz” uluslararası para sisteminin para sisteminin özgünlüğünü oluşturmaktadır.

Ancak 1980 sonrası oluşan uluslararası para sisteminin temel özelliği paranın artık sabit bir altın karşılığı olarak basılmaması, emisyonun arttırılmasının ülkelerin ekonomik koşulları tarafından belirlenmesidir. Artık ayarlanabilir sabit kur sisteminin yüksek düzeyleri sermaye hareketleri önündeki engelleri böylece aşılmış olacaktır. Diğer yandan sistemin uluslararası kuruluşların denetimi ve egemenliğindeki yapısı dağılmıştır. Ticaretin hızla uluslararasılaşması ve uluslararası ticaret hacmindeki büyümeler diğer yandan para sermayenin uluslararası hareketinde görülen inanılmaz hızlı ilerlemeler, finansal alandaki gelişmeler ve borsaların uluslararası ekonomi içindeki işlevlerinin yüksek boyutlara ulaşması dolayısıyla sermayenin bu yeni üretkenlik düzeyindeki gelişmesi ve birikim eğilimi uluslararası ticari ilişkilerin kurulmasına aracılık eden uluslararası para sisteminin sabit ya da ayarlanabilir sabit kurlar üzerinden altına eşlenikli bir şekilde işlememesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolaşım aracı toplumun yeni üretken güçleri tarafından yeniden biçimlendirilmiş olmaktadır. Böylece başlangıçta altına konvertibl dolar üzerinden kurulan ve sistemin bütünü açısından gelişmeye olanak tanıyan para sistemi, özellikle

krizin neden olduğu eşitsiz gelişmeler sonucunda yeniden rasyonel bir biçime kavuşmaktadır.

3.3.3. Reel Kesimden Kopuk Bir Uluslararası Sistem Düşüncesi

1970'lerin başından itibaren yaşanmaya başlanan borçlanma sorunları ve krizler 1980 liberalizasyonu ve 1990'larda yaşanan finansallaşma ile çözülmüştür. Yeni oluşan ve reel kesimden ayrı olarak algılanan gelen finans piyasaları ise paradan "para kazanılan" bunun yanında reel kesimin düşen kâr oranlarına karşı bir zıt yönde etki yaratan alanlar olarak değerlendirilmiştir.

Finansal alanda yaşanan yüksek kârlılık ve egemen iktisadın doktriner olarak Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla perçinlenen egemenliği, sermayenin analizine dair bakışları dolaşım alanına çevirmiştir. Böylece sermayenini yeniden üretim çevrimi içerisinde aldığı özgün biçimler olarak para sermaye, üretken sermaye ve meta sermaye ilişkilerinin değerlendirilmeden yalnızca dolaşım alanına odaklı analizlerin ortaya çıkması üretken alandan kopuk bir uluslararası sistem düşüncesine neden olmuştur.

Oysa gerçek anlamda değerin yaratıldığı alan üretim sürecidir. Sermayenin üretim süreci içerisindeki döngünün tamamlanmasıyla mümkün olan artı değer üretimi, dolaşım alanında yalnızca realize olmaktadır. Öte yandan dolaşım alanında ortaya çıkan genişlemeler tekrardan üretim süreci ile ilişkilenecek zorundadır ki bu onun toplumsal var oluş koşuludur. Çünkü sermaye sürekli birikmek, büyümek ve genişlemek zorundadır. Aksi halde kapitalist üretim biçimi altında var olamamaktadır. Sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu erken kapitalistleşmiş uluslarda elde edilen yüksek artı değer kitlesinin bir kısmının para sermaye olarak spekülasyon alanlarına akışı üretken alan ile dolaşım alanı arasındaki ayrışma algısının tarihsel önkoşuludur.

Sermayenin üretken alana oranla yüksek kârlılıklar nedeniyle spekülasyon finansal alanlarda birikmesi, öte yandan ortaya çıkan tarihsel krizlerin dolaşım alanında ya da başka bir deyişle finansal alanda patlak vermesi bu düşüncenin ortaya çıkmasındaki temel nedendir. Ancak artı değer üretimi üzerine kurulu ve artı değer üretiminin de yalnızca üretken alanda gerçekleştirildiği kapitalist üretim biçiminde hiçbir olgu sermayenin çevrimi içerisindeki aldığı özgün biçimler olan para sermaye, üretken sermaye ve meta sermaye ilişkileri analiz edilmeden değerlendirilmemelidir.

3.3.4. Son Tarihsel Krizin Ayak Sesleri

Kapitalist üretim biçiminin karşı karşıya kaldığı bu son tarihsel kriz ABD konut piyasalarında 2006 yılından itibaren görünür hale gelmiş ve 2008 yılında başta ABD olmak üzere bütün kapitalist dünya ekonomilerine yayılmıştır. 2008 yılında küresel krizin patlak vermesiyle birlikte tüm dünyada mal ve hizmet piyasalarında ciddi daralmalar yaşanmıştır. 1990 sonrasında finansallaşma ve sermayenin 1980'lerde emek kesimi karşısında kaybettiğini geri almak için iyiden iyiye arttırdığı neoliberal saldırı ile birlikte ülke piyasalarının daha girift hale gelmesi, krizin uluslararası etkisinin büyüklüğünde özellikle etkili olmuştur. Diğer tarihsel örnekleri gibi dolaşım alanında patlak vermesi doğrudan finansal bir kriz olarak tanımlanmasına neden olsa da, kısa sürede tüm dünyada üretim sürecini de etkisi altına almasıyla, kriz, kısa dönemli spekülasyon bir konjonktürel sapma olmadığını herkese göstermiştir. Kriz ilkin tıpkı 1929 ya da 1973 krizinde olduğu gibi ilk olarak spekülasyon alanında boy vermişti. 1929'da dizginlenemeyen finansal alanlara yönelik şikayetler 2008'de yerini şeytani akıllarca üretilen türev ya da toksik kağıtların finansal sistem üzerinde yarattığı risklere ve aç gözlü finansal kuruluşlara yönelmişti. Ancak elbette bu krizin de maddi sebepleri vardır.

Ağustos 2008 öncesi dünyada ve ABD'de yaşanan ekonomik olumsuzluklar, küresel ekonomik krizin altyapısını oluşturmuştur. Bu makroekonomik unsurların sonucunda ABD'deki konut piyasası kredi sisteminde görünür hale gelen ekonomik kriz bir anda bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Her ne kadar 2006 yılında görünür olsa da aslında finansal piyasalara dair beklentiler daha önceden kötüleşmeye başlamıştı. ABD'de sanayi malları fiyatlarında GSMH deflatöründe 2006 yılında %4,1 olan artış 2007 yılında %3,4 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca FED 2008 yılı tahmini GSYİH büyüme oranlarını daha önce beklenti olarak açıkladığı % 1,3-2 düzeyinden, % 0,3-1,2 seviyesine revize etmiştir. Reel sektördeki daralma ekonomik göstergelerde kendini hissettirmeye başlamışken; hizmetler sektöründe fiyat artışları 2006 yılında % 12,1 iken 2007 yılında bu oran % 2,8 olarak gerçekleşmiştir. Sektörün büyüme oranları 2007 yılında % 4,2'den % 3,2'ye gerilemiş, bu gerilemenin temel nedenleri arasında ise leasing ve gayrimenkul sektöründeki yavaşlama ile sigorta ve finans sektörlerindeki aksaklıklar sayılmıştır.

2002 yılında düşük enflasyon oranlarının da etkisiyle istihdama yönelik Fed faizleri %1'e kadar düşürmüştü. 2002-2004 yılları arasında devam eden düşük faiz politikaları 2004 yılıyla birlikte talepte bir canlanmaya neden olmuş; hammadde ve petrol fiyatlarında büyük oranlarda artışlar gözlemlenmiş ve bu durum ekonomide bir enflasyon baskısı yaratmıştır. FED bu defa enflasyona faizleri yükselterek müdahale etmiş, faiz oranları % 5,25'e kadar yükselmiştir. Her ne kadar 2006 yılında yüksek faizler etkili olsa ve enflasyon % 2,5 düzeyine kadar düşürülse de 2007 yılında yüksek faize rağmen enflasyon baskı altında tutulamamış ve oran % 4,1'e yükselmiştir. Enflasyonla mücadele ederken faiz oranlarında yaşanan bu artış; 2000 yılının sonlarından itibaren ABD'de daralan ekonomiyi canlandırmak için faiz oranlarının düşürülmesi ve uygulanan para ve maliye politikaları ile genişleyen likidite hacmine daraltıcı etki yaratmıştır. Kredi hacminde 2006 yılında % 13,2 oranında bir artış sağlanmışken, 2007 yılında bu oran % 4,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tüketimdeki canlılıkla ilişkili olan işsizlik verilerinin de 2007 yılıyla birlikte yükseldiği ve 2008 Nisan ayı itibariyle % 5,1'e yükselmiştir. Enflasyonla mücadele için FED' in yaptığı faiz indirimleri de göz önünde bulundurulduğunda 2006 yılından itibaren enflasyon verileri işsizlik oranları ve sanayi üretimi verileri birlikte düşünüldüğünde ekonomideki resesyona beklentilerinin oluşmaya başladığı söylenebilir.

Sanayi üretim endeksinin artış hızı 2006 yılında % 2,9'dan 2007 yılı sonunda % 1,2'ye gerilemiştir. İşsizlik rakamları ise 2007 sonunda % 4,4'ten % 5'e yükselmiştir. İşsizliğin ve enflasyonun aynı anda yükselmesi ve bununla beraber dünyadaki hammadde fiyatlarındaki hızlı yükseliş, ülkede meydana gelebilecek bir talep daralmasıyla birlikte resesyona ötesinde ekonomiye dair stagflasyon beklentilerini de güçlendirmiştir. Nitekim FED' in büyüme hızındaki yavaşlama ile birlikte faiz oranlarını düşürmeye başlaması kriz algısını güçlendirmiş ve emlak piyasasındaki spekülasyonun patlak vermesiyle 2008 yılında faiz oranları % 2'ye kadar düşürülmüştür (Demir vd. 2008:33-35). Faiz oranlarındaki düşüş ve Amerikan dolarında yaşanan değer azalışları küresel sermayenin hareket etme dinamiklerini engellemiştir.

Aslında bu durum dahi cari açığı yüksek düzeyde olan ülkeler açısından izleyen dönemde bir borç ifası sorununun yaşanacağını göstermekteydi. Dolayısıyla dünya ekonomisinin karşı karşıya kaldığı durum, finansal bir krizi takip eden yaygın borç

krizlerinin yaşanması değil, kapitalizmin halen devam etmekte olan son tarihsel krizidir. Finansal krizler, borç krizleri ya da parasal krizlerin tümü, bu tarihsel krizin süreci boyunca kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki görünümüdür.

Kapitalist üretim biçiminin karşı karşıya kaldığı ve günümüzde halen devam eden son tarihsel krizin analizi ve uluslararası para sistemlerindeki yeniden yapılandırma arayışları bağlamında olası değişikliklere yönelik tahminler çalışmanın son kısmı tarafından içerilmektedir.

3.4. 2008- ... KRİZİ: KAPİTALİZMİN SON TARİHSEL KRİZİ VE ULUSLARARASI PARA SİSTEMİNDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Kapitalist üretim biçiminin tarihsel krizleri ile uluslararası para sistemleri arasındaki etkileşimin incelendiği çalışmanın bu kısmı 2008 yılında ABD’de başlayarak kısa sürede tüm dünya ekonomilerine yayılan son tarihsel krizin para sistemleriyle olası etkileşimlerinin incelenmesini içermektedir. Kriz koşullarının dünya pazarında halen devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda kapitalist üretim biçiminin bu son tarihsel krizin etkileri, daha çok tarihsel olarak bugüne değin yaşanmış ilişkilere bir bakış ile kriz koşulları altında bir ilk çabayla ortaya atılmış önerilerin çıkarımları olacaktır.

3.4.1. Teknikteki Değişiklikler ve Teknolojik Dönüşüm

Kapitalist üretim biçiminin son tarihsel krizin niteliğinin belirlenmesi elbette daha öncekilerde olduğu gibi bu krizin özgün tarihsel koşullarının ve üretim sürecine egemen olan teknik-teknolojik koşulların incelenmesini gerektirmektedir.

Teknik, üretim süreci için gerekli olan bilgi, beceri ve yöntemlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Teknoloji ise üretim sürecinin bilgisidir. Dolayısıyla teknik ile teknoloji arasındaki ilişki bilimin teknik üzerine uygulanmasıyla kurulmaktadır. Bilginin, üretimin bilgisi biçimine dönüşümü teknolojiyi; bunun üretim araçları vb. İle maddeleşmesi ise teknolojik ürünü ortaya çıkarmaktadır (Akarca vd., 2010 85). Böylece teknik insanın üretme eyleminin ortaya çıkışıyla birlikte, üretim faaliyetinin bir unsuru

iken; teknoloji, bilimin üretim süreci ile ilişkilenebilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Manüfaktürün üretici gücü olarak emek-gücünün ortaya çıkışı, servetin sermayeleşmesini ve sermayenin ticari ve tefeci sermayenin sınırlarından üretken-sermayeye taşmasının olanaklarını yaratmaktadır. Sermayenin dönüşümü beraberinde teknikte de bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Üretim sürecinin doğrudan Pazar için üretim halini alması ve emek gücünün bir meta dönüşmesi üretimin kitleselleşmesinin de hem nedeni hem sonucu olarak ortaya çıkar. Bununla birlikte üretim sürecinin ürünü olan meta başka bir kapitalist için hammadde anlamına gelir. Böylece üretim süreci bireysel ihtiyaçların oluşturduğu dar sınırları aşar. Üretim sürecinin iki unsuru olan kapitalist ve emek gücünün gereksindikleri metaları düzenli ve istikrarlı bir biçimde pazarda bulabilmeleri zorunluluğu ortaya çıkar. Böylece kapitalist üretim biçimi ile birlikte üretim kişilerin kendi kullanım değerlerini karşılamak amacıyla gerçekleştirdikleri bir faaliyet olmaktan çıkar ve üretim sürecinin temel unsuru herkesin herkes için üretim yapması biçimine dönüşür.

Üretimin kitlesel bir şekle dönüşmesinin temel itkisi manüfaktür içindeki elbirliğidir. Böylece kapitalist üretim biçimini parça işçilerin kolektif işçiye dönüşmesidir. Bu dönüşüm manüfaktürün makinesi olan kolektif işçiye ortaya çıkarsa da manüfaktür içindeki işbölümü ve işin bölümlenmesi artarken, işçinin niteliklerinden sıyrılması, kitlesel üretimin boyutları ancak sınırlı bir düzeye ulaşabilir.

Üretim alanı içerisindeki işin bölümlenmesindeki artış aynı zamanda işin yapıldığı aletlerin de bu bölümlenmeye uygun olarak giderek çeşitlenmesini doğurmaktadır. İşçinin parçalanmış bu iş bölümünün yalnızca belirli bir kısmında sorumlu hale dönüşmesi aynı zamanda işçinin vasıflarından soyutlanması, kitlesel üretim talebinin baskısı altında aletten makineye, manüfaktürden fabrikaya geçişin teknik temelini oluşturur. Üretici güçlerin gelişmişliğinin bu maddi ve teknik düzeyi aynı zamanda teknolojik gelişimlerin ya da dönem itibariyle gerçekleştirilen buluşların üretim süreci ile ilişkilenebilmesinin esas belirleyicidir. Zira buhar makinesi 17.yüzyıl sonunda manüfaktür döneminde icat edilmesine rağmen üretim sürecine uygulanması ancak üretici güçlerin gelişimi ile birlikte sanayi devrimiyle mümkün olmuştur.

Üretici güçlerdeki gelişmenin temel göstergesi, üretim aracının emek üretkenliğine etkisidir. Bu nedenle üretici güçlerdeki gelişmenin tanımlandığı zemin daha önce belirtildiği üzere makinenin güç üretici bölümünde meydana gelen teknolojik sıçramalardır. Makinenin üç bileşeninden her birinde ortaya çıkan değişimler kapitalistler arası emek üretkenliğini arttırma rekabetinin ürünüdür. Ancak yalnızca güç iletici mekanizmada meydana gelen değişimler devrim olarak tanımlanabilecek sonuçları doğurmaktadır.

Güç kaynağında meydana gelen bir yenilik, hızla üretim sürecinin yayılarak pek çok makinede kullanılmaya başlanması nedeniyle, emek üretkenliğinde ani bir sıçramayla birlikte kâr oranlarında zıt yönlü etkiler tarafından giderilemeyecek hızlı bir düşüşe neden olur. Bu nedenle, makinenin güç üretici mekanizmasında ortaya çıkan ve gerçek teknolojik devrim olarak nitelenebilecek gelişimleri, kapitalizmin tarihsel krizleri takip eder.

2008 krizinin teknolojik devrimi, 1970'lerden itibaren yaşanan dönemin temel teknolojik buluşu olan çip'li üretim ya da dijital devrimdir. Çipli üretim ile birlikte belirtildiği gibi makinenin üç mekanizmasının hiçbirinde bir yenilik gözlenmemektedir. Son tarihsel krizin teknolojik değişimi, makinenin dışında gerçekleşmiştir. Aletten makineye geçişte üretici güçlerde nasıl bir sıçrama gerçekleşti ise şimdi de makineden yeni bir düzeye sıçranmaktadır. Çip ve bilgisayar artık makine değildir. Makinenin aştığı yeni bir durumdur (Akarca vd., 2010 90).

Çip'li üretimin üretim sürecinin geneline egemen hale gelmesiyle oluşan bu yeni koşullara iletişim ve ulaşımdaki gelişmeler eşlik eder. Emek üretkenliğinin artışı ile artan meta kitlesi, bir yandan yeni hammadde kaynaklarını zorlarken diğer yandan da pazarın genişlemesinin koşullarını yaratır. Önceki ölçeğin üzerine çıkan bu yeni genişleme dalgası, aynı zamanda, iletişim araçlarında ve taşımacılıkta yeni gelişmeleri koşullar. Telgraf, telefon ve şimdi internet bunun örnekleri olarak değerlendirilebilir. Meta-sermayenin olduğu kadar para-sermayenin de hareketi, paranın dolaşım hızı, iletişim ve ulaşımdaki gelişmeler tarafından karşılanır.

Üretim sürecinde emek gücü ile ilgili olarak belirtilen vasıfsızlaşma süreci, artık üretme eyleminin kendisine dairdir. Bu durum, insanlık için aşılması güç iki eşiğin aştığını müjdelir. Bunlardan ilki, temel olarak canlı emeğin konusu olan üretme

eyleminin, emeğin tüm halleriyle birikmiş ölü emeğin konusu haline gelişinin önünde kapitalist üretim ilişkileri dışında gerçek hiçbir engel kalmamıştır. Bu durum, insanı, zorunluluklar dünyasından özgürlükler dünyasına geçişin olanaklarına sahip kılar. İkincisi ise insanı üretme eylemi karşısındaki farklılıkları nedeniyle bölen, ayrıştıran tüm eşitsizliklerin ortadan kalkma olanağının belirmiş olmasıdır. Makinenin, sanayi devrimiyle yaptığı – kadın emeği, erkek emeği, çocuk ve yaşlı emeği arasındaki kol gücüne dayalı ayrımları ortadan kaldıran dönüşüm – şimdi bilgisayar ve çip aracılığıyla kafa emeğinde yaşanmaktadır. Çip'in üretim sürecinde yarattığı temel devrim sanayi devrimine özgü kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın ortadan kalkarak makineye devredilmesiyle birlikte, emek gücünün özgürleşmesi için gerekli bütün şartları olgulaştırmasıdır.

3.4.2. 2007-08 Tarihsel Krizi ve Uluslararası Para Sistemini Yeniden Yapılandırma Arayışları

2008 tarihsel krizinin ortaya çıkışıyla birlikte öncelikle finansal piyasalarda görülen çöküş daha sonra dünya ekonomilerinin reel sektörlerini de etkilemiş küresel ölçekte işsizlik, borç darboğazları, iflaslar gibi pek çok olguyla bu ekonomileri karşı karşıya bırakmıştır. Krizin ortaya çıkışının ardından uluslararası para sisteminin işleyişiyle ilgili tartışmalar da başlamış ve çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir.

3.4.2.1. Altın Para Sistemi Yeniden

Her ne kadar altının sabit ve istikrarlı bir kur ilişkisi yaratarak uluslararası ekonomik ilişkilerin son derece sağlam bir şekilde yürütülmesini sağlayabileceğine dönük fikirler olsa da, üretici güçlerin gelişmişliği ve günümüz mevcut ekonomik ilişkilerin geldiği düzey göz önünde bulundurulduğunda altın standardı sisteminin yeniden kurulmasına dönük ciddi engeller mevcuttur. Bunlardan birincisi mevcut altın stokunun dünya ticaret hacminin cari düzeyine ve gelişimine ayak uyduramayacak olmasıdır. İkinci bir sebep krizin etkileri nedeniyle de yaşanan uluslararası hegemonik boşluktan kaynaklı olarak sistemin işleyişini teminat altına alabilecek bir ülkenin bulunmamasıdır. Diğer taraftan gerek ABD gerekse de AB böyle bir

yükümlülüğün altına girmekte son derece isteksizdirler. Üçüncü bir neden olarak mevcut ekonomi politikaları bağlamında temel olarak enflasyon ve işsizlik gibi değişkenlerle mücadele eden ekonomilerin açık bütçeli ekonomiler olarak fiyat istikrarının sağlanmasının son derece katı koşullara bağlı olduğu ve sistemin devamlılığının da teminatı olduğu altın para standardına geçişi reel olarak mümkün görmemeleridir.

3.4.2.2. Küresel Bir Re-Regülasyon

Küresel ekonominin içinde bulunduğu darboğazı aşmasıyla ilgili diğer bir öneri küresel re-regülasyonların sağlanmasıdır. Bu devletin ekonomiyi düzenleyen kurumlar üzerindeki etkisini arttırarak aynı zamanda bu kurumların işleyişini ve politikalarını kontrol eden bir mekanizma olarak ekonomik süreçte yer almasını ifade etmektedir. Öte yandan müdahalenin düzeyi özel sektör yönetim kurullarında devletin temsil edilmesini ve sermayenin “vahşi rekabetinin” bir anlamda dizginlenmesini sağlayacak önlemlerin alınmasını içermektedir.

Ekonomideki aksaklıkların piyasa reformlarından çok bu reformlarla birlikte gelişmesi gereken düzenleyici kurumsal alt yapı eksikliklerinden kaynaklandığını öngören bu görüş çözüm olarak piyasa reformlarının düzenleyici kurumsal reformlarla tamamlanmasını ileri sürmektedir. Bu politikalar ekseninde bağımsız düzenleyici bir takım kurumlar aracılığıyla politikaların ve kurumların denetlenmesi amaçlanmaktadır. Bu durum aslında 1980 öncesi tüm dünyada bir rüzgar olarak ortaya çıkan de-regülasyon ve liberalleşme politikalarının ekonomi içerisinde yol açtığı yıkıcı etkileri giderici bir öneri olarak geliştirilmiştir. Bu öneri de kendisini devletin düzenleyici rolünün yükselişi ve kendiliğinden işleyecek olan piyasalara devletin müdahale etmesinin gerekip gerekmediği tartışmaları içinde bulmaktadır.

3.4.2.3. Yeni Bir Uluslararası Rezerv Para Yaratmak

Ulusal paraların yanında uluslararası likidite ihtiyacını karşılayacak uluslararası alanda kabul gören bir rezerv para önerisinin temel nedeni, uluslararası ticaretin ve uluslararası yatırımlar ile döviz rezervlerinin yetersizliklerinden kaynaklanacak

uluslararası ekonomik ilişkilerdeki kesintileri önlemek, finansal ve parasal krizlerin ortaya çıkışına engel olmaktır.

Böyle bir paranın yaratılmasının aynı zamanda ulusal paralar arasındaki döviz kuru dengesizlikleri ve ödemeler dengesi açıkları söz konusu olduğunda açık veren ülkeye yapılacak kaynak aktarımları gibi sorunları ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Ancak böyle bir sistemin kurulması diğer taraftan bu sistemin yürütülmesiyle ilgili kurumlar üzerinden bir hegemonya mücadelesine yol açması nedeniyle sürdürülebilirliğinin güç olduğu da ileri sürülmektedir.

Öte yandan uluslararası bir rezervin bir dünya parası olarak yaratılabileceğine dönük tartışmalar da mevcuttur. Bu tartışmanın en ateşli savunucularından biri Mundell'dir. Mundell'e (2002: 10) göre uluslararası para sisteminin karşı karşıya olduğu üç önemli sorun vardır,

- Küresel bir hesap biriminin yokluğu
- Küresel bir dünya merkez bankasının olmayışı
- Döviz kurlarında istikrarın sağlanmasıyla yükümlü bir mekanizma ya da anlaşmanın bulunmamasıdır.

Mundell'e göre tüm bu sorunların üstesinden, dünya ekonomisinde egemen devletlerin paralarından oluşturulacak bir sepet kur ile yani dünya parası ile gelinebilecektir. Bretton Woods öncesi Keynes ve White'ın önerilerine çok benzeyen bu öneri diğer taraftan merkezde yer alan ülkelerin karşı karşıya kalacağı parasal sorunlar karşısında oldukça kırılabilir olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan üçüncü bir öneri Çin tarafından IMF hesabındaki SDR'lerin uluslararası rezerv olma özelliği kazandırılarak dünya piyasasına kazandırılması yönünde gerçekleşmiş ancak ABD'nin karşı çıkışı nedeniyle olanaklı olmamıştır.

3.4.2.4. Küresel Mali ve Parasal Politikaları Belirlemek

Kriz sonrası dönemin parasal sistemine dair son öneri ise küresel çapta mali ve parasal politikaların koordinasyonlu bir biçimde belirlenmesidir. Bu kapsamda kriz sonrası süreçte toplanan G-20 zirvelerinde uluslararası politika birliğinin sağlanmasında

IMF'nin ve DB'nin rollerinin yeniden tanımlanması ve bu kurumları çeşitli reformlarla daha işlevsel hale getirerek uluslararası piyasalarda istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda IMF'in yetkileri, mali ve finansman görevleri, çok taraflı gözetim işlevi ve yönetimi gibi konularda küresel reformların gerçekleştirilmesi kararları alınmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde ise, uluslararası para sistemine dair 2008 krizi sonrasında getirilen önerilerin küresel anlamda geçerli bir çözüm yaratma işlevleri çok da gerçekçi olmamıştır. İçinde bulunulan krize sürecine dair alternatif yaratacak politikalar ya da önerilerden çok kısmı düzenlemeler etrafında toplanabilecek olan genel olarak kabul gören kriz sonrası öneriler, henüz uluslararası para sisteminin geleceğine dair bir perspektife sahip değildir.

SONUÇ

Bu çalışma, bir bütün olarak kapitalist üretim biçiminde, toplumların izledikleri tarihsel ve ekonomik gelişimi içerisinde uluslararası değiş ilişkilerini düzenleyen bir yapı olarak, uluslararası para sistemlerinin nasıl bir değişime uğradığını açıklamak için yapılmıştır. Kapitalist üretim biçiminin günümüzdeki üretim süreçlerine egemenliği altında, bu küresel sistemin krizleri ile sistemin son derece önemli bir parçasını oluşturan uluslararası para sistemleri arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Uluslararası para sistemlerinde meydana gelen bu temel değişimlerin kaynağında, kapitalist üretim biçiminin tarihsel krizleri yattığı çalışmanın temel iddiasıdır. Bu iddia kapitalist sermaye birikimi, birikimin içsel çelişkileri olarak kriz ve toplumların tarihsel gelişimleri içinde uluslararası para sistemleri ile krizin karşılıklı etkileşimleri ele alınarak kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın olgusal temelinin oluşturulması amacıyla öncelikle kavramsal ve teorik bir alt yapı kurulmuştur. Uluslararası para sistemlerinin üzerine kurulu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, para, olgusal ve kavramsal düzeyde tartışılarak, tarihselliği içerisinde yeniden açıklanmıştır. Sonuç olarak değer kavramına dair açıklamaların ve böylece para tanımlamalarının, uluslararası para sistemlerini açıklamada ve anlamlandırmadaki önemi vurgulanmıştır. Konu paranın ne'liği olduğunda bu alana dair temel tartışmanın dört ekseninde gerçekleştiği görülmüştür. Bunlar Klasik iktisat, Neoklasik Marjinalist Kuram, Keynesyen Kuram ve Marksist Teoridir. Paraya dair günümüzde kullanılan ve oldukça karışık ve "karmaşık" açıklamaların tümü tartışmaya esas katkıyı gerçekleştiren bu yaklaşımların temelinde gelişmektedir.

Paranın ne'liğine dair bir tartışma zorunlu olarak değer kaynağı tartışmasını dayatmaktadır. Birinci bölümde ele alınan temel sorunsal bu anlamıyla bir değer tartışması üzerinden yürütülmüştür. Değer tartışmasının çalışmadaki önemi şuradan kaynaklanmaktadır. Özellikle kapitalist üretim biçimi ile birlikte artan üretkenliğe bağlı olarak toplumun yarattığı muazzam meta kitleleri diğer taraftan bunların mübadelelerindeki gelişmeler, bu metaların değerlerinin belirlenmesinde ve karşılıklı değişim ilişkilerinin kolaylaştırılmasında bir standarda ihtiyaç duymaktadırlar. Bu

ihtiyacı para karşılamaktadır. Bu bağlamda çıkarılacak ilk sonuç paranın bir meta olduğu değil nasıl bir metanın para haline geldiği sorusuna verilen cevapta saklıdır. Metaların değişim değerlerini ifade eden özel meta, paradır. Para, metaların değişim sürecinde ortaya koydukları değişim değerlerinin somut ifadesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla her ne kadar metalar değişim ilişkileri içerisinde birbirleriyle kullanım değerleri, somut, fiziksel biçimleriyle karşılaşırsalar da, birbirleriyle değişim değerlerini ortaya çıkarmaları için kendilerinden ayrı üçüncü bir meta ihtiyacı duymaktadırlar. Metalar aynı zamanda paraya içerdikleri bu toplumsal ortalama emek zamanlarının değer olarak ifadesi için ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle her ne kadar emek zamanlarının itibari olarak ifadesi olsa da para bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse. Eşdeğer görevini gören para burada soyut insan emeğinin somutlaşmış biçimidir. Yine özgül bir yararlılığı ifade etmesi nedeniyle somut emektir. Bu somut emek biçimi hem soyut insan emeğinin ifade edilmiş biçimi hem de kişilerin bireysel emeklerinin toplumsal biçimini oluşturmaktadır. Dolayısıyla paranın tahlilindeki esas güçlük kökeninin metanın kendisinde olduğunun anlaşılmasıyla çözülmektedir. Böylece metaların değişim değerlerini evrensel olarak altın biçiminde ifade etmeleri diğer yandan altının da kendi değerini bütün metalarda ifade etmesiyle, birbirlerine değişim değeri biçimini kazandırmakla metalar altına evrensel eşdeğer ya da para biçimini vermiş olmaktadır. Bu para biçiminin tarihsel gelişimi içinde para, mal para biçiminde altın olarak ilk ortaya çıkışıyla toplumsal olarak temel işlevi olan değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olma işlevinin yanında tüm ilişkilerini ve işlevlerini üzerinde barındırırken, ekonominin gelişimine bağlı olarak mübadele aracı, ödeme aracı, değer saklama aracı olma işlevlerini kendisinin itibari ifadelerine yüklerken üzerinde yalnızca değerlerin ölçüsü ve evrensel para olma işlevlerini barındırır hale gelmektedir.

Birinci bölümün ardından değişime konu olan nesne, yani uluslararası para sistemleri açıklanmış ve sistemin kendi iç işleyişi ve temel çelişkileri incelenmiştir. Uluslararası para sistemi, paranın fiyatların ölçütü olma işlevinin çeşitli tarihsel gelişme aşamalarına denk düşen biçiminden başka bir şey değildir. Tarihsel gelişimi içinde uluslararası para sistemi, küresel meta mübadele ilişkilerinin etkin işleyişi amacıyla ortaya çıkan ve arkasında bulunan üretim ilişkilerinden etkilenecek yeni koşullara göre yeniden biçim alan bir sistemdir. Başka bir deyişle gerçekte uluslararası para

sistemlerinin tarihsel gelişimi, üretim ilişkilerinde değişiklik ve düzenlemelere bağlı olarak uluslararası para sistemlerinde de ortaya çıkan değişim ve düzenlemelerin tarihidir.

Çalışmanın ilk iki bölümü bir iç bütünlüğe sahiptir. Uluslararası para sistemleri tarihsel olarak para kavramının tanımlanmasının üzerine gelişen sistemler olarak ortaya çıkmıştır. Buradan şu kastedilmektedir, paranın ne'liğine dair açıklamalar, toplumsal gelişmişliğin ekonomik ilişkilerde gereksindiği biçimde paranın işlevlerinde değişimler yaratmış; böylece para dünya pazarının tarihsel gelişiminin gereklerini üslenerek uluslararası para sistemlerini de şekillendirmiştir. Uluslararası para sistemleri; işleyişleri, temel ilkeler ya da değişimleri, sistemin eksik, aksak işleyişi ya da yanlış ve/veya artı niyetli ilişkilere maruz kalmasıyla değil, ama toplumların tarihsel gelişmişlik düzeylerine denk düşen üretici güçleri ile bu üretici güçlerin içerisinde geliştiği üretim ilişkilerinde yaşanan çelişkilerin bir dışa vurumu olarak değişmektedirler. Elbette bunda en önemli etkiyi toplumsal üretim biçiminin gelişmişliğinin cari düzeyi yaratmaktadır. Sistemlere yapısını veren insanların iradeleri değildir; insanlar arasındaki ilişkilerin nesnel durumudur ve bu durum en temelinde mülkiyet ilişkilerine dayanmaktadır. Tüm ekonomik olgular ya da olaylar kapitalist üretim biçiminin gelişimi içinde saf bir biçimde incelenmeye hazır bir görünüş içerisinde ortaya çıkarlar. Ancak soyuta varmak için kavramdan yola çıkılmalıdır. Kavramlar açıklandığında ve belirlenmeleri tüm çapraşıklığı ile ortaya konduğunda yine kavramın açıklanması için somut dönülmelidir. Dolayısıyla ne para ne de uluslararası para sistemleri onları tanımlayan ya da “keşfeden” kişilerin iradeleri ile açıklanamaz. Bu nedenle hareket noktaları tarihsel olarak ortaya çıkan ilk ilişkidir. Uluslararası para sistemleri için bu para iken kapitalist üretim biçiminin yapısının incelenmesinde bu metadır. Bu nedenle paranın incelenmesine de meta ile başlanmış tarihsel olarak paranın ne olduğu tartışılarak uluslararası para sistemlerine geçilmiştir.

Çalışmanın ilk iki bölümünde nesnenin incelenmesinden sonra değiştirici ya da devindirici öznenin açıklanması üçüncü bölümde kapitalist üretim biçiminin kriz dinamiklerinin serimiyle gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde krizin tanımlanması egemen iktisadın kriz sınıflandırılmalarının dışında gerçekleştirilmiştir. Bunun esas nedeni mevcut egemen iktisadi kuramların tarihsel ve mantıksal ve tümdengelimci ve tümevarımcı bir yöntemi kullanmıyor olmalarıdır.

Kriz; yüzlerce yıl önce başlamış olan sermayenin kolektifleşmesi sürecinin servetin toplumsallaşmasının koşullarını olgunlaştırmasını, bu olgunlaşmaya tekabül eden bir dönüşüm yaşanmaması durumunu ifade etmektedir. Başka bir ifade ile kapitalist üretim ilişkileri içerisinde, kapitalistler arasındaki, üretilen toplam toplumsal artı değerden pay alma savaşı nedeniyle, kapitalistlerin her birinin kendi üretim sürecindeki sermayesinin organik bileşimini arttırması sonucunda kâr hadlerinin düşmesi, toplumsal ölçekte yeniden üretimin başarılabilmesi ve sermaye birikiminin olanaksız hale gelmesi sonucunda sermayenin değersizleşmesi ile sonuçlanan ve bu anlamıyla kendi çözümünü de önüne koyan bir durumdur. Sorunun temelinde üretici güçlerde ortaya çıkan gelişmeler ile üretim/mülkiyet ilişkileri arasındaki çelişki yatar. Tüm bu nitelikleri dolayısıyla krizler ve kriz anında yaşanan toplu iflas halleri ve değersizleşme süreçleri de bireysel bir durum olmaktan çok sınıfsal bir olgudur.

Sermayenin birikim çevrimi içerisinde farklı biçimlerde görünmesine rağmen temel nedeni kâr oranlarının düşme eğilimi yasadır. Bu yasa sermayenin birikim eğilimi içerisinde bireysel kapitalistler arasındaki rekabetinde baskısıyla nispi ve mutlak artı değer yarışında öne geçme mücadelesi biçiminde gerçekleşir. Bu durumda bireysel kapitalist için çözüm gibi görünen tüm ilişkiler bir sonraki çevrimde toplumsal sermayenin üretici güçlerinde de bir artışla, toplam sermayenin tümü üzerinde etkili olmaktadır. Toplumsal sermayenin üretkenliğinde bu nedenle gerçekleşen gelişmeler aynı zamanda o toplumun üretici güçlerindeki bir ilerlemeyi göstermektedir ki bu da kendisini sermayenin organik bileşimindeki yükselmeler ile ifade eder. Sermayenin organik bileşimindeki bu gelişmeler aynı zamanda değişen ya da değişmeyen sermaye biçiminde bölünmüş toplam sermaye kitlesi içerisindeki bu bileşimlerin nispi oranlarının da sermayenin her iki biçiminin mutlak kitlelerinin artması pahasına değişmesine neden olmaktadır. Sermayenin organik bileşimindeki artış aynı zamanda el konulan artı emek, artı değer ve kâr kitlelerinin de azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla el konulan artı değer kitlesindeki artışa rağmen toplam sermayenin bu artık ile kurduğu oransal ilişki kendisini kâr oranlarının düşme eğilimi olarak gösterir.

Kapitalist üretim biçiminde krizler çevrimsel ya da tarihsel olarak iki biçimde ortaya çıkmaktadır. 8-10 yıllık sabit sermaye yatırımlarının yenilenmesiyle oluşan krizler çevrimsel krizler olarak tanımlanırken; kâr oranlarının düşme eğilimi yasa nedeniyle sistemin tümünün yapısal bir bunalımın içine girdiği krizler tarihsel krizler

olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Tarihsel krizlerin ardından sistemin yeniden üretime devam edebilmesi ancak mevcut yapısında ve kurumlarında bir dizi değişikliğin meydana gelmesiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla tarihsel bunalımlar, uluslararası para sistemlerinin değişiminin zamansal göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde, krizlerin temel nedenlerinde olan kâr oranlarının düşme eğilimi yasası ortaya konmasının ardından; uluslararası para sistemlerindeki temel dönüşümün nedenini tarihsel krizler olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla aynı zamanda toplumsal yeniden üretim süreçlerinde üretici güçler – üretim ilişkileri tartışmasına da bir taraf olarak girmektedir. Toplumların gelişmişliği üretici güçlerinin o anki tarihsel gelişmişliğine bağlıdır.

Uluslararası para sistemlerindeki değişikliklerin, krizlerin geciktirilmesi, etkisinin azaltılması ya da aşılması için uygulanan politikalar olarak değerlendirilmelidir. Kapitalizmin çevrimsel krizlerinde ulusal para politikaları ön planda iken, daha büyük ve dünya ölçeğinde gerçekleşen tarihsel krizlerde ise uluslararası para politikaları uygulanmaktadır. Kapitalist dünya pazarının bir bütün olarak işbölümü ekseninde birbirine bağlılığı dikkate alındığında uygulanan para politikalarından tüm ulusların etkilemesi kaçınılmazdır.

Yukarda sayılan krizlerde, hangileri olursa olsun ilk önce para krizi biçiminde gözler önüne serilir ve buraya yapılacak müdahale ile aşılmaya çalışılır. Yapısal bir düzenlemeden ziyade ilk olarak kontrolü ele almaya yönelik müdahale dolaşım alanının ihtiyaçlarına cevap olarak ortaya çıkar. Bundan sonraki aşama krizin nedenleri ve sonuçları üzerinden yeniden şekillenen piyasaların ihtiyaçlarına göre düzenlenmeye çalışılır. Dünya ölçeğinde etkili olan tarihsel krizler dünya pazarı üzerinde az ya da çok değişikliğe neden olur. Ulusun kendi içerisindeki ekonomisini ve yeni şekillenen dünya pazarındaki diğer uluslar ile ilişkilerinin sayısız varyantının sonucu olarak uygulamaya konulan uluslararası para sistemlerini kavramanın yolu paranın icat edilen bir şey ya da toplumsal kabulün simgesi değil, meta değişimin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmasında aranmalıdır.

Bu bağlamda çalışma, 16. yüzyılda İngiltere’de manüfaktür ile birlikte ortaya çıkan, kapitalist üretim biçiminin, ilk kez yapısal olarak incelendiği ve sistematik biçimde ortaya konduğu dönem olan Klasik Dönemden bu yana, uluslararası parasal

sisteminde meydana gelen temel değişimleri ve sistemin nasıl bugüne evrildiğini incelemiştir. İncelemenin temel yöntemi somuttan soyuta diyalektik bir çözümleme ile birçok belirlenimin biraradalığı ile işleyen çoklu işlevselliğin tarihsel süreçte nasıl soyut bir sistem meydana getirdiğini açıklamaya çalışılmıştır.

Dünya pazarının oluşmasıyla ve sermaye birikiminin ulus devletlerden bağımsız bir birikim süreci izlemeye başlamasıyla, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek kapitalist üretim biçiminin birikim dinamikleriyle belirlendiği söylenebilir. Üretici güçlerdeki gelişmenin temel göstergesi, ne kadar canlı emekle ne kadar ölü emeğin harekete geçirildiğidir, yani emeğin araçlarının emeğin konusuna etkisidir. Bu nedenle üretici güçlerdeki gelişmenin tanımlandığı zemin daha önce belirtildiği üzere makinenin güç üretici bölümünde meydana gelen teknolojik sıçramalardır. Makinenin üç bileşeninden her birinde ortaya çıkan değişimler kapitalistler arası emek üretkenliğini artırma rekabetinin ürünüdür. Ancak yalnızca güç kaynağı mekanizmada meydana gelen değişimler devrim olarak tanımlanabilecek sonuçları doğurmaktadır. Güç kaynağında meydana gelen bir yenilik, hızla üretim sürecinin yayılarak pek çok makinede kullanılmaya başlanması nedeniyle, emek üretkenliğinde ani bir sıçramayla birlikte kâr oranlarında zıt yönlü etkiler tarafından giderilemeyecek hızlı bir düşüşe neden olur. Bu nedenle, makinenin güç üretici mekanizmasında ortaya çıkan ve gerçek teknolojik devrim olarak nitelenebilecek gelişimleri, kapitalizmin tarihsel krizleri takip etmektedir. Uluslararası para sistemlerindeki değişim işte bu tarihsel krizlerin yarattığı kapitalist birikim sürecinin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak biçimlendiği tanımlanmaya çalışılmıştır.

Meta mübadelelerinin gelişmesi ve uluslararası bir hâl alması paranın mübadele ilişkilerindeki işlevlerini ve fiziksel özelliklerini değiştirmiştir. Para, önceleri midye kabuğu, tuz, sığır ya da köle iken zamanla madenlerden yapılmaya başlanmıştır. Para sistemindeki farklı uygulamalar uluslararası meta mübadele ilişkilerindeki gelişmelere bağlı olarak bu ilişkilerin önünde engel oluşturmuşlardır. Bu sorunlar paranın ya da uluslararası para sisteminin standardizasyonu sorununu ortaya çıkarmıştır.

Önceleri bakır ya da kurşun gibi metallere basılan paralar değişim ilişkileri ve ekonomideki gelişime paralel biçimde gümüş ve altın biçimini almış, daha sonra bu

metaller taşınmalarının kolaylaştırılması ve değişim ilişkilerinin daha rahat yürütülmesi amacıyla daha küçük, standart, tek tip biçimlere dönüştürülmeye başlanmıştır. Diğer değerli madenlerin ağırlıkları ya da hafiflikleri değer aktarımına uygunluk konusunda sorunlara neden olmasından dolayı bu dönemde gümüş, gerek topluluklar arası ilişkilerde gerekse de uluslararası ticarete yaygın bir kullanıma sahiptir

Ancak altının tüccar uluslar tarafından geniş ölçekli işlemlerde kullanılmaya başlanmasıyla 1870’li yıllara kadar uluslararası para sistemi gümüş ve altının aynı anda eşit statüde kullanıldığı para işlevini üstlenen değerli madenlerden altın ve gümüş arasında sabit bir değer oranının tespit edildiği, her iki madenin istenildiği miktarda, bedelsiz ya da çok ufak bir ücretle sikkelere dönüştürülebildiği ve her iki metal paranın da tüm ödemelerde sınırsız kullanılabilirdiği bimetalizm olarak biçimlenmiştir. Gümüş ve altının değer ölçüsü ve ödeme aracı olarak aynı zamanda değiş ilişkilerinde kullanıldığı bu sistem 1900’lü yıllara değin devam etmiştir.

Kapitalist üretim biçiminin ilk ortaya çıktığı dönemlerde üretime egemen olan ilişki manüfaktür tipi üretimdir. Bu üretim biçimi zanaat ya da lonca tipi üretim biçimine göre daha fazla işçinin kapitalist ilişkiler altında tek bir kapitalistin denetiminde bulunabilmesinin sağlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Sanayi Devrimi’nin birinci aşamasında makineyle birlikte Büyük Sanayinin ortaya çıkışı emeğin üretkenliğinde daha önce görülmemiş boyutlarda bir artış sağlamış, metaların değerinde düşme ve fiyatlarında bir ucuzlamayla birlikte üretim sürecine de nispi artı değer yaratma yöntemini egemen kılarak artı değer oranlarını yani emek gücünün sömürülmesini, sistemin içsel çelişkileri bir yanda tutulduğunda neredeyse sonsuz boyutlara çıkarmıştır. Sanayi Devrimi’nin pamuklu dokuma ile gerçekleşen birinci aşaması üretimin geliştiği ve “sınırsız” bir dünya pazarına gerçekleştirdiği ihracatı nedeniyle büyük karlılıklara sahipti. Esas gelişimini 1750’lerden sonra yaşayan pamuklu sektöründe üretim tekniğinin gelişmesi, eğirme tekniğinde ardı sıra gelen yeni buluşlar ve üretim sürecinin makineleşmesi ile birlikte aynı zamanda kadın ve çocuk işgücünün bu dokuma sanayinde istihdamının artışı yüksek verimlilikli ve düşük ücretli üretim koşullarını olanaklı kılmıştır.

Üretim süreçlerindeki gelişimin temel devindiricisi olarak buhar motorunun üretimde kullanılması bu dönüşümde etkili olmuştur. Bu gelişme endüstri devrimiyle

birlikte gelişen uluslararası meta ilişkilerinin yarattığı mübadele ilişkilerini karşılayacak bir sistemin gerekliliği sonucu olmuştur. Artan üretkenlikle birlikte uluslararası ticaretin daha kolay ve etkin yürütülmesi gerekliliği daha istikrarlı ve sağlam bir uluslararası para sistemini zorunlu kılmıştır. Kapitalist üretim biçiminin ilk tarihsel krizi 1873-96 manüfatürdeki insanın yerini buhar makinelerinin almasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.

1870-1914 yılları arasında altın uluslararası ödemelerde evrensel para işlevini üstlenmiş ve dünya parası olarak İngiltere'nin hegemonik konumu nedeniyle sterlin kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 20. yüzyılın başında altına dayalı küresel bir para sisteminin kurulduğu söylenebilir. Sistemin merkezinde İngiltere, Almanya, ABD ve Fransa bulunmaktaydı. Yeni sistem özellikle fiyatlar konusunda istikrarlı bir dönemi sağlamıştır. 1914'te küresel ekonomi içerisine girdiği savaş koşulları nedeniyle tam bir belirsizlik dönemi yaşamıştır. Özellikle 1915-1931 yılları arasında piyasalar tam bir bunalımın içine girmiş ve pek çok farklı yolun denendiği ancak uluslararası anlamda bir para sisteminin oluşturulamadığı bir sistemsiz dönemle karşı karşıya kalınmıştır. Bunun yanında savaş koşulları nedeniyle meta başkalaşım zinciri (P-M-P) kopmuş yani dünya ticareti önemli oranda azalmış, ulusların korumacı önlemleri artmış ve uluslararası para sistemi rekabet devalüasyonları nedeniyle belirsiz ve yüksek riskli bir biçime dönüşmüştür. Uluslararası politikaların uyumunu sağlayan İngiltere'nin dünyanın merkezi üretici ve finansal gücü olma özelliği son bulmuş; Sterlin uluslararası rezerv olma özelliğini yitirmiştir. 1914-1944 yılları arasındaki savaşlar ve krizlerle ekonomik yapı çökmüş; dünya yeni bir uluslararası para sistemi arayışına girmiştir. Bu yeni uluslararası para sistemi ekonomik şoklara ve özellikle de sermayenin istikrar bozucu uluslararası hareketliliklerine uyum sağlayabilecek, daha esnek döviz kurlarına sahip olacak biçimde yeniden yapılanmıştır. Özellikle savaş sonrası dönemde meta üretiminde görülen muazzam artışla birlikte, egemen iktisadi teorinin para konusundaki ters yüz algısı, altın para sisteminin “yetersizliğini” ilan etmiş, uluslararası para sistemi yeniden düzenlenmiş ve Bretton Woods Sistemi uygulanmaya başlanmıştır.

Oluşturulacak yeni sistemin özünde gerçekleştirmeye çalıştığı şey altın standardı sistemindeki altın miktarına bağlı olarak meta mübadelelerin sınırlandırılmasının önündeki tüm engelleri aşacak yeni bir çözümdü. Paranın altın olması ya da altına tam eşdeğerliğinin algılanışındaki teorik yanlışın, bu teorik yöntemle oluşturulacak sisteme içerilmemesi olanaksızdı. Sistem altına endeksli yeni bir rezerv yani ABD dolarını

ortaya atarak krizi aşmayı amaçlıyordu. Ancak paranın özünde bir değişikliğin meydana gelmediği koşullarda sistemik bir sorunun paranın biçiminde bir değişiklikle aşılmasını beklemek o kadar da rasyonel bir tavır değildi. Bu durum aynı zamanda altının uluslararası para sistemlerindeki o döneme kadar olan işlevinin, kısıtlanarak kağıt paraya devredilmesi anlamına gelmekteydi ki itibari para ilişkisi uzun zamanlardır dünya ekonomik yapısı içerisinde mevcuttu ve bir çözüm olarak keşfedilmesi ancak bu ilişkinin analiz edilerek incelenmemesinden kaynaklanmaktaydı. Diğer yandan sistemin temel amacı ayarlanabilir esnek kambiyo kurları aracılığıyla düzenli işleyen ve gelişen bir uluslararası ticaret ile sürdürülebilir kur ilişkilerinin sağlanmasıydı. Ancak paranın altın oluşu birinci bölümde tartışıldığı üzere özü itibarıyla mutlak, statik ve katı bir para ilişkisini kesinlikle ifade etmemektedir.

İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında üretim sürecindeki temel değişiklik yani dönemin teknolojik sıçramasını yaratan en önemli olgu içten patlamalı motorun ekonominin bütününe ve otomotiv sektörünün ABD'ye özgü bir alan olmaktan çıkıp dünya geneline yayılmasıdır. Başka bir deyişle 1890'lı yıllardan İkinci Paylaşım Savaşına kadar uzanan dönemde elektrikli ve patlamalı motorun bütün sanayi dallarında yaygın biçimde kullanılmasının neden olduğu sermayenin organik bileşimindeki yükselme ve kârlılıktaki artış. Bunun yanında hafif tüketim mallarında elektronik ve plastikte görülen teknolojik devrim aynı zamanda tüketim mallarının da giderek ucuzlamasını olanaklı kılmaktadır.

Üretici güçlerdeki bu gelişmeye üretim sürecinin fordist biçimde örgütlenmesinin eklenmesi üretici güçlerdeki gelişimin üretimde muazzam ölçüde artan meta kitlesiyle temsil olmasını olanaklı kılmıştır. Kısaca tanımlandığında fordizm, sanayi üretiminin kitlesel olarak gerçekleştirildiği, fabrika içerisinde (idari işler ve kol gücüne dayanan işler olarak) Taylorist bir biçimde yeniden bölümlendiği, üretim sürecinde işbölümünün ve iş tanımlarının net çizgilerle yapıldığı, yüksek verimlilik ve yoğunlukta standartlaşmış mal üretiminin artan taleple birlikte hızlandığı bir üretim sürecidir.

Kapitalist üretim biçimim 1970'li yıllardaki krizi bu fordist üretim ilişkilerinin genelleşerek kâr oranlarında yarattığı düşme eğilimi olarak karakterize olmaktadır. Her

ne kadar bu yıllar petrol krizleri yılları olarak değerlendirilse de hammadde fiyatlarındaki enflasyonlar kriz sürecinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Altın-döviz sisteminden 1970’li yıllarda kapitalist üretim biçiminde yaşanan köklü yapısal değişiklikler ve sistemin yeni bir krize girmesiyle birlikte vazgeçilmiştir. Doların altından kopması olarak nitelendirilen ve yüksek devalüasyonlar nedeniyle ABD’nin artık doların altın karşılığını kaldırdığını “ilan etmesiyle” Bretton Woods sisteminin son bulmasının ardından sistemin reformuna ya da yeni bir uluslararası para sisteminin yaratılmasına yönelik pek çok öneri yapılmıştır. Bu öneriler esnek kur uygulamaları, altın standardına yeniden dönüş, bu iki sistem arasındaki uygulamalar ve ortak para alanlarının oluşturulmalarıdır. 1970-1980 yılları arasındaki krizin ardından artık her ulus kendi para sistemini kullanmaya başlamış, bunun yanında bazı ülkeler kendi paralarını başka bir ülkenin parasına bağlarken, bazı ülkeler de parasal birlikler oluşturmak yoluyla iyi işleyen bir uluslararası para sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Ancak küresel olarak yerleşmiş bir sistemden günümüzde bahsedilememektedir. Dünya “sistemsiz” bir para sisteminin uygulandığı günümüze değin ki sürecini yaşamaya başlamıştır.

İçten yanmalı motorların ve fordist üretim biçiminin neden olduğu tarihsel krizin aşılması bu kez bilgisayar teknolojiler ve çip ile mümkün olmaktadır. 1973 sonrası dönemin teknolojik sıçramasının temel belirleyeni böylece bilgisayar teknolojilerin üretim süreçlerine uygulanmasıdır. Teknik, üretim süreci için gerekli olan bilgi, beceri ve yöntemlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Teknoloji ise üretim sürecinin bilgisidir. Dolayısıyla teknik ile teknoloji arasındaki ilişki bilimin teknik üzerine uygulanmasıyla kurulmaktadır. Bilginin, üretimin bilgisi biçimine dönüşümü teknolojiyi; bunun üretim araçları vb. İle maddeleşmesi ise teknolojik ürünü ortaya çıkarmaktadır

2008 krizinin teknolojik devrimi, 1970’lerden itibaren yaşanan dönemin temel teknolojik buluşu olan çip’li üretim ya da dijital devrimdir. Çipli üretim ile birlikte belirtildiği gibi makinenin üç mekanizmasının hiçbirinde bir yenilik gözlenmemektedir. Son tarihsel krizin teknolojik değişimi, makinenin dışında gerçekleşmiştir. Aletten makineye geçişte üretici güçlerde nasıl bir sıçrama gerçekleşti ise şimdi de makineden yeni bir düzeye sıçranmaktadır. Çip ve bilgisayar artık makine değildir. Makinenin aşıldığı yeni bir durumdur

Ancak tüm bu tarihsel süreç boyunca atlanılan şey maddi ilişkiler sistemin yeniden üretim biçimleri tarafından belirlendiği ve teorik varsayımların bu yeniden üretim ilişkilerine dayanmak zorunda olduğudur. Olay ve olguların ortaya çıktıkları yalın biçimleriyle yani görüngüler düzeyinde bir analizi, paranın ve buna bağlı olarak uluslararası para sisteminin incelenmesinde de yanlış teorik ve pratik sonuçların çıkarılmasına neden olmaktadır. Oysa temelde mal para biçiminde altın olarak var olan para ilk ortaya çıktığı biçimiyle toplumsal olarak temel işlevi olan değerlerin ölçüsü ve fiyatların ölçütü olma işlevinin yanında tüm ilişkilerini ve işlevlerini üzerinde barındırırken, ekonominin gelişimine bağlı olarak daha önce çok kez sayılan mübadele aracı, ödeme aracı, değer saklama aracı olma işlevlerini kendisinin itibari ifadelerine yüklemiştir. Para bu tarihi içerisinde üzerinde yalnızca değerlerin ölçüsü ve evrensel para olma işlevlerini barındırır. Dolayısıyla uluslararası para sistemlerinin tarihinin analizinde paranın başka biçimlere dönüşmesinden çok aynı olgunun tarihsel gelişimi içerisinde ilişkilerin ve işlevlerinin toplumsal anlamda değişmesiyle toplumsal işlevinde meydana gelen değişimler açıklanmaktadır.

Nasıl ki hiç bir sisteme yapısını veren şey insan iradesi değilse, kendisi de bir meta olan ancak toplumsal soyut emeğin somutlaşmış biçimi olarak, meta ilişkileri sonucu diğer metallerden farklı bir biçim alan paranın değerinin özünün belirlenmesine dair ilişkiler, paranın içerisinde bulunduğu yeniden üretim ilişkilerinden bağımsız ya da bunların dışından bir müdahaleyle gerçekleştirilememektedir. Despot, sahip, klan lideri, feodal bey, kral ya da devlet; kendi ulusal sınırları içerisinde ancak itibari para miktarını ve bu itibari para miktarının gerçekte değer ne kadarını ne kadarlık bir itibarla temsil ettiğini belirleyebilmektedir. Aksine değer özüne dair bir müdahale toplumsal yeniden üretim biçimine bir müdahale anlamına gelmektedir ki eğer toplum kendisini yeniden üretim biçimi olarak kapitalist biçimin dışında bir başka biçime dönüştürmediyse bu ilişkilerin dışında bir değer belirlenimi söz konusu olamayacaktır. Görüngüsel olarak var olan alt yapısal ilişkilerin karmaşıklaşmasının getirdiği bulanıklıktır ki para ve parasal ekonomiler alt yapı ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantının en bulanık olduğu yeniden üretim biçimleridir. Çalışmanın son kısmında yeniden üretim biçiminin içsel çelişkilerinin en berrak ve somut biçimde ortaya çıktığı tarihsel kriz dönemleri ile

sistemin yeniden üretim ilişkilerinin en bulanık olduğu bu para ve uluslararası para sistemlerinin ilişkisi tartışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akarca, G. ve diğ. (2010) *Paktalos Irmağının Kıyısından Kriz Notları*, Etki Yayınları: İzmir.
- Akçay, Ü. (2008) Merkez Bankasının Bağımsızlaşmasının Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul.
- Aktan C. C. ve Şen, H. (2001) “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, Yıl:7, Sayı:42, Kasım-Aralık, s.1225-1230
- Aren, S. (2007) *Ekonomi Dersleri*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Aren, S. (2008) *İstihdam Para ve İktisadi Politika* İmge Kitabevi: Ankara.
- Aren, S. (2009) *100 Soruda Para ve Para Politikası* (2. Baskı) İmge Kitabevi: Ankara.
- Arrighi, G. (2007) *Adam Smith Pekin’de 21. Yüzyılın Soykütüğü*, (çev. İbrahim Yıldız), Yordam Kitap: İstanbul.
- Aslan, H. H. (2009) *Para Teorisi ve Politikası* Alfa Aktüel Yayınları: Bursa.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009) *Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım: 2008-2009*, Yordam Yayınları: İstanbul.
- Başer, E.N. (2011) I. Sanayi Devrimi’nde Teknolojik Gelişmenin Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: İzmir.
- Brunhoff, S. (2009) *Marx’ın Para Teorisi*, (çev. Uğur Selçuk Akalın), Kalkedon Yayınları: İstanbul.

- BSB (2009) *Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*, Yordam Kitap: İstanbul.
- Buharin, N. (2005) *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi Bağlam Yayınları*: İstanbul.
- Clarke, S. (2007) *Marx’ın Kriz Teorisi*, (çev. Cumhuriyet Atay), Otonom Yayınları: İstanbul.
- Çağlar, Ü. (2003) *Döviz Kurları Uluslar arası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar* Alfa Yayınları: İstanbul.
- Delice, G. (3003) “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif” Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F. dergisi, sayı 20, Ocak-Haziran, <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi20/delice.pdf>, erişim tarihi 22 Mart 2014
- Denis, H. (1973) *Ekonomik Doktrinler Tarihi I-II*, Sosyal Yayınlar: İstanbul.
- Eichengreen, B. (1987) “*Hegemonic Stability Theories Of The International Monetary System*”, *National Bureau of Economic Research*, Working Parer no: 2193: Cambridge, Erişim Tarihi: 09.02.2012.
- Eichengreen, B. (2008) *Globalizing Capital: A History Of The International Monetary System (2. Edition)* Princeton University Press: Princeton and Oxford.
- Eichengreen, J. B. (2004) “Global Imbalances and the Lesssons of BRETTON WOODS”, *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 10497: Cambridge, Erişim Tarihi: 09.02.2012.
- Ercan, F. (2005) *Para ve Kapitalizm* Devin Yayınları: İstanbul.
- Erdoğan, B. (2006) *Gelişmekte olan ülkelerde finansal krizler ve finansal kriz modelleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kahramanmaraş.
- Eren, A. ve Süslü, B. (2001), “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizleri Genel Bir Değerlendirmesi”, *Yeni Türkiye*, Sayı:41, Yıl:7, Eylül-Ekim, s.662-674.

- Ergas, H. ve Fishman, D. (1975) “Marksist Para Teorisi ve Sermayenin Bunalımı”, *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Derl.: N. Satlıgan ve S. Savran (İstanbul: Belge Yayınları), ss.292-315.
- Ergin, F. (1979) *Para Politikası* İstanbul Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Farhi, E. Vd. (2011) *Reforming The International Monetary System* CEPR e-report, ulaşım: <http://socrates.berkeley.edu/~pog/content.html> (22.05.2012).
- Hançerlioğlu, O. (1980) *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi: Ankara.
- Hilferding, R. (1995) *Finans Kapital cilt I*, (çev. Yılmaz Öner), Belge Yayınları: İstanbul.
- Hobsbawm, E. (2008a) *Devrim Çağı 1789-1848*, (çev. Bahadır Sina Şener), Dost Yayınları: Ankara.
- Hobsbawm, E. (2008b) *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıliklar Çağı*, (çev. Yavuz Alogan), Everest Yayınları: İstanbul.
- Hobsbawm, E. (2009) *Sermaye Çağı 1848-1875*, (çev. Bahadır Sina Şener), Dost Yayınları: Ankara.
- Hobsbawm, E. (2010) *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, (çev. Vedat Aslan), Dost Yayınları: Ankara.
- Hunt, E.K. (2002) *İktisadi Düşünce Tarihi* Dost Kitabevi Yayınları: Ankara.
- Innes, D. (1981) “Kapitalizm ve Altın”, *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Derl.: N. Satlıgan ve S. Savran (İstanbul: Belge Yayınları), ss.315-347.
- Işık, S. (2010) *Para, Finans ve Kriz, Post Keynesyen Yaklaşım (ikinci Baskı)*, Palme Yayıncılık: Ankara.
- Itoh, M., Lapavistas C. (2008) *Para ve Finansın Ekonomi Politikası* Yordam Kitap: İstanbul.
- İskenderoğlu, L. (1988) *Uluslar arası Para Sisteminin Sorunları ve İyileştirme Çabaları* Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Planlama ve Eğitim Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği, No:8807: Ankara.

- Jevons, W. S. (1965) *The Theory Of Political Economy*, Augustus M. Kelley Bookseller: New York.
- Karataş, T. (2011) *Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007-2009 Dünya Ekonomik Krizi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Kaymak, M. (2008) *1873-96 Krizi: Kapitalizmin Uluslararasılaşması ve Osmanlı İktisadiyatı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış doktora tezi: Ankara.
- Kazgan, G. (2008) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomi Politik" Açından Bir İnceleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kazgan, G. (2010) *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi (15.Basım)*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Keynes, J. M. (2008) *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Kalkedon Yayınları: İstanbul.
- Kibritçiöğlü, A. , 2001, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001", Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Yıl:7, Sayı: 41, Eylül-Ekim, s. 174-182
- Levy, D. ve Dumenil, G. (2009) *Kapitalizmin Marksist İktisadı*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Mandel, E. (2008) *Geç Kapitalizm*, (çev. Candan Badem), Versus Yayınları: İstanbul.
- Marx, K. (1999) *Artı Değer Teorileri II* Sol Yayınları: Ankara.
- Marx, K. (2004a) *Kapital I (7.Basım)* Sol Yayınları: Ankara.
- Marx, K. (2004b) *Kapital II (7.Basım)* Sol Yayınları: Ankara.
- Marx, K. (2004c) *Kapital III (7.Basım)* Sol Yayınları: Ankara.

- Marx, K. (2005) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı (6.Basım)* Sol Yayınları: Ankara.
- Mishkin, F. S. (2001) *Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries*, NBER Working Paper Series, working paper0887, s.2, Cambridge
- Mishkin, S. F. (2007) *Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı (8. Baskı)* Akademi Yayıncılık: Bursa.
- Moseley, F. (2003) *Marxian Crisis Theory and the Postwar US Economy*, A.Saad-Filho (ed.), *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction* Pluto Press: London.
- Moseley, F. (2005) *Marx's Theory Of Money, Modern Appraisals*, Palgrave Macmillian, New York.
<https://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/working%20papersPWCRISIS.pdf>,
 (25.12.2013)
- Mundell, A. R. (1973) *Para Teorisi*, (çev. Haluk Ferden Gürsel), Maliye Tetkik Kurulu, Ankara.
- Mundell, R.A. (2002) *After 40 years – Towards a more Stable Monetary World*, The OECD Observer, December
http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/882/After_40_years:_Towards_a_more_stable_monetary_world.html, (16.09.2013)
- Öçal, T. (1978) *Para Teorisi, Doktriner Gelişim, Teori, Analiz (2.Basım)* Yayın no: 121, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi: Ankara.
- Öçal, T., Çolak, Ö. F. (1999) *Para Teori ve Politika*, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Öney, E. (1980) *Uluslararası Para Sistemi* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 448: Ankara.
- Özbek, D. S. (1981) *Uluslararası Para Sistemleri ve Parasal İlişkiler* Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No: 169: Ankara.
- Paya, M. M. (1998) *Para Teorisi ve Para Politikası* Filiz Kitabevi: İstanbul.

- Peker, O. (2004) *Parasal Şokların Reel Etkileri: Kuram ve Türkiye Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara.
- Ricardo, D. (2008) *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* İş bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Saklı, A. R. (2007) *Kapitalist Gelişim Sürecinde Fordizm ve Post-Fordizm*, Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası, Makaleler <http://www.ses.org.tr/images/dokuman/fordizmpostfordizm.pdf> , (20.03.2014)
- Savaş, V. (2004) *Dünya Ekonomi Sistemi*, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, Sayı: 16: İstanbul.
- Savaş, V. F. (1999) *Çağımızın Deneyi Euro*, Siyasal Kitabevi: İstanbul.
- Savaş, V. F. (2010) *Uluslararası Para Sistemi* Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Savran, S. (2008) *Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap: İstanbul.
- Savran, S. (2013) *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*, Yordam Kitap: İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2003) *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama (15. Baskı)*, Güzem Can Yayınları: İstanbul.
- Smith, A. (2006) *Milletlerin Zenginliği* İş bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Sönmez, S. (2005) *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Sönmez, S. (2005) *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, (2. Baskı), İmge Kitabevi: Ankara.
- Sraffa, P. (2010) *Malların Mallarla Üretimi, İktisat Kuramını Eleştiriye Açış*, (çev. Ümit Şenesen), Yordam Kitap: İstanbul.

- Şişman, M. (2011) *Uluslararası Paranın Ekonomi Politikası ve Kriz* Kalkedon Yayınları: İstanbul.
- Tirole, Jean (2002); *Financial Crises, Liquidity and the International Monetary System*, Princeton University Press, ABD.
- Töre, N. (1972) *Uluslararası Para Sistemi ve Az Gelişmiş Ülkeler* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 310: Ankara.
- Tunç, H. (2004) *Uluslararası Ticaret, Para ve Finans*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- Turan, G. G. (1980) *Uluslararası Para Sistemi Dünü ve Bugünü* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- Turan, M. (2000) “Klasik Liberalizmin iki Temel Kurgusu ve Genel Bir Kritik” *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4: İzmir.
- Turgut, M. (2010) Neoliberal İktisat Politikalarının Kriz Oluşumuna Etkisi: Türkiye Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: İzmir.
- Ural, M. (2003) Finansal Krizler ve Türkiye, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. dergisi, cilt 18, sayı 1, http://iibf.deu.edu.tr/deuj/index.php/cilt1-sayil/article/view/147/pdf_127
- Wray, R. L. (1998a) *Modern Money*, The Jerome Levy Economics Institute, Working Paper No: 252
- Wray, R. L. (1998b) *Money and Taxes: The Chartalist*, The Jerome Levy Economics Institute, Working Paper No: 222
- Y Lago Isabelle Mateos, ve diğ., (2009); “The Debate on the International Monetary System”, International Monetary Fund Strategy, Policy, and Review Department, Erişim Tarihi: 09.02.2012.

Yılmaz, Ö. Vd. (2005) “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri” Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F. dergisi, sayı 24, Ocak-Haziran
<http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/oyilmaz.pdf>

Yılmaz, Ö., Kızıltan, A. ve Kaya, V. (2005) “İktisadi kriz kuramları, finansal küreselleşme ve para krizleri” *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı:24, Ocak-Haziran, s.77-96

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mehmet ÖZYİĞİT

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir, 05.06.1987

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : Akhisar Anadolu Lisesi

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Adnan Menderes Üniversitesi (Arş. Gör. 10.2010-12.2012)

Dokuz Eylül Üniversitesi (Arş. Gör. 01.2013- ...)

İletişim

e-posta Adresi : mehmet.ozyigit@deu.edu.tr

Tarih : 5.05.2014